DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14073

Uz͡hhorod Memorial Book

Ungṿar

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

©2003 THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY AND
THE NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

AUTHOR	Spiegel, Yehuda.
TITLE	Ungvar / Yehudah Shpigel.
IMPRINT	880-03 Tel Aviv : Y. Shpigel, 754 [1993]
DESCRIPT	279, 48 p. : ill. ; 24 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Uz͡hhorod -- History. Uz͡hhorod (Ukraine) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Uz͡hhorod.
ADD'L TITLE	Yahadut Ungvar-Oz'horod

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ד"ר יהודה שפיגל

אונגוואר

בהוצאת המחבר
תל אביב תשנ"ד (1993)

עריכה: ד״ר יצחק אלפסי

כל הזכויות שמורות למחבר

כתובת המחבר:
ד'ר יהודה שפיגל
רחוב מודיליאני 7 תל אביב 64687
טלפון 6962697

ספר זה מוקדש לאחי היקרים והחביבים,
רודפי צדקה וחסד, מוקירי תורה ולומדיה,
שמחה ישכר דב שפיגל
זאב שפיגל
יצחק צבי שפיגל
שלמה זלמן שפיגל
כולם ניצלו בחסד ה׳, בורא עולם, מהשואה הנוראה באירופה.
כולם זכו להקים בית נאמן בישראל לתפארת.
ד׳ הטוב יצליח דרכם ופעלם.

מצבת זכרון

אבי־מורי היקר, איש ישר ונדיב־לב, עסקן רב פעלים, ובפרק זמן יושב־ראש כל הקהילות האורטודוקסיות ברוסיה הקרפטית, מוקיר רבנן — מוה״ר **ר׳ משה יוסף שפיגל ז״ל**, בן הנגיד והנדיב המפורסם מוה״ר יעקב ואמו — מרת בלומה לבית רוטמן.

אמי מורתי היקרה והצדקנית, רבת הפעלים, ידיה שלחה לאביון וכפה פרשה לעני בענוה ובצניעות, שהיתה מפורסמת במעשיה הטובים מרת **חיה נעכא** בת הנגיד המפורסם, גדול בתורה ובמידות ר׳ יוסף שמואל מאשקוויטש, מגיד שיעור ב״קלויז״ הגדול קרוב ל־50 שנה. היה נשיא ה״קלויז״ ובין מקימיו. אמה — אסתר לבית שוורץ.

אחותי היקרה והיחידה, בת הזקונים, משכילה וטובת לב, **שרה רחל** ובנה היקר בן השנתיים יעקב שמואל. נרצחו בכבשני אושוויץ. כפי שנמסר עלו על המוקד ביום כ״ו באייר תש״ד, ה׳ יקום דמם.

אחי הבכור, בעל המידות הנעלות. תלמיד הישיבה הגדולה באונצדורף, **חיים ישראל**. היה אהוב למעלה ונחמד למטה, הקפיד על קלה וחמורה גם בשדות הקטל ובמחנות העבודה, רודף צדקה וחסד. נפל בשדות אוקראינה במלחמת העולם השניה, בשנת תש״ב, ואין יודע יום מותו ומקום קברו הי״ד.

גיסי היקר, נדיב הלב וטוב הלב, בעלה של אחותי היחידה — **רבי שלום בן רבי חיים יהושע פישגרונד**, מגיד המישרים ומזכיר ראשי של הקהילה האורטודוקסית באונגוואר. גם הוא נפל בשדות אוקראינה ואין יודע מקום קברו ויום מותו. הי״ד.

דודי היקרים, מצד אבי:

רבי שלמה זלמן בן ר׳ יעקב ורעיתו מרגיט

רבי יחיאל מיכאל וויזר בן ישראל — מטובי נבחרי הנהלת הקהילה באונגוואר ורעייתו דבורה ז״ל.

רבי מרדכי הנדלר — פרנס הקהילה בברזנה הגדולה במשך כ״ה שנים ואשתו שרה ז״ל.

רבי יואל בן רבי יעקב שפיגל נדבן בעל שם ואשתו דבורה ז״ל.

רבי ישראל בן רבי יעקב שפיגל, מוכתר במעלות טובות ובמידות למופת ואשתו מרגיט ז״ל.

דודי היקרים מצד אמי·

רבי אברהם חיים בן רבי יוסף שמואל מאשקאוויטש, ראש קהילת ברזנה במשך כ״ה שנה ללא קבלת פרס. התפרסם בנדיבותו הרבה ובסיועו לכל פונה ואשתו גיטל ז״ל.

רבי מאיר ליב בן רבי יוסף שמואל מאשקאוויטש, יו״ר התלמוד תורה ״תומכי תורה״. נדיב ידוע ובעל שם. אשתו דבורה ז״ל.

רבי צבי הירש בן רבי יצחק אייזיק רוזנבליט, גדול בתורה ושימש ר״מ בישיבת אונצדורף הגדולה. מצאצאיו של בעל ״שמן רוקח״ ו״שערי תורה״. הניח אחריו כתבי יד רבים בכל מקצועות התורה, אשתו לאה ז״ל.

רבי יעקב דוד בן רבי יוסף שמואל מאשקאוויטש, בעל מידות תרומיות חונן אל דל ואשתו מלכה ז״ל.

כולם עלו על המוקד, בקידוש שמו הגדול, בתאי הגזים ע״י צוררי היהודים, הגרמנים הנאצים ועוזריהם ההונגרים — ימח שמם וזכרם.

תהיינה נשמותיהם הטהורות צרורים בצרור החיים עם נשמות הצדיקים והצדקניות שבגן עדן.

ה׳ יקום דמם!

בפתח הספר

כאשר נודע לי גורלם המר של יהודי אונגוואר, עם כל בית ישראל במזרח אירופה, אמרתי בלבי כי אעלה על הנייר את דמותה של עיר ואם בישראל זו שבה ראיתי אור עולם, שבה גרו כל בני משפחתי — הורי היקרים, סבא וסבתא, דודי ודודותי. בעיר זו קיבלתי את חינוכי ובה עברו עלי ימי־בראשית בלתי נשכחים.

נקפו־עברו שנים ותהלה לא־ל שחרף מחלות וייסורים שעברו עלי, עלה בידי לקיים את אשר קבלתי עלי — קבלה בלב להעלות את דמותה של עיר קדושה זו.

קהילת אונגוואר מצוינת היתה באישיה, רבניה הגאונים, עסקניה ומוסדותיה. זו היתה עיר ואם בישראל שהשרתה מרוח גאוניה ועסקניה על המדינה כולה.

מגוונת היתה קהילת אונגוואר. היו בה חסידים נלהבים של חצרות שונות; היו בה ״מתנגדים״ מושבעים, תלמידי המדינות במערב המדינה מבית מדרש של ה״חתם סופר״ ו״הכתב סופר״; היו בה חוגים משכילים וחוגים ציונים מובהקים שהתמסרו בכל ישותם לעבודה ציונית פנימית וחיצונית, ואולם כל החוגים פעלו יחד לקידומה של הקהילה, תוך הבנה וסובלנות הדדית.

סוחרים ישרים היו בני קהילתנו ומכובדים היו על הכל, יהודים ולא יהודים ואנטישמיות גלויה לא היתה בעיר.

מגאות הקהילה שעל אף ריבוי הגוונים שבה, לא היה בה, לפחות בזמני, אפילו מקרה אחד של נישואי תערובת. קהילה בטהרתה. גם הקל שבקלים, למעט אולי פלג שמאל קטן, היה פוקד את בית הכנסת הגדול או את בתי הכנסת האחרים.

קול תורה לא פסק באונגוואר. כ־300-200 תלמידים היו בישיבה ומעולם לא אמר בן אונגוואר צר לי המקום להחזיקם בתוכנו.

צדקה וחסד לא פסו מבני הקהילה גם בימיה הקשים ביותר.

שבת וחג הטביעו את החותם על העיר. כל החנויות היו סגורות,

כך העגלונים וכך הסבלים. העמלים והמתייגעים על שכר נקוב היו בשבתות בני מלכים וכל אחד מהם הולך לספוג תורה או דרשה במקום החביב לו.

אכן קהילה למופת היתה קהילתי, קהילת אונגוואר. מופת בכל. סמל לקהילה יהודית.

מי מילל ומי פילל שכה יהיה סופה של קהילתי היפה והמופתית. מי יכול היה לשער שהאשמדאי הנאצי שכמוהו לא היה בתולדות העמים יכרית עד תום את קהילתי ויקיים בפועל "ערו, ערו! עד היסוד בה!". מי יכול היה להאמין שתושבי העיר שכה ניהנו מיחסי הקירבה עם היהודים ויהיו גם הם לצר ולאויב לשכניהם שכל כך עמלו גם למענם.

יירשם לדראון עולם שלא רק הגרמנים טבחו בבני עמינו. אלא גם ההונגרים עמדו לימינם וסייעו להם בהתלהבות בהעברת שכניהם לתאי הגאזים הבוערים יומים ולילה.

הדו"ח המקורי, בסוף הספר, של השלטון העירוני המדווח לשלטון המרכזי על הגירוש ועל ההשמדה מוכיח כי ידם היתה בהשמדה. ידם שפכה את הדם!

פלצות תאחז כל מי שיבוא לאונגוור — היום, עם התפרקות רוסיה הסובייטית, היא שייכת לאוקראינה. חורבן ושממה. שאיה ושמה. דרכיה שוממות. אין זכר ליהדות ואין זכר למוסדות הקהילה המפוארת. כך באונגוואר החיה וכך בבית הקברות שלה. קוץ ודרדר, עזובה ולכלוך. מעט היהודים שבה אינו מזכיר את היהדות המפוארת הזו וכאילו באו להדגיש את ההווה הנורא מול העבר המפואר.

הייתי באונגוואר ובכיתי בכי בלתי פוסק. אללי לי, מה שעוללו לעירי. מי יכול היה לשער חורבן כזה!

כך באונגוואר וכך בברזנה השכנה שבה התגוררו סבי וסבתי. כאן לא נותר אפילו יהודי אחד. כאן אפשר בקושי לבקר את המתים שכן חצי מבית הקברות הוחרם והאחרות שבורות ונתוצות, שלא לדבר על העזובה בבית הקברות המלא קוץ ודרדר עד גובה רב. גם את המעט הזה לא יכולנו לראות, כי ביקרנו במקום "ללא היתר".

אונגוואר הגשמית מתה. אנו נקים מצבה לאונגוואר הרוחנית. לאונגוואר שהיתה ואיננה עוד.

בסיימי את ההקדמה, לאחר שנסתיימה הדפסת הספר, לבי מלא

תודה ותהלה לא־ל בורא עולם שנתן לי כוחות ואפשרויות להגיע עד הלום.

תודה וברכה לרעייתי המסורה שרה שהלכה עמדי באהבה ובחיבה, לבני היקרים הפרופ׳ יעקב־שמואל, עו״ד חיים ומשה־יוסף שידיו רב לו במסחר. הם עברו על החומר, עודדוני והעירו הערות מחוכמות.

ברכה ויקר לידידי הרב ד״ר יצחק אלפסי, סופר רב מוניטין, שערך את הספר לדפוס וסייע בהבאתו לדפוס.

יעמדו כולם על הברכה ואתם כל אלה שסייעו לי בעצה, בהדרכה ובמסירת חומר.

המחבר.
תמוז תשנ״ג

פרק א׳

אונגוואר

העיר אונגוואר, בטשכית UZHOROD, השוכנת על נהר אונג עברה גלגולים מדיניים שונים. ראשיתה במזרח הונגריה, לאחר מכן היא בטשכוסולבקיה, ממנה עברה לרוסיה־הסובייטית ולבסוף, כיום, היא באוקראינה. שוכנת, על אחד מרוכסי הרי הקארפטים הפנימיים המקבילים להרי הקארפאטים החיצוניים.

העיר השוכנת בין הרי הקארפאטים, המסמנים גבול טבעי בין גאליציה ובין רוסיה הקארפטית (תת־קארפאטית) הגיעה במשך הזמן לחשיבות כלכלית ופוליטית.

אונגוואר היתה בתקופת השלטון ההונגרי בירת מחוז אונג ובתקופת השלטון הטשכוסלובקי בירתה של רוסיה־הקארפאטית. העיר זכתה לפירסום בעולם היהודי הודות לרבנים הגדולים שישבו בה על כס הרבנות — הם היו מגדולי הרבנים במדינת הונגריה, מעמודי התווך של היהדות החרדית ומדבריה הראשיים — והודות לסדרים הפנימיים המשובחים והניהול המופתי של חיי הקהילה בעיר.

מניחים שהיהודים החלו להתיישב בעיר, לאחר שהחלק הזה של הונגריה נכבש ע״י הטורקים. הצבא התורכי לא בא לעיר אונגוואר עצמה. אולם בעקבותיו הגיעו כמה בתי־אב יהודיים שהתיישבו בעיר. בעקבותם התישבו יהודים נוספים. העיר היתה שייכת למשפחת האצילים ההונגרי דרוגט. יש יסוד להשערה שבקהילה המתהווה, שימש יהודי ספרדי מורה־הוראה, שהרי המתיישבים היהודים הראשונים הגיעו בעקבות הצבא התורכי להונגריה, אף שכאמור הוא לא כבש את העיר אונגוואר.

מאחר שהקהילה היתה קטנה בראשיתה וקהילות ישראל שמעבר לגבול היו גדולות ומפורסמות יותר, סימנו את מקומה של אונגוואר בעיר הסמוכה לה שבגליציה. כך נמצא כתוב בשולי שלחן ערוך עם באר־היטב: (עיין ב״שם שלמה״ דברי ר׳ יחזקאל באנעט) ״עיר

הפועל העוסק במלאכת הקודש באמונה... מאונגוואר הסמוך לטורקא). האחרונה היא עיר קטנה בגאליציה סמוך לגבול אונגריה, שהיתה מפורסמת יותר מאונגוואר.

המסמך הראשון המזכיר יהודים הגרים בעיר — מבלי למסור את מספרם — הוא רשימת משלמי מסים משנת ת״ו (1646) בו נאמר שעל יהודים לשלם לקונצלריה 2 פורינט.[1]

במסמך משנת תפ״ח (1728) נמסר על שתי משפחות, כלומר, שני בתי־אב שהם 9 נפשות, הגרות בעיר.

במסמך משנת תצ״ה (1735) נמסר כי בעיר גרות שלש משפחות — כלומר, שלשה בתי־אב ובהם 16 נפשות.

ברשימת האוכלוסין משלמי מסים בעיר, שהועברה כעשר שנים לאחר מכן, בשנת תק״ה (1745) לקונצלריה, אנו מוצאים כי בעיר 6 בתי־אב מבלי שפורט מספר הנפשות. בזמן הזה נוסדה, כנראה, הקהילה היהודית, כי ברשימת משלמי המס משנת תקי״ג (1753), נזכר כי בעיר מכהן רב יהודי. משמע שהיתה קהלה יהודית בעיר, שיכלה להחזיק בה.[2]

במפקד שהועבר בעיר בשנת תקכ״ח (1768), לפי רשימת בתי אב ולפי מקום מגוריהם בעיר, מוצאים אנו כי מספר היהודים הגיע ל־93 נפש.[3]

בחוזר שהוציאה המלכה מריה־טרזה, בשנת תקכ״ג (1763) לכמורה — היא קוראת להם לא לגבות מיהודים אגרות נוספות — זולת מס הסובלנות, שלא כפי שעשה הכומר בעיר אונגוואר, אשר דרש מס מיוחד על ברית מילה, חתונה או קבורה. חוזר זה מעיד שהיה כבר ישוב יהודי בעיר אונגוואר.

מתעודה מענינת משנת תקנ״א (1791) אנו למדים כי יהודים גרו בעיר בשנה זו במספר ניכר — עד שמיניסטר הפנים ראה צורך לפרסם את הפקודה הבאה:

״הואיל ויהודי מחוז אונגוואר הגישו למשרדנו (מיניסטריון הפנים של חצר המלכים) קובלנות בשם כל קהלתם, שהולכת ונפוצה אצל הנוצרים, האמונה, שהיהודים זקוקים לדם נוצרים לחג הפסח, וביחוד מתפשטת אמונה זו בין שכבות העם הפשוט וגורמת לרדיפת היהודים ולסבל. להוכחות קובלנותיהם הגישו כמה עובדות. כדי להוציא מהלב משפט קדום זה נגד היהודים, מצווים אנו עליכם שתשתדלו בכל

מאמציכם, לפי התנאים המקומיים, לעקור מלב האוכלוסיה הנוצרית את האמונה התפלה הזאת. יש להשתמש לשם כך גם בעזרת הכמרים כדי להוציא מלב התושבים את המשפט הקדום, שהיהודים זקוקים לדם נוצרי. על הכמרים להורות לעם, שתורת משה והברית הישנה המקשטת את אמונת ישראל, שוללים בהחלט כל רציחה ושפיכת דמים בכל מקרה. היהודים מגנים כל רציחה שהיא לא פחות מהנוצרים. להלן מצווים אנו להקפיד על קיומו של החוק החדש מספר 38, לא לגרום צער וסבל ליהודים. יש להזהיר את האוכלוסיה על העונש הצפוי להם באם לא ישמרו על תוקף הנ״ל. אם יארעו מאורעות מרגיזים כלפי היהודים יש להעניש את העבריניים בכל חמרת הדין למען ישמעו ויראו״.

התעודה מוכיחה מחד, כי יהודי אונגוואר לא ניצלו מסיוט עלילת הדם, שהבעית את היהודים מאז ימי הביניים ועד לזמן החדש ומאידך את הטפול הליברלי והמתקדם של השלטונות בענין.

נשתמרה פקודה מס׳ 3993 משנת תקס״ב (1802) של הקנצלריה הקיסרית בדבר הענשת יהודי באונגוואר בשם ברקו מרמלשטין. וזו לשון התעודה שהופנתה ע״י הקנצלריה לרופא המחוזי ולמושל המחוז:

״בזה אנו מבקשים להודיע על מצב בריאותו של ברקו מרמלשטין. האם זה נכון, שהתעלף לאחר שהולקה 50 מכות? האם החולה הוא נפוח עד כדי כך, שיש חשש להלקאה נוספת של עוד 50 מכות המגיעות לו לפי עונשו, ועלולה לסכן את חייו. בכל אופן נתנה בזה הפקודה שכל עוד לא תתקבל פקודת הוד מלכותו בענין זה, יש לעכב את ההוצאה לפועל של הלקאה נוספת״. רופא המחוז ומושל המחוז נדרשים לחקור בענין זה.

בפקודה אחרת משנת תקס״ג (1803) אוסרת הקנצלריה המלכותית על בעלי בתי המרזח היהודים במחוז אונגוואר ובעיר לתת לנוצרי משקאות בהקפה בסכום העולה על פלורנס אחד.

כן מודיעים, שאסור ליהודים להלוות כסף לאיכרים אלא בנוכחות פקיד עירוני, שיכתוב פרוטוקול על ״הלוואה זו ויעבירו למשרד מושל המחוז״.

תעודות אלה מוכיחות על פעילות ניכרת של יהודים בעיר.

בשנת תקפ״ב (1782) מגיעים לקנצלריה דו״חות של הנפות השונות על מצב היהודים. רבות מהרשויות מדווחות ברוח אוהדת על היהודים,

הנחשבים למסכנים מוכי גורל. יהודי נפת אונג הם כה עניים, נאמר בדו״ח, ששוחררו מתשלום מס. בית הכנסת והחדר שלהם נמצאים בדירה שכורה. רק ארבעה מתפרנסים מהמסחר והשאר הם עובדי אדמה ואין ידם משגת אלא ללחם משיבולת שועל.

מתעודות אלה אנו למדים כי היתה קהילה קטנה בעיר ששכרה כבר חדר לבית כנסת וכן ״חדר״, היינו תלמוד תורה לילדים.

בשלהי המאה ה־18 מספר היהודים בעיר הלך וגדל, לא רק בגלל הרבוי הטבעי, אלא גם מנדידה של יהודים בעקבות חלוקתה של פולין בשנת תקל״ב (1772). מן ההגירה הגדולה של היהודים מפולין להונגריה זכתה גם אונגוואר. הנהלת האוצר — כלומר, השלטון המרכזי — תמכה בהתישבות היהודים. האוצר שיחרר אותם ממסים, מעבודות אנגריה, וכן העניק להם זכויות אחרות. השלטון המרכזי בוינה קידם בברכה את הגירת יהודי פולין וגליציה, כי ראה בהם גורם רציני אשר יקטין מחד את מספר דוברי הונגרית בעיר ומאידך יגדיל את מספר דוברי הגרמנית.

אונגוואר ששכנה סמוך לגבול גליציה קלטה הרבה מן המהגרים האלה. קהילתה הלכה וגדלה, התפתחה ונתחזקה. חלק מיהודים אלה במקום מגורם החדש עסק במסחר וחלק עסק בעבודת אדמה.

הסוחרים היהודים באונגוואר הביאו העירה את הרב הראשון מגאליציה. זהו סיפור המעשה: סוחרי אונגוואר נסעו לעיר לבוב, אז נקראה למברג, לרגל מסחרם. למברג היתה אז המרכז המסחרי. בלבוב הם פגשו את הרב אריה לייביש בודיק־רייזמאן והזמיניהו לכהן כרב העיר. הרב מלבוב נענה ובא לאונגוואר. הוא שפט את העם במקל נועם והדריכם בדרכי התורה והמסורת. הרב הביא עמו טליתות ותשמישי קדושה מעיר מולדתו, הנהיג את סדרי העדה, מינה אחד לראש הקהילה ואת השני לגזבר וי״א ״טובים״ היינו פרנסי הקהילה. הוא שניהל את ספרי העדה, כי איש מהם לא ידע למשוך בעט. לזכותו הפיכת אונגוואר לקהילה יהודית מסודרת, כך נוסדה קהילת אונגוואר, שראשיתה מצער ואחריתה עיר ואם בישראל.

בשנת תקצ״ז (1837) במספר הכללי של אוכלוסית העיר שהיה 6,631 ישנם 624 יהודים, קרוב ל־10%.

משנה זו גדל מספר היהודים מדי שנה בשנה. בשנת תר״י (1850) כאשר המספר הכללי של האוכלוסיה בעיר היה 8015 נפש — היה

מספר היהודים בעיר 2500 נפש דהיינו 31.20%. אחוז זה של היהודים נשמר במרוצת השנים. בשנת 1900 כאשר מספר תושבי העיר היה 14,723 היו בתוכם 4560 יהודים היינו 33.10%.

בשנת תר״י (1850) המסחר בעיר כבר היה בידי היהודים. בדרך כלל הם שקבעו את התפתחותה הכלכלית של העיר. פעילותם המרכזית בכל שטחי הכלכלה נמשכה עד לשנת ת״ש (1940) שבה הוחקו החוקים האנטי יהודים נגד יהודי הונגריה. והיהודים נושלו אז מכל עמדותיהם הכלכליות בעיר. כותבי תולדות העיר הנוצריים קובעים שהשפעתם הכלכלית של היהודים מוכיחה את יזמת יהודי העיר, כושר ארגונם וכח יצירתם. מובן שבהרבה עזר לכן חוק האמנציפציה — שהוחק בשנת תרכ״ז (1867) נתן שויון זכויות ליהודים בממלכת הונגריה.

הרב ארי׳ לייבוש בודיק־רייזמן שהיה מייסד הקהילה, ייסד גם את ״החברה קדישא״. לפי תעודה של חברה קדישא, היה בנו של הרב רייזמן — ר׳ יהושע רייזמן, חבר החברה קדישא כבר בשנת תקל״ח (1778).[4]

רבי אריה לייבוש כיהן ברבנות העיר עד לפטירתו. יוצאי חלציו של הרב ר׳ אריה לייבוש בודיק־רייזמן, שגרו באונגוואר הקימו מצבה חדשה על קברו וכך כתבו עליה: ״הרב הצדיק מו״ה יהודה לייבוש ז״ל. הוא היה הרועה הנאמן הראשון בקהל עדתינו להורם דרך ד׳ ויכונן קהלתנו בצדק ובמישור ובהיות המצבה הראשונה כלה, העמדה זאת המצבה ע״י נכדיו יוצא חלציו. לזכר עולם יהיה צדיק ויליץ טוב בעד כ״י. (כלל ישראל) תנצב״ה״.

אחריו שימש ברבנות אונגוואר הרב גדליה ריכזייט ז״ל. בפנקס הקהילה לא נמצאו רישומים מפעולותיו ואולם בפנקסה של ״חברה משניות״ נזכר שמו ומכאן אנו למדים שבימיו היתה כבר חברת משניות. פרט לכך אין כל איזכור על פעולותיו של רב עיר זה. כנראה שקצרה היתה פעילותו בעיר.

הרב השלישי בעיר היה הרב יהודה פריד. לפני התמנותו כרב העיר הוא שימש סופר העדה — כלומר, מזכיר הקהילה וכך חתם את שמו כמה שנים בפנקסי הקהילה. לאחר מכן חתם את שמו כאב״ד של העיר ושימש ברבנות. בפנקסי הקהילה נמצאו כתבי ידו וחתימותיו עד לשנת תקע״ב (1812) — וכנראה נפטר בשנה זו. במלאות מאה שנה בערך לפטירתו, הקימו אנשי החברה קדישא בעיר מצבה חדשה

על קברו ואת המצבה הישנה, שלא יכלו עוד לקרוא את הכתוב בה הניחו על הקבר. הנוסח החרות על המצבה החדשה: ״פ״נ החכם השלם אשר בתורה חפצו ותורתו אומנותו למד ולימד דעת את עם ד׳ במוסר השכל הרב המאוה״ג יהודה ב״מ יעקב זצ״ל אבד״ק אונגוואר״. ע״פ אומדנה הלך למנוחות כמו מאה שנה תקע״ב (1812). הציון הזה התחדש מח״ק דפה בשנת תרע״ב 1912 לפ״ק״.

העיר, כאמור, קלטה יהודים מהגרים מגאליציה־פולניה, מרכזי התורה בימים ההם. גם רבניה הובאו משם. עליהם אמנם יאמר: ״ארץ פולין הרתה וילדה רבנים אלה״ אבל ארץ הונגריה ״גדלה שעשועיה״. שכן רבני פולין אלה הגיעו לגדולה ולפירסום בארץ הונגריה.

גם רבה הרביעי של אונגוואר היה יליד פולין, הרב הגאון ר׳ צבי הירש חריף העלליר, הידוע בכנויו ר׳ הירשליה חריף. הוא נולד בשנת תקל״ו — לאביו המפורסם הרב הגדול ר׳ אריה ראב״ד זאמושץ. על חבריו ורעיו נימנו הגאונים: ר׳ שלמה קלוגר, מגיד מישרים בבראד; ר׳ מרדכי מארדיש ויינרב — ששימש כמסופר להלן — גם הוא כאב״ד בעיר אונגוואר והרב החריף ר׳ משה יצחק מראווא.

ר׳ צבי הירש חריף, אחד הגאונים המפורסמים שבדורו, נולד בשנת תקל״ו (1776). בגיל צעיר נתקבל לאב״ד בק״ק בריגל. בשנת תקע״ט — (1817), בעצת הגאון בעל ״ברוך טעם״. שכהן אז כאב״ד ווישניצא, נתקבל לר״מ בישיבה הגדולה והמפורסמת של קהילת בראד. כבוד גדול חלקו לו אנשי העיר ותלמידי החכמים שבה. שמה נאספו אליו תלמידים רבים שהקשיבו לתורתו ושאבו ממעיינות חכמתו. הכל תמהו על גודל חריפותו ובקיאותו. בשל פורענות שבאה עליו, הוא הוכרח לעזוב באופן פתאומי את העיר. פרטים מדוייקים לסיבת עזיבה זו לא נודעו לנו עד היום ואולם מתהלכות אגדות וסיפורים שונים אודותיה. מספרים שבחצות הלילה באו אליו שניים מנכבדי הקהילה ומסרו לו שסכנה גדולה מרחפת על ראשו ועליו משום כך להמלט על נפשו. הוא האמין לדבריהם ועזב לבדו את העיר ושם את פעמיו לגבול הונגריה. על סיבת הסכנה מספרים: שני אנשים באו אליו פעם בסתר ואמרו לו: דין ודברים בינינו בדבר ירושה שירשנו מאבינו — הרבה כסף וזהב. הרב האמין לדבריהם וחילק ביניהם את הירושה. הוא קיבל מהם חפץ יקר כדמי פסק, אולם בבקר נתגלה ששניהם

גנבו את החפצים מאת שר אחד. כשנודע הדבר ליקירי בראד, שגם בבית הרב נמצא חפץ גנוב, פחדו שמא תצמח מזה צרה גדולה על כל ישראל והאיצו ברבם לברוח על נפשו. גרסה אחרת מספרת: בשל קנאה גדולה שקנאו בו גדולי בראד, העלילו עליו בבית המשפט ובאה פקודה לגרש אותו מהעיר.[5]

גרסה נוספת: הגישו נגדו משפט שהוא מלמד לפי ספרים אסורים. הישיבה נסגרה והוא גורש מבראד. כל הענין התעורר לרגל ההכנות להקמת בית ספר ריאלי שחרדי העיר התנגדו ליסודו התנגדות מוחלטת.[6]

בשנת תקנ״ו (1796) נתקבל לאב״ד ק״ק אונגוואר. באונגוואר כיהן ברבנות כמה שנים. הוא ניהל גם ישיבה — שהוא ייסד אותה. תלמידים רבים נהרו לישיבה זו לשתות בצמא את תורתו של גאון חריף זה. אונגוואר עשתה מאמצים גדולים לקבל גאון זה כרבם. הקציבו לו מקופת הקהל ״דמי שבוע״ (צורת המשכרת שהיתה נהוגה בימים ההם) — שעלה לסכום נכבד ורב. הקהילה גם תמכה גם בבחורים — התלמידים הרבים שבאו לישיבתו לשמוע את לקחו, ביחוד לאחר שנשמעו נפלאות על תורתו וחריפותו. בישיבתו קיבל תורה גם רבי שלמה גאנצפריד, בעל קיצור שולחן ערוך, שנולד בעיר בשנת תקס״ד. הילד התיתם מאביו ורבי צבי הירש היה לו לאב.[7]

הקהילה בהנהגתו לבשה צורה חדשה. גאון חריף ומופלא זה החדיר והשריש באנשי קהילתו אהבה לתורה ויראת ד׳. הקהילה עלתה במעלותיה ובזמן קצר יצא לה מוניטין כעיר ואם בישראל.

בז׳ סיון תקע״ח (1718) נסתלק הגאון רבי זאב (וואלף) באסקוביץ רבה של בוניהאד. הקהילה הציעה את הרבנות בעירם להגאון ר׳ צבי הירש העלליר. בהשפעת רבי משה סופר מפרשבורג, בעל ה״חתם סופר״, קיבל רבי צבי הירש את הצעת קהילת בוניהאד, ועבר לכהן כרבה של העיר. הוא לקח אתו את תלמידו ר׳ שלמה גאנצפריד.[8]

בשנת תקפ״ח — לאחר שבעל ה״ברוך־טעם״ עבר מווישניצע לליפניק שבמורביה; ביקשו פרנסי קהלות ווישניצע ובריגל מרבי צבי הירש העלליר שיחזור לקהילותיהם כרב הערים. רבי צבי הירש נענה לחזור למחוזות ילדותו, אל הערים שבהן החל את רבנותו, אולם נשאר בבאניהאד. אומרים שעשה זאת הודות למכתבו והשפעתו של

רבי משה מינץ ז״ל אב״ד ק״ק אויבן־ישן, שטען שתרומותיו ליהדות הונגריה חשובות הן.

בבוניהאד ישב עוד כשלוש עשרה שנה, עד לשנת תקצ״א אולם שנים אלה היו קשות עבורו. המתבוללים מררו את חייו. הם הביאו את דבתו רעה אל פקידי הממשלה. הוא התאונן מרות על שעזב את קהילת אונגוואר — שם ישב ברומו של עולם. אנשי קהילת אונגוואר היו יראי ד׳ ולא עלה על דעתם שאפשר לקום ולחלוק על אב בית דין. מכאן אפשר להבין את שמחתו בבוא אליו הבשורה שבקהילת אונגוואר מחפשים רב, לאחר שרבה הגאון רבי מרדכי מארדיש וויינרעב, גיסו של הגאון ר׳ שלמה קלוגר, עזב את העיר וחזר לשמש כרבה של גראבאוויץ בפולין. רק לאחר שלש עשרה שנה ללא רב, נזכרה הקהילה שהיא מעוניינת ברב. תלמידו החביב ר׳ שלמה גאנצפריד, איש אונגוואר, דיבר על לב אנשי העיר — והשפעתו עליהם היתה רבה שהרי היה יליד העיר — שיאותו לחלות את פני רבם הקודם רבי צבי הירש העלליר, שישוב לעיר אונגוואר ויקבל על עצמו מחדש את כתר הרבנות של העיר. הוא גם נסע אל רבי צבי הירש חריף כדי לשכנעו שישוב לכהן כרב העיר אונגוואר. שליחותו הצליחה והרב חזר לאונגוואר. הוא אמר לתלמידו — כי אך בגינו שב לעיר. תנאי התנה רבי צבי הירש עם אנשי אונגוואר, שלא יעזוב את בוניהאד לפני שיימצא רועה נאמן לקהילה. הוא ימתין בבוניהאד עד שיימצא רב הגון למלא מקומו, על כל פנים מישהו שיורה באיסור והיתר.

קהילת אונגוואר מצידה עשתה מאמצים גדולים כדי לקבל שנית את רבם הגדול, חשבונות ההוצאות של אנשי אונגוואר עלו 2500 גולדן, הון עצום ועתק בימים ההם.

יהודי אונגוואר היו מאושרים בשוב רבם הגאון לעירם. אולם לצערם ולדאבון לבם לא ארכה שמחתם זמן רב. לאחר פטירת הגאון ר׳ משה מינץ רבה של אויבן־ישן, חיפשו ראשי הקהילה אחר ממלא־מקום לתפקיד רם ונעלה זה. רבנים חשובים הציעו את מועמדותם לרבנות וביניהם הרב יצחק משה פערלס רבה של אייזנשטאט, ולאחר מכן רבה של בוניהאד; הרב שלמה איגר ז״ל רבה של קאליש, לאחר מכן מ״מ אביו הגאון רבי עקיבא איגר בפוזנא; רבי אהרן משה טאובס; רבי בער אופנהיימר, הרב מאייבשיץ; הרב

צבי הירש חיות אב״ד זאלקאווא — ה״מהר״ץ חיות״ — שביקש לכן גם את עזרתו של החתם סופר. גם רבי שלמה יהודה רפפורט (שי״ר) מלבוב ולאחר מכן הרב בפראג תמך בו, שימליץ עליו בפני מנהלי העדה באויבן־ישן. חתנו של הגאון מהר״מ מינץ, הרב הנפטר, חשב שהתפקיד מגיע לו שכן הרביץ תורה בעיר עוד בחייו של חמיו. ה״חתם סופר״ המליץ ותמך בבחירת רבי צבי הירש חריף ואליו הצטרף גם רבי יעקב משולם אורנשטין בעל ״ישועות יעקב״ חברו הטוב של רבי צבי הירש, עוד מגאליציה. ואמנם הוא שנתקבל בכסלו תקצ״ד לרבה של אויבן־ישן.

תושבי אונגוואר לא הסכימו שרבם הנערץ יעזוב אותם ויעבור לרבנות של אויבן־ישן. טענתם המרכזית היתה: הרב יושב בעיר כשני חדשים בלבד. הקהילה הוציאה עליו הוצאות גדולות כדי להביאו לכאן ואין זה הוגן שהוא יעזוב את העיר. ראשי הקהילה באויבן־ישן הודיעו שהם מוכנים לשלם את ה־2,500 גולדן שהוציאו אנשי אונגוואר כדי להביא את הרב ואכן עשו זאת. גם רבי צבי הירש היסס בתחילה לקבל את הרבנות, כי שמע שאנשי הקהילה מעוניינים ברב מודרני ורק משנענה שרוב אנשי הקהילה חפצים בו, הסכים לקבל את הרבנות. רבי צבי הירש חריף עזב, איפוא, שנית את העיר אונגוואר ועבר לכהן בקהילתו החדשה, אלא שלא האריך ימים שם. חדשים מועטים לאחר שימש שם ברבנות נפטר בכ״ה בתשרי תקצ״ה.[9]

רבי צבי הירש חריף חיבר כמה ספרים חשובים, עליהם נעמוד בפרק מיוחד: ״ספריהם של רבני אונגוואר״.

הישיבה הגדולה באונגוואר, הישיבה הראשונה בעיר, שנוסדה ע״י רבי צבי הירש חריף, המשיכה להתקיים עד לשנת תש״ד־1944 שבה עלה הכורת על יהודי העיר בשנות השואה האיומה שעברה על יהדות אירופה במלחמת העולם השניה. מאות תלמידים למדו בה ויצקו מים על ידי רבניה הגדולים. גדולי וגאוני רבני הונגריה התחנכו בישיבה. פעולותיו הרבות חיזקו את הקהילה והיא גדלה והתרחבה.

נציין כמה מפעולותיו, מתוך רבות, לחזוק הקהילות וקרן הדת וכן להרמת מעמד קרן התורה: א. מעורבות בקהילת טשאבא. בשנת תקצ״ד (1834) פרצה מחלוקת קשה בקהילת טשאבא בין חברי הקהילה לבין הרב יונתן הלוי אלכסנדרזוהן, רב העיר. גדולי הרבנים בהונגריה תמכו בחברי הקהילה אשר רצו לפטר את רבם משום שלא

היה ראוי לשמש כמורה הוראה בקהילה. אלה שפנו לגדולי הרבנים הונגריה בטענותיהם נגד רב הקהילה, פנו גם אל ר׳ צבי הירש חריף וזו תשובתו שבה פסל גם הוא את רב הקהילה:

״מכתבכם הגיעני אגרת מחלת לב מהמקרה לא טהור אשר קרה לכם עם המורה הרעה אשר שתול בקהילתכם, וזעקתם כי רבה להצילם ממוקש ופח המכשול ואבן נגף הזה. והאמת אגיד, כי גם הם אשמים בראשם והמכשלה הזאת אשר תחת ידם, כמו כן יקרה ברוב הימים לרבים מעת כי פשתה המספחת הזה אשר ההמון יבחרו להם המורים מן הבא בידם מהלכים אחרי שיחה נאה, ולא יבקרו בין טוב לרע ויסמכו על דעתם לבד ויתנו יד לכל יהי׳ מי שיהיה, ומארץ מרחק אשר לא נודע טובו ומהותו ביראת ד׳ הקודמת לחכמה, אשר בעוה״ר בדור הזה הי׳ ראוי לגדור גדר כזה. ומאד חמסי על הסומכים האנשים כאלה למראות עיניהם לפי שעה... והנה האיש הזה ראשית בואו למדינה זו הי׳ תחלת נוסעו לק״ק בונהארד ואשר כבר הי׳ מצודתי לק״ק אונגוואר והגליל, באו והפצירו בי אנשי ק״ק הנ״ל להיות עמם משך איזה חדשים עד מצוא להם דיין ומורה צדק לשעתן כי נחוץ היה אצלם מאד. ובא האיש הזה לגבולנו ובחלקת פיו גם בריצי כסף הטה לב קצה העם אחריו, ומיד גערתי בהם בנזיפה, כי לא אקבלהו עד יבוא אל כור הנבחן בהוראה, לא על סמך כתבים. גם עד יבוא תעודת הג׳ המפורסם מפוזנא (הכוונה לרבי עקיבא איגר) על חזקת כשרותו, ואמנם האיש ההוא לא רצה להתעכב שם בשום אופן, אם כי גם אני רציתי להטות לבבו, למען הפיס דעת העם אשר הי׳ להוטים אחריו. וגם היה דוחק השעה מאד, וידעתי כי ירא לנפשו לעמוד על הנבחן ההיא, ותחלת הוראה לקלקולא דידיה כי ביום ש״ק אחר הדרוש קראוהו לס״ת לשלישי כי לא ידעו אם לוי הוא ועלה לתורה ובירך... ותלה באילן גדול שהג׳ מליסא בסדור שלו העלה לדינא דאם קראוהו שילך. וילך הלוך ונסוע עד מקום תחנותיכם... ומשפט האיש החרוץ מאתי הנה הוא הוא רצוף פה... ע״כ חלילה להעלות על הדעת לסמוך עליו מקטון ועד גדול בכ״מ ובכל זמן. והתקשרות שהי׳ לכם עמו בטל ומבוטל כחרס הנשבר כי אם מקח מוטעה מעיקרו, ואין לו עליכם שום דת ודין וטו״ת (וטענות ומענות עפ״י דתה״ק (על פי דין תורתנו הקדושה) כי מעולם

לא הולמתו עטרה זו, ומלבד כל אלה הוא ג״כ בחזקת מין ואפיקורס עפ״י העדויות שהעידו עליו״.[10]

ב. הסדרים בסדרי כשרות היין. רבי צבי הירש חריף, כאשר שימש כרבה של בוניהאד, מצא שם מכשולים רבים הנוגעים לכשרות היין שהיו מפיקים בעיר בכמות גדולה. ללא היסוסים הוא תיקן תקנות רבות ומועילות, כדי לסתום פירצות אלה בתעשיית היין. הוא הריץ מכתבים רבים לרבנים ולמנהיגי הקהילות בכל אתר ואתר, והפנה את תשומת לבם לאיסור היין שלא הופק לפי הוראותיו.

מכתבו עורר הדים נרחבים בקהילות הונגריה. הרב ר׳ ברוך בענדיט גאויטיין, בעל ה״כסף נבחר״, רבה של העדיעס, במכתבו אל בנו שלמד בישיבתו של רבי צבי הירש, כותב בין היתר לבנו: ״פרוס נא בעבורי בשלום רבך הגאון שי׳ ואמור לו שלא סרתי מדבריו ואסרתי היין ג״כ במקומי.[11]

רבי ברוך בענדיט פירסם כרוז ארוך בדבר מכשול היין עקב פנייתו זו של רבי צבי הירש.[12]

אחד המכתבים של רבי צבי הירש היה אל רבה של סערדאהעל, הגאון ר׳ אהרן סודיטץ, צדיק מפורסם — שמבית מדרשו יצאו גאוני ארץ, ובתוכם הגאון האדיר ר׳ יהודה אסאד, בעל ״יהודה יעלה״. זה לשון המכתב:

״בע״ה יום ב׳ ער״ח מרחשון תקפ״ל פ״ק באניהאד.

רב שלום וברכה מאלהי המערכת להי״ה כבוד הרב המאוה״ג (המאור הגדול) החריף ובקי המפורסם בתורה ויראה ע״ה פ״ה (עמוד הימני, פאר הדור) כש״ת מפואר ומהולל מוהר״ר אהרן נ״י לנצח אב״ד דק״ק סערדאהעל יע״א.

הנה אחד״ש (אחרי דרישת שלומו) כמשפט לאוהבי שמו ואם כי גבה טורא בינינו והדבור של חבה עוד לא היה לו עת מצוא וקשה עלי העמיסו על כבודו את דברי אלה לטורחו האומנם עת לכל חפץ ועתה העת נחוץ לעורר את לבב כ״ת הרמה בדבר מצוה רבה ומיגדר מילתא לאפרושי מאיסורא הוא אסור סתם יינם והרהבתי בנפשי עוד אחר שמענו שמעו הטוב לגדור גדר ולעמוד בפרץ כי בלי ספק יתעורר כבודו להתאמץ בענין זה כיד ד׳ הטובה עליו והנה בוודאי נודע לכבודו אשר עד הנה הי׳ פרץ עזה בדבר ומכשלה גדולה אשר לא יאומן כי יספור ומלבד כי כל הנעשה בעת הבציר הי׳ בלי השגחה

ושמירה וכמעכ״ רובא דרובא הי׳ בחזקת סתם יינם עוד הוסיפו בנו עולה לזייף כל השנה כולה ורבו המתפרצים בעם להניח חותמות יהודים על יין של נכרי ממש כהנה וכהנה מהנעשה בעת הבציר וכזה הוליכום לפעסט ולשאר מקומות למוכרם בחזקת יין כאשר שמענו ותרגז בטנינו לגודל חילולי השם כי נעשה להם כהיתר ממש.

אי־לזאת ב״ה אשר עוררנו על הדבר פה ובסביבות ונתעוררו גם שאר רבניי סמוכים לפה ונעשה גדר בדבר מכאן ולהבא ופה קבלו ע״ע שלא לשתות עוד יין הנעשה מכבר וזה אשר גדרנו גדר כי כל עושי היין יהיו ע״פ ידיעה רו״ט (=ראשי וטובי) הקהילה ושיקבלו ע״ע להתנהג כפי אשר הזהרנום הן בשמירה הן בטהרת הכלים ואח״ז יורשם בפנקס הקהל מספר היינות הנעשים החביתין וההינין ואח״ז יבוקר הדברים ע״י משגיחים ידועים נאמנים אם האמת כדבריהם ואז יוחתם בחותם הקהל או חותם מיוחד מהב״ד ויורשם בפנקס וכל המוליך יין למכור יהיי לו כתב הכשר מאתנו כפי חשבון הנמצא בפנקס ושלא יצא דבר שאינו מתוקן כי יהיי הכול בהשגחה פרטית מאת המשגיחים ונאמנים.

ועתה הנה עשינו את שלנו ואנחנו מודיעים את כל ונוכחת לשאר הרבנים המפורסמים אשר בכל פלך ופלך אשר יעשו לכבוד ד׳ ותורתו להזהיר ולפרסם לעם הקונים היין כי לא יתגעלו עוד בקניית היין ושלא יקנו ממי אשר אין בידו כתב הכשר כראוי כי מי אשר לא יהיי בידו כתב הכשר כנ״ל בלי ספק כי היין הוא סתם יינם ממש וכבר הודענו דברים אלה לכמה מקומות ולהרבנים המאורות הגדולים אשר אולי חפץ ד׳ בידינו יצליח לגדור גדר לפני בני עולה וכל אשר יחזיק בזה להתאמץ למיגדר מילתא הנ״ל שכרו יהא כפול מן השמים ולצדק תיחשב לו לדור דור עד עולם ולמען כי דברי אלה מאד נחוצים כי קרוב הוא לשוק פעסט ועוד ידינו נטויי לכתוב לכמה מקומות ע״כ מוכרחני להפסיק והיי בזה שלום רב מאד״ה ומנאי דו״ש הכותב בפקודת אמ״ו הגאון דפה נ״י.

למען כי רבו מקומות המוכרחים לכתוב שמה וקשה לייחד מכתבי בכת״י עצמי ע״כ מלאכתי נעשית ע״י תלמידיו והנני בא עה״ח בח״י ודוש״כ בלונ״ח.

ה״ק צבי הירש העלליר
אב״ד פק״ק הנ״ל.

בבית דינו של רבי צבי הירש באונגוואר שימשו הדיינים: הרב שמואל צבי הירש מאשקאוויטש, שכיהן כראב״ד. הוא נפטר בשנת תר״ח. נזכר בשאלות ותשובות ״חתם סופר״: או״ח סי׳ קכ״ג, אה״ע ח״ב סי׳ ט״ו, נ״ח, חו״מ סי׳ נ״ג. ״טוב טעם ודעת״ ח״ג סי׳ קי״א. ״חתן סופר״ סי׳ קכ״א, וב״לחם ושמלה״; הרב ר׳ שלמה, חתן הרב ארי׳ לייבוש בודיק רייזמן רבה הראשון של אונגוואר, שימש כדיין ומו״צ בעיר. מי״ח נכדו הגאון ר׳ שלמה גאנצפריד, הרב״ד מרדכי דומ״ץ נזכר לשבת כשו׳ת ״חתם סופר״ חלק יורה דעה.

את הערצת בני העיר לרבם אפשר לראות מהתאריכים שנכתבו על מצבתו למרות שהייתו הקצרה בעיר.

כתר תורה.

ה״ה דמו יושבי א״י (אויבן ישן) כי נפלה עטרת צבי בדצקתו זרחה תבל, עמוקות התורה לו לחבל, במאמריו מזוקקים שבעתיים. הודע דברי אל חיים, יחיד בעמו והדרתו להפיץ מעינותיו אהבתו, הקדיש חי במעלליו דוד דור יציצו מעליו, יוצר חכמה זמננו, לנצח יהיה בתוכנו, רוחו מלא פי שניים וכל צמא הלך לו למים שמימה שבה נשמתו, לזרוח שמש בגבורתו ה״ה אדוננו מורינו ורבינו פאר דורינו.

מו״ה צבי הירש העללער זצוק״ל נפטר יום ג׳ כ״ה תשרי ונקבר למחרתו ביום ד׳ לפר׳ אהה הצדיק נאסף בעונינו לפ״ק ושם אמו הינדל.[13]

בהקשר עם תולדותיו של גאון מופלא זה. נציין כי כאשר נפטר במונקאטש הרב הגאון הצדיק ר׳ עזריאל גרין ז״ל, בשנת תקצ״א והוא היה מתלמידי ״החוזה מלובלין״ והתקין שיתפללו בבית הכנסת בנוסח ספרד, כי עד אז התפללו רק בנוסח אשכנז קיבל רבי צבי הירש אגרת ממונקאטש בבקשה שיקבל עליו את משרת הרב בעירם. רבי צבי הירש לא נענה לפניה ואז והקהילה בחרה לרב את הגאון רבי אפרים פישל הורוביץ, צאצא לבעל השל״ה.

רבי צבי הירש העלליר, המליץ לפני אנשי קהילת אונגוואר שיקבלו לרב את בן אחותו וגיסו, רבי מרדכי אביגדור מארדיש וויינרעב. הוא היה מגדולי היחס. אביו זקנו היה רבי יצחק אשכנזי, בעל ״טהרת הקודש״, גיסיו היו, הרב ר׳ שלמה קלוגר מבראדי, וכן כאמור, ר׳ צבי הירש חריף.

רבי מרדכי מארדיש וויינרעב, רבה החמישי של העיר, שימש בשחר

ימיו כרבה של גראבוביץ שבפולין. בשנת תק״ף (1820) כבר ישב באונגוואר. הוא המשיך ללכת בדרכו של דודו וגיסו הגדול, ניהל את הישיבה בעיר ועשה הרבה למען חיזוק הדת בעיר. ברם לא ניתן לכך כל ביטוי בפנקסי הקהילה. בפנקס החברה קדישא של העיירה סערעדנא, הסמוכה לעיר והיתה כפופה לרבנותה של אונגוואר, מצאנו דברים בכתב ידו לאמור: ״יען כי באתי אל עיר מושב מהסרים למשמעתי וחפצם בחיים לעשות חסד עם המתים ויקרא דחיי לזאת הנני מסכים ומחזק בדקם, מבלי לפרוץ גדר שגדרו ראשונים, כי זה סוף כל אדם. ובזכות שיקבלו עליהם מצות גמילות חסדים בכל לב ונפש, ינצלו מכל צרה ומצוקה ויתקיים בלע המות לנצח וינצרו בחיים מרוב כל. פ׳ המדבר יום ב׳ כ״ה למב״י תקפ״ד לפ״ק״.

לאחר שעזב רב מרדכי מארדיש את הרבנות באונגוואר שבה כיהן י״ג שנים, וחזר לשמש כרבה של גראבאויץ, חזר, כאמור, לעיר דודו הגדול ר׳ צבי הירש העלליר.

מרבי מרדכי מארדיש נדפס קונטרס גדול וחשוב בסוגיי ״דהואיל״ בסוף ספר ״החיים״ להרב שלמה קלוגר. הוא נזכר גם בשו״ת של החת״ס חיו״ד סי׳ ר״נ.

עם עזיבתו השניה של רבי צבי הירש חריף את הרבנות בעיר, בא המפנה בבחירת הרבנים לקהילות רוסיה־הקרפטית בכלל ובפרט. הקהילות חדלו להזמין רבנים מגאליציה. הם העדיפו לבחור רבנים ילידי הונגריה, מתלמידי החתם סופר וכך הגיעו לעצמאות בענייני הרבנות.

קהילת אונגוואר בחרה לרב, בשנת תקצ״ה (1835), את הגאון המפורסם במדינת הונגריה ר׳ מאיר אייזענשטעדטער (ולא אייזענשטאט כפי שרבים כותבים). בנעוריו למד רבי מאיר עם אביו הרבני ר׳ יהודה לייב. מבית אבא הלך לישיבתו של רבי משה סופר רבה של פרסבורג. שהיתה הישיבה המרכזית בהונגריה בישיבה. לאחר חמש שנות לימוד היה לחתנו של הגאון ר׳ דוד דייטש אבד״ק עיר חדש (נאוואמעסטא) ששימש ברבנות מקודם ברעכניץ, פרוינקיכען, סערדאהעל. ר׳ מאיר א״ש, בבואו ל״עיר חדש״, עיר מגורי חותנו החל להרביץ תורה לתלמידים בעיון רב ובהתמדה גדולה. משם נבחר לרב ביאקא שממנה עבר לרבנות של ב׳ יארמאטא. עשרים שנה ישב בעיר זו על כס הרבנות. ר׳ מאיר א״ש היה נחשב כתלמיד־חבר של גאון

הדור ר׳ משה סופר בעל החתם סופר, אשר העיד על ר׳ מאיר א״ש, כי במשך עשרים שנה לא ראה בקי כמותו. לאחר פטירת רבו הגדול היה נחשב הוא לאישיות התורנית הבולטת ביותר והסמכות הרבנית החשובה ביותר במדינת הונגריה. גדולתו בתורה היתה ידועה בקהילות ישראל בתפוצות. פעולותיו חרגו גם מעבר לגבולות מדינת הונגריה. הוא היה נחשב לאחד ממנהיגיה החשובים — של סיעת היראים (אורטודוקסים) במדינה זו והשפעתו היתה גדולה מאד. החתם סופר הסכים שר׳ מאיר א״ש יעלה על כסא הרבנות באונגוואר ובמכתב תוכחה שכתב לאנשים חשובים בקשר לבקשתם שיעכב את מהר״ם א״ש מלעלות לאונגוואר וישאר ביארמאטה... הוא כותב בין היתר... ״ורק מה שבינו לבין אונגוואהר אני מורה ובא, ובתנאי שיכתוב שמרצונו חזר בו ולא יתלה בי, וכפי הנראה אפי׳ דבר לא נתקיים מכל הנ״ל. וע״כ נא ונא הניחו לו ולא תצערו את הצדיק עוד, ד׳ אמר לו לך עלה אל המקום אשר הכינותי, וירום כסאו כבוד גדלו ושלום לכם כנפשכם ונפש א״נ.

משה״ק סופר מק׳ פדמיין

ביושבו על כס הרבנות ביארמאט ניהל מלחמה קשה ועקבית נגד אנשי הרפורמה. לא מעט הוא סבל מהם. גם הוא שתה מהמים המרים ביארמאט.[14]

בימיו היה כתר הרבנות הפקר. הקהילות לקחו להם רבנים זרים מארץ רחוקה שלא נודעה להם מתמול שלשום. נגד תופעה זו הרים ר׳ מאיר א״ש קולו ותמך בדברי רבו הגדול החתם סופר — אשר יצא נגד תופעה מזיקה זו ונתן פומבי לדבריו במכתב שכתב להגביר השתדלן המפורסם הרב שלמה רוזנטאל[15] ״למה לכם זאת? להביא ממרחק לחמכם? — ממשיך החת״ס נמצאים רבים צעירים לימים וגדולי תורה ואין להם פרנסה, ואתם תקבלו איש זר מבלי שתדעו מי הוא ומה הוא, ומה מעשיו״. ברוח זו כתב, כאמור, גם תלמידו הגדול ר׳ מאיר להרב שלמה רוזנטהאל הנ״ל ״ראה נא ידידי החילוק בין הימים הראשונים לדורנו דור הזה, אז היה הרבה לומדים ואיזה רבנים, והיום רבנים הרבה אבל מעט לומדים״.

הרב מאיר א״ש שהיה האישיות התורנית החשובה, כאמור, אחרי פטירת רבו הגדול החתם סופר, לקח חלק פעיל בכל האירועים שדרשו התערבות. גם הוא הרים את קולו במחלוקת הגדולה שפרצה בין

קהלת טשאבא לבין רבם הרב יונתן הלוי אלכסנדרזוהן. (ראה בעמ׳ 17). הרב יונתן הלוי עזב את העיר ונסע לבודהפסט שבה פנה אל הנגיד השתדלן והעסקן המפורסם הרב שלמה ראזנטהאל, לבקש את עזרתו. הרב רוזנטהאל שתמיד עמד לימין הנרדף, פנה אל הגאון ר׳ מאיר א״ש — אז עוד רב ביארמט — ובקשו שיפנה במכתב אל רבו ה״חתם סופר״ שיסכים להרכיב בית דין נוסף כדי לחקור ולדרוש בענין. הרב אלכסנדרזוהן טען שבית הדין הראשון הורכב מרבנים שונאים לו והם לא שמעו את טענותיו. ר׳ שלמה לא פנה ישירות ל״חתם סופר״ כי גבה הר ביניהם, ועל כן ערך את הפניה אל ר׳ מאיר א״ש. שיפנה אל ה״חתם סופר״.

כך כתב:

״ב״ה עש״ק ט׳ אייר תקצ״ה.

ישפות... מהר״ם א״ש אבד״ק יארמאט נ״י.

הנה עתה באתי לחלות ולדרוש את פני מעכתה״ר כי ימחול לאלף פעמים לשמוע ולהאזין ד׳ המאורע אשר קרה להרה״ג מהר״י מט׳ אשר סבבוהו וכתרוהו לרדפו, אנשי בליעל חרשי משחית, להוציא על הרב דבות ועלילות שקר כל השומע תצלנה אזניו, ואמרו כי זה הרב הוא מעוברי עבירה, פורץ גדר דתנו. מיקל בהוראות או״ה. (איסור והיתר) אוכל פת בלי נט״י, (נטילת ידים) מיקל בנט״י שחרית. התיר נדה לבעלה. כופר בשכו״ע וכאלה עוד דברים מכוערים נילאיתי לפרטן. דאבה נפשנו לשמוע דברים כאלה על ההוא צורבא מרבנן. ויותר מזה עוד פשעו ועוו שהחציפו להפיץ קול במחנה העברים וכתבו אל הרבה רבנים גדולי הדור לעורר השנאה ואש מתלקחת הנורא. ויצאו ראשונה לכתב כל אלה עלילות דברים להרה״ג מהר״א סנטא אשר שנא להרב מהר״י מימים ורצונו לגרשו מט׳. עד ששמע ונגרר ונמשך לקול פחדים אשר הביאו לאזניו, בלי דרו״ח (דרישה וחקירה) היש ממש בקול ענות חלושה ודברי עמל ורעות רוח, הסכים מיד לשלוח בי״ד של ג׳ בלי ידיעת הרב מהר״י להביאו למשפט לעמוד לפניהם בטשאבא, אלה הגרים משום אנשי נבל בליעל לשמוע ולקבל עדות ולחרוץ משפט הרב כפי הנראה מהדיינים בעיניהם הנמשכים באין ספק לרצון המשלח. הנה השאלה גלויה. מי שם הרה״ג מהר״א מקמיטאט אחר, לשר ושופט בד׳ משפט הזה? וכי שכח דין המפורש אם בזדון אם בשגגה. זבל״א (זה בורר לו אחר) ושניים בוררין הג׳?

וקודם לזה עוד אירע, שבעל א׳ רצה לגרש את אשתו ושאל הרב מהר״י אל איזה מהרבנים, אם יסכימו עמו בהתירו לגרש בט׳ מחדש שלא נתן עוד גט בו, ושאל ג״כ להרב מוהר״א בהתירו, והושיבו להרב מהר״י כאשר קראתי בעצמי ב׳ מכתבים חתומים מהרב סנטא שהוא יעצהו שלא לגרש שם כדי שלא יעמוס עליו ולעורר שנאה מרבנים הסמוכים. הנה ממשמעות לשונו התירו מפורש, דאל״כ למה יעצהו ולא כי האיסור בפירוש, אף שלא מצא הטעם! ואח״ז כתבו והלשינו בחץ שחוט לשונם מרמה דברו אל הרה״ג ידידי מהרמ״ס אבד״ק פ״ב. אולם הרב אשר הוא צדיק בדרכיו ותמים בכ״מ (בכל מעשיו) לא התמהמה. חיש קל מהר נחפז ללכת אחרי השמועה. והאזין אלה דברים הרעים על הרב מהר״י. ותיכף חזר הרב פ״ב לבלתי שמוע הצד שכנגדו הנתבע הרב הזה. וחרץ המשפט ודינו להריגה. כאשר הוא מפורש בכתב ההעתקה אשר ביד הרב מוהר״י, ועתה בעיני יפלא ופליאה נשגבה לכל השומע, הכזה הוא קיום המצוה ואזהרה גדולה וחזקה ״בצדק תשפוט עמיתך״ ״צדק צדק תרדוף״ ודרשת וחקרת היטב אם אמת נכון הדבר! והפליגו יותר חז״ל ״יראה הדיין כאלו חרב חדה מונח ע״צ (על צווארו) וגיהנום פתוח מתחתיו״ כמבואר יותר בח״מ, (בחושן משפט) וריב״ז (ורבי יוחנן בן זכאי) בדק בעוקץ ש״ת (של תאנה) להציל ולהפך בזכות וכי זה הוא פחות מדיני נפשות, להסיר הרב בסמיכתו והוא בכלל מורידין ול״מ. (ולא מעליו) להדפו ולגרשו מהסתפח בנחלת ד׳ לאמור: לך ועבוד א״א (אלהים אחרים) כאשר מפורש בהעתק הפסק מהרה״ג פ״ב! ע״כ כראותי זאת שמתי אל לבי, ומחויב הוא לכל איש הירא וחרד ע״ד ה׳, לעמוד לימין הדל והאביון, כי אלוקים יבקש הנרדף, לזאת הכנסתי א״ע (את עצמי) בתגר הזה, ודרשתי את לב הגבירים והנכבדים ראשי העם העומדים על הפקודים לכתוב לגלות ולחלות פני הרה״ג מפ״ב, (הרב הגאון מפרשבורג) בהציגם לפניו תוכן והליכות דבר המשפט כראוי — אשר יספר הכל למעכתה״ר הרב מהר״י — ובררתי אני ז׳ רבנים מובהקים הנקובים בשם סמוכים, ורחוקים מכה״צ ואינם נוגעים, המה יחקרו וידרשו עדות האנשים וטענת הרב הנתבע, אולם הגאון מפ״ב יכול לברור מאלה זו רבנים ג׳ כאשר ירצה וא״ל ירצה הרה״ג מפ״ב אזי יוררו ע״פ הגורל אשר יצאו מקלפי ולאלה ג׳ רבנים אחר שישבו יחד ויעיינו ויחקרו היטב על שרש הדברים כהוגן וכראוי, הרשות

נתונה כפי הפסק והדין אשר יסכימו יחד כן יקום ויעמוד. וכ״ז נעשה להשמר ולהזהר לבלתי הכריחו לילך ולדרוש חלילה בערכאות להכריח הד׳ עיר שרי השטאטהאלטערייא ויצא בצדק במשפט לאור אמת וכל איש על מקומו יבוא בשלום ואחלה עוד פעם כי ימחול לאל״פ לשמוע מחרב מהר״י יתר הדברים כי קצרתי וכו׳...

שלמה במהר״ן ר״ט (רוזנטל)

הגאון ר׳ מאיר א״ש ענה מיד ע״י הרב אלכסנדרזוהן, אשר מסר את מכתבו של ר׳ שלמה אישית לרבי מאיר א״ש. וזאת תשובתו:

ב״ה כ״ט למב״י תקצ״ה לפ״ק.

כקש״ת מוהר״ש נ״י.

אודות הרב המביא מכתב קדשו קראתי על הדכ״ב. זה שקראו חז״ל ב״ר פמ״ט (בראשית רבה פרק מ״ט) על אבינו הראשון, ״אהבת צדק אהבת לצדק הבריות ותשנא רשע ומאנת לחייבן ע״כ משחך א״י. ולא נפלאת מיקר רוח כמוהו לעמוד לאביון להושיע משופטי נפשו, וכבר אמרתי אל הרב כל אשר עם לבבי. אשר לדעתי טוב בעיני א׳ ואדם. ולא אטריח את כ״ת נ״י לקרא הדבר שם בכתב את אשר יאמר לו הרב פא״פ, (פנים אל פנים) לדעתי לא יכחד דבר ממנו, כי בתום לבבי דברתי עמו, ולכתוב לק״ק פ״ב אף כי לדעתי דבר למותר הוא, כ״א יכתב לו הרב הנ״ל כי חפצו לעשות ככל אשר אמרתי אליו, למה ימאן מו״ר הג״ נ״י, ולמה יחפוץ דכאו! וכי תפארת היא להוגי התורה ולרבנים כי יצא בקרבם כופר בעקרי התורה ובעקר לכל אמונה ודת! הלא טוב ונעים כי יצא כנגה צדקו ואמונתו זכה כלפיד יבער: וזאת לדעתי טוב ונכון שיכתב אליו הרב הנ״ל כי חפצו לעשות ככל אשר אמרתי אליו. ואם ימחול הדרכ״ת להחזיק דבריו בשולי המכתב, אזי בלתי ספק יעשה הג״ נ״י כרצונו. ולמה לא יעשה כן! הלא גם לכבודו לא נגרע דבר, אם כתב מש״כ ע״פ עדים רבים ועתה יתודע הדבר על אמתותו! ואם ירצה הרב הנ״ל, יודיעני, ואכתוב גם אני אל הרב מיד ביום הליכת הפאסט הסמוכה, ועכ״פ אכתוב למו״ר הגאון נ״י כאשר ישיב לי על מכתבי אשר כתבתי לו זה ימים מעטים, ולא יכון לשוב לכתוב שנית טרם יגיעני תשובה על מכתבי העבר, לזאת גם כי אמרתי אל הרב בחפזי, כי אכתוב אליו מיד, עתה נתתי אל לבי כי נכון להמתין עד בא תשובתו אלי.

אחת אשאל מאת הדהתה״ר נ״י אל יאמין מהר מקנאתו ע״ד אמת

משפט וצדקה ויחליט בלבבו לכל דברי הרב, ואם לא ישרו בעיני חכמתו מעשה הרבנים אשר כתבו על עדות שנתקבל בב״ד של ג׳, איך נאמין חיש מהר לכל דבריו אך רק בדבר שפתים הוא, ע״כ טוב וישר הוא, לעמוד לימינו בלתי יספה ח״ו מבלי משפט, דברי ידידו וכו׳... ה״ק מאיר א״ש.

הרב מסעטשין מסר להרב מאיר א״ש כי הרב אלכסנדרזוהן אמר לאדון שטוהלריכטר (הממונה על המחוז) כי משלחים מעות מחוץ למדינה. (הלשין על הרב מפ״ב ששלח מעות לעניי ארץ ישראל). הרב מאיר א״ש לא התמהמה וכתב בענין זה מכתב אל ר׳ ש. רוזנהטאל שפרש את חסותו על הרב אלכסנדרזוהן. וזה תוכן המכתב:

ב״ה יום ד׳ ח״י תמוז תקצה״ל.

שלום א״כ וכו׳... מהר״ש ר״ט.

הנה וכו׳ אבל יסלח נא הד״כ על אמרו בו באמת דוה לבי יען הבנתי כי יש קצת פירוד לב, בינו ובין הרה״ג דק״ק (פרעשבורג) ואנכי אמרתי כי אהבה עזה בין החכמים אדירים כאלה, והנה ברור אלי כשמש בצהרים, לא כי מפני היקל בכה״ר לא השיב לו בחורף על תירוצו הנכון בעיני לקושית הגאבד״ק פוזנא, אבל כן יעשה ג״כ עמדי לבלתי השיב לי מאומה ע״ד שאינו נוגע למעשה כי רבו טרדותיו והוא לעת זקנתו, ולמה יחשוב שתיקתו כהודאה? ימחול לעי׳ תוס׳ ב״ב ע״א דף ס״ב ד״ה ומודה רבי ובמלחמות ריש סוכה גבי אותו דופן היכן מעמידו שהרבה להביא מקומות דכה״ג הודאה הוי, ואע״ג שכ׳ שם דכה״ג ספיקא הווי, מ״מ בדברי קדשו אינו ספק אצלי.

הרב מטשאבא גלה עזותו ומצחו הנחושה כי לא שמע גם לעצת חכם, ובפרט כי נמצא בו דופי גם לפני הרבנים עתה, וכמה מכוער הוראתו בטבילת יום ז׳. ולשוא ייפה הכל כי מפני השלום עשה כן. וכי לא היה שם קרוב וגואל וכדומה. אשר היה יכול לקחת את הילד מיד האשה לידי בעלה, והוגד לי כי יש להאח הסנדק בת הגיעה לשנים אשר היתה יכולה לתת הילד מיד האשה ליד בעלה. והגאון דפ״ב לא אסרו להיות מורה הוראות עוד בטשאבא מפני הכת שאמר, רק מפני שכולם מהימנא להו עדי עירם לפי המבואר **בדבריהם של** יושבי טשאבא, והוי כי האי דסמיא דא״ל שמואל קידושין ס״ו אי מהימן לך בו׳ ואני אמרתי להרב ההוא, לפע״ד אין הדבר ברור שלא יהיו יושב ט׳ נאמנים, כי מפני שנאה לא ידעתי מקום לפסלם, כי

דברי רש״ל בתשובה וגם בחדושיו בסנהדרין יחידי הוא בדה״ז, (בדבר הזה) והמרש״א לא פירש כן בתוס׳, וגם בהא דהרוג ונרגע יש בתוס׳ ומרדכי תירוצין אחרים כידוע למכ״ת וגם אינו נאמן לומר שונאיו המה, כי למה ישנאוהו אם לא מפני מעשיו? וא״כ אין עדים מעידין לעולם אם הבעה״ד נאמן לומר ״שונאין המה״ ואם מפני נגיעה, אמרתי כיון שצריכים לרב ומורה, ואם לא יהי׳ הוא צריך ליקח אחר, אין זה נגיעה כלל לפע״ד, דאל״כ איך אפשר לנשיא ללקות כמבואר בירושלמי בסנהדרין להוריות דמלקין אותו ואין מחזי׳ אותו. אם כל ישראל נוגעים בעדות, דלכך מעידים שיסתלק, ועל כרחך כיון שתמורתו נתמנה נשיא אחר, ואין לחשדם רק מפני איבה אין זה נגיעה וכשרים המה, אלה הדברים אמרתי להרב הנ״ל בהיותו פה, ועכ״פ כשר הדבר לפני מאוד כי אמר לי הדר״כ כי לא יסמוך עליו, וכי יסוג אחור מלסמכו אחרי רואו כעת חזקת לבבו, ועזות פניו, והנה הגיד לי הרב מסעטשין בהיותו במישקולץ שמע מיראים ושלמים, כי בפירוש אמר להאדון שטוהלירכטער (ממונה על המחוז), כי משלחים מעות מחוץ למדינה, ואולם אנכי חלילה לי לכתוב כזאת אל הג׳ דפב״ב, אבל להד״כ כתבתי כן וכו׳.

ה״ק מאיר א״ש אב״ד יארמאט.

לאחר כתיבת המכתב, יצא רבי מאיר א״ש בקול הקורא הבא:

״קול שאון מעיר שמענו, קול יחיל לב כל מאמין בד׳ ובתורתו, איך יצא איש בליעל שורש פורה ראש ולענה ממדי׳ פרייסין ויתחפש המעטה הצדק והאמת הוא יהונתן הלוי אשר בא למדינתנו והטעה לב עדת אשר בקהל טשאבא יע״א, וקבלוהו עליהם לרב ומורה, ועתה גלה את טומאתו כי פקר בעיקרי אמונה, לא לבד עיקר ושורש לתורת משה רבינו, כי גם הוא שורש כל דת אשר בעולם, להאמין כי יתן ד׳ לרשע כרשעתו וכגמול ידיו ישלם לו. והצדיק פרי מעלליו יאכל בעולם הנשמות, ועל סורר ומורה הלזה נתקבל בב״ד של ג׳ דיינים מומחים אשר נבחרו עפ״י גאון ישראל אבד״ק סנטוב... ואין לסמוך עליו ומצוה לגדוע את האשירה ולהרים ממנו העטרה״.

רבי מאיר א״ש לא קִבל, איפוא, את עצת ידידו ר׳ שלמה רוזנטל למנות בית דין נוסף והלך בעקבות רבו ה״חתם סופר״ — שכתב לקהלת טשאבא: ״בנדון פסק הרה״ג מה״ו הירש העליר זצ״ל כבר כתבתי ענ״ד מעלתכם, אמנם עכשיו אני רואה לפי עדות הגאון זצ״ל

אשר פא״פ דבר עמו והכיר הרב שלכם שאינו ראוי להורות ע״כ פשוט שפסול הוא וא״צ יותר״.

המהר״ם א״ש היה מעורב גם במחלוקת הגדולה שפרצה בקהל סעטשין — שבה מיררו אנשי הקהילה את חיי הרב המקומי — הרב שעפטיל. הרב שפטיל פנה אל ר׳ שלמה רוזנטל וזה פנה, כמו במקרה הקודם, אל רבי מאיר א״ש במכתב הבא: ״יום ד׳ העבר קבלתי מכתב מידידו הרה״ג מהר״ש אבד״ק סעטשין, וקול צועק על אנשי עירו, אחרי עכשו גברו אנשי רשע מכל חייבי כריתות ויתלקטו אליהם ריקים ופוחזים ופערו פיהם לבלי חוק לשפוך דמו כמים ארצה, וחלה פני להמליץ בעדו אל מעכתה״ר באשר קהילתו סמוכה אליו וישמעו תוכחתו ומוסרו ויפחדו מלהרע לו עוד ולהכריחו לשתות מים המרים כוס התרעלה אשר מלאו בטנו די והותר...״

המהר״ם אש נענה לפנייה עלה בידו להשקיט את הריב ולהחזיר את השלום בין הרב וקהילתו.

היו רבנים וגם קהילות שהעדיפו להגיש את עצומותיהם בפני הרשות ולא בפני בית דין. כנגד אלה יצא רבי מאיר א״ש בחריפות. במכתבו לר׳ חיים מקיצע[16] הוא כותב: ״מה אשיב למעכ״ת, ומה אומר אחרי כי פנו ישראל עורף ולא דרשו דבר ד׳ מפי מורים ואת פי הרבנים אשר עמהם לא שאלו מי יכשר להוראה, כי אם הקריבו משפטם לפני השרים יר״ה ישפטו אם יכון גבר להורות וליקח מפיו תורה. ומה ימריצהו כי אענה אני. והנה גם על זאת יכאב לבי כי הקריבו הדברים הצד שכנגד המורה לפני שרי המשפט בפעסטה שטאדהאלטערייא ומה יחשבו השרים על מורי ישראל כי יאמרו על כולם כי תוך ומרמה בלבבם ובין כך ובין כך שם שמים מתחלל וידל כבוד ישראל ויקר תורת ד׳ הולך וחסר בעו״ה.״

כאב ר׳ מאיר א״ש את כאב התורה ונושאיה והרגיש בעלבון הצורב לאומה כולה במעשים כאלה.

ר׳ מאיר א״ש, כרבו ר׳ משה סופר, קם בכל עוז ותוקף נגד התיקונים שרצו המתקדמים להנהיג בקהילות. הוא יצא בקול קורא נגד אסיפת ה״מתקנים״ בברונשווייג וגם חתם, בין שאר הרבנים, נגד החלטות האסיפה הזאת. הוא התנגד לכל תיקון שרצו להנהיג בבתי הכנסת. עקבי היה בעמדתו זו גם בנוגע להטפה בשפת לועז בבתי־הכנסת[17] פעם אחת דבר החתם סופר עם ר׳ מאיר א״ש, על

קהילה אחת, שקבלו בה רב אחד אשר דרש בלשון אשכנז. אבל החתם סופר הוסיף: ״אמרו עליו שהוא למדן וצדיק״. על כך הגיב המהר״ם אש: זהו דרכו של היצר הרע. עכשיו בחרו להם למדן וצדיק הדורש בלשון אשכנז ולבסוף יקחו להם גוי לרב״. הוא יצא נגד כל התיקונים שה״מתחדשים״ רצו להנהיג בבתי הכנסת כמו להזיז את הבימה מאמצע בית הכנסת ולהקדימה לפני ארון הקודש. הוא פסק שאסור להזיז את הבימה והיא צריכה לעמוד באמצע בית הכנסת.[18] ״שחלילה לשנות ממנהג שנהגו אבותינו זה אלפי שנים״. בעיר פאפא בנו בית כנסת חדש ושינו בו את מקום הבימה. אנשי העיר בקשו למנות רב גדול ומפורסם שיבוא לכהן בה ברבנות אבל לא מצאו רב מתאים כל עוד הבימה היתה שלא במקומה. גם רבי שמעון סופר השיב ריקם את בקשתם מאותו נימוק[19] כי פחד מדברי הגאון ר׳ מאיר א״ש. שומר מסור ונאמן היה לשיטת רבו וממנה לא סר ימינה או שמאלה.

ברוח זו הוא כותב בתשובתו לקהלת קאמארנא; ״ואתם נגידי ישראל אשר בק״ק קאמראנא בני אל תרעו, כי אבותיכם נוחי נפש ורבם איש חי זכר כולם לברכה עשו אזנים לתורה. אתם תלו אזניכם לדבריהם דברי אלוקים חיים. חלילה לנו לבטל אשר תקנו הם ולפרוץ אשר גדרו בחכמתם, ואל בקעה פרוצה. חזקו ואמצו אדירי ישראל הנכשלים יאזרו חיל וקוי ד׳ יחליפו כח יעלו אבר כנשרים לא ממוצא ממערב ולא ממדבר הרים כי חפץ ד׳ בידכם יצלח וקרנכם ירום כחפצכם וחפץ ידידכם ה״ק מאיר א״ש חופק״ק הנ״ל.[20]

לאור המצב החליטו כמה רבנים לקרוא לאסיפה גדולה של כל הרבנים, על מנת לטכס עצה איך לעצור את זרם המתחדשים אשר פרצו גדר בחומת בית ישראל סבא. הרוח החיה בהכנת האסיפה היה רבה של פאפא בימים ההם, הרב פייבל הורוביץ. הוא עשה הכנות רבות לקיום האסיפה שאמורה היתה להתקיים בכ״ח אלול תר״ה בעיר פאקש. באסיפה השתתפו קרוב ל־25 רבנים ואלה חתמו על ההחלטות שנתקבלו, ואולם האסיפה לא השיגה את מטרתה יען כי **זקני הרבנים לא השתתפו באסיפה זו ובהם רב מאיר א״ש שהיה** אז רבן של ישראל, רבי אברהם שמואל בנימין סופר ה״כתב סופר״ מפרסבורג, רבי יחזקאל בנעט מנייטרא, רבי פנחס לייב מקאמארנא, ר׳ משה פערלס מבוניהאד, ועוד רבים.

בענין זה כתב המהר״ם אש לרבי יהודה אסאד:

״בעזה״י יום וי״ו עש״ק יו״ד אב תד״ר לפ״ק אונגוואר יע״א. ד׳ אלדים עליון, יראנו בנחמת ציון, את כבוד ידיד ה׳ וידידי הרב המאה״ג הגאון המהולל החריף ובקי צדיק מושל ביראת אלדים כקש״ת מו״ה יודא אסאד נ״י האבדק״ק סעמניץ יע״א.

הגיעני אמרותיו הטהורות, והנה הוא מבקש לדעת מה עמי אודות בני נבל אשר חורשים און ומבקשים להשכיח תורת ה׳ מישראל. וזה החלם בתורה שבעל פה (וכמ״ש הר״מ בפירוש המשנה על צדוק ובייתוס) — ה׳ יהיה בעזרינו. כי אפס עצור ועזוב בעו״ה להשתדל בחצר המלכות יר״ה אודות לימוד תורה שבעל פה בלבד, איך נייחל עזרה משם, אחרי כי רבים מבני עמנו הקמים לנגד התלמוד, השעה משחקת להם בעו״ה, והשרים אשר הזכיר הגאב״ד דק״ק ווערבוי (הרב בנימין וואלף לעוו ז״ל בעל שערי תורה) מי יודע את אשר עמו אודות הדבר.

ואולם לבקש מהם לחזק דת ישראל — כי יש אפילו מן המורים אשר אינם לא ישראל ולא נוצרים, אף כי רבים מהמון עם מאמונת ישראל וחוקי תוה״ק יצאו בעו״ה, ולאמונה אחרת לא באו — לזאת אנו מתחננים, אחרי כי האמונה יסוד חברת אדם, לתת לנו רשיון להתועד יחד לתקן ולחזק בדקי הדת ולהקים אותה. לזה לא יתנגדו השרים הגדולים אשר בחדא המלכות אשר לא מבני עמנו, אבל העוברים מבני עמנו המה יתנגדו בכל עוז לעומת זה גם כן בעו״ה.

וזה איזה שבועות היה פה הרב מיערגאן (מהר״ם שיק ז״ל) אשר התאמץ כבר זה כשלוש שנים על הדבר. להשתדל לבלתי יקומו מורים לעם ה׳ במדינתנו אשר יפרו חוקים ומשפטים ולא נגמר הדבר, ועתה בא הנה ובידו כתב מן הגאבד״ק באנהארט (הג״ר יצחק משה פערלס ז״ל) ופאפא (הג״ר הורוביץ ז״ל, כי הסכימו שיתאספו יחדיו רבני המדינה בפקאש ויתיעצו יחדיו בחמשה עשר באב הבע״ל, וכן חתומים על המכתב הנ״ל עוד רבנים אחרים ואמרתי אל הרב מיערגאן, אם יתאספו יחד הרבנים מאליהם, אולי יעלילו עליהם אויבי ד׳ מבני עמנו כי הוא וועד מבלתי רשיון, וגם אם יוודע להם הוועד הלא יתאמצו בכל עוז להפר עצת חכמי הזמן. ואם אמרנו הבוא נבוא אל השר ראהטשליד אשר בווין, גם אותו יעטרו ויסובבו אנשים אשר אין חפץ להם בתורה וכל שכן בתלמוד.

לזאת יעצתי לבוא לפני השר היקר ראהטשליד אשר בפרנקפורט דמיין אשר שמעו הטוב הולך וגדול גם ביראת ד׳ ואהבתו לעמנו, לבקש שיכתוב בעדינו אל אחיו השר אשר בווין שייטיב עמנו להשתדל לנו רשיון מן הקיר״ה להתאסף ולתקן ולאשר ולחזק את אשר יתוקן ולזאת כתבתי אל השר אשר בפפד״מ כתב תחנה על זה וחתמתי שמי ונתתיו ביד הרב מיערגען, ואם יסכימו רבנים אחרים אשר במדינה יבואו גם הם על החתום, ואח״כ יסע הרב הנ״ל לפפד״מ — כן כתבתי ונתתי ליד הרב הנ״ל ובפי מלאתי לאמור להרב הנ״ל כי עכ״פ יתאמץ שיסכימו גם כן לזה בק״ק פרסבורג חכמיה ואציליה מכמה טעמים.

ולא אכחיד כי גם על זה ינוע לבבי כנוע וג׳... יען עז יד בני בליעל ועוד כי גם הכשרים המתאמצים להלחם לעומתם, ירא אנכי כי מחשבתם זכה לשם ד׳ אלוקינו, ולכב׳ תורתו בלבד, בכעין זה שיש לחוש ח״ו לתקלה צריך לעיין בכל שינויין דאיסור (!) במגלה וד״ל. זולת זה אחרי כי יש עלינו דאגה רבה בקרב המדינה אין רצוני לשלוח עצות מרחוק ואחרי כי כבר יצא כנוגה צדקת הרב החסיד והצדיקו את הצדיק, אין לי חפץ עתה לשלוח דברים למרחוק.

ואבקש מאת מעכת״כ נ״י כי יכסה הדברים אשר אני כותב במכתב הזה ולא יגלה הדבר אלא לצנועים, ובבל יאמר לאחרים עד כי נראה איך יהיה הדבר, הנה בעו״ה אין עצור ואין עזוב, ד׳ בחסדו יאמר במהרה ראו עתה וגו׳... ויכפר אדמתו ועמו ויעשה לכבוד שמו ויראה בנועמו, כחפצו וכחפץ ידידו.

ה״ק מאיר א״ש חופ״ק אונגוואר.

המהר״ם א״ש היה קנאי לתאריך העברי הנהוג בעם ישראל. בספרו ״אמרי יושר״ הוא מדגיש בהדגשה מיוחדת את הצורך בשימוש בתאריך העברי. לנוהים אחרי התאריך הלועזי — הוא קורא הולכים לרעות בשדות זרים ופוגעים בכבוד הלאומי של עם ישראל. זה לשונו: ״והנה איש ישראל אשר ימנה למנין הנוצרים נראה שהוא מונה למנין אשר הוא מכחיש בפיו ובלבבו... למה זה יבחר למנין (את התאריך הלועזי) אשר אינו מאמין בו לעשות כבוד לו״.

כלום יש לתת כבוד גדול כל־כך לדת אלילים שיש לנו עמה חשבון דמים היסטורי ארוך. מדוע לרעות בשדות זרים כאשר יש לנו תאריך מקורי ואמיתי, האם כבוד הוא לעם ישראל שבני נוער

חוגגים בהוללות את ה״ראשון לראשון״ למנינם? כלום כבוד הוא לעם ישראל שחגי ישראל המקוריים נשכחים ואלו חגים הקשורים לדת זרה ולתאריכיה — נחגגים ברוב עם? (לא, עדיין לא שכחנו את בהלת החתונות ביום ה״מזל״ 8.8.88).

המהר״ם א״ש התערב גם במחלוקת הגדולה שפרצה בעיר סיגעט, בגלל השוחט בכפר קרטשניב ששייך לעיר סיגט. רב העיר אסר את שחיטתו וחסידי וויזניץ בהסתמך על האדמו״ר מוויזניץ התירו את שחיטתו ואסרו מלחמה על רב העיר. הרב מאיר א״ש, לפניית רבה של סיגעט, עמד לימין רב העיר ר׳ אליעזר ניסן טייטלבוים — בנו של הצדיק ר׳ משה טייטלבוים בעל ״ישמח משה״. בין היתר כותב לו ר׳ מאיר א״ש ״...והנה העביר גאון תפארתו את השוחט ההוא וגם אסר את הכלים הנה בודאי כתורה עשה... אבל בזה השוחט שהעידו עליו עדים כשרים כי כבר מימים רבים שחט ולא בדק בסימנים ולא בראי׳ ולא במשמוש היד, ובפיו מלא אמר כי הוא סומך על בינתו, ואינו בודק. וגם שאר הקלות שהעידו עליו, הא וודאי כי יש להעבירו והכלים ממילא אסורים, שהרי העידו עליו שאינו בודק בסימנים... וכ״ז אלו לא האכיל נבילה ולא הי׳ בו דבר אחר רק שאינו בודק בסימנים לא בראיי׳ ולא במשמוש, כ״ש בהשוחט הזה שיש עוד נוספת שהאכיל נבילה שאף אם הי׳ בחזקת כשרות גמור הי׳ ראוי להעבירו לזמן ואח״כ יבוא לפני הב״ד ויתחרט ויקבל עליו דברי חברות כמבואר בפוסקים, וזה לא לבד שלא רצה לקבל העברתו ואח״כ לקבל דברי חברות רק כי הוסיף לסרב ברב הגאון אב״ד כ״ש ששחיטתו פסולה. על אחת כמה וכמה רעה כפולה שיש עדים על פסלותו בתחילה והוציא נבלה מתחת ידו וגם האכילה לישראל ושחט אף אחרי כן לבני מקומו ולא שמע לאזהרות שהזהירו מעלתו הגאון נר״ו וישם את פניו כחלמיש דוודאי שחיטתו פסולה והכלים אסורים... כגון זה שבחנוכה הוציא הנבלה מתחת ידו ועוד כי נודע אשמתו ומעלו מימים רבים והוא עוד שחט והאכיל לישראל בוודאי שחיטתו פסולה והכלים אסורים״... בסופו של דבר חסידי וויזניץ התגברו על רב העיר והוא נאלץ לעזוב את רבנותו בסיגעט.

בעת דכוי מרד ההונגרים בשנת 1848 תר״ח — הוטל על הקהלה היהודית בבודהפסט לשלם 3 מיליון פורינט קנס. — מסכום כללי זה שולם המיליון הראשון. אולם כאשר בשנת תר״י — 1850 התפייס

המלך עם העם ההונגרי וביטל את העונש וכופר הנפש וכן את מס הסובלנות של היהודים הוא החזיר את המליון שקיבל כקרן ליסוד בתי ספר לבני ישראל בממלכת אונגרין. בשנת תר״י התאסף ועד יהודי הונגריה בעיר דברצן ועלתה על סדר היום ההצעה להקים בית מדרש רבנים מודרני, כלומר, סמינאר לרבנים, בסכום הכסף שנתקבל מהמלך.

ר׳ מאיר א״ש בשמעו את ההצעה פנה במכתב נרגש לועד הנבחרים של המדינה שהתאסף בעיר דברצן וזהו מכתבו:

״בעזה״י יום ב׳ כ״ז מנחם אב תר״י לפ״ק אונגוואר יע״א.

ישפות ה׳ שלום וכ״ט לכבוד הגבירים היקרים נגידי ישראל המאושרים אלופי ישורון האהובים והברורים, יחידי סגולה, אנשי המעלה, ילבשו ויעטו תהלה, ה״ה קרואי העדה, אנשי שם אשר התאספו יחד בדעברעצען, יברכם ד׳ איש איש בשמו, יתן לו כלבבו הטוב ועצתו ימלא:

אצילי ישראל!! בחורי עם ד׳ אשר נועדו יחד לשית עצות בנפשם, על דבר המכתב נשלח במקהלות ישראל אשר במדינה מן הקאמיטע בפעסט — יאר ד׳ פניו אליכם ותצליחו ותשכילו למצוא את הטוב בעיני אלוקים ואדם. אחלה פני כבודכם הרמה. אל ירע בעיניכם כי אעתיר דברי אליכם. הן לא על המועצה אטיף מילתי. כי בה אתם תבחרו ולא אני — אבל לזאת יחרד לבי ותציקתני רוחי, יען נשמע כי מפרי הכסף אשר יבקשו, נשמע כי יחפצו להקים להם סמינאריום. משם יקחו הרבנים, משם יקחו מורים. יורו להם דרך כחפצם — אדירי ישראל! האמינו, לא זו הדרך ולא זו העיר אשר ד׳ שמה. לא למעני אנכי דובר. הן ימי שנותינו בהם וכו׳... שלמו לי בחורף העבר. ואת אשר יוסיף יחיינו ד׳ עוד בחסדו. בטחתי בו כי לא יטשני עדת ד׳ אשר אנכי בקרבה. גם כי יש אתנו חכמי לב — ומביני מדע — בחסדי ד׳ אשען כי לא ימאסו בי לא ימרוני ולא אמיר בם. אבל למען ד׳ ולמען תוה״ק אדבר. נגידי ישראל הי״ו! האמינו כל אשר לא ייגע בכל כחו בתורת ד׳, ולא ישום מנעוריו כל מעיינו בה לא ממנו תצא תורה — לא בו ימצא דבר ד׳ זו הלכה ברורה כה דבר הרמב״ם פ״ג מה׳ ת״ת הל׳ י״ב אין דברי תורה מתקיימין במי שמרפה עצמו עליהן, אלא במי שממית עצמו עליהן ולא יתן שינה לעיניו ומצער גופו תמיד. ועוד הוסיף בדבריו הנעימים לקוחים

מדברי רז״ל ממקומות שונים. ותדעו בטח כי לא ימצא כן בתלמידי סמינאריום כאשר תעיד על זה התלמידים אשר הכתרו באיטליא בכתר הרבנות כי רק שפתם אתם ולשונם תדבר גדולות אבל לבם רק מידיעת התורה וחקיה כאשר ראינו מהם תמיד. גם עתה בא לידינו מחדש ספר אחד אשר אחד מן המוכתרים באיטליא לדון ולהורות הוציא לאור ספרו וכל מבין יבין כי הולך חשכים ואין נוגה לו ולרבו אשר סמכו ומפאר דבריו הנכוחים והנה זה שוא ומדוחים (ואם רצונכם לדעת צוו עלי והנני לפרסם חלומותיו) אף כי המורים הסוררים רשעים גמורים אשר בקצת מקומות באשכנז אשר דבריהם מינות ואפיקורסות ואסור לקרות דבריהם. נגידי ישראל! שאלו נא את החפצים בסמינאריום מה עול מצאו ברבני המדינה כעת למה ירחיקום האם בעבור כי יאמרו כי יעשן אף ד׳ במעשן טובאק בשבת קודש וחמתו תבער במבעיר. בשבת קודש בערה או על כי יאסורו בשבת מסחר או קנין אשר כבר רגז ע״ז נחמי׳ בסוף ספרו ויאמר יד לשלוח יד בגוים אשר יביאו דגים בש״ק פן יקנו מהם ישראל. הנה הנוצרים לא יסחרו בשבתותיהם וישראל אשר נצטוו להיות להם יום השביעי שבת שבתון יחללו את קדושתו ומשרע״ה ובית דינו סקלו באבנים מקושש עצים בלבד על פי ד׳. האם ימאסו את הרבנים אשר בזמנינו על כי לא יכרתו ברית אהבה. עם כל אוכל כל תועבה, ויגערו בגער. למגלחי בתער, לזאת יבחרו להם חדשים, אשר תחת ענבי גפן יעשו באושים. ועתה אדירי ישראל הבו לכם עצה הלום חזקו ונתחזק בעד ד׳ ותורתו אשר אבותינו הקדושים הערו למות נפשם על דבר קטן ממנו לבל יעבירום. התאמצו לבל נאבד מחמד עינינו אשר הנחילונו אבותינו. מלכנו הקיסר יר״ה ושריו הרמים יר״ה רצונם לבלתי העביר אותנו — אל תטו אוזן לבני עמינו אשר במרמה יחפצו להקים מאשרים מתעים למען יבלעו אורחותינו ואורחות בנינו. חזקו ואמצו ותהיו מן המשכילים כזוהר הרקיע וממצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד.

דברי ידידכם שוחר טובתכם ודורש שלומכם ושלום כל הנאמן עם ד׳ אלוקיו, המוכן לטובתכם.

הק׳ מאיר א״ש חופק״ק הנ״ל

מכתבו הנרגש וגם השתדלותו הנמרצת הביאו להורדת הנושא הזה מסדר היום. ואולם בשנת תרכ״ט־1869, הצליחו המתחדשים להעלות

מחדש את יסוד בית המדרש לרבנים על סדר היום בקונגרס היהודי אשר התקיים בבודהפסט, בשנת תרכ״ח־תרכ״ט — 1869־1868.

למיליון הפלורינס שהחזיר המלך ליהודים כדי להקים קרן ליסוד בתי יהודיים, הצטרכו להוסיף כספים גם הקהילות היהודיות. מחוז אונגוואר השתתף בקרן זו בסך 17,000 (שבעה עשר אלף פלורינס) המכסות לקרן זו הוטלו לפי מתכונת מס־סבלנות, ששולם 4 שנים לפני כן.

הממונים על המחוזות נצטוו לקבל חוות דעת של נכבדי הקהילות שלהם בדבר מצב החינוך של היהודים. חוות הדעת היתה צריכה להתרכז במיוחד בנקודות דלהלן:

1. המצב הנוכחי של החינוך היהודי. הצעות לארגן חינוך של יהודים לפי הדרישות המודרניות.
2. מצב בתי הכנסת של היהודים במחוז שלטונם והצעות לתיקון המצב.
3. מצב היחסים בין הרבנים לבין הקהילות, והצעות לתיקון יחסים אלה.
4. לציין מספר הכתות הדתיות היהודיות במחוז שלטונם.

כאשר נתקבל החוזר הזה בקהילות הם פנו מיד לר׳ מאיר א״ש, שהיה בימים ההם האישיות התורנית הבולטת והסמכות התורנית, שהוא יחבר תשובה לתזכיר שקבלו הקהילות מאת הממונים על המחוזות.

ר׳ מאיר א״ש ידע שיד המתקנים והמתחדשים בתזכיר והם שעוררו את הממשלה לשלוח אותו לקהילות שהרי בתזכיר נאמר בפירוש, שמרעילים את הילדים בחדרים ושצריך לחבר ספרי לימוד חדשים, המתאימים לרוח הזמן. וכן שיש להחליף את המלמדים מהטיפוס הישן ובמקומם למנות מחנכים ומורים מודרניים לפי רוח הזמן. רבי מאיר א״ש ניסח את תשובתו בצורה ברורה שאינה משתמעת לתרי אנפין. הוא קובע בתשובתו מצב החדרים הוא טוב ומשביע את רצון ההורים. לומדים בהם תורה והילדים מקבלים חינוך דתי. אין צורך — ממשיך ר׳ מאיר א״ש בתשובתו — להדפיס ספרי לימוד חדשים, הואיל ויש ברשותנו ספרים כמו חומשים ונ״ך, משניות וגמרא, שולחן ערוך ופוסקים. הוא מתנגד התנגדות מוחלטת לבתי הספר המודרניים ולמחנכיהם ולמוריהם כאחד. הוא ראה בהם את הסכנה

הגדולה ביותר לתורה ולמסורת ישראל — לכן גם בנוגע להשכלה כללית ילמדו ילדינו את המקצועות החילוניים מפי מורים לא יהודים. אלה מתיחסים ביתר כבוד לעניני היהודים מאשר המורים היהודים החפשיים. הוא מסכים שבמקומות קטנים, שאוכלוסית היהודים קטנה ואין בכחה להחזיק בית ספר בעצמה, הילדים היהודים יבקרו בבית ספר כללי שהוא משותף ליהודים ולנוצרים כאחד. וכן ילדים יהודים אשר לומדים את מקצועות בית ספר עממי אצל מורים פרטיים ישוחררו מביקור בבית הספר.

הוא קובע שיש להשאיר את החינוך בידי מורים ומחנכים דתיים. בעלי הכרה. מחנכים ומורים־דתיים אינם זקוקים לספרי לימוד חדשים. הרבנים יפקחו על החינוך.

באשר למצב הקהילות ובנוגע לעתידן: יש להשאיר את סטטוס קוו בקהילות ובעיקר יש להרחיק את המתקדמים־המתחדשים מניהול הקהילות — ולא לאפשר להם לנהל את הקהילות בעתיד.

ר׳ מאיר א״ש ביקש בתשובתו מהשלטונות לתת את האפשרות להעניש את אותם היהודים העוברים על חוקי התורה. הוא מציע כי יש לעשות משהו בדבר סמיכת רבנים צעירים, על ידי הקמת וועדה רבנית מורכבת משמונה רבנים גדולי תורה, שרק היא תהיה רשאית כבעלת סמכות ממשלתית להעניק סמיכה לרבנים צעירים.

ר׳ מאיר א״ש כאב כאבה של התורה והרבנות ומציין במכתבו לרבי שלמה רוזנטהאל שבימים הראשונים היו הרבה לומדים ומעט רבנים והנה כעת יש רבנים הרבה אבל מעט לומדים. הוא רצה לגדור גדר שלא כל אחד יבוא ויטול כתר תורה בחלקלקות לאנשי הקהילה ובעזרת השלטונות הם יתמנו כרבני קהילות.

הממשלה, כמובן, לא הסכימה להצעותיו ובקשותיו של ר׳ מאיר א״ש, אולם הוא השיג את מבוקשו ובמשך תקופה ארוכה לא התערבה הממשלה יותר בעניני היהודים.

כשהיתה הצעה לאפשר העברת כספים מקרנות שנועדו לישוב בארץ ישראל, לקרנות צדקה דחופות אחרות, התנגד לכך בחריפות ר׳ מאיר א״ש: בספר ״מגיני ארץ״ שפרסם את דברי ר׳ מאיר א״ש בענין זה הוא מתואר:

״הרב הגאון האמיתי המפורסם תהילתו מלאה ארץ נ״י ע״ה פ״ה מופת הדור, מאור הגולה, צדיק יסוד עולם כקש״ת מו״ה מאיר א״ש

נ״י ויזרח, אב״ד ור״מ דק״ק אונגוואר ע״א במדינת הגר. ור׳ מאיר א״ש ענה לו דלקמן:

בעזה״י יום ד׳ יו״ד מרחשון ידיד עליון ואוהב טהר לב והרב המאור הגדול המפורסם ונודע בשערים סיני ועוקר הרים כקש״ת מו״ה חיים נתן דמביצר נ״י אבן יקרה בעיר ואם בישראל ק״ק קראקא יע״א.

ידיד ה׳. שבוע השעבר הגיעני מן הגביר ר׳ חיים פיין הדעקרעט, כי יצא דבר המלכות לטוב מלפני המינסטריום רוזנים הקיר״ה להתיר לשלוח נדבת לב בני־ישראל לתמוך את אחיהם העניים האומללים בארץ הקדושה בפרהסיא באין מכלים, רק עפ״י התנאים המוזכרים שם. ובודאי גם בעירו נודע הדבר. והנה עתה מלאני לבי לכתב את עניות דעתי בענין הכרוז מבריסק דליטא ואין אני אומר קבלו דעתי ח״ו רק הבוחר יבחר ויקרב וכו׳... וד׳ ינחני במעגלי צדק למען שמו יתעלה ועוד חזון למועד כאשר יגדל ד׳ חסדו להרויח לנו עוד אשים עיני ולבי גם כן על דברי חכמתו בל״נ (בלי נדר) ידידו דוש״ת בעזה״י.

זה ימים הגיעני מכתב מאת הרב המאור הגדול וכו׳... מוהר״ר חיים נתן דמביצר נ״י מקראקא, וידרוש ממני בהסכמת היקרים העומדים על הפקידים להביא הכסף המורם לקופת ר״מ בעל הנס לארץ הקדושה תוב״ב, להחיות נפש העניים האומללים אשר שם. וישלח הרב מהרח״נ נ״י אשר הוכרז מלפנים בבריסק דליטא הגאון אב״ד דשם. ולהקת נביאים מחזיקים על ידו אחריו. ועתה גם מגאוני וגדולי דורנו גלו דעתם הרחבה בזה. ועתה לא ידעתי מה מני יהלוך. תוך שאגת כפירים ומעונות אריות. תשמיע סוס אגור קולו. לזאת נכון היה לי להיות נחבא אל הכלים לבלתי הכלם ונטמן באהלי, ולא להשמיע בחוץ קולי, אולם הרב הגדול הנ״ל כתב אלי שלשום ויפציר בי לכתב דעתי קלה כמות שהיא. ולא אוכל לסרב עוד ובטלתי דעתי.

ואומר הנה לפענ״ד בחר בי אם אמת כי כבר רבינו בעל בית יוסף ומוהר״מ אלשיך זורע החרימו על אודות נדבות עם ד׳ בעד נשמת ר״מ בעל הנס לשלוח את הכל לארץ הקדושה בלבד. אין ספק כי לא גזרו רק על מה שנדבו סתם בעד נשמות ר״מ בעל הנס כי הי׳ נודע ומפורסם בכל תפוצות ישראל כי כל אשר יתנדבו לקופת ר״מ בעל הנס הוא לבני עניי א״י המתנדב סתם על דעת המנהג נודר כמבואר בפוסקים. ולזאת המשנה ידו על התחתונה ולבי אומר לי

כי מה שפורסם ונודע בישראל כי נדבתם בעד נשמת ר״מ בעל הנס הוא לצורך עניי ארץ הקדושה ולא לשום צדקה אחרת וגם רק בעד נשמת ר״מ בעל הנס ולא בעד קדושי ישראל אחרים אשר גם הם גזרו אומר ויקם ד׳ יתי״ש את דבריהם...

מ״מ מה שיקוה כי נשמת הצדיק ר״מ בעל הנס תמליץ בעדו למעלה זה לא יעלה בידו כי לא מילא רצון הצדיק בצוואתו לזה לא יתנדבו ישראל לעלוי נשמת ר״מ בעל הנס רק לפני עניי ארץ הקדושה...

דברי ידידו דושי״ת ה״ק מאיר א״ש
חופק״ק אונגוואר יע״א

בעל ״אמרי א״ש״ היה ראש וראשון לאסוף מעות רבי מאיר בעל הנס למען הישוב בארץ. בתשובתו בשו״ת אמרי א״ש חיו״ד ס״ק ק״ב הוא אומר בין היתר... ״אלו העניים יושבי ארץ הקדושה אשר עזבו ארץ מולדתם לשבת לפני השם בארץ אשר עיני ד׳ דורש אותה ומקדשים ימיהם ולילותם על התורה והעבודה ויחיו חיי צער בלחץ ודוחק״ ורבות טרח לבסס את איסוף המעות בו החל רבו הגדול בעל החת״ס זצ״ל ושלח מכתבים למאות מדי שנה לעורר את אחינו בני ישראל לדנות מעות ואת הכספים שאסף שלח לארץ־ישראל״.

ראוי להביא את מכתבו של רבי מאיר א״ש לרבה של העיר מאקאווא, רבי שלמה זלמן אולמן, בעל ״יריעות שלמה״, בקשר לשד״ר מארץ הקדושה. שממנו אפשר לעמוד על אהבתו וחיבתו הגדולה לארץ הקודש, שהיה קשור לה בכל נימי נפשו העדינה והזכה.

בעשה״י אור ליום ב׳ ה׳ ניסן תרי״א לפ״ק אונגוואר יע״א
בין גאולה לגאולה ישיג שמחה וצהלה
כבוד הרב הגאון הגדול סיני ועוקר הרים
מפורסם ונודע בשערים דובר משרים ומעלה
פנינים יקרים כקש״ת מו״ה זלמן נ״י לנצח
האבדק״ק מאקאווא והגלילות יע״א

אחרי דש״ה ושלום תורתו אבקש את הדר״ג נ״י ואשחר פניו בעד הרבני המופלא והמפולג מו״ה פייביש נ״י מעה״ק טבריא תובב״א אשר הנהו שד״ר מכולל החסידים אשר בשלוש קהילות הקדושות ירושלים צפת וטבריא תובב״א והנה אך למותר דבר לפני הדר״ג

לבוא לדבר על לבבו להתאמץ לטובת אחב״י קדושי ד׳ אשר בארץ הקדושה עובדים ד׳ בקדושה מתוך הלחץ והדחק הגדול ומקיימים את התורה מעוני מופלג לא בעבור זה אטיף מלי כי הלא מבלעדי יתאמץ צדקת לבבו לעשות כל אשר לאל ידו לעשות, ואולם למען לא יעלה על לבבו הטהור שום ספק באמיתת ציר הנאמן הרב המופלא נ״י ולזה באתי להעיד לפני הדר״ג נ״י כי נתברר לנו מתוך המכתבים אשר בידו אשר חתימותיהם ניכרים בגלילות האלה היטב וברור הוא לנו כי את הרב הנ״ל בחרו בו השרידים אשר ד׳ קורא כולל החסידים אשר בגליל הנ״ל תובב״א להביא להם משען לחם מאחיהם אשר בחו״ל בעזה״י מעתה יהי׳ לבבם הדר״ג נ״י וכל המתנדבים בעם ד׳ עליהם יהיו לבבם בטוח כי כאשר ירימו לד׳ לתמוך לב עבדי ד׳ כולל החסידים אשר עלינו בגורלינו ומוטל לכל המתנדבים בקרבנו לתמוך אותם יקוו בטח בעזה״י, יביא הנדבה למקום בני אל חי אשר באה״ק תובב״א וישאו תפילה בעדם לפני שערי שמים וישר מעלה תפילתם לפני שומע תפילה יתי״ש להאריך בנעימים שנותיו דברי ידידו דוש״ת הכותב בקיצור באישון לילה ה״ק מאיר א״ש, חופק״ק הנ״ל.

גם בענין זה צעד המהר״ם אש בעקבות רבו ה״חתם סופר״ שכותב:

״מכתב בדבר מעות ארץ־ישראל

לקהלת טשאבא — יקרתם הגיעני נידון מעות שניקבץ לפרנס מהם עניי א״י פשוט שזכו בהם אותם עניים ואין רשות לשום אדם לא רב ולא מורה לשנות לצדקה אחרת כיון שזכו בהם עניים ידועים — אך אם הוא נגד נימוסי וחוקי המדינה ואקור״ט טרחו והשתדלו להמציא רשות משרי המדינה לשלוח לשם ולא השיגו ונתייאשו הנותנים אז יראו מה לעשות בהני זוזי לעניים אחרים אם ירצו ויקבלו עליהם לחיוב שבאם בזמן מן הזמנים ישיגו רשות מהמלכות ישלמו לעניים ההם שבא״י אבל מי ששלח יד בהני זוזי אפי׳ למצוה אחרת בלי הנ״ל גזלן הוא ושולח יד בצדקת עניים וצריך לשלם הכ״ד

משה״ק סופר מפפד״מ״

יחסו החם לתושבי הארץ ניכר בתשובותיו השונות. הוא כותב:

״ואולי מפני המנהג שאנו רואים כל מדינה ומדינה יחזיקו ידי יושבי׳ ויתמכו את המתנדבים מאחיהם לשאת בארץ הקדושה מפני זה יש ודאי יתר שאת ויתר עוז למעכ״ת נ״י על שאר מדינות ישראל כי למה יגרע יושבי מדינה זו מאחרות ולמה יניאו את לב אחינו

אשר אולי עוד יתנדבו לעלות אם ידעו כי ימצאו שם מחיי ומעון. והנה ידוע גודל מעלת ישיבת ארץ ישראל אשר אין צורך להאריך בזה וכדאיתא בסוף כתובות והרמב״ן מנאה בתוך תרי״ג מצוות ועתה עלינו ליתן לב שלא יהי׳ עכ״פ ארצינו ח״ו שממה וזה מצוה מוטל על כל ישראל ועליהם להלהיב לב אחיהם לעלות למקום אשר בחר בו ד׳ כי לא טוב להם כי מקרב אחיהם ישלחו שם אנשים וממדינה זו לא יהיה ח״ו זכר בארץ הקדושה״.

בתשובה ק״ב אומר הגאון ר׳ מאיר א״ש בין היתר... ״ולבי אומר לי כי זה שמפורסם ונודע בישראל כי נדבתם בעד נשמת ר״מ בעה״נ הוא לצורך עניי אה״ק ולא לשם צדקה וגם רק בעד נשמת ר״מ בעה״נ ולא בעד קדושי ישראל אחרים״.

ר׳ מאיר א״ש ישב על כסא הרבנות שבע עשרה שנה. במשך שנות כהונתו הניח את היסוד האיתן לארגונה מחדש של הקהילה — אשר הצטיינה בסדוריה המופתיים וקבע לה תקנות חדשות (שנדבר עליהם בפרק מיוחד). הוא ארגן והקים חברות משניות, חברת קופת חולים, חברת ש״ס והכניס סדרים חדשים בעניני שחיטה של הקהלה.

המשיך ופיתח בעיר את ישיבתו הגדולה המפורסמת. מכל קצוי המדינה נהרו אליו תלמידים לשתות בצמא את דבריו והעמיד תלמידים למאות ואלפים. רבים מתלמידיו נתמנו אח״כ רבנים בקהילות חשובות במדינה והנהיגו בישיבותיהם את הנוהגים והנוהלים שהנהיג רבם הנערץ בישיבתו — ממנו ראו וכן עשו. בחיי רבו הגדול בעל ה״חתם סופר״ לא רצה להשיב לשואלים בהלכה ורק לאחר פטירתו נאות לקבל על עצמו גם תפקיד זה. מרבית תשובותיו הן מזמן ההוא.

ר׳ מאיר א״ש התפלל בנוסח אשכנז — כנוסח רבו. גם בבית הכנסת הגדול בעיר התפללו לפי תקנותיו בנוסח אשכנז. כך גם בכל בתי הכנסת והחברות שהוא הקים. היו בתי כנסת שהוא יסד והקים שבהם רצה חלק מהמתפללים להתפלל בנוסח ספרד. התגברו על הקושי הזה בכך, שהמנין הראשון של ותיקים, שהיה המנין העיקרי התפלל בנוסח אשכנז. במנין השני התפללו בנוסח ספרד, אולם לא שינו אף תקנה מהתקנות שהוא איזן ותיקן.

לדרכי האדמו״רים החסידים התנגד. ואולם במשך הזמן נענה לדרישות ההמונים החסידים שבסביבה ולא דחה עוד את האנשים שנהרו אליו, מקרוב ומרחוק, לקבל את ברכתו. בתום לבבו ובעניות

צדקתו אמר: שאינו כדאי לכך. לאחר הפצרות מרובות נאות גם לקבל חלק מסויים מן ה״פדיונות״ לכלכלת התלמידים העניים שבישיבתו ואת השאר ציווה לחלק בין עניי העיר.

מסורת בפי חסידי העיר, שרבי יהודה צבי אייכנשטין מרוזלא וחברו ר׳ צבי הירש מרימנוב וביחוד הצדיק ר׳ חיים הלברשטם מצאנז, בעל ״דברי חיים״ — אשר רגיל היה לעבור את העיר בנסעו להנפש במרחץ סובראנץ, והיה סר תמיד לקבל את פני הרב דמתא — רככו את התנגדותו לחסידות.

מסורת בפי חסידי העיר, שר׳ מאיר א״ש הושפע מאד מגדולתו בתורה של בעל ״דברי חיים״, שהיה, כידוע, גאון הדור.

ר׳ מאיר א״ש אהב את האמת בכל לבבו וממנה לא נטה ימינה או שמאלה. האמת היה נר לרגליו ולאורה הלך וכיוון את דרכיו.

״רבי מאיר א״ש לא הסתפק במלחמתו בפורצי הגדר בהונגריה. כאשר התקיימה אספת הרבנים הרפורמים בבראונשוויג ושלומי אמוני ישראל יצאו נגדם בחריפות הצטרף אליהם גם המהר״ם אש. במכתבו הוא כותב: ״החיים והשלום יחדיו תמים ינחלו וכו׳ ה״ה מו״ה צבי הירשל לעהרן נ״י ומו״ה אלי׳ אברהם פרינץ נ״י כאור שבעת הימים, עד כי יבנה ד׳ בית עולמים.

אדירי ישראל! ספר הקנאות אשר שלחתם בקרב ישראל עד הנה הגיע, ברוך ד׳ אלוקים כי לא אלמן ישראל מאוהבי ד׳ ומקנאים לכבודו ית׳. ברוכים אתם לד׳, קנאתם לד׳ צבאות ולתורתו הקדושה קנאה גדולה; ואנכי מאז ראיתי את אשר הסכימו הנועדים על ד׳ בעיר ברוינשוויג, זחלתי ואירא על דברים יוצאים מלב הותל רוע אפר, ייכנסו בלב מבקש מהתולות, לזאת קראתי בגרון בתוך עדת השם אשר אנכי יושב בקרבה, ולא חשכתי מהגיד פשע האנשים ההמה, כי שלחו יד להפר ברית ולחלל תורה, ורק תועבה בקרבם ובדבריהם. ועתה כי קראתי הנאצות הגדולות אשר בתוך פראטאקאללען שלהם, סמר בשרי ותאחזני פלצות, יען כי לבבם לנתק מהם כל מוסרות התורה, וביד רמה, ישליכו עבודות הדת, בזו דבר ד׳ לעיני כל ולא יתבוששו, אוי!! איך נפלנו לארץ ירדנו, בית ישראל כרם ד׳ צבאות! צר לי עליך, עלה עליך הפורץ, שועלים מחבלים כרמים עלו ופרצו גדריך ונהיית למו למרמס, ואם אין מעצר בעצם חלילה בתה ישיתוך, וישתבתו בעיר אשר כן עשו.

שמעו עמים כלם! הביטו וראו היש מכאוב כמכאובינו? שאלו נא לימים הראשונים, בהתאסף ראשי עם, מורי דת מכל יושבי תבל, להוועץ על דת אבותם כי ראו יפריעו הם פרעות שתו עצות בנפשם, לגדור פרץ להחזיק בדק ואנחנו (עלי לבי דוי) הן רבו בקרבנו בנים שובבים, שבת ומועד יחללו, במאכל ובמשתה יפרוצו, והנה קראו מועד בעיר ברוינשווייג, אספו אסיפה, מה עשו להשיב שיות האובדות? או לבלתי תתפזרנה עוד? לא עשו מאומה, אשרו זדים, חנפו למפירי ברית, מלפנים גם אשר הלך שובב בדרך לבו, תקוה היתה כי עוד ישוב אל ד׳ אלוקיו יתן אל לבו כי לא כן עשה, או אם שיבה תזרק בו, או אם יומו יבוא, וישוב אנוש עד דכא וירחמנו עושהו — אולם עתה בכו בכה להולך שובב כי לא ישוב עוד, כסוס שוטף במרוצתו לא ישוב, כי מאשריו מתעים אשרו אורחותיו עד בור ינוס, לא יתמכו בו ואלה קראו לשם מצדיקי הרבים על כי יהללו רשע ויאמרו לרשע צדיק אתה קבו עמם! זועמו לאומים! כמצות שהמע״ה ״אומר לרשע צדיק אתה יקבהו עמים יזעמוהו לאומים ולמוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב״ (משלי כ״ד כ״ד וכ״ה).

אבותינו הקדושים חכמי לב הראשונים בחכמתם בנו בית ישראל, בתבונתם כוננו עמודי התורה, ועתה צעירים יעפילו לעלות מרום הרום להרוס בנין זקנים. והמה חכמים מחוכמים, ילפתו עמודי־התווך אשר בית ישראל נשען עליהם למען הפילו: הן קרבו יחד עשרים וחמשה איש במחזה יחזקאל (כ־ט״ז) ״אחוריהם אל היכל ד׳ וגו׳״, ויחזו עוד (שם י״א־ב׳) ״אלה האנשים החושבים און והיועצים עצת רע בעיר הזאת״ הן חשבו וייעצו בעיר בברוינשווייג, שמה נאספו נכים על תורה ד׳, קרעו מעילה שללו שללה, ובזזו בזה, וכאשר בידיהם שבוה ויסירו שמלת שביה, ויעטוהו מעטה זרים, למצוא חן בעיני סוררים, בחנפי לעגי מעוג חרקו שן על חקיה הטובים, ויחזו להם חזות שוא ומדוחים, אמרו חנפי לב ההמה כי מותר עפ״י דת תורתנו להתחתן בעמים, וישענו בשקר על הועד אשר היה בפריס, ויתחסדו המה להתנות, אם תהיי רשות לגדל הילודים על אמונת ישראל; הנה אלה החכמים בעיניהם, אל הקדושים בעלי המשנה והתלמוד וכל הבאים אחריהם מאז דור דור וחכמיו לא ישעו, השלחן הטהור הערוך לפני כל בית ישראל יהפוכו, אבל הגם אל כתבי הקודש יעיזו לשלוח יד? הלא יתחדשו לאמור בפיהם כי קודש הם ואמון בם, ואם כן על מה

חרד עזרא הסופר החרדה הגדולה לקרוע בגד ומעיל ולמרוט שער עד כי אמרו לו ״ועתה נכרתה ברית לאלוקינו להוציא כל הנשים והנולד מהם בעצת ד׳ והחרדים במצות אלוקנו ובתורה יעשה״ (עזרא יו״ד) הלוא טוב להם להחזיק ולגדל הנולד על אמונת ישראל כעצת חרידי ברוינשווייג, הלא יד מלך פרס היתה עמם להחזיק דת ישראל בכל עוז!... אבל באמת כל אשר לא ירצה להונות נפשו, ישפוט בצדק, כי בעלי דתות שונות זו מזו בשבתות ומועדים, במאכל ובמשתה, וביתר הדברים, אם יתחתנו יחד, הן האיש והאשה לא ישמרו אף דת אחת על מכונה, אף כי הנולדים בידם לא ישאר מאומה.

התמהמהו ותמהו!!... והנה כל מנהיגי ישראל מרמס לרגלי מועדים האלה, לא ישאו פנים לשום מנהג אף כי פשט איסורו בכל אפסי ארץ מיוסד משנים קדמוניות... וחלילה לכל אשר בשם ישראל יקרא, לפרוץ בזה ובכל גדרים וסייגים שגדרו חז״ל וסייגו את בית ישראל.

אחינו בית ישראל! שמעו נא! ויתן ד׳ וישמעוני גם נדיבי עמים וחכמי לב מזולתינו, נשבע אני בד׳ העולם שכל מה שגדרו וסייגו חכמי ישראל הקדמונים את עמם, והוסיפו להבדיל אותנו מן העמים באיזה דברים, יותר מאשר נבדלנו על פי תורתנו הקדושה, לא מפני איבה ומשטמת לב על זולת עמם עשו הגדרים וסייגים ההמה, חלילה להם! אהבת האדם היתה בלב הקדושים ההם, יותר מבלב כל דוברי חנף אשר בימים האלה. מאמרים רבים ימצא השוקד על דבריהם, יורו על אהבתם בלב תמים כל הולך נכוחו, ויהי אף מהם אחר; ...אבל הקדושים האלה ראו נפוצות ישראל בכל קצוי ארץ, וגם בימי בית שני מרבית העם לא עלו כידוע ורובם מתבולל בעמים, ולולא הגדרים והסייגים אשר תקנו חז״ל, יכחד ח״ו שם ישראל לא היה להם שארית בארץ כאשר קרה לכמה עמים קדמונים אשר נבלעו בין העמים ולא נודעו עוד, וכאשר ישפוט כל משכיל על אלה הפורצים, ועל כל השומע לדבריהם, כי לא ירבו דורות בישראל.

למען הניא לב ישראל מדרכי אבותיהם, בטלו אמירת כל נדרי במקומות מושבותיהם, אשר יסודו בקודש כמה מאות שנה, באמרם כי יאמרו בגוים למען כל נדרי נקל בעיני ישראל לעבור על שבועת אלוקים ועל כל נדר אשר יבטא בשפתיו... זה לא עלה על דעת אחד מהמון ישראל ולא חשב זאת אחד משופטי הארץ על ישראל, החרדים מאד מן השבועה, לחשוד אותם בזה, ולא אמרו כן כי אם

אשר התעוללו עלִילות ברשע, כאשר כתבתם אתם היקרים, מקדם המומרים, ועתה המורים בברונשווייג — ומה הועילו בבטלם אמירת כל נדרי?

עם ד׳! אל תסורו נא ממנהגי אבותינו כי קודש הם, כל בוזיהם יאשמו; מה שאמר המלך החכם מכל אדם ברוח קדשו, ״שמע בני מוסר אביך, ואל תטוש תורת אמך״. ״מוסר האב הוא אשר למדך, האב מקבלתו מאבותינו, הטה אליו אזנך ושמעהו, ולא תסור אחרי לבבך״ והנה זאת היא מצוה לבלתי סור מן הקבלה, ופרוש ״אל תטוש תורת אמך״ המה מנהגים אשר יתנהגו בהם עדתך אשר נתגדלת על ברכיהם, אל תטשם...

ריבו ריב לד׳! עם אלה הנועדים על ד׳. לא לבד תורת אם נטשו, בזו ליקחת אם, גם מוסר אב פרעו, בל יאבו שמוע, בזו לאב לעגו לו, לבב מי לא ידוה בראותו כי בקש אחד מהרבנים ההמה לחוקק, אף כי לבב הנועדים דוה על כי על נמצאו בישראל אשר לא ימולו ערלת בניהם, עם כל זאת לכופם או להבדילם מן העדה על זאת, לא נכון בעיניהם״, ויאמרו כי לא חקקו חוק הזה כי עוד אין העת נכון לכך״, ואמר אחר עם הספר, כי אשר לא ימול את בנו יען כי הנהו חבר לחברת מרעים אשר הסכימו יחד לבלתי המול איש ערלת בנו, לא יקרא מחלל דבר ד׳ ואיננו מומר להכעיס... האם איש מישראל אשר לא ימול בשר ערלתו או ערלת בנו לאשר ארח עם פועל און, וחבר למרעים אשר נוסדו יחד להפר ברית, לא יקרא הוא ורעיו בוזי דבר ד׳ ומחללי בריתו?... ואמר אח״כ, וכן זאת המלה היא הברית אשר כרת אברהם אבינו ע״ה על אמונת היחיד, וכל מי שימול יכנוס בברית אברהם להאמין ביחוד ״להיות לך לאלוקים ולזרעך אחריך וכו׳״, ושלמת זאת התורה וקיומה לא תשלם כ״א במלה: הכר נא כי יקרה מצות המילה לחכמים באמת! כל בעלי הדת נחקק להם חוק להביא ילדיהן במסורת הברית, ואלה פרקו עול הפרו ברית אבותם!... והתלמוד מלא מזה כי ערבים אנחנו כל אשר בידם למחות, והפורש מן התלמוד, כפורש מחייו כי הוא חיינו, והנבל אשר אמר: כי יש לבטל נקיטת חפץ בשעת השבועה לבלתי תת אומץ לדברי ״התלמוד״ תמק לשונו בפיו ותאלמנה שפתות דובבות עתק בגאוה ובוז על קדושי השם אשר לא ידע אותם ודבריהם.

שומו שמים על זאת! כל משפחות האדמה יתנו פאר וכבוד לחכמים

אשר היו להם מקדם, ויתהללו בדבריהם, ורבים מהם אשר גם לחכמי התלמוד עטרו הוד והדר, ואף מלכים אדירים עטרו חן וחסד להם... ובני בליעל מעמנו יתקלסו בחכמים אמתיים, וקדושי השם למשחק למו! אוי לנו כי נדברו דברים כאלה בימינו, וגם מעלים בדפוס מאין מכלים! ידע הנבל איפוא ולפני מי הנהו דובר על כן לא ידע עול בשת, ידע כי מרבית שומעין לבם כלבו וכמוהם כמוהו, יחשבו את דברי החכמים הקדושים לתהו...

יסוד כל האמונה הוא, להאמין בקבלה, כי לא ינחילו האבות שקר לבניהם אחריהם, ולא בזדון לב יעמיסו משא כבד על צאצאיהם, זה מן הנמנע, זה יסוד כל האמונה, וכל הדתות אשר בארץ; והנה אבותינו אמרו לנו במשנה ותלמוד זאת התורה אשר צוה ד׳ את משה, וזה פירושה, אלה מהלכה למשה מסיני ואלה נלמדו מי״ג מדות שהתורה נדרשת בהם, ואלה יסדו קדמונינו או אנחנו, להפיק רצון מד׳, ואין אתם רשאים מן הדברים האלה לפרוש, ע״ז נוסד כל התלמוד, ואלו תוכן ענינו בכלל.

ועתה אם אנשי אמת צדיקים וקדושים ד׳ הם בעינינו כאשר כן הוא בלי ספק לכל הרגיל בדבריהם, הנה נאמנה עדותן על התורה, ופירושיה וגדריה, ואם ח״ו יפנה לב ישראל מהאמין להם על פירושיה ויכנס לבם בספר על מה שאמרו הם ז״ל ויאמרו עליהם כי ח״ו לשקר עשו עט סופרים, אם כן מאין לנו עדות על התורה עצמה, כי זאת הוא אשר צוה ד׳, או על עיקר התורה אם מן השמים הוא? אך דעו נא וראו! כי תואנה הם מבקשים כל הסכים מאחרי דברי אבותינו בעלי המשנה והתלמוד, ועם לבם לפרוק עול תורה ולהשליך אמת ארצה, וכ״כ הרמב״ם בפירוש המשנה במסכת אבות על צדוק ובייתוס, כל בלבם היה לסור מכל התורה והמצוה, אכן כי יראו לאמר כן בפיהם, לזאת אמרו כי הם מאמינים בתורה וחולקים על הקבלה שאינו אמת וזה כדי לפטור מן המצות המקובלות והגזירות והתקנות, ועוד שהורתם להם דרך לפרוש, כי אחרי ששב הפירוש בבחירתם יכולים להקי מה שירצו, ולהכביד מה שירצו, נכון הוא, כי לאלפי רבבה היו לפנים יאבדו מתוך הקהל, ותראה כי ככל החזיון הזה אשר חזה הרמב״ם על הצדוקים והבייתוסים, כן המה ארחות בוזי דברי התלמוד גם בימינו בעינינו.

ואשר אמר אחד מהם כי אי אפשר לקיים מצות התורה על פי

התלמוד והפוסקים, הוות נפשו וטומאתו דבר, כי באמת כל אשר הסכן ללכת אחרי שרירות לבו הרע, דברי אמונה ודת הקדושה עול ברזל על צוארו, כי היא חוסמת בעד תאות נפשו אשר חלאתה בה, ולא החל מימיו ללכת בדרכי התורה, כי אם התחיל ערבה לו התורה והתלמוד, ורק ההתחלות קשות, כמש״כ רש״י בפ׳ יתרו על ועתה אם שמוע תשמעו בקולי — לזאת יקוץ בדברי התלמוד והפוסקים, כי בתורה יש לאל ידו לעשות כאות נפשו — אבל צדיקים וישרי לב ילכו ויבחרו בחיים נעימים, ונפשם תתענג בנועם דת אל.

עוד לא רפתה רוחם, עוד ידם נטויה על חוקי ד׳ ומצותיו, לעשות סדרים כרצונם, אמרו עם הספר, לשים עין על תקיעת שופר, ובגאון לב, יאמרו על נטילת לולב, אולי יחפצו ביום הזכרון לחול בתוך ומחול, ובחג לשיר שיר עגבים, בכנורות ועוגבים, גם ישאפו אלה הנחשים השרפים, לבטל תפילת המוספים, להסיר מן התפילה, כל זכר פדות וגאולה, אין תוחלת ותקוה בלב אלה, אין עוד תהילת ישראל, ארכו ימים אבד כל חזון בלבבם, קראו לועד ברוינשוויג אי כבוד, כי הגלו שם כבוד ישראל, אמרו שם נשבה עדר ד׳ היללי בת ציון!! נדחה קראו לך, אין דורש לך עוד, ראה ד׳ והביטה!! לא זרים יאמרו שכחת חנות וקפצת באף רחמיך, לא זרים יחרפו עקבות משיחך, אבל מבני עמך על עמך יערימו סוד, להשכיחם תנחומי נביאיך אשר המה שעשועינו ולא שכנה דומה נפשנו. לא עשו כן כל גויי הארץ, המה יאמרו כי אמת וצדק חזו כל נביאי ד׳ אבל היו כבר וחלפו למו, ואלה — בגויים לא יחשבו כי חלפו ועברו, ועם ישראל לא יקוו כי יבאו ויגיעו, והנה הנם כאותם אשר נאמר עליהם בסוף ד״ה כי העלו חמת ד׳ לאין מרפא, כי כמותם מלעיבים במלאכי אלוקים ומתעתעים בנביאיו, ולא לבד בנביאים ישימו אלה תהילה, כי גם בתורת ד׳ מפורש כמה פעמים כי יכנס ד׳ נדחי ישראל והמפורש יותר הוא בפ׳ נצבים, והי׳ כי יבואו עליך וכו׳ והשבות אל לבבך — ושם ד׳ אלוקיך את שבותך ורחמך וכו׳ אם יהי׳ נדחך בקצה השמים משם יקבצך ד׳ אלוקיך ומשם יקחך, והביאך ד׳ אל הארץ אשר ירשו אבותיך״, וכל הפרשה כולה מפורש כתוב כמה פעמים, כי יכנס ד׳ נדחי ישראל כי ירצו עונם, ור׳ הלל בסנהדרין לא דבר מאומה מקבוץ גלויות ישראל, וכמש״כ הר״ן בחידושיו שם, וחלילה, להצדיק ההוא, ולכל מאמין בתורת ישראל, להכחיש המפורש בתורה ובנביאים פעמים רבות, ואם

באשמתינו עד כה התמהמה נחכה לו כי דברו לא ישוב ריקם, ודבר אלוקינו יקום לעולם. איש ישראל המאמין בתורת ד׳ ובנביאי האמת והצדק ולא ישפוך שיחו לפני אלוקים, היצדק! איש ישראל אשר מאמין כי צוה ד׳ להקריב לו עולה וזבח דבר יום ביומו, האם לא יתחנן כי ירצה ותערב לו עוד מנחת יהודה וירושלים, ככתוב וערבה לד׳ מנחת יהודה וירושלים! ולא ישפוך לפני ד׳ שיחו, כי ישוב לשוש עלינו כאשר דבר, איש כזה אין אמון בו ורחוק מד׳ ותורתו יותר מכל משפחות הארץ כי כולם יתנו יקר לד׳ ולתורתו ולנביאיו, והוא בוזה דבר ד׳ ומפר בריתו; ולא הסב לנו כל הרעה הזאת כי אם רק לבעבור סרו ממנהגי אבותינו הקדושים, על כן שלחו עתה יד בגופי התורה בעוה״ר.

ועתה כנים אותם חכמי לב אוהבי ד׳ וחושבי שמו! כנים כל דבריכם, אין בהם נפתל ועקש מנהגי אבותינו קודש הם, וחז״ל אמרו כי הסר מהם עובר על לא תטוש תורת אמך, ושאר כל הפסוקים אשר כתבנו למעלה, ואין לאל יד שום אסיפה לבטל מאומה ממנהגי ישראל כ״ש הנועדים בברונשווייג, אשר הראו זדון לבבם, בתורת ד׳ ובנביאים, אבל גם זולתם אי־אפשר להם כלל לבטל דבר ממנהגי ישראל בתורה ובעבודת ד׳ וכ״ש לבטל מאומה מדברי התלמוד והפוסקים, הן בפירושי התורה והן מדברי סופרים, הסר מהם עובר על לא תסור, ואי אפשר לחלוק עליהם, כי כבר קבלו עליהם כל ישראל דברי רבותינו בעלי התלמוד והפוסקים, ובפרט הש״ע ומפרשיו, יד הנוגע לא תנקה רע, הלא צוה ד׳ ״תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכם״ כמו שכתב הר״י הלוי בכוזרי במאמר השלישי, אולם כל זאת במאמין בדבריהם, אבל מי שאינו מאמין בדברי רבותינו הוא אפיקורוס לכל משפטיו וחוקותיו כמש״כ הרמב״ם פ״ג מה׳ ממרים ופסול לעדות ולדין ולכל דבר הצריך ב״ד, אסור לבקש תורה מפיהו, כאשר כתבתם אתם היקרים, הלא אמרו חז״ל ״אם אין הרב דומה למלאך ד׳ צבאות אל יבקשו תורה מפיו״ אף אם כי הנראה מלאך המשחית בעם, וחללים רבים מפיל ר״ל.

ואתם הנועדים בברונשווייג! אם זרם מי התשוקה לעשות חדשות עוד לא כבה רשפי אהבת התורה וישראל מכל, סורו נא מדרככם זאת, למה תחלקו את לבב ישראל למחלקות רבות! הלא הרועה יבקר עדרו לבלתי היות בתוך צאני נפרשות, בשבטו ינחם לבל תפוצינה עוד!

לבי יחיל בקרבי, דואג אנכי לימים הבאים, פן ירחיקו גם מהתחתן זה בזה וכמש״כ באה״ע סוף סי׳ ד׳ שובו נא אחינו ויתקדש שם ד׳ על ידכם ויתהלל, כי תודיעו לכל כי שבתם מדבריכם, והייתם ככל מורי בית ישראל אשר היו לפניכם.

אחינו בית ישראל! נחזיק נא בתורת ד׳, כאשר ירשנו מאבותינו. עץ היא למחזיקים בה, אדירי עמים רוזני ארץ והוריה, כעת נועצו יחד במדינות רבות לשפוט אם לקרוא דרור לבני ישראל להיות למו משפט אחד עם אזרחי הארץ אם לא, הנה כאשר יתן ד׳ בלבבם לעשות עמנו כן יהיה הטוב בעינינו, אם דרור יקראו ישמח לב ישראל, גם כי נחזיק בתורת אבותינו, כי בהמיר הדת אין זה חדש, כי כן היה מימות עולם הממיר דתו היה כאזרח הדת אשר בחר לו, ואין הבדל בין ממיר מקצת דתו לממיר כולו, למה ירצה ד׳ לפשר באש דת מימינו לנו, הלא בידו נפש כל חי — ואם יאמרו האדירים אשר אנחנו חוסים בצלם, כאשר הייתם עד עתה כן תהיה להלאה, יהי כן, הלא בחסד ד׳ יושבים אנחנו באירופה בצל מלכים אדירים תחת שבט מושלם ושרים צדיקים, בהשקט ובמרגוע בכל עת, ואנחנו בשם ד׳ אלוקינו נזכיר ונברך אותם כמצות חז״ל ״הוי מתפלל בשלומה של מלכות״, יאריך ד׳ שנותיהם בנעימים, ויכון כסא מלכותם לעולמים, ונהנה בצלם חוסים, עד כי תמלא הארץ דעה את ד׳ כמים לים מכסים, ונגלה כבוד ד׳ וראו כל בשר יחדיו וכו׳.

ידידכם הכותב בחודש טבת שנת וראה בטוב ירושלים לפ״ק פה אונגוואר יע״א, ה״ק מאיר אייזענשטאדט, חונה בק״ק הנ״ל ומלפנים הי׳ בק״ק בייאה ויארמאט יע״א.

מענינת גם תשובתו להגאון ר׳ יהודה מודרין מסיגט. גאון זה פנה אליו בשאלה — האם מותר להמליח בשר בהליו״ן (ואלה מים מלוחים ביותר שהיו בסביבה זו. קשה היה למצוא בסביבה מים נקיים, כי כולם היו מלוחים) ונתבשל מה דינו? תשובת בעל ה״אמרי אש״ היא: ״נפלאתי מאד על זה איך יעלה על הדעת לבדות מלבו דבר שלא נמצא בשום פוסק״. מהר״ם א״ש אומר בין היתר בתשובתו זו ״לא מצאתי לשום אחד מן המפורשים לכנות מלח צריף בשם ״מלח״. וממשיך המהר״ם א״ש... (בשבת ק״ח) ״שאלו אם מותר לכתב תפילין על גבי עור דג טהור״ שעבדו והשיבו לכשיבוא אליהו ויאמר פסקו זוהמא מיניה״ וע״ש — לא מלאו לבבם לאמר מה שלא

קבלו מאבותיהם בטבע העור ואנחנו יתמי נסמוך על דעת עצמינו לאמר מה שלא קבלנו ולא שמענו מעולם״. ובחולין לענין טריפות — ממשיך המהר״ם א״ש — ואע״ג דמחי בגידי דנשיא וקטל אמרו אין לנו אלא מה שמנו חכמים והוסיף הרמב״ם בפי׳ יו״ד מהלכות שחיטה הלכה י״ב וי״ג שאפי׳ ידמה לנו עפ״י הרפואה שאין סופה לחיות או להיפך אין לך אלא מה שמנו חכמים שנאמר עפ״י התורה אשר יורוך״.

אשר ע״כ ברור לפענ״ד שגם בדיעבד אסור הבשר שניצרף ע״י צריף שקוראין האליו״ן, שהרי לא נמלח כלל רק נצרף בצריף ועל מעכ״ת לדבר על לב המפקפק נגד דבריו שיחזור בו, ואם יעמוד על דעתו החיוב על מעכ״ת נ״י להודיע כן כגדולים. אם יראה בעיני מעכ״ת יוכל לשלוח דברי אלה אל כל המקום אשר ירצה לכתב שם... דברי מחותנו הבא עה״ח ה״ק מאיר א״ש.

מן התשובה אנו יכולים לעמוד על השקפת עולמו ההלכתית של המהר״ם אש. אין אנו יכולים לסמוך על עצמינו לפסוק בדברים שלא ראינו ולא שמענו מעולם. מכאן גם מלחמתו העזה שניהל נגד המתקנים למיניהם. הוא נלחם נגדם — במסירות נפש ממש ולא נרתע משום איום או אמצעים שיאחזו נגדו.

יש להדגיש כי גם הגאון ר׳ יהודה מודרין היה בדעתו של המהר״ם א״ש ובשאלתו אליו רק רצה לקבל חיזוק לדעתו — ואמנם המהר״ם א״ש תמך בדעתו.

ראויה לציון שאלה נוספת שנשאל המהר״ם א״ש. אנו מביאים את השאלה שממנה נראית ההערצה של תלמיד לרבו.

״תיתי שלמה רבא מן שמיא וחיי לאדוני מורי ורבי ה״ה הרב הגאון הגדול המפורסם בכל קצוי ארץ רחוקים רבן של כל בני הגולה הוא המשביר לכל הבאים והמרוה צמאון כל העולם בקודש קדוש עליון וידיד נפש כל חי עטרת תפארת ראשינו נ״י ע״ה פ״ה כבוד קדושת שמו תפארתו כמו״ה מאיר נ״י אב״ד ור״ם דק״ק אונגוואר יע״א עוד ינוב בשיבה טובה מרחף על גוזליו הם תלמידיו עד ביאת משיחנו אמן.

באתי בברך כריעה להתנפל מול פני כבוד פר״מ הדר״ג אמ״ו נ״י ואל נא ייחר בעיני פר״מ הדר״ג אמ״ו על אשר לקחתי לי רשיון לפתוח דלתי קדשו באגדתי השפל, אמנם ההכרח לא יגונה כי קנאת

ד׳ צבאות קנאתי אשר איש א׳ מכאן היה טורח רעות מקדם והתיר לצאת בשבת עם טאבאק טוזען של כסף מלאה באבקה שואפים באף באמרו שהיא תכשיט. ומעת בואי לכאן תמיד חקרתי מהיכן יצא להם אולם עתה העיז הנ״ל פניו ופרע פיו לאמור שהוא יודע שדבר זה כבר נשאל מאת פר״מ הדר״ג אמ״ו והרר״ג אמו״ר נ״י השיב להתיר. ומחמת שלפענ״ד ברור שעל כל שיעור ושיעור של שאיפת הטאבאק חייב חטאת בהוציאו מרה״י לר״ה גמורה, וגם על הטוזאן, ע״כ אביא ובהשתחויה לפני פר״מ הדר״ג אמ״ו נ״י היות שדבר זה נפרץ מאוד לחלל שבת בזה אפילו לאנשים אשר עדיין מסוה היראה והבושה על פניהם ובהימנם שהדבר יצא בהיתר מאת רשכבה״ג הדר״ג אמ״ו נ״י ע״כ ימחול נא א״פ לכתוב בענין זה ובטוח אני שיצליחו דברי קודש הדר״ג אמ״ו נ״י ויעשו רושם ואם באמת יש היתר ללמוד אני צריך כי תורה היא ופר״מ הדר״ג אמ״ו נ״י ויעשה נא ברוב חכמתו כן שיפלו פני הרע הנ״ל כי כן כמה א׳ דר אשר התיר כאן בעו״ה אשר נפרץ מקדם ואני חשש לו ואם יפלו פניו בזה ויתמעט, אז תועיל גם להשאר.

הנה נא הואלתי לדבר אקח רשיון לשאול עוד על דבר א׳ שאני צריך ללמוד מאת הדר״ג אמ״ו נ״י האם ראוי לפרוס את שמע ביום ב׳ וה׳ אם יום קה״ת ליחיד אשר לא שמע עדיין כאשר נהגו לפרוס מיד אחר שהתפללו הצבור או עדיין לא שמע הקריאה. כי לפענ״ד מותר וראוי דהא דמבואר במ״א שאם שמע ברכו בקה״ת שוב אין פורסין היינו אם כבר שמע אם כן יצא מברכו משא״כ קודם שיצא צריך לפרוס בשביל הקדש דהא פריסת שמע בשביל הקדיש נהגו והא ראיה שאין פורסין בערב אלא באם שמע ברכו מהקורא בתורה א״כ כיון שיצא בברכו שוב אין יכול לפרוס בשביל הקדיש כיון שיכול עתה לומר קדיש וברכו כן נראה לפענ״ד עד אשר אזכה כאשר אצפה לראות תמונת יד פר״מ הדר״ג אמ״ו נ״י ודעת קדשו למעשה. אלה דברי תלמידו המשתחוה מול פני קדוש הדר״ג אמ״ו ארצה ומצפה לראות בהר בית ד׳ בנוי כמו רמים במהרה.

ה״ק מרדכי דוב בהר״ש קליין מפה
ראבבינער אין קלויזענבורג.

אנשי עירו ראו את פעלו, אשר פעל במסירות נפש יוצאת מהכלל בעבור היהדות החרדית, והעריצוהו מאד בזמנו רבתה וגדלה

האוכלוסיה בקהילתו. היא התחזקה חיזוק פנימי והתבססה. כאמור, הקים מוסדות חדשים, הרחיב וביסס את הקיימים. שמו נזכר עד היום בפי אנשי העיר בכל מקום מושבותיהם בהוקרה ובהערצה.

ר׳ מאיר א״ש נפטר בכ״ד טבת תרי״ב. וזה נוסח מצבת קברו: ״עדה המצבה הזאת כי פה טמון שר התורה, אספקלריה המאירה, למד והחזיק ישיבה, עד זקנה ושיבה, נשר ישראל והדרו, רבים הלכו לאורו, הגאון המפורסם מו״ה מאיר במ״ו יהודה זלה״ה. (בעהמח״ס שו״ת אמרי אש ושא״ס). הי׳ אב״ד ור״מ דפק״ק אונגוואר והגליל, נפטר בשם טוב עש״ק כ״ד טבת בר״ת לפ״ק — ת.נ.צ.ב.ה״. (ראה תצלום בסוף הספר)

על קברו הקימה הקהילה אוהל גדול וכל רבני העיר נקברים באוהל גדול זה, מלבד הרבנים ששימשו כדיינים בימי הגאון ר׳ צבי הירש חריף, נוספו בימי כהונתו: רבי שמואל צבי (נפטר בשנת תר״ח), ר׳ ישראל פריד (נפטר בשנת תרי״ד) ורבי שלמה גאנצפריד, בעל ״קצור שלחן־ערוך״.

ר׳ מאיר א״ש השאיר אחריו ספרים חשובים. על ספריו בפרק מיוחד בספר — בפרק ״ספריהם של רבני אונגוואר״.

כאמור העמיד ר׳ מאיר א״ש תלמידים הרבה וביניהם רבנים גדולים וחשובים. נציין רק אחדים מהם: ר׳ אשר אנשיל סג״ל יונגרייז רבה של טשנגר, בעל ״מנוחת אשר״; ר׳ דוד לייב זילברשטין, רבה של טערבעש ואח״כ רבה של וויצען בעל ״שביל דוד״. ר׳ חיים סופר, רבם של קהילות ס׳ פטר, מונקאטש, פעסט עיר הבירה, בעל ״מחנה חיים״ ושאר ספרים; ר׳ יואל צבי ראטה רבה של חוסט בעל ״בית היוצר״; האדמו״ר ר׳ יהושע העשיל פריעד, רבה של קפוש בעל ״זכרון יהושע״; האדמור ר׳ יוסף מאיר ווייס מספינקה, מייסד שושלת חסידות ספינקא בעל ״אמרי יוסף״ ו״פאר יוסף״; ר׳ מרדכי בראדי, רבה של מיאווא, בעל חידושי מהר״ם; ר׳ משולם פייש, רבה של טאש; ר׳ שמואל פרנקל, רבה של דורוג בעל ״אמרי שפר״ על התורה; ר׳ אהרן פרידלנדר רבה של באלחוב בעל ״אברך״ על ״תהלים״; ר׳ יצחק שווייגר רבה של טאפאלצאן, בעל ״ברכת יצחק״; ר׳ יהודה מודרן הגאון מסיגט, מחבר ספר ״זכרון שמואל״ ו״פרי העץ״; ור׳ ישראל גרוס רב בווילחאוויץ.

מן הדין לציין את יחסו החם של הגאון ר׳ משה סופר, בעל ״החתם

סופר״ לתלמידו החביב ר׳ מאיר א״ש. אשרי התלמיד הזוכה לשמוע מפי רבו בשעור קומה של ה״חתם סופר״ דברי הערכה מופלגים וביטויי אהבה המרעידים את הלב. משנת תקס״ג — החלה סידרה של שאלות ותשובות וחילופי דעות בתורה, והיא נמשכה ל״ו שנים רצופות עד לפטירת בעל ״חתם סופר״. בתשובה הראשונה הוא זיכה אותו בתואר ״תלמיד המחכים את רבותיו״ בפעם אחרת הוא כותב: ״באהבה וחיבה יתירה הנודעת לתלמיד הותיק״. ובין היתר הוא כותב אליו ״שמתי באמרת צדקתו — ומצאתי בהם טעם זקנים ואם חכם לבך ישמח לבי גם אני״. החתם סופר החשיב את תלמידו זה ״המחכים את רבותיו״. כפי שהוא כותב באחת מתשובותיו אליו ״רך בשנים ואב בחכמה המחכים את רבותיו״, בתשובה אחרת הוא כותב לו ״ישגה מאד בראשית צמיחתו ירום ונשא וגבה מאד באחריתו אמן״. דברי רבו נתקימו במילואם, שכן גדול היה כבודו של ר׳ מאיר א״ש אשר שימש בכמה קהילות חשובות ולאחרונה בעיר גדולה — קהילה גדולה וחשובה קהילת אונגוואר. מהר״ם א״ש היה בן כ״ב שנה בלבד בשעה שהחל את התכתבותו הברוכה עם רבו.

עם כל אהבתו הגדולה של ה״חתם סופר״ לתלמידו הוא מעולם לא פונה אליו בגוף שני אלא בגוף שלישי — בניגוד להרגלו עם שאר תלמידיו. משגדל פרסומו של התלמיד נמנע רבו לציין את העובדה בתשובותיו — שהוא תלמידו, ביחוד לאחר שהמהר״ם א״ש נתקבל לרבה של אונגוואר.

לאישיותו, יש לציין כי לעדות הרב חיים סופר, תלמידו האהוב של רבי מאיר א״ש, — לא קרא ר׳ מאיר א״ש לאף אחד מבני הישיבה בתואר ״תלמידי״ כדי שלא יהיה ערב עליו — כי אמרו חז״ל כל המעמיד תלמיד שאינו הגון, כאילו הקריב אשרה. כאשר יצא ספרו ״אמרי א״ש, התברר שלא כתוב אפילו פעם אחת התאר ״תלמידי״.

מהר״ם א״ש לא הרבה במתן תעודות לתלמידיו. מצאנו תעודה אחת נדירה שמהר״ם א״ש נתן לתלמידו הנאמן והמסור הרב הגאון ר׳ מרדכי ברודי ז״ל אב״ד מיאווא, בעל הספר ״שו״ת חידושי מהר״ם ברודי״: שעה שעזב את הישיבה.

בעזה״י הב׳ המופלא ומופלג חרוץ ושנון כש״ת כהר״ר מרדכי בהר״ב המאה״ג כקש״ת מו״ה נטע נ״י האבדק״ק שוסבורג יע״א ידעתיו מלא תורה וחכמה, דעת ומזימה, בתורת ד׳ תמימה, לא יחטא גם

כי קולע אל השערה, בטעם וסברה, בדעת ישרה, יקרה וברורה, מלא כרסו מעדנים, בדברי רבותינו ז״ל הנאמנים, ירד אל האמת וילקט שושנים נחמדים ונאמנים, ויעש מטעמים חביבים ונעימים, בדברי חכמים, בתורת ד׳ ית״ש ובאהבתה ישגה תמיד, להתחקות על אמרי בינה ודעת קדושים להעמיד, לזאת אמרתי אשרי יבחרנו ויקרבנו לשכון בחצרותיו, ולזרעו ולהדביקו לבנות לו בית נאמן וכל זמנו ועתו לד׳ ית״ש יקדשנו, כי יחזיק בעץ חיים, חיים יהי׳ למוצאיו ומאושר לתומכיו ויהי׳ נועם ד׳ עליו, וברכתו במפעליו, כמשפט הדבקים בד׳ אלוקים חיים, — דברי הכותב לכבוד התורה ולומדי׳, היום יום׳ ד׳ ט״ו מרחשון, אשר״ך וטו״ב ל״ך תר״ד לפ״ק אנוגוואר יע״א.

ה״ק מאיר א״ש החופק״ק.

החתם סופר בשעוריו כשהיה נתקל בדבר קשה, היה רגיל לאמר לאלה שעמדו לפניו: ״נחכה זעיר עד שיבוא **העלייתן** הלזה ויאירו דבריו בהלכה״.

מלבד הרבנים ששמשו כדיינים בימי רבי צבי חריף ובימי רבי מרדכי מרדיש וויינרב נוספו בימי כהונתו הדיינים רבי שמואל צבי מושקאוויטש, שהמשיך לכהן גם בימי הרב מנחם א״ש. הוא נפטר בשנת תר״ח. רבי ישראל פריד שנפטר בשנת תרי״ד, היה רב גדול בתורה. ור׳ שלמה גנצפריד. יש עוד לציין בין גדולי אונגוואר בתקופה זו את הרב ר׳ פנחס נפתלי ירושלמי, שהיה דיין בחוסט וסידר לדפוס את ספרי הגאונים ר׳ מאיר א״ש והמהר״ם שיק.

לאחר פטירת ר׳ מאיר א״ש בחרה הקהילה לרב את בנו ר׳ מנחם א״ש. ר׳ מנחם א״ש שימש לפני כן ברבנות קהילת סערעדנא הסמוכה לאונגוואר, משם עבר בשנת תר״ה לכהן כרבה של קהילת חוסט. בחוסט ניהל ישיבה גדולה, תלמידים רבים נהרו לישיבתו לשמוע לקחי תורתו.

הוא היה גדול בתורה ומפורסם גם כעסקן רב פעלים, לקח חלק פעיל בחיי היהודים בהונגריה בכלל וביהדות החרדית בפרט. בני חוסט כבדו אותו מאוד — וזה נרמז באחד ממכתבי אביו אליו (שו״ת אמרי א״ש או״ח ל״ו) ״מכתבך הגיעני למרגוע נפשי ולמנוחת לבבי יען ראיתי כי תלי״ת אין פרץ ואין צווחה במעונותיכם וברחובותיכם, גם אתנו הגדיל ד׳ חסדו״. הוא שמש שבע שנים בכתר הרבנות בחוסט כי בשנת תרי״ב הוא נקרא למלא את מקום אביו באונגוואר.

אולם פעולתו הברוכה בחוסט היתה ניכרת ורבה. מנהגיו שהנהיג בקהילת חוסט נתקבלו ע״י כל הרבנים שבאו לכהן ברבנות של חוסט אחריו. גם המהר״ם שיק התחשב הרבה עם מנהגיו שהנהיג — ״כשבאתי לחוסט הנחתי להם מנהגם כי כמדומה לי שזה מקבלת הרב הגאון המנוח מו״ה מנחם א״ש... שהיה מקודם רב פה דק״ק חוסט. ובתשובה קכ״ט ״ובבואי הנה לק״ק חוסט גם כן היה לבי״ד דכאן קבלה זו דיש לשאול להמגרש גם אם לא נשבע שלא לגרש, ונראה דמנהג גם זה שרשו פתוח מהגאון מו״ה מאיר א״ש זצ״ל שבנו הגאון מו״ה מנחם זצ״ל רב פה ק״ק חוסט יע״א — מקדמת דנא. (מהרם שיק, אבן העזר, קכ״ד) בחוסט היו מספרים נפלאות מצדקתו וממדותיו ומאהבתו לישראל. והעידו עליו שגם ברבנותו באונגוואר לא נטה מדרכי אביו הגאון מרן זצ״ל כמלוא נימה.

בהמגיד משנת תר״ל הופיע מאמר נכבד על הרב מנחם א״ש ובו תיאור חם על פעילותו.

בהספד על רבי מנחם א״ש, בספר ״תיקון שלמה״, לרבי שלמה זלמן שפיצר, רב בווינה, נאמר בין היתר... ״כי נשבה ארון אלוקים דק״ק אונגוואר, צדיק בן צדיק עולה תמימה קדשי קדשים... זקן ויושב בישיבה, לומד ומלמד צאן קדשים, תפס ישיבה במקום אביו, והיו מדותיו תרומות ממדות אביו וממדת אבי אמו הגאון מו״ה דוד דייטש. הי׳ צדיק, הי׳ חסיד, הי׳ עניו מתלמידיו של אברהם אבינו.״

בזמנו הגבירו המתחדשים — המתקדמים את פעילותם החברתית והציבורית. כמעט בכל קהילה פרץ ריב אחים. אם רב העיר היה מהדור הישן: תלמיד חכם, צדיק וחסיד היו ה״מתקדמים״ יורדים לחייו ״השקוהו ממים הממררים״ — גם היראים לא ישבו בחיבוק ידים. אם רב העיר נטה למתחדשים, הם עשו את הכל כדי לסלקו מכסא הרבנות. בקהילת בוניהאד ניהלו המתחדשים מלחמה קשה ועקשית נגד רבם הגדול רבי יצחק משה פרלס וכך היה בקהילות גרויסווארדיין, קלויזנבורג, דעברצין, פאפא ועוד.

גדולי ישראל נרעדו לשמוע כי המתחדשים מחדשים שוב את תכניתם לייסד ולהקים בית מדרש לרבנים, והממשלה בהודעה מצדה מסרה כי הדבר עומד להתגשם בקרוב. ארבעה מגדולי רבני הונגריה — הרב ירמיה לעוו רבה של אוהל, הרב מנחם א״ש רבה של אונגוואר, הרב חיים סופר רבה של מונקאץ והרב הלל ליכטנשטין

רבה של סיקסא בימים ההם התכנסו בעיר אויהל והחליטו לקרוא לאסיפת רבנים גדולה בעיר נירדהאז בשנת תרנ״ד באסיפת נירדהאז הוחלט לשלוח משלחת של שבעה רבנים למלך כדי לבקש ממנו לבטל את רוע הגזירה. במשלחת שהתייצבה לפני המלך היו רבי יהודה אסאד שהיה ראש המשלחת, הרב ירמיה לעוו, הרב מנחם א״ש, הרב ישעיה בנעט, הרב מנחם כ״ץ, הרב אברהם שמואל בנימין סופר, הרב חיים סופר. המלך נטה חסד לרבנים ויצא צו מאת המלך להפסיק את כל הפעילות בענין הקמת בית המדרש לרבנים.

הרב מנחם א״ש התייצב בפני הקיסר גם כאשר משלחת של חמשה רבנים הופיעה בפניו בבקשה לאפשר ליראים להקים קהילות נפרדות שלא בשיתוף עם ה״ניאלוגים״ כפי שנקראו המתחדשים וקהילות אלה תתנהלנה לפי חוקי השלחן ערוך. המשלחת היתה מורכבת מהרבנים: הרב אברהם שמואל בנימין סופר מפרסבורג, הרב מנחם א״ש מאונגוואר, הרב ירמיה לעוו מאויהל, הרב מנחם כ״ץ מצעהלים, הרב חיים סופר — ממונקאטש ואח״כ בודהפסט.

ראש המדברים היה הרב מנחם א״ש. לפני שהחל בדבריו פרץ בבכי מר. המלך כאשר ראה איש זקן זה בוכה, שאלו ״מדוע אתה בוכה זקן נכבד״? את התורה הקדושה, שארית מחמדינו — השיב הרב מנחם א״ש — רוצים המתבוללים אחינו לחמוס מאתנו. עבור התורה הקדושה פעמים אין מספר מסרו אבותינו נפשם עליה, ואין ספורות סבלו צרות רבות רק למען חזק אשיותיה. אוי ואבוי שסגולתנו זאת בסכנה היא, בסכנה גדולה כיום הזה, אחרי אשר אחינו הגדילו עלינו עקב, ועתה אנא הושיעה — נא, אדוננו המלך, כי בך תוחלתנו״. המלך נסער ממחזה זה שרבנים זקנים בוכים בפניו ואמר להם: ״הרגעו אדוני הרבנים הנכבדים אל תיראו ואל תחתו, כמעשה האינקוויזיציה בארץ ספרד בימי קדם לא ייעשה בארצי. הרשות נתונה לכל עם ועם לחיות באמונתו ועל פי דתו באין מכלים דבר״.

אחדים מאנשי קהילתו, שנטו לצד הרפורמה, הגיבו בחריפות נגד רבם שצרף את חתימתו לחתימת שאר הרבנים בפסק דין מיהאלאוויץ הקורא להקמת קהילות נפרדות וביחוד שהיה ראשון החותמים. ב״בן־חנניה״ שיצא בסגדין בעריכת לאפולוד לעוו, ראש המדברים במחנה המחדשים, מגיב החותם בחתימת י.ג. על כך: ״השמועה על האסיפה אשר התקימה בנאדי־מיהאלי (מיהאלאוויץ) במגמה להפיץ

החושך עוררה פה אי־רצון כללי. אם יש להם יסוד לשמועות שנפוצו, הרי מן הראוי שתעוררנה הקהילות בצפון הונגריה כדי להשתיק באופן נמרץ את המנהיגים הרוחניים שלהם המכים אותם בעוורון. הרב מפה נוכח לדעת, בלא ספק, שהרחיק לילך בשאלת הסמינאריון. הוא יזהר לכן מלשתף פעולה, עוד פעם, עם הקנאים".

ברם היתה זו רק משאלת לבו של הכתב. הרב מנחם א"ש לא נרתע מאיומים אלה ונלחם בתוקף ועוז נגד הרפורמים. הוא ייצג את קהילת אונגוואר ואת כל מחוז היהודים והקהילות בקונגרס היהודי, בבודהפסט. הצירים הנוספים מצד יהודי אונגוואר והמחוז היו: הרב שלמה גאנצפריד ומר אלברט וויינברגר, מראשי הקהילה. מר דינור בפרקים על תולדות יהודי רוסיה־הקרפטית נותן תמונה מסולפת לגמרי ממצב הקהילה בכלל ויהודי אנגוואר בפרט. הוא מוסר על מקור שאיש לא ראה אותו וכותב עובדות לא נכונות בהחלט על הקהילה. מעולם לא היה רוב נאלוגי בקהילת אונגוואר. הקהילה נשארה אורטודוכסית והנאולוגים הם שפרשו מהקהילה. עובדה היא שאין להכחישה שצירי אונגוואר והמחוז רב העיר רבי מנחם אש, רבי שלמה גאנצפריד בעל "קצור שלחן ערוך" ומר אלברט וויינברגר מראשי הקהילה היה יראים ושלמים. אם היה רוב לניאולוגים מדוע היו שליחי הקהילה שומרי מצוות מובהקים?. מר דינור מספר סיפר שמאתיים וחמשים בחורי ישיבה גויסו לתפלות בבתי כנסת ובתי המדרש, קבוצות יצאו לבית הקברות להשתטח על קברי אבות. אנשי חברה קדישה סובבו את הקלפי שבע פעמים עם כלי הקודש בידם. ספור דרמטי כשלעצמו, ברם — עובדה שמתים אינם מצביעים, בחורי ישיבה אינם מצביעים כי אין להם זכות הצבעה, כלי הקודש שבידי אנשי חברה קדישא אינם מעלים ואינם מורידין — מאין קבלו היראים — האורטודורכסים רוב בבחירות אם רוב אנשי הקהילה היו נאולוגים? הוא בעצמו כותב שמועמדם של הניאלוגים לא היה יכול לשאת את התבוסה ועזב את העיר אחרי זמן קצר. לשם מה עזב את העיר אם רוב אנשי הקהילה היו נאלוגים והיו מתומכיו? עובדה שהוא עזב את העיר בבושת פנים.

הקהילה עמדה איתן על יסוד היהדות החרדית. המשכילים היו קומץ קטן של יהודים שפרשו מהקהילה ויסדו להם קהילה נאולוגית

שבסופו של דבר היא לא החזיקה מעמד. את בית הכנסת הם מכרו וקנה אותו מר אלברט וינברגר יו״ר הקהילה האורטודוכסית.

לאחר נעילת הקונגרס בבודהפסט פורסם ע״י הרבנים היראים כרוז, שחובר בעיקר ע״י הרב חיים סופר, ובו נקראים היהודים החרדים במפורש שלא לקבל עליהם את חוקי הקונגרס והחלטותיו. כרוז זה היה בבחינת התגרות גלויה בשר ההשכלה ההונגרי אשר פקד על קציני ומושלי המחוזות להעביר את החלטות הקונגרס ואת אלה שמתנגדים לכך יש להאשים לפי החוק הפלילי. ראשון החותמים על הכרוז היה הרב מנחם א״ש רבה של אונגוואר. פעילותו של הרב מנחם א״ש נגד הסמינאריום ונגד הנאולוגים גרמה לכך שהותקף קשות על ידם. ״בן חנניה״ חזר והדפיס, בשנת תרי״ט 1859, דברים נגדו: ״אין כאן מחסור באבירי החושך. מנהיג העדה הדתי הוא אדם שטעם טעם השכלה, אך פנה לה עורף. הוא דומה לעטלף האוהב את חשכת הלילה, באופן כללי הוא פעל רבות לטובת הענין היהודי. אולם הפעיל בעניינים שונים את השפעתו לרעה. אין כאן בית ספר כי הקהילה היא עניה, אבל היא עשירה להוציא 30,000 אלף גולדן על בניית מקוה. מצב החינוך הוא רע מאד... הלמודים הדתיים מוזנחים ביותר, האנשים ממפלגת המתנגדים מוסרים את ילדיהם למורים פרטיים בורים כוחות רבים וטובים הולכים לאיבוד מחמת בלבול מוחותיהם בפלפולים עמוקים, כזה הוא המצב היום. ברם ישנה תקוה מבוססת שהמצב ישתפר במשך הזמן״.

ראש קהילת אונגוואר מגיב על דברי הבלע ודבריו נתפרסמו באותו ירחון. ראש הקהילה אדולף ברוין, קובע שאדם בשם יהושע הירשזון שחתם על הכתבה, אינו קיים בעיר. בתשובה עניינית הוא קובע: ״ברצוני לתקן מספר פרטים שמסרו על ידי הכתב על העיר. נכון אונגוואר היא אחת מערי התרבות בהונגריה ועל כן שוררים בה יחסים טובים והוגנים בין יהודים לנוצרים. אולם יש להבין כי המלה ״תרבות״ הכוונה היא לתרבות מוסרית ולא במובן של מדע והשכלה. הוא לא מכיר יותר מאשר 5 אנשים היודעים לכתוב מכתב מסחרי נכונה. אולם אין דרגת ההשכלה של היהודים משפיעה על היחסים בין יהודים לנוצרים, במקום שיש שנאת היהודים שמקורה באי־סובלנות מאחד הצדדים. אבל בעירנו היחסים סובלניים. יהודי אונגוואר הם אנשי מוסר ואין רבב בפעולותיהם. חלק עוסקים

בחקלאות ובמלאכה. גם הסוחרים נוהגים ביושר ובאורח חיים ישר ואין מנושכי נשך. למרות החלוקים בעניני דת שוררים יחסים פנימיים טובים בין היהודים, חיים בידידות וביחסי כבוד — חסידים, אשכנזים ומשכילים. אין כאן ״אבירי חושך״ ומנהיג עדת חרדים. אין כאן מפלגות וממילא אין מנהיגי מפלגות ועדות, בדברו על מנהיג משכיל שלא נשאר נאמן להשכלה, הכוונה אלי: אני דוחה דבריו בתוקף, ״לא מדובשך ולא מעוקצך״. בנוגע לרב העיר — הרב מנחם אייזנשטאטדר הנכבד, הוא בקי בתורה ותלמיד חכם גדול. איננו נואם מצויין, ברם הוא נואם בכל חום לבו ודבריו יוצאים מהלב ונכנסים ללב. אמנם איננו איש מדע, אבל מכבד את ההשכלה ואינו מרחיק אנשים בגלל דעותיהם השונות בעניני דת, נכון הוצאנו 30,000 גולדין למקווה. התקנת המקווה רוששה את קופת הקהילה, בקרוב יפתח בית ספר אך הנוער אינו נשאר בלי חינוך, המורה מר אדלר הנהו מורה ממשלתי מוסמך, כח הוראה חשוב, מפקח על כמה מורים עוזרים, באשר למחלת הפלפולים אף היא אינה מוצדקת״.

הרב מנחם א״ש היה בין שלשת הרבנים אשר יזמו הקמת גוף משפטי אשר יכלול בתוכו את כל הקהילות החרדיות — שבבוא הזמן יוכלו לעמוד איתן ולהתעמת עם המתחדשים. ידוע ידעו הרבנים והחרדים האלה שיש להתכונן למלחמת קודש זו. שלושת הרבנים היו: רבי אברהם שמואל בנימין סופר רבה של פרסבורג, רבי ירמיה לעוו רבה של אויהל והרב מנחם א״ש, רבה של אונגוואר. גוף זה הוקם בשם ״שומרי הדת״ והתקנות של חברה זו הוגשו לממשלה ואושרו ביום 18 למרץ 1868. ״שומרי הדת״ הוקם בזמן הנכון והיא היתה בבחינת רפואה למכה. 14 חודש הפרידו מן יסוד חברת ״שומרי הדת״ עד לקיום הקונגרס. בפרק זמן זה היה בידי חרדים גוף משפטי אשר בעזרתו אפשר היה לארגן את היהדות החרדית ולהכינו לקונגרס היהודי.

אחרי הקונגרס אחז שר ההשכלה בכל מיני אמצעים — לאחר שהוא אישר את ההחלטות הקונגרס — להוציא לפועל את החלטות הקונגרס ולבחור בהתאם להחלטות הקונגרס צירים שיהוו רוב למחדשים. הרב מנחם א״ש בראותו כי קציני המחוז והמושלים נגשים להגשים הוראות שר ההשכלה פנה בבקשת עצה דחופה לידידו הרב חיים סופר:

״בעזה״י אור ליום ה׳ ח״ש תר״ל לפ״ק אונגוואר יע״א.

שלום וברכה לכבוד הרב הגאון והגדול חריף ובקי כקש״ת מה״ו חיים סופר נ״י אב״ד ור״מ דק״ק מונקאטש והגליל יע״א.

אחרי דרישת שלומו כראוי להדר״ג הנה בלתי ספק נודע כי הקאמיסר עפ״י פקודת הקו׳ כי יבורר עפ״י אנשים אשר יברר לו אף שהם והוא נגד ראש הקהילה ורוב אנשי הקהילה והנה מה דעתו ודעת אנשי קהילתו לעשות כי מה נעשה אם בכל מקום ומקום יהי׳ אנשים אשר יבחרו את אשר נפשם חפצה וזה וזה לא יעלה בידינו והנה לזאת אבקשהו כי יכתוב לי מיד כאשר יקבל מכתב הזה תשובה נכונה מה דעתו הרמה בזה. וה׳ יתקננו בעצה טובה וירום קרן ישראל במהרה ושלום ממני ידידו הדש״ת.

ה״ק מנחם בלאאהמו״ה מאיר א״ש ז״ל

תשובתו של רבי חיים סופר היתה: ״יום עש״ק פ׳ חיי שרה תר״ל.

שפעות ברכות ורב הצלחות לראש גבר הרב הגאון המפורסם הרב ר׳ מנחם א״ש נ״י אב״ד דק״ק אונגוואר יע״א.

מכתבו קבלתי כעת אשר מבקש להשיב לו מיד... ואנא אדוני ידעתי גם ידעתי אשר הודיע לי שהקאמיסאר יעשה. בכל זאת אני אומר מוטב להיות שוטה כל ימינו בעוה״ז מלהיות כרשע שעה אחת בעוה״ב. מוטב לחזור על הפתחים חלילה מלקבל עקירת התורה. מוטב שילכו היראים בגלות ח״ו מלקבל חוקי השמדת הדת ברצון... מוטב שנהי׳ שחוק לכל האומות משישחקו עלינו עירין קדישין. מוטב שנבכה בעוה״ז ואל יבכו עלינו אבותינו רבותינו בעוה״ב... מוטב שנשב בחושך בעוה״ז מאשר נשב בחושך בעוה״ב. מוטב, מוטב כאשר נמות להיות יושב ולראות באור בהיר של רבינו בית יוסף והרמ״א וכל קדושים האחרונים. סוף דבר קשה עלי לאמר לאדם גדול כמותו דבר. אולי לא יאמין לי, שמשעה שבאתי מפעסט לא אזכיר עוד שאני רב. רק תפילתי, ד׳ החיינו וקיימנו ללחום בעד הדת. והדר״ג נ״י ידרוש לעת ערב באהבת ז׳ ואם חפץ ד׳ בנו עוד יתן לנו אחרית ושארית זקנה ושיבה טובה.

אוהבו הדש״ת
ה״ק חיים סופר

רבים נוטים לקבל את הדעה שהחרדים הם שגרמו לפירוד הקהילות

היהודיות בהונגריה על ידי פרישתם והתארגנותם בקהילות נפרדות. דעה זו אינה נכונה כלל והיא מופרכת מעיקרא במיוחד באונגוואר. הפלוג בא מצד הניאלוגים. הניאולוגיה בעיר אונגוואר רצו לנקום ברבם. הם לא יכלו לסלוח לו שהוא היה בין ראשי הפעילים והמפעילים ללחום בהם. לפיכך הקימו קהילה משלהם, כי בראש הקהילה עמד בימים ההם מר אלברט וויינברגר, יהודי חרד שהצטרף בקונגרס לכל ההחלטות של החרדים. יהודי משכיל מתאר את וינברגר כ״משכיל ומלומד״ ומביע את תמיהתו על היותו יהודי אורתודוקסי. אונגוואר היתה העיר היחידה בכל החבל הזה שהניאולוגים יכלו להקים להם קהילה נפרדת והם עשו זאת בשנת תרכ״ט־1869 בקבלם על עצמם את תקנות הקונגרס הניאולוגי, החלטותיו וחוקיו.

הקהילה הזו הקימה לעצמה בית כנסת, מינתה שוחט ובחרה ברב לקהילתה. היא בחרה בד״ר מור־משה קליין שהיה רב מודרני ודגל ברפורמה מתונה. הוא היה מלומד ותרגם את ה״מורה נבוכים״ להונגרית. כמובן שר׳ מנחם א״ש נלחם בקהילה זו ונעזר בכך ברבה הגדול של חוסט המהר״ם שיק, שכתב בין היתר:

״לקצינים ונגידים ראשי וטובי קהל עדת ישראל בק״ק אונגוואר: אנשים קלי דעת, הדיחו מיושבי עירם לילך בשרירות לבם הרע... ולמען ספות הרוה את הצמאה, אכלו בשר משחיטת שוחט שאסרו הקהל ובי״ד צדק לאכול משחיטתו... והנה בשחיטת שוחט שאסרו לו לשוחט, הוא מדינא אסור... ושוחט ששוחט בלי רשות הרב, השוחט ההוא עשה אפקרותא ואיתרע חזקתא והבשר אסור מדינא... ואם יאמרו קלי דעת שהפרעדיגער (המטיף) שלהם יתן רשות להשוחט לשחוט הלא אפילו מי שהגיע להוראה אין לו רשות להורות באתר דחברי ובמקום תלמיד חכם מופלג וגדול והדור וכו׳...״.

אף רבה של מונקאטש הרב חיים סופר עמד לימינו של הרב מנחם א״ש והוא ערך את המכתב הבא לראשי קהילת אונגוואר:

״בעה״י יום א׳ פ׳ שמיני תרכ״ט ל׳.

שפעת שלום ורב ברכות לגודרי גדר ועומדים בפרץ אלופים וראשים מטיבי לכת ראשי עדת קהל דק״ק אונגוואר נ״י.

יקירי נפש, הארץ יראה ולא שקטה על הנבלה הגדולה אשר נעשה בעדתכם כמעט לא נשמע כזאת מלפנים בישראל למשמע אוזן דאבה נפש ויתר לב אדם ממקומו וכל בעלי יראה שאלו איש לרעהו למה ד׳

עשה ככה. להדאיב נפש צדיק כהגאון אב״ד שלכם נ״י וישפוט שפט, אין זה כי אם חליינו הוא נושא. אך אחת אשאל מעמכם תנו כבוד לד׳ טרם יחשך כי לא אפונה שדמו יבוקש מיד כל חי אשר יוכל להיות מגן בעדו. דעו שאני מכיר את גאון עוזכם כי נפשו כעפר לכל, הוא אוהב את המקום אוהב את הבריות. ד׳ לנגדו תמיד. כל מעשיו לשם שמים. כל מהרהר אחריו כאלו מהרהר אחרי השכינה. הוא לא יבקש כבוד וגדולה לעצמו. הוא מבקש לעשות רצון קונו. ולכן אל תטו ימין או שמאל מכל אשר יצוה לכם. ובזה נפשיכם הצלתם.

ועתה אני בא יען כי שמעתי כי גם אנשים אשר יתרון בם יאמינו שמותר לאכול משחיטת השוחט אשר אין הרב הגאון נ״י נותן לו רשות. אמרתי לחזק ידיים רפות שגם אם הפרעדיגער יודע להורות והשוחט בקי לשחוט בכ״ז אסור לאכול מזבחם עפ״י תורתינו הקדושה וביותר ויותר כעת אשר הב״ד הצדק אסרו השוחט ועל הפרעדיגער לא נתן רשות לסמוך עליו... ולכן יען כי מגבולי יסחרו בעירכם ונקל הוא שימצא אחד אשר יסמוך על חזקת כשרות של סתם אנשים כמקדמת דנא. אחלה את פניכם שתדפיסו איזה עלים אשר יוזכר בו כל איש ומעשיהו אשר הוא עושה ואשר הוא מהאנשים העומדים תחת רשות הגאון אב״ד נ״י כדי שיהי ביכולת כל איש לדרוש ולידע לקנות הדברים הכשרים הן מיינות וממאכלי חלב ומאכלים הכשרים בגאסטהויז (מסעדה) וכדומה למען שלא יכשלו ח״ו יראים ושלמים מכל גבולינו... ד׳ יהיי עליכם סתרה וימלא כל משאלותיכם ומשאלות כל בני ישראל אוהבי תורה ודורשי אמונה באמת. יתמו חטאים וישובו אליכם באהבה.

דברי הדש״ת הק׳ חיים סופר.

הרב חיים סופר לא רק שאסר את השוחט ואת הרב, אלא אף אסר את המסחר עם אנשי הקהילה הנאולוגית, הוא דרש, כאמור, מקהילת אונגוואר לפרסם את שמות בעלי המסעדות וסוחרי היין העומדים תחת פקוח רב העיר ואינם נמנים על אנשי הקהילה החדשה הנאולוגית כי הם חשודים על הכשרות.

הרב מנחם א״ש בעצמו פנה ישירות במכתב גלוי לאנשי קהילתו בדבר הפלוג בקהילה וכך כתב:

בעזהת״ש שיל״ת

חקרני אל ודע לבבי וראה אם דרך עצב בי ונחני בדרך עולם.

שלום שלום לרחוק ולקרוב,

אתם בני אל חי זרע קדוש מאמינים בני מאמינים, עוד הפעם אנופף את ידי ואבא באלה הדברים, לא אל אותם אשר כבר פרקו לגמרי את עול התורה מעל צואריהם ואשר כבר מלאו כריסם בנבלות וטריפות מחללי שבתות, בועלי נדות וכו׳... וכו׳ לא אל אלה אדברה להשחית אמרי, ידעתי גם ידעתי, כי לא לעזר ולא להועיל יהיו דברי אליהם כי בדברים לא יוסרו.

אך אל שלומי אמוני בני ישראל, ואל האנשים אשר האמונה עוד לא אבדה ונכרתה מפיהם, ורק מאהבת הנצחון אשר גבר עליהם והקנאה והכבוד אשר מוציאין את האדם מן העולם, וכן האנשים אשר מסבת קלות דעותיהם נצודו בחלקלקות לשון המסיתים והמדיחים, כי נופת תטופנה שפתי זרה עד אשר גם מן הכשרים נצודו בחרמות אשר פרשו להם לבנות במה לעצמם ולפרוש את עצמן מן הצבור לשנות מנהגי אבותינו ואבות אבותינו אשר בהררי קודש יסודותיהם אליכם תסבנה אמרותי שמעו בקול עבד לעבדי ד׳, שמעו אלי ותחי נפשותיכם.

זה לי שבעה עשרה שנה אנכי בקהילתכם, הנני ענו בי האם מימי היתי ח״ו רודף אחרי הכבוד או אחר ממון? או אם ח״ו מעולם יצאתי לריב מהר? אקוה כי כולכם מכירים את מדותי, כי מעולם את השלום בקשתי ואהבתיו, וכמה פעמים הייתי עובר על מדותי למען אהבת השלום. ואך מאז אשר החדשים נשאו ראש (והסוף מוכיח על הראש) הוכרחתי להשליך את נפשי מנגדי יצאתי חוץ מגדרי למען גדור גדרות תורתינו הקדושה לבל יעלה בהם הפורץ. לא אשא פני איש אף אם כגובה ארזים גבהו ברצותו לעשות דבר אשר הוא לפי דעתי נגד תורתינו הקדושה, או אפי׳ אך דבה גורם לזה, אזי כל הרוחות שבעולם לא יזיזו אותי ממקומי, יעבור עלי מה — גלוי וידוע לפני בוחן הלבבות ויודע המחשבות כי לא לכבודי ולא לשום פנים אחרת, רק למען כבוד שמו הגדול ותורתו הקדושה ולכבוד העדה הקדושה אשר יצא שמה בכל הארצות לשם ולתהלה עד כי באו בה — וחללוה.

ואען ואומר! בהרמנא דמלכא קדישא מרא דשמיא וארעא, וברשות התורה הקדושה.

הנה אחרי אשר נתקבלתי פה לרב ומורה למלאות מקום אבי מ״ו הרב הגאון זצ״ל, אשר נתבקש לישיבה של מעלה ושבק חיים לנו

ולכל ישראל, ואנכי ירשתי את גדולתו עפ״י דתוה״ק ובהסכמת כל בני קהילתנו והגלילות יצ״ו כולם פה אחד נתקבלתי, לזאת הסכמות הרבה מן הגאונים הגדולים יצ״ו אשר הסכימו בדבר זה, הנה אנכי בכח התורה הקדושה, אשר ת״ל יתי״ש עמלתי בה מנעורי ועד היום הזה, בכח התורה הקדושה אשר למדתי בני עניים ובכח אבותי הקדושים הגאונים המפורסמים דור אחר דור הנני גוזר בגזירת עירין (פתגמא) ובמאמר קדישין שאלתא כי כל שוחט אשר יעבור על לא תשיג גבול עולם ומשיג גבול רעהו ויעוז פניו לשחוט פה אונגוואר בלי רשות ממני ומבית דיני, אף הוא מוסמך מכמה רבנים אבד חזקת כשרות וקים לי׳ בכלל ארור. דשחיטתו נבילה כדאיתא בשולחן ערוך ופוסקים אשר מפיהם אנו חיים. ואם תאמרו הן כבר פרקנו עולך מעל צוארנו ויש לנו רב ומורה זולתך, גם על זה אני אומר כי הרב אשר אף יהי׳ כגובה ארזים גובהו בתורה וחסין כאלונים במצוות ובמעשים טובים, ואסור לו להורות במקומי בלי רשותי על אחת כמה וכמה.

לכך! האיש אשר נחלת היראה עוד לא כבה בו ואש אהבת השית״ש ותורתו הקדושה עוד תוקד בו, אליכם אישים אקרא וכשופר ארים קולי, השמרו והזהרו בנפשותיכם, הרחיקו מעליכם דרכיהם, למען ייטב לכם.

שמעו אלי ותחי נפשותיכם. לא למעני אני דובר תהילה, להשית״ש יש לו אוהבים פה ובכל המדינה אשר לא יתנו למוט רגלי בעזהשית״ש גם אם אפרוק מעל שכמי עול הרבנות אבל צר לי צר לי מאד על נפשותיכם ונפשות בניכם, הביטו וראו לפי אשר שמעתי (אני תלית״ש בעיני לא ראיתי) כי מרבית העם ההולכים לקארטעמפעל מחללים שבתות בפרהסיא, הנשים הולכות עם מחסה השמש בידיהן, והאנשים במקלות וספרים בידיהם, אבל בהולכים לביהכ״נ הקדושה שלנו ת״ל עוד לא פשתה המספחת הזאת, עוד זאת שמעתי כי גם מן הנשים אשר מאז שמרו מצות נדה כהלכתו הנה מעת אשר נספחו אל הכת החדשה לא יטהרו עוד מטומאת נידתן, אוי לדור שכך עלתה בימיו ומה יש לצפות עוד.

שימו לבבכם אל כל הדברים האלה אשר אנכי דובר באזניכם כי פי המדבר אליכם באמת ובתמים בלי שום רמיה ח״ו כי ת״ל מנעורי

לא הלכתי בערמה ובמרמה מה גם עתה אשר תלית״ש הגעתי לימי זקנה.

השומע ישמע ותבוא עליו ברכת טוב כחפצי וכחפץ הדורש טוב לעמו הבא עה״ח פה ק״ק אונגוואר.

יום ג׳ ב״כ לירח סיון יומא דהילולא (יא״צ) דהאי תנאי קדישא אדוני אבי זקני הגאון מו״ה דוד דייטש זצ״ל תרכ״ט לפ״ק.

ה״ק מנחם בלאאמו״ה מאיר א״ש זצ״ל חופ״ק הנ״ל והגלילות יצ״ו.

בסוף המכתב גלוי מוסיף רבה של אונגוואר הרב מנחם א״ש את הדברים הבאים:

״דרך אגב נודיע אתכם כי הגיעני מכתב מאת בעל העלה (עתון) ״נייאצייט״ ובו כתוב וז״ל: גם לא אכחד מכם כי קבלתי אגרת מהדרשן ד״ר קליין (הפרדיגר של הקהילה הנפרדת) והוא מתנצל לפני וכך דבר: האדון וויינמאן כבד אותי להיות סנדק וכאשר שמעתי כי המוהל לא רצה לקיים המצוה אם אהי׳ אני שם מיד מחלתי על כבודי במקום שיש חילול השם, ובין כך ובין כך בא מוהל אחר מק״ק נ׳ מיהאלי ויאות לנו. עכ״ל״. ראו איך ימינו ימין שקר, ורוצה להתנצל א״ע בדבר שקר המפורסם מה שעשה בגובה לבו וגורם דחיית מילה מיום השמיני כאשר לא צוה אל הסרים למשמעותו למול את הולד על ברכי זולתו, והנה במקומנו אשר הדבר מפורסם ע״י העלה (עתון) ״הודעה״ לא מצא מענה, ויאמר בעלה (עתון) ״אונג״ אשר בעירנו כי אין לו פנאי להשיב (!). ולפני הרחוקים שאינם יודעים הוא מתנצל א״ע ואומר ״ובין כך ובין כך בא מוהל אחר וכו׳... ורוצה לעור עיני האנשים הרחוקים לומר כי מיד נזדמן מוהל אחר ולא נדחה המלה, והנכם כולכם יודעים כי דבר זה שקר גמור הוא הילד הידוע לא נמול עד יום התשיעי, ראו את אשר בחרתם.

עוד זאת לדעת כי כמה גדולי כהנים מסביבותינו יצ״ו כבר דרשו אותנו במכתביהם לקבוע בדפוס בפרוטרוט שמות האנשים אשר פירשו את עצמם מן הצבור והתחברו אל הכת החדשה, למען ידעו להזהר מהם, וגם שלא יסבלו הכשרים בגללם. ועוד לא הי׳ באפשרי לעשות בקשתם מחמת כי יש עוד איזה אנשים בקהילתנו אשר פוסחים על שתי הסעיפים פעם כה ופעם כה, אבל עתה לאחר שיתפשט המכתב

הנוכחי, האיש אשר לא ישוב מדרכו הרעה, יוחן שמו בדפוס למען יתפרסמו כל השייך להכת ההיא, ואין עונשין אלא מזהירין״.

ד״ר קליין ישב באונגוואר שש שנים כרב הקהילה הניאולוגית ואז נבחר לרב בפאפא. אחריו כהנו בקהילה הפורשת עוד שני מטיפים: ד״ר איגנץ פרידליבר — שהשתתף בעתונו של פילפסון ״אלגמיינע צייטונג דעס יודענטומס״ וכן פרסם מארכיב הכללי של העיריה ושל המחוז מסמכים הנוגעים ליהודים. אחריו נבחר מר מרטין דויטש. מאז הקהילה הלכה ונתדלדלה וחבריה התמעטו עד שהקהילה שקעה בחובות ואף פשטה את הרגל.

הקהילה הפורשת לא התאוששה, ונשארה נחלת בודדים — עד שהסתפקה במרצה אורח מקהילות ניאולוגיות אחרות שבא אליה בחגים. על המטיף ד״ר אנטן מקאשוי מסופר שביום ראשון של ראש השנה דרש בקאשוי וביום השני הגיע לאונגוואר לדרוש...

ר׳ מנחם א״ש היה פעיל באיסוף כספים לעניי ארץ־ישראל כאביו הגדול. מידי פעם בפעם העביר כספים לארץ־ישראל ע״י רבה הראשי של ווינה, שאצלו רוכזו הכספים. רבנים העבירו כספים לרבי מנחם א״ש כדי שהוא יעביר אותם ליעודם לארץ־ישראל כדי לחלקם בין עניי היהודים יוצאי הונגריה. בענין זה כותב רבי מנחם א״ש אל הרב חיים סופר:

״בעזה״י יום א׳ בהר תרכ״ד לפ״ק ק״ק אונגוואר יע״א.

החיים והשלום לכבוד ידידי הרב הגאון הגדול חריף ובקי זך ונקי כקש״ת מ״ו חיים סופר נרו יאיר אב״ד ור״מ דק״ק ס׳ פעטער והגלילות יע״א.

אחרי דרישת שלומו כראוי להדר״ג בשבוע העבר קבלתי מכתבו היקר ושמחתי בשלומו וקבלתי הרצוף בתוך האגרת סך מאה וארבעים זהובים לארץ־הקדושה, והנה כעת אין איש שישולח המעות לשם וגם אל מי אשלח לא אדע עוד כעת אחרי כי אל הרב מוויען אין רצוני לשלוח עוד על ידו מעות...

והנה אשר בקשה נפשו היקרה לידע אם יש אתי איזה דבר חדש כעת אין חדש רק אתמול קבלתי אגרת מאת הגאבד״ק אוהל יע״א אשר כתב לי כי הגיע לידו אגרת מהגאון אבד״ק ס״ה (סערדאהעל) אשר כתב לו כי הנגיד מוויען ר״א דייטש כתב כי יש לנו תקוה טובה בעזה״י. הכוונה שהקיסר פרנץ יוסף הראשון יקבל משלחת של

רבנים חרדים בענין החלטות הקונגרס היהודי. דייטש השתדל בענין זה. וד׳ יתן לנו ולכל ישראל כל טוב וחיים ושלום וברכה מעתה ועד עולם כאוות נפשו היקרה ונפש ידידו דוש״ת.

ה״ק מנחם באאמו״ה מאיר א״ש ז״ל

למה ומדוע סירב רבי מנחם להעביר את הכסף דרך ״הרב מוויען״ אין הוא מגלה במכתב, למרות שלע״ע אין לו כתובת בארץ שאפשר לשלוח דרכה את הכסף לחלוקה.

כדי להתגבר על קשיים אלה ועם עלית תלמידי החתם סופר לארץ הקדושה ועלית רבים מיהודי הונגריה לארץ ישראל החליט ר׳ מנחם א״ש, יחד עם רבה של פרסבורג, בעל ה״כתב סופר״, ר׳ אברהם שמואל בנימין סופר, ליסד את כולל ״שומרי החומות בית הסופר והמאיר בארץ הקדושה תובב״א״. ״בית הסופר והמאיר״ על שם הגאונים החתם סופר ור׳ מאיר א״ש זצ״ל. מאז עמדו שלושה נשיאים בראש כולל זה: הרבנים מפרסבורג, אונגוואר ובודהפסט.

בימי ר׳ מנחם א״ש הוקם הדפוס העברי הראשון בעיר. בעל הדפוס היה קארל יעגער, נוצרי ובעל דפוס כללי, שהתקין מחלקה עברית בדפוסו. האותיות העבריות נקנו בווינה וכך הוקם הדפוס העברי. אחרי מות המדפיס הזה המשיכו בניו והאלמנה בעבודת הדפוס העברי בשם: דפוס אלמנת קארל יעגער ובניו. הספר הראשון שנדפס בשנת תרכ״ד — היה ספרו של רב העיר והוא החלק השני של ״אמרי א״ש. בדפוס זה נדפסו גם ספריו של הלוחם הקנאי בעניני דת נגד המתקנים המתחדשים והקנאי לישוב ארץ־ישראל, הרב עקיבא יוסף שלזינגר, עד לעלייתו ארצה. בדפוס זה נדפס גם ספרו של ר׳ שלמה גנצפריד, הראב״ד של העיר, ״קצור שלחן ערוך״, שזכה להצלחה הגדולה ביותר במאה האחרונה, והופיע במאות אלפי אכמפלרים, בהוצאות שונות. כדאי לציין שבשנת תרכ״ט נדפסה באונגוואר החוברת של הרב חיים סופר, רבה של מונקאטש, בשם ״מה העבודה הזאת לכם״ ובה הוא מזעיק את עדתו ומוכיח אותה על המעשה שקרה בעירו, ששני רופאים חיללו את השבת בפרהסיא וחיללו כבוד שמים וכבוד העדה הקדושה, ובעיני ראיתי — ממשיך הרב סופר בדרשתו את הדקרט שקיבלו מן הכת החדשה באונגוואר שהשפעתה באונגוואר על חיי היהודים בעיר היתה אפסית.

כוח ומרץ רב השקיע ר׳ מנחם א״ש בשמירה על צביון קהילתו

וביחוד על שלימותה. אף הוא, כאביו, המשיך לנהל את הישיבה שהמשיכה בהתפתחותה הגדולה. מאות ואלפים נהרו לישיבה זו במשך זמן קיומה ורבים באו לשמוע לקח מפיו. העמיד מאות תלמידים ביניהם רבנים חשובים, גדולי תורה כגון ר׳ אליעזר דייטש מבוניהאד, מחברם של ספרים רבים; ר׳ יששכר דב קאהן, רבה של ערדי — נסענזארץ; ר׳ יחזקאל גראספעלד, רבה של טשאף, בעל ״בנין אוהל מועד״ על סוגיות הש״ס; רבי פנחס שטיין, רבה של טורוק ס״ט מיקלוש, בעל ״קנאת פנחס״; ר׳ שלום גאלדנברג, רבה של סוואליאווא, בעל ״דברי שלום״ על התורה, הגאון בעל ״עצי העולה״; רבי ישראל פגעיאל לנדא מב״ד גלאוונה שבפולין, מחבר ״ הדרת ישראל.

ר׳ מנחם א״ש עמד בקשרי מכתבים בשאלות ותשובות עם גדולי זמנו ביניהם ר׳ יהודה אסאד בעל ״יהודה יעלה״, המהר״ם שיק. על ספריו נעמוד בפרק מיוחד בספר זה: ״ספריהם של רבני אונגוואר״.

רשימת הספרים אשר נדפסה עליהם הסכמת ר׳ מנחם א״ש: ״אבני שוהם״, על סוגיות הש״ס, להרב משה קנאבעל מאיהעל (תרל״ו). ״בית אהרן״ עה״ת להרב אהרן רייזמאנן מירושלים (תרכ״ה). ״בני בנימין״ עה״ת להרב בנימין קמאדא (תרמ״א). ״דגול מרבבה״, הגהות ליו״ד מהגאון רבי יחזקאל לנדא מפראג ע״י הרב ישכר דוב קאהן. ״זבחי העולה״, על דיני שו״ב, לרבי שלמה גאנצפריד (תר״ז). ״חידושי הרז״ה״, על מקוואות, להרב זאב וואלף מסעמארטין. (תרכ״ב).
״טיב גיטין וקידושין״, על מסכתות מרבי חיים יוסף מסטראפקוב.
״יד יוסף״, על הל׳ שבת ועירובין, למוהר״י מפישפוק לאדאני.
״כסא רחמים״, עמ״ס כלה וסופרים לרבי חיים יוסף דוד אזולאי (החיד״א).
״לחם ושמלה״, על נדה ומקוואות, לרבי שלמה גאנצפריד.
״פועל צדק״, על תרי״ג מצות למרן הש״ך זצ״ל עם הגהות שונות
״פלגי מים״, דרשות, לרבי וואלף ט״ב זצ״ל מווערפעלעט (תר״א)
״פרי החג״ על סוגיות הש״ס לרבי אברהם ברודא, אבד״ק בערעזנא.
״קול הרמ״ז״ על מס׳ נדה, מרבי מרדכי זאב ז״ל מדראהאביטש
״קיצור שו״ע לרבי שלמה גאנצפריד (״נדפס עתה מחדש עם משנת דר״א״).
״תפוחי זהב״, עה״ת. ודרושים, לרבי צבי הירש חריף (תרל״ב).

״תפארת משה״, דרושים לרבי משולם הורוביטץ זללה״ה מקרקא (תרכ״ב).

פעולותיו הברוכות והמסורות של ר׳ מנחם א״ש למען היהדות החרדית ולמען עם ישראל בכלל ישארו לזכר עולם בתולדות יהדות הונגריה. הוא נפטר בן ס״ב שנה בו׳ בכסלו תר״ל. הוא הובא למנוחות באוהל הגדול ע״י קברו של אביו הגדול הגאון ר׳ מאיר א״ש זצ״ל. וזה נוסח מצבתו:

פה נגנז ארון הקודש, על אלה אני בוכי׳ עיני עיני ירדה מים, כי רחק ממני מנחם ציון נשא נזר התורה. ברב תפארה, יושב בישיבת גבעת המורים בקדושה ובטהרה, חלק מחכמתו ב״אמרי בינה״, יביע ב״אמרי א״ש״, פי שנים בתבונה, ה״ה הרב הגאון הגדול המפורסם בתורתו ובצדקתו אוהב נאמן לכל ישראל מו״ה מנחם אשר מילא מקום אביו רב האי גאון מו״ה מאיר א״ש זצ״ל, אב״ד ור״מ בק״ק אונגוואר והגלילות נפטר בש״ט ביום ד׳ ו׳ לחודש כסלו תר״ל לפ״ק ת.נ.צ.ב.ה.

בעברה השני של המצבה כתוב: ומבוקשתו להתפלל עבור נשמתו (יר״מ) אבינו שבשמים שיהיו נפש ורוח של מנחם בן חנה צרורה בצרור החיים ולהחיותו בתחיית המתים עם כל מתי עמך ישראל ברחמים אמן.

הדיינים בבית דינו של ר׳ מנחם א״ש היו: רבי שמואל צבי מאשקאוויטש, אשר כהן גם בימי אביו ר׳ מאיר א״ש. היה תלמיד חכם גדול, חריף ובקי. בעל ״כתב סופר״ העריכו מאד ומזכירו לשבח. כן נזכר בספרים ״טוב טעם ודעת״, ״חתן סופר״ ״לחם ושמלה״; ר׳ ישראל יהודה מיטלמן שנזכר ב״יד יצחק חלק א׳ ובשאלות ותשובות ״פני מבין״.

לאחר פטירתו של ר׳ מנחם א״ש התגלע ריב בקהלה אם מי למנות במקומו. האם להכתיר את בנו ר׳ דוד א״ש או למנות מהחוץ אישיות רבנית מכובדת המתאימה לעיר מחוז כאונגוואר. הרב שלמה גאנצפריד בהכירו אישית את רבי דוד ובידעו את הדרישות של העיר מרבם הראשי הציע להעלות על כסא הרבנות באונגוואר את רבה של מונקאטש, הרב חיים סופר. בתחלה הסכימה האלמנה להצעה זו, אבל חזרה בה ונלחמה בתקיפות על כך שבנה ר׳ דוד ימלא את מקום אביו ברבנות העיר אונגוואר. מחליפת המכתבים בנידון אפשר

ללמוד על המתרחש מאחורי הקלעים. גם רבנים מעבר לגבול התערבו בדבר הרבנות באונגוואר. הראשון, שפנה אל הרב חיים סופר — מעבר לגבול הונגריה — בענין הרבנות בעיר אונגוואר היה רבה של לבוב־למברג הגאון יוסף שאול הלוי נאטאנזון. להלן מכתבו:

ב״ה יום ג׳ תולדות תר״ל לבוב.

שלום וברכה וכ״ט לכבוד הרב הגאון הגדול המפורסם צדיק וישר מו׳ חיים סופר נ״י האבדק״ק מונקאטש יצ״ו בעהמ״ח ס׳ ״פלס חיים״.

נתכבדתי תמול בספריו היקרים ״שערי חיים״ אשר שלח לי לתשורה ולחלקם ביעקב, בו הראה התלהבות רוחו ונפשו לד׳ ואש היראה הולך ולוהט בקרבו ורצה למסור לנפשו למען כבוד השם ותורתו. והנה לאשר ביקש מעמדי להודיעהו דעתי בזה, ההכרח לא יגונה לגלות דעתי וכבר אמרתי והשבתי לרבנים הגאונים דק״ק אונגוואר (הכוונה לדייני העיר ובמיוחד הכוונה לר׳ שלמה גאנצפריד, אשר היה פעיל מאד בנידון) והאבדק״ק קראקא בדרשם מאתי אשר גם ידי תכון עמם והשבתי כי בעוה״ר בעתים הללו אין בידינו ללכת בחרב וחנית וכבר אמרו חכז״ל כ״ש דפקר טפי ומה גם כי אין לנו רשות מבלעדי הממשלה יר״ה ואנחנו נדע כי אמנם מלך חסיד וישר לנו יחיהו השם. אבל מה נעשה אחרי כי השממית בידים תתפש והיא בהיכלי המלך והמה הפוקרים בעמנו וייפו השקר בעיני השרים והסגנים, ולמי ישמע, אם לאנשים אשר אך תועבות בקרבם ליפות מעשיהם ולחפאות על האנשים האוחזים בדת אבותיהם דברים אשר לא כן וד״ל. והנה כל אריכות דברים שראיתי בחיבורו הוא רק אם יש לאל ידינו לעשות ברשיון הממשלה יר״ה להגיד אדם פשעו ועוד לא נפרוץ העם ובושת יכסה פניהם מלעשות בפרסום כה רב מעשיהם וכבר שר עליהם דו״ז הנשר הגדול מוהר״צ (הכוונה לרב צבי הירש לעויין רבה של ברלין) ז״ל אבדק״ק ברלין, הבושת לתחלואי הנפש תחבושת, ורבים נפלו לרעה וינזרו לבושת, לא כן עתה בעוה״ר אשר אנחנו רואים עוברי׳ עבירות ומחללים שבת בפרהסיא ואין אתנו כח לעשות נגדם. ומעכת״ה רואה שני רופאים* ואנחנו רואים כמה וכמה מחללי שבת בפרהסיא ופותחים חנותם בשבת ויעשנו מקטרתם ולא נוכל לעשות דבר נגדם וגם רבים מעמי הארץ המתיהדים ואוכלים תבשילי חמין בשבת ועכ״ז מחללים שבת ומוכרים ומוזגים בשבת

כבחול ולוקחים מעות... ומה לעשות נגדם... ולדעתי טוב יותר אשר נועיל ללמוד דת ודין בעגונות ודיני נידה ויתר הדברים וכל עניני תוה״ק אל הכשרים שבישראל מלדרוש אל המתים... ומה יעשה כבודו אם המתקדשים והמתטהרים נפלגו לשני מחנות אלו ואלו ידברו כזבים ויאמרו זה לזה חרופים וגדופים כאשר נדפס ובא חבורים מחבורים שונים בדבר הזה. ואם מעכת״ה ישלח ידו ביניהם להיות לעזר לאיזה צד הלא יפגעו בו מרי נפש ויכתבו וידפסו עליו מרירות והלא כבר הדפיסו בשם אדמו״ר החת״ס ז״ל וז״ל הזהב: ״החסיד מימין מחלל והאפיקורס משמאל זורק וממולל והת״ח בתוך ידים ויחולל: ״האמנם אנכי הרואה כי רוח הוא באינש יש אשר תלהטהו רוח השם לעמוד בפרץ ויגדור גדר ויש אשר ישומו יד לפה ולא ידברו אף כי לבם נכאב. והלא בגדולי הקדמונים מצינו כן הרי במדרש שוחר טוב קפיטול קי״ח שמביא כבודו חשב חמשה צדיקים עמדו בעולם, נח ועבר ושם ואשור ואברהם, נח לא הקפיד וכי שם ועבר הטמינו עצמם וכ׳ אברהם צדקתו עומדת לעד... הנה ראינו כי גדולי הדור שם ועבר הטמינו עצמם אף שבמדרש רבא וירא כתוב שהי׳ מתרה בהם מדרשים חלוקים הם... והנה גם אברהם אבינו רוח נוססה בקרבו למען תחדש האמונה היקרה הזאת ולהפריח שתולים בבית השם לאומה הנבחרה הקדושה והוא מאמרם ז״ל בן ג׳ שנה הכיר אברהם את בוראו וילד בן שלש שנים לא יוכל לעשות אם לא אש ממרומים תלטהו ושולח בעצמותיו. זאת אשר חשבתי להודיעהו דעתי ובכ״ז הצדיק באמונתו יחיה ואם יוכל לעשות ברמה במעשיהו אשרי לו ואשרי חלקו.

והנני בזה ידידו דו״ש באהבה רבה ואהבת עולם
הצעיר יוסף שאול הלוי נאטאנזאהן
האבדק״ק לבוב והגליל

כתוצאה ממכתבו של הרב מלמברג וממכתבה של הרבנית האלמנה שפנתה גם היא אל רבי חיים סופר שלא יקבל את הרבנות בעיר — הוא כותב את מכתבו הבא אל הגאון ר׳ שלמה ג״פ הראב״ד של העיר, שבו הוא מודיע על הסרת מועמדותו לרבנות העיר, למרות שהוא חפץ בכך.

בעזה״י יום ב׳ פ׳ ויגש תר״ל.

אחד״ש אודיעהו כי מאת ד׳ היתה זאת לי לגלות שאני לא אוכל

לבוא לשמש בכתר רבנות דק״ק אונגוואר כי מכמה טעמים אשר הדר״ג נ״י יבין מעצמו לא אוכל לעזוב עירי ק״ק מונקאטש כעת והזמן הזה ויגיד זה בשמי לאלופי קהל דעירו אשר תכלית העיר על פניהם ויבחרו להם איש כאות נפשם.

דברי הדו״ש ה״ק חיים סופר.

למכתבו של הרב מלמברג ענה הרב סופר בפרוטרוט והוא מספר על השתלשלות העניינים בדבר הרבנות באונגוואר.

״בעזה״י יום ג׳ פ׳ ויגש תר״ל

שלום וכ״ט להרב הגאון הגדול נר ישראל אור עולם הרב ר׳ יוסף שאול הלוי נ״י אבדק״ק לעמבערג.

מכתבו קבלתי אשר הודיענו שכתב לאונגוואר ובקש גם ממני. אודיע להדר״ג נ״י כי אני הייתי אוהב גדול מהגאון המנוח ז״ל גם בחליו שלח בעבורי וברך אותי קודם מותו ואז דברתי על הלב של הרהמ״ג ר׳ שלמה (הכוונה לר׳ שלמה גנצפריד הראב״ד של אונגוואר) רב״ד נ״י דשם ועל לב חשובי הלומדים שיקבלו בנו של הגאון ז״ל ואמרו לי שאשתוק מלהחריב העולם כי הקהילה נחלקת ופרעדיגער בתוכו וגם לרבות ודל״ב. ובנו חלוש וצעיר לימים ודל״ב. ושמתי ידי למו פי, ואח״כ באו כמה מאות בעלי בתים וצעקו עלי לקבל הרבנות דשם והיה בעיני כמצחק לעזוב הרבנות דמונקאטש בעבור חצי אונגוואר ולילך במו אש מחלוקות. אך בכו לפני ואמר שעלי הערבות אחר שלמדתי שם אצל הגאון ״אמרי א״ש״ ז״ל ואשלם להם בזה. ואמרתי יצוו עלי הגאון מצאנז (הכוונה לאדמו״ר הרב חיים הלברשטם אבדק״ק צאנז) והגאון מפ״ב (הכוונה לבעל ״כתב סופר״ רבה של פרסבורג) נ״י כי מה יאמרו בני קהלתי ק״ק מונקאטש שהוציאו עלי כמה אלפים ואעזוב אותם... וגם בתנאי שצריכים ליתן הפרנסה לכל היתומים של אדמ״ו ״אמרי א״ש״ ז״ל. ובזה נסעתי לביתי. ובני קהילתי דק״ק מונקאטש צעקו עלי ולא שמעתי לקולם כי הגדתי להם שבטוח אני שמונקאטש לא יקבלו פושע ואיש בער וצריך אני בעזה״י להציל עיר ואם מלפנים בישראל כי צבא לאנוש עלי ארץ ואם ח״ו ק״ק אונגוואר יחרב אז כמה וכמה קהילות יחרבו ודל״ב. אך בעוה״ר בדור הזה יחכמו על חכז״ל שאמרו כי תורה אינה בירושה אלא א״כ שהבן ראוי למלא מקום אביו בתורה... והגדולים ככבוד הגאון נ״י יושב

מרחוק ושומע ומאמין ולא ראה חורבן מדינתינו. ואלו הי׳ בקי הי׳ בורח כבמו אש לדבר דבר להושיב על מקום הנצרך לגדור גדר... איש אשר אין רוח בו... אכן אל יחשדוני כי טרם בא מכתבו הטהור אני כבר כתבתי והשבתי עכ״ז להגאון ר׳ שלמה ג״פ הראב״ד נ״י שאני לא אבוא לקבל הרבנות דשם ושיגיד כל זאת לאלופי קהל דשם וכתבתי הטעם שלא אוכל לעזוב את קהילתי דפה כעת הזאת, אבל עשיתי זאת יען כי הרבנית אשת הגאון המנוח ז״ל כתבה לכאן אגרת אשר בקשה שלא אלך. ואמרתי בלבי הלא אני נוגע בדבר אולי יחשדוני... הודעתי כ״ז להדרכ״ג נ״י כי ידעתיו כי הוא כמלאך ד׳ צבאות שירחק מדברים כאלה כי שב ואל תעשה עדיף... ואנחנו בעוה״ר ראה ראינו חרבן התורה וחרבן הדת לפנינו. כי אך יצא מדרך ארץ, כמה גדולי תורה יושבים במקומות קטנים ועל מקומות של תורה יושבים, החלושים יושבים על מקומות מסוכנים. דברי הכתוב בחפזון רב כי אקוה שיקובלו דברי לפניו חס וחלילה איני קפדן נהפוך הוא אתן אלף תודות על אשר פקד אותי לדבר על לבי הלואי שינחם אותי מה אעשה על כי שבטלתי את דבורי אשר הגדתי לפני מאות אנשים רק אמרתי ד׳ בוחן לבבות והוא יודע כי חפצתי לילך רק ללחום מלחמות ד׳ לשרש ע״ז מאונגוואר אבל לא אוכל בעבור...

דברי המשתחווה מול היכל תורתו וקדושתו ה״ק חיים סופר.

רבה של מונקאטש בסרובו לקבל את הרבנות, מצא לנכון לכתוב גם לראשי העדה ולמסור להם את הסיבות שמנעו ממנו לעלות על כסא הרבנות בעיר:

בעזה״י יום א׳ פ׳ ויחי תר״ל.

שלום וכ״ט לראשי העדה בק״ק אונגוואר נ״י.

אחר דרישת שלומכם אודיע כי מיד שכתבה הרבנית אשת הגאון המנוח ז״ל להקצין דפה שהיא מבקשת ממני שאני אכתוב שלא אלך לאונגוואר שמעתי בקולה וכתבתי להגאון ר׳ שלמה (הכוונה לר׳ שלמה גאנצפריד שהיה היוזם העיקרי לבחירת הרב סופר כרבה של אונגוואר) שלא אוכל לעזוב קהילתי כאשר באמת הפצירו בי שלא אעזוב את מקומי. רק לא הודעתי שאני עושה זאת לרצון הרבנית כי אמרתי אולי לא נייחא לה שיהי׳ נודע שהיא מבקשת כן... אבל אני בתומי לכבוד ד׳ חזרתי מדבורי, וכעת הגיע לי מכתב מקצין שיש

גם בתוך הקהילה מתנגדים כנגדי, אך תל״ת כבר אין אני עובר על דבורי, ולכן אני גוזר לכבוד ד׳ לפרסם מיד ברבים שאין אני הולך לשם לישב על כסא דקהלתכם ויהי׳ אך טוב ושלום בעירכם.
ה״ק חיים סופר.

גם רבה של חוסט, המהר״ם שיק, התערב בענין הרבנות באונגוואר. כנראה שאלמנת הרב המנוח פנתה גם אליו — שיניא את רבה של מונקאטש מלקבל את הרבנות, בחשבה כי אם הרב סופר ימאן לקבל הרבנות היא תוכל לפעול שבנה הרב דוד א״ש יבחר כממלא מקום אביו. המהר״מ שיק נאות להפצרותיה של האלמנה ופנה בנידון אל הרב סופר. הדברים נלמדים ממכתבו של הרב חיים סופר למהר״ם שיק:

״בעזה״י יום ד׳ ויחי תר״ל פה מונקאטש יע״א.

שלום להגאון המפורסם הרב משה שיק נ״י אב״ד ור״מ דק״ק חוסט יע״א.

מכתבו הידוע בעבור הרבנות אונגוואר קבלתי. מה אשיב צדיק ד׳ בכל דרכיו ישלם ד׳ לי כי אני בתומי הלכתי וישלם ד׳ לכל עושה רשעה כרשעתם. אל יחוש אני לא אלך לרבנות אונגוואר רק הסוף יעיד על הכל יהי׳ שכרי אתי ופעולתי לפני. לא לחנם אבדה הארץ. אם יהי׳ ד׳ אתנו לטובה אז בל״נ אגלה לו דבר ויבין מדוע שעלה בדעתי לילך ומדוע הצליח השטן בעוה״ר.

חלקו השני של המכתב אינו שייך לענייננו.

כעבור כמה ימים, מוצא הרב חיים סופר לנכון לשלוח מכתב גם אל ה״כתב סופר״, רבה של פרסבורג, בענין הרבנות באונגוואר. הכתב סופר לא פנה אליו ישירות אלא בעקיפין. הוא שלח הודעה על ידי אחיו של הרב חיים סופר, שבה הוא מייעץ לו שלא לקבל הרבנות בעיר אונגוואר.

״בעזה״י יום א׳ פ׳ שמות תר״ל.

שלום וכ״ט לאדמ״ו הרב הגאון הגדול המפורסם כבוד הרב מו״ה אש״ב נ״י אב״ד ור״מ פ״ב.

אחד״ש לאלך אודיע שקבלתי מכתב מאחי הרב נ״י שהדר״ג אדמ״ו נ״י מייעץ לי שלא אלך לאונגוואר. תל״י עשיתי כן קודם מכן וכתבתי

להרב ר׳ שלמה נ״י (הכוונה להרב שלמה גאנצפריד — הראב״ד באונגוואר) וגם לאלופי קהל נ״י שלא אלך. כי מתחילה ידעתי שלא יוכל להיות מעת שהרבנית התהפכה במחשבותיה כי ע״כ אולי יהי׳ מתנגדים. אבל ידע אמ״ו מדוע שחפצתי מקודם לילך, ר״ל מפושעי אונטערלאנד. ור״ל מפושעי בני תורה ור״ל אם עיר תורה ויראה נתהפכה לחרמות האומות וטומאת בני קדם וחפצתי אני להציל בעזה״י כי אני ידעתי שלולא עזרתי ב״ה, איך הי׳ הסוף אצל הצדיק ז״ל כי לא הי׳ יכול לעמוד. ואשלח לאדמ״ו נ״י העתק ממכתבי אשר השבתי להגאון ז״ל על מכתבו אלי ביום עש״ק פ׳ ח״ש (חיי שרה) הע״ל אשר בעבורו חיבק ונשק אותי איזה שעות קודם מותו ודל״ב. ואם לא יבוא לאונגוואר איש על העדה אשר בכחו ללחום מלחמות ד׳ אז ח״ו כל מדינה הלזו תהי׳ בסכנה. כאשר הי׳ הקצין עם הרה״ק דשם פה א׳ דחנוכה ובקשו אלופי קהילתי דפה שלא אלך להתם אמרתי להם כי בדעתי לילך בעזה״י והלכו ממני בחרי אף כי אמרתי להם כי באונגוואר יש לחוש שיקבל פושע ישראל אבל במונקאטש אין לחוש לזה ואז עדיין לא נודע לי שהרבנית מתחרטת. ואני הגבר רואה בעני עמי שאם ח״ו יבוא לאונגוואר איש צבוע או איש משחת, ומה חשדני הכי מונקאטש איננה קהילה יותר גדולה מאונגוואר בכמות ובאיכות. ובמונקאטש כולם צועקים שאני ח״ו משוגע. בכ״ז אמרתי לילך רק להחזיק התורה והיראה. אני אשבע כי לא אחפץ לילך לאונגוואר רק צער לי על אבדון המדינה חלילה וחס. באמת צדקו עיר מונקאטש שגם פה סכנה אם אלך מהם. יאמין לי הדר״ג נ״י מכמה מלחמות שעלי, תש כחי כאיש בן שבעים שנה ודל״ב. ואם יחפוץ לחזק הדבר יכתוב לשם בפירוש שאין ברצונו שאני אעזוב את מונקאטש. אבל אם לא לרצון לפניו אני מוחל באהבה גם על זה כי אני על ד׳ בוטח שיודע מחשבותי׳.

דברי הדש״ת המשתחוה בשהתחוואות תלמיד לרב.

ה״ק חיים סופר

במכתבו של הרב חיים סופר אל רבה של פרסבורג הוא מפרט יותר ממה שכתב אל הרב מחוסט. לו אין הוא מגלה את הסבה — אלא הוא אומר כי בהזדמנות יסביר לו את נימוקיו למה היה חפץ לכהן כרבה של אונגוואר. כנראה שיחסיו עם הרב מפרסבורג היו

יותר ידידותיים וגלויים — שניהם ילידי פרסבורג וגדלו כמעט יחדיו מקטנותם.

למרות סירובו של רבי חיים סופר לקבל את הרבנות באונגוואר, לא הסכימה הקהילה לקבל את רבי דוד למלא את מקום אביו ברבנות. פרצו מריבות קשות בעיר מישהו ממתנגדיו של רבי דוד דיבר קשות נגד המועמד וכנראה פגע גם באביו — הרב המנוח.

רבה של מונקאטש ששמע על כך לא היה מוכן לעבור על כך לסדר היום. הוא יצא להגן על כבודו של הרב המנוח ופנה במכתב חריף אל דייני העיר:

בעזה״י פ׳ תצוה תר״ל.

שלום לדייני ישראל המפורסמים בעולם בק״ק אונגוואר נ״י. אחד״ש אני איני בקו הבריאה איזה שבועות קבלתי מכתבכם אשר חפצתם להיות מסייע להאיש אשר חטא והחטיא את הרבים והמורד נגד רבו הגאון הצדיק ז״ל. שמעוני אתם גדולי תורה וזקנים אני מזהיר אתכם שתחוסו על כבוד שמים ועל כבוד הגאון המנוח ז״ל וגם לרבות שלא יתחלל שם שמים על ידכם. ואלו הי׳ הגאון בחיים והי׳ רוצה למחול על כבודו הייתי דן כנגדו ועכשו לא אביתי אפי׳ לשמוע כחכז״ל כל המרחם על אכזרים סופו להיות אכזר על רחמנים ח״ו. גדול עון האיש ההוא מאד מאד. הוא ילך למקום שאין מכירים אותו והי׳ מלמד תינוקות ואז אחר ג׳ שנים אם ישיב כמו בעל תשובה יוכל בי״ד שמרחוק לעשות עמו מה שיחפצו אבל לא אתם אשר ידעתם אשר הוא הוריד את שיבת הגאון ביגון ראו מה שאמרו חכז״ל מו״ק דף י״ב. ואין אני רוצה להאריך וכלל גדול אין אני אכזר חלילה וחס אבל חוסו נא על כבודכם ג״כ ואל תתערבו עצמיכם לצרפו ואנכי שמעתי מאבי אדמ״ו הצדיק ז״ל בשם הגאון אדמ״ו מהרמ״ס ז״ל כל מורה הוראה יהי׳ נזהר מתחילה טרם יקרא לאדם פושע, אבל משקראו, אז כל הרוחות שבעולם לא יחזירו אותו מדיבורו שלא יחלל שם שמים בתהלוכותיו. וכלל לא אחזיר לכם מכתב שאלתכם כעת אם יהי׳ בריאותי ופנאי אז בל״נ אפלפל בדבריכם. חוץ אם תודיעו לי שצריכים אתם לו אז אחזירו לכם. כי אחפוץ שלא יהי׳ בידכם אבל לא אסרב אם תבקשו אותו בחזרה.

הד״ש לטובת כלל ישראל ואתכם החיים והטוב

ה״ק חיים סופר

לאחר מאמצים כבירים של אלמנת הרב המנוח עלה בידה להשיג את תמיכתם של רבנים חשובים — ה״כתב סופר״, מהר״ם שיק, רבי יוסף שאול נתנזון במועמדות בנה ר׳ דוד א״ש שהיה רב בסוברנץ, לרבנות העיר אונגוואר. הקהילה נכנעה ואישרה את הבחירה. אמנם, חלק ניכר של הקהל לא השלים עם הבחירה הזו, אבל לא נעשתה כל פעולה נגדית. נקטו בכלל ״שב ואל תעשה עדיף״. למרבה הצער, ר׳ דוד א״ש לא האריך ימים. — הוא שבק חיים לכל חי, לאחר ששה חדשי כהונה בלבד. בדבר מותו הפתאומי נפוצו בעיר שמועות וסיפורים שונים.

לאחר מות ר׳ דוד א״ש, נתעוררה שוב בעיה של ירושה. הפעם תבע את רבנות אונגוואר הגאון ר׳ צבי הירש ווייס, מי שהיה בזווג ראשון חתנו של ר׳ מאיר א״ש, רבה של לאפאש — זבאראוו, סערעדנא ולבסוף רבה של דומבראווא, ששם מילא את מקום זקנו ר׳ צבי הירש מנכדי השי״ך. הוא פנה לעזרת בעל ה״כתב סופר״, כי כאשר נתאלמן לעת זקנתו נשא את שארתו. בעל ה״כתב סופר״ יעצו לא לקבל את הרבנות באונגוואר. הוא הכיר את מצב הקהילה בעיר לאמיתו. הוא ידע כי בעיר ישנם ניצני כת המתחדשים ודרוש שם רב גאון, פיקח ונבון, שידע להתהלך עם צאן מרעיתו ולסתום כל פירצה קטנה שפורצים אנשי הכת החדשה. במכתב לרבי צבי הירש וויס הוא כותב: ״ואחרי הדברים האלה אומר אני כאשר עם לבבי, אם יודע ומרגיש בעצמו או יודע מפי אחרים מבינים ויודעים למשקל במאזני שכלם כי יכוננו דרכיו שם בק״ק אונגוואר, היינו שהוא כמדומה מתנהג בחסידות בדברים הנראים לעין וזה אין ערב לכל עין רואה בפרט וקו״ח לנוטים לצד מן הצדדים וב״ב (ובן בנו) של קו״ח (קל וחומר) לכת החדשים וגם כי חלק לו ד׳ כי פיו ממלל תבונות באגדה דברים המושכים הלב בלשון מובן לא בלע״ז ושפתיו ברור מללו וילבוש במדא דרבנן נאה כדר״י קרא למנא מכבדותא מלבושי כבוד כמו שהלכו אבותינו קדושי עליון לפנינו ואנחנו הולכים אחריהם לכבוד ד׳ ותורתו א״כ הוא אם יפתח לי פתח מרווח לעשות השתדלות עבורו הננו הנני בכל מאמצי כחי בעזה״י לא לבד לטובתו ולהרים קרנו כי נאה ויאה לו לפי הבנתי אלא לכבוד ד׳ לקיום התורה שישב על כסא כבוד חותנו הקדוש דבריו כאש זצ״ל וגיסו הקדוש זצ״ל בעל ישיבה

גדולה בתורה וצדיק עושה צדקות ואוהב ואהוב וביותר תמה אני למה לא עלה על דעתם עכ״פ כת א׳ לשים עיניהם על פר״מ נ״י הלא הוא כבן עיר ונתגדל על ברכי מר חותנו גאון ישראל וקדושו זצ״ל ומפורסם בגדולת תורתו במק״א כ״ש במקומו. והתמי׳ קיימת לי מתחילתו לכן יוותר כ״ב׳ כי יודעים שהוא בן צור שדי אבל מחזיקים אותו כשלומיאל והאמת כן נראה למסתכל בקנקן ולא במה שיש בו וכדומה, עושה עצמו בכוונה כן ואין זה דרך שיבור לו האדם הגדול בענקים, הכ״ד המדבר בלא לב ולב ח״ו כ״א בצדקת אמת ויושר, חפץ בהרמת קרנו דש״ת באהבה רבה״.

לא היה איש שיתמוך במועמדותו ודרישתו ירדה מעל הפרק.

ראש בית הדין, הרב שלמה גאנצפריעד, החל לכהן כראב״ד בעיר עוד בימי הרב מאיר א״ש והמשיך לכהן בתפקיד זה בימי הרב מנחם א״ש, בימי בנו דוד א״ש, וגם בימי רבנותו של הרב חיים צבי מאנהיימר — שבא אחרי ר׳ דוד א״ש.

ר׳ שלמה גאנצפריד היה יליד העיר אונגוואר. הוא נולד בשנת תקס״ד (1804). כפי שכבר סיפרנו, בעודנו ילד קטן מת עליו אביו. רב העיר ר׳ צבי הירש העללער נעשה לאפוטרופוס של הילד. הוא נתגדל ונתחנך במחיצתו של הגאון ר׳ צבי הירש, גם כשעבר לרבנות של בוניהד, הנער שקד על לימודיו בשקידה רבה והיה לאיש אשכולות, מוכתר בכל המידות הטובות והנעלות. הוא שב לאונגוואר וכאמור, דאג לשובו של רבו לאונגוואר ושוב היה במחיצתו.

ר׳ שלמה שלח את ידו במסחר ולא רצה לקבל עול רבנות על שכמו. בתקופה זו הוציא את ספרו ״קסת הסופר״ אשר ראה אור בשנת תקצ״ד. על ספר זה כתב מאור הגולה הגאון הקדוש חתם סופר כי לא יתנו קבלה לתלמידים עד שיהיו בקיאים בספר הזה. ה״חתם סופר״ עיטר את ספר הנ״ל בהגהותיו (!). ספר זה נדפס חמש פעמים.

בלחצו הבלתי פוסק של רבו, הסכים רבי שלמה, בסופו של דבר, בשנת תר״ג, (1843) לקבל את הרבנות בקהילת ברעזעוויץ במחוז שאראש. הוא הרביץ תורה במקום תוך עוני ודחקות רבה. בשנת תר״י *־ (1850) חזר לעיר מולדתו אונגוואר כראב״ד הקהילה. נתקיים בו דבר מאור הגולה רבינו ה״חתם סופר״ אשר עוד בימי עלומיו כתב לו בתשובה ״דיין דק״ק אונגוואר״.

בעת ההיא החלו לבנות מקוה טהרה באונגוואר, והי׳ קשה מאד למצוא מים שאינם שאובים בכמות מספקת לצורך העיר רבת האוכלוסין. רב העיר, המהר״ם א״ש הטיל על ר׳ שלמה ראב״ד העיר, למצוא פתרון הלכתי לבעיות המקוה, פתרון שיוכל לסייע גם לקהילות אחרות. כתוצאה מהעיון המעמיק של רבי שלמה בנושא זה, נוצר ספרו החשוב על מקוואות[21].

בשנת תרכ״ד הדפיס את ספרו הפופולרי ״קצור שלחן ערוך״, שכבר הזכרנוהו ונחזור לדבר בו. תוך י״ח חודש הראשונים נדפסו יותר ממאתיים אלף טפסים — דבר שאין לו אח ורע בתולדות הספרות העברית. — מלבד התנ״ך, זהו הספר הנדפס ביותר בעולם היהודי.

בשנת תרכ״ט (1869), היה הציר של מחוז אונגוואר לקונגרס היהודי בבודהפסט. הוא נמנה על סיעת החרדים בקונגרס ולחם את מלחמת ד׳. כאשר המתחדשים דרשו ללמוד ספרי פילוסופיה — ענה להם ר׳ שלמה שזה רעיון טוב. אפשר ללמוד את הספרים ״חובות הלבבות״, ״עקרים״, כוזרי״, ״מורה נבוכים״. היה מן הלוחמים הראשונים להפרדת הקהילות ולארגון היהדות החרדית במסגרת מיוחדת ונפרדת.

כאשר הוציא רבי מנחם אייזנשטאטדער את האיסור על ה״מחדשים״ (ה״מתקנים״, ״הריפורמים״ — אלה ביטויים זהים וכוונתם אחת), הצטרף אליו גם רבי שלמה גאנצפריד, אשר מצא לנכון לפנות אל רבה של אייזנשטאט, הרב עזריאל הילדסהיימר, בעניין זה[22].

בעז״ה, אונגוואר כ״ד ניסן תרכ״ט.

ישאו הרים שלום לידיד הרב המאוה״ג הגאון המפורסם לשם ולתהלה חריף ובקי החכם השלם מו״ה עזריאל הילדעסהיימר אב״ד ור״מ בק״ק א״ש יצ״ו.

נדרשתי מאת אלופי קהלתנו יצ״ו לשחר את פני הד״ג במכתבי הנוכחי בדבר המקרה לא טהור אשר בעו״ה קרה בקהילתנו יצ״ו, אפס קצהו כבר נודע ומפורסם אשר כת החדשה דפ״ק עשו כאשר ראו כי לא נעשתה מחשבתם הרעה בענין הבחירה לקאנגרעס פרשו א״ע מדרכי הצבור בנו להם במה לעצמם, קאהרטעמפל, ויקחו להם קאנטאר (חזן) ופרעדיגער (דרשן) אנשים קלים ורקים. ולא היה די להם בכל זאת אבל הוסיפו רשע ויקחו להם גם שוחט להפסיד הכנסות הקהל בגאבעלא; ולאחר איזה ימים שקבלו אותו, ורבים הוכיחו אותו מה ראה לעשות את הנבלה הגדולה הזאת, אז התחרט

ויבוא אל כבוד הגאבד״ק יצ״ו בכה והתחנן לפניו שימחול לו מה שעשה להמרות עיני כבודו, ותקע לו את כפו שלא יהי׳ עוד שוחט לעולם. וכה אמר בשעה שנתן ת״כ: ׳דא געבא איך דעם רבי תקיעת כף דאס איך ווערדע מעהר גאר קיין שוחט זיין׳, אבל מיד לאחר איזה ימים התעו אותו אנשי רשע ויוכלו לו חזר לסורו והמה גם הפרעדיגר שלהם אוכלים מבשר פיגול שלו. והנה ידוע כי קשה להזהר שלא יכשלו גם מן הכשרים, והנה אנחנו בי דינא דפ״ק כבר עשינו בהכרזות ובהדפסות עלה באזהרה להזהר מבשר פיגול, אבל הרשעים מסיתים ואומרים כי הב״ד אך למען שנאתם עושים. ושלחנו גם לרבנים אחרים וכבר תמכו את ידינו וחזקו את האיסור במכתביהם, אבל כל זאת לא הועיל רק במקצת, כי רבים מהם אומרים כי הרבנים אשר אין להם יד בשאר חכמות ח״ו לא אמון בהם ועושים רק להקניט ולהשפיל את הפארשטשריט.

לזאת בקשו אלופי קהילתנו יצ״ו מאת הד״ג בהיותו מפורסם בתורה ובחכמות אחרות ויאמינו העם כי לפניו חנף לא יבא, יחרוץ נא משפטו של השוחט הזה, אשר לפי דעתינו ולפי דעת כמה רבנים יצ״ו הוא פסול משנים פנים. הא׳ מחמת שהוא עובר על תקנת הקהל שאל ישחוט שום שוחט זולת השוחטים שקבלו אותם הקהל, וגם שהוא מפסיד הכנסות הקהל, והב׳ מחמת שעבר על ת״כ. ומלבד כל זאת הנה מצד הדין השוחט מחוייב להראות סכינו לחכם העיר, אלא שמסתמא מוחל על כבודו, אבל לא לרשע זה שהוא עובר בשאט נפש, וגם אין מי שישגיח עליו אם חוזר על לימודו ובקי בדינים השייכים לו. ואם יאמרו כי הפרעדיגר ישגיח עליו, הנה הפרעדיגר הזה הי׳ משכנו בק׳ מישקאלץ ושאלנו את הרב דשם מה משפטו והשיב לנו במכתבו (אשר בידינו) כי הוא איש בער ולא ידע מאומה מחכמת התלמוד.

יהי נא טובו של הד״ג נ״י למהר תשובתו מפני כבוד הצבור, ובהיות כי המכתבים אשר באים על שם אלופי קהל בסתם יש חשש גדול שהמתחדשים לוקחים אותם, ע״כ טוב שיכתוב המכתב על שמי או על שם הרה״ק ר׳ חיים קראן.

והנני חותם בברכה.
ידידו דו״ש וש״ת
שלמה גאנצפריד

תשובה

יקרתו הגיענו ונצטערתי מאד על השערורי׳ גדולה בקהילתו אשר באמת אפס קצהו כבר שמעתי לדאבון לבבי כשהייתי בעיר פעסט. והנה ע״ד אותן היוצאים ביד רמה לבנות במה לעצמן ולהמרות עיני כבוד ידידנו הרב הצדיק המובהק נר ישראל וקדושו הגאב״ד דשם, הנה אני לא החשיתי אף רגע א׳ ונלחמתי בקאנגרעס בעד מבוקשת (אנטראג) בן גילי היקר כה׳ שמואל הארוויץ מוואשארהעלי שהקאנגרעס יחליט שלא יתפרד עתה קודם גמר ״המבחן״ אשר לפנינו שום קהילה לשתי מחנות, וצר לי צר כי לא הועלנו שם.

אכן ע״ד שאלתו אם כי כבר כתב כי הסכימו רבים וגם שלמים לפסול השוחט ושחיטתו, עכ״ז תורה היא וללמוד אני צריך ואעבור פרשה דא באיזהו מילין קצרות ואין מבררין לחכם כמ״ב.

א) ע״ד כי עבר השוחט תק״כ אם כי בודאי תק״כ הוא כשבועה כמבואר בביאור ארוך בש״ך ח״מ סי׳ פ״ז ס״ק פ׳ עכ״ז לענ״ד אין להחליט בהכרח כי העובר על השבועה אף לאותו דבר פסול מצד זה, ומלבד שלא מצאתי זאת בפירוש מצאתי ההיפוך בספר יד אפרים המובא בש״ע יו״ד הנדפס מחדש בלעמבערג [סימן א׳ סעיף י״א] וז״ל: וכתב בתפארת צבי סי׳ א׳ בשוחט שנשבע שלא ישחוט בלא קוויט מן החוכר מהקהל ועבר ושחט אי לאסור שחיטתו כמש״כ בפר״ח והסכים עמו התב״ש סי׳ ב׳ כיון שלא גזרו הקהל שתהי׳ השחיטה פסול רק מצד השבועה בלבד בשביל זה לא נחשד על השחיטה וכו׳.

ב) ע״ד תקנת הקהל כמבואר בש״ע י״ד סי׳ א׳ סעיף י״א אם כי המחבר לא כתבו ר׳ בלשון יש אומרים עכ״ז לא הוה דעת יחידית רק כמבואר בכללי אחרונים, ובפרט לדברי הש״ך שם ס״ק ל״ח, אכן גם בזה איננו יתד קבוע להחליט באשר הפר״ח ותב״ש סי׳ ב׳ הסכימו שאין לאסור השחיטה כשלא אמרו בפירוש ודבר זה תלוי באק״י ובראשם הגאב״ד דשם.

ג) וע״ד שלא מסר סכינו לפני חכם והחכם לא רצה למחול לאיש כזה הנה בזה נפלנו להפרש שני טעמים על מניעת קיום דבר הגמ׳ בזה, דלפי הטעם בש״ע הדין והכח למרא דאתרא לומר שלא ימחול לו אף בזמן הזה וכ״מ מתשו׳ נחלת שבעה הועתק ביד אפרים שם ד״ה לנדותו דרק לשוחטים ולא לאחר מחלו, אכן מה נעשה ביום שידובר בו מטעם אחר הובא בש״ך [סי׳ יח] ס״ק כ״ט בשם האגודה.

וכשאני לעצמי בודאי גם אני מסכים שלא לשום שירות עבודת הקודש לאיש שמתנגד נגד רב מופלג כידידינו הרבנים כי״ב, אכן באשר על [דבר זה לא] נשאלתי ההכרח לכתוב כמו שנלע״ד לדינא.

והנה באמת אינם צריכים לדידי ולדכותי וגם מצד מה שאני הצעיר קצת נייח יותר להולכים לנוכח הזמן (ובאמת אינני מאמין זאת ודל״ב) בודאי יש גם בגליל התחתון שם גם בזה בני גילי שיהי׳ להם לאחיעזר ולאחיסמך, ותפילתי לאלקים חיים שישב לב בנים אל אבות ויבער הקוצים מן כרמו.

כאות נפשו היפה ונפש ידידו.

תשובת ר׳ עזריאל הילדסהיימר, אשר סירב לאסור את השוחט ואת הקהילה של המחדשים, מוכיחה שצדקו רבני הונגריה מבחינתם, במלחמתם נגד רבי עזריאל. כאשר עזב רבי עזריאל את אייזנשטאט ועבר לברלין אמרו עליו גדולי הונגריה: ״ברוך השם אשר הצילנו ממנו״ הרב שלמה סופר, רבה של ברגסס, בספרו ״אגרות סופרים״, מספר בשם אביו ה״כתב סופר״, רבה של פרסבורג שאמר: — ״דא האטער פערדארבען, דארט ווירד ער מתקן זיין״ — ״כאן הוא קלקל — שם הוא יתקן״. רבני הונגריה לא יכלו לסלוח לו את עמדתו הפשרנית בקונגרס היהודי ההונגרי בבודפסט. רק הודות לקיצוניות של המתחדשים פרש גם הוא, בסופו של דבר, מן הקונגרס. הם גם לא יכלו לסלוח לו על עמדתו בענין הסמינאר לרבנות — שהוא דרש להקים במסגרת היהדות האורטודוקסית. למרות שהוא היה במשלחת הרבנים שעמדה להתייצב בפני הקיסר למחות נגד הקמת סמינאר רפורמי לרבנים — הם לא הסכימו שהוא יופיע יחד אתם במשלחת בפני הקיסר וידבר בשמם, שהרי הוא היה בעד הקמת סמינר חרדי. הם התנגדו לכל סמינר שהוא.

סגנונו של רבי שלמה גאנצפריד היה קל ובהיר. הוא הצליח להוציא ספרי לימוד מצוינים. הוא ידע גם את סוד הצמצום ולכן זכו ספריו למהדורות רבות. הוא ראה את עיקר עולמו התורני בספרי הפלפול שלו, אבל חושו הפדגוגי הניע אותו לכתוב בעיקר ספרי הלכה לבית ישראל.

ספריו זכו להערכה רבה של גדולי ישראל — גדולי התורה בימיו. בחושם הבריא הם הרגישו שלפניהם מורה הוראה בעל כשרון וסדרן — העושה אותו למחבר ספרי הלכה שיש לסמוך עליהם. גדולי

ישראל אשר כתבו הסכמות לספריו מרעיפים עליו תהלות ותשבחות ומהללים את האיש ואת חיבוריו.

ר׳ שלמה ג״פ היה אדם נוח לבריות. רודף שלום ובורח מהכבוד. הוא מנע מחלוקות רבות. אף על פי כן נסתבך במחלוקת קשה. בספרו ״אהלי שם״ כתב בכמה עניינים שאין הלכה כרבי חיים הלברשטאם בעל ״דברי חיים״, האדמו״ר מצאנז, בהלכות גיטין. חסידי הרבי מצאנז יצאו נגד רבי שלמה בגידופים ובקללות נמרצות. הם הוציאו נגדו שני קונטרסים. ״מלחמת חובה״ שחיבר הרב מרדכי אליעזר וועבער ממאדה — ירושלים תרמ״ה — (1885), ו״לקוטי צבי״. ר׳ שלמה ג״פ לא השלים עם הביקורת נגדו וענה להם בקונטרס בשם ״מכסה לאוהל״.

מתנגדיו טענו נגדו שבספרו ״קצור שולחן ערוך״ הוא לא חידש כלום, אלא רק קיצר את הספר ״חיי אדם״ של רבי אברהם דנציג, דיין בווילנה. כתגובה כתב רבי שלמה על רבי מרדכי אליעזר וועבער מחבר הספר ״מלחמת חובה״ שהוא ״מלקט עצמות בצאנז״, האדמו״ר ר׳ שלמה הלברשטאם נכדו של רבי חיים מצאנז, מגיב על כך בלעג: ״לא ידעתי מה זה בזיון הלא כל כחו וגבורתו של המשיג הזה הוא רק במה שהוא מלקט״.

מתנגדיו של רבי שלמה אינם צודקים. בקצור שלחן ערוך יש מה שאין בספר ״חיי אדם״. הסגנון וההרצאה פשוטים ובהירים ואינם מסורבלים כמו ב״חיי אדם״. הפוסק בנידון הוא האומה. האומה קיבלה וקידשה את הספר ״קצור שלחן ערוך״. עצם העובדה שהאומה קבלה את הספר מעידה כאלף עדים כי זהו הספר שהצבור חכה לו בכליון עיניים וקיבל אותו לשביעות רצונו.

רבי שלמה ג״פ ניסה לפשר במחלוקת הגדולה שפרצה בין קהילת ברגסאס ובין רבה, הרב אברהם יהודה הכהן שווארץ בעל ״קול אריה״.

בפניה אל קהלת ברגסאס הוא כותב:

״בעזה״י אונגוואר יום ד׳ לס׳ נצבים תרל״ח לפ״ק.

לאלופינו המסובלים בני אלים הנגידים המפוארים ההולכים בדרכי הישרים אלף שלומים מחי העולמים ויזכו לחיים נעימים ולהכתב בספרן של צדיקים ותמימים ה״ה (הלא הם) מנהלי עדת ישורון בק״ק בערעגסאס יצ״ו.

נדרשתי ללא שאלוני נמצאתי ללא בקשוני אבל לכבוד תורתינו הקדושה הנה כל אשר יראת ד׳ בו מחויב הוא לעשות את כל אשר בכחו והנה נודע כי הרב הגאון אב״ד דקהלתכם יצ״ו הוא כאחד מגאוני זמנינו בתורתו ובצדקתו ואוי לאזנים שכך שומעות כי יצאו איזה אנשי ריב ומדון בקהלתכם להמרות כבודו ולזאת אני מחויב להודיעכם בקצרה, כי הש״ץ אשר יתפלל שלא ברצונו תפלתו תועבה, והמורה אשר במקומו יורה שלא ברצונו יורה כבן סורר ומורה, לזאת אחלו אחי! אל נא תרעו בקשו שלום בקשו צדק חוסו נא על כבוד התורה ולומדי׳ בזכות זה ישמע ד׳ את תפלתכם בתוך כל התפלות ישרי לב ויכתבו אותנו בספר גאולה וישועה כברכת ידידכם.

שלמה גאנצפריעד דומ״ץ דק״ק הנ״ל

רבי שלמה גאנצפריד התערב גם בסכסוך שנתגלע בין רבה של נדבורנה לבין השו״ב ששחט נגד אסורו המפורש של רב העיר. כמה מגדולי הדור התערבו במחלוקת זו ועמדו לימינו של רב העיר וביניהם היה גם רבי שלמה. — מכתבו נדפס ע״י קהילת נדבורנה בנוסח הבא:

״זאת היא תשובת הרב הגאון הנודע בשערים המצויינים בהלכה, בספריו האהובים מו״ה שלמה גאנצפריד (ראב״ד אונגוואר) ״יקרתם קבלתי, ולשמוע אוזן דאבה נפשי איך בקריה נאמנה ימצא איש החצוף כולא האי לעסוק בשו״ב בלי הרמנא דמרא דאתרא, זאת ולא זאת, אלא שכב׳ הגאון המובהק מרא דאתרא מיחא בו, ועדיין הוא עומד ברשעו מי שמע כזאת בעדת ד׳ הישרה, ולא אוכל בעת הזאת להאריך בפלפול. ולפיע״ד א״צ בהך ועבדא אפילו לפלפל כ״ש, וכל בר בי רב ידע ששחיטתו ובדיקתו אסורה וכו׳... וגם זאת ידע דקבלת שו״ב תלוי רק בהסכמת מרא דאתרא. והשו״ב אשר עושה ביד רמה לכמה פוסקים בר נידוי הוא. ומכ״ש בנידון. גם באסור השגת רמיא עליו. וגם הוא עובר על חזקת הקהל שהותקנו כראוי לקהילה קדושה, שצריכים שני שו״ב להיות ביחד. והאי חצוף עובר על כל האמור. וא״כ שחיטתו שחיטת פיגול הוא לא ירצה. ולהשומעים ינעם ותהיה עליהם ברכת טוב דברי המדבר לטובת נפשות אחבנ״י המסובלים.

שלמה גאנצפריד.

רבי שלמה ג״פ חתם גם על פסק הדין שהוציא רבה של אונגוואר,

ר׳ מנחם א״ש ובית דינו, נגד החרם שהחרימו חסידי סדיגורה את ר׳ חיים מצאנז בירושלים ובצפת. וזה נוסח פסק הדין:

״כל מה שעשו בצפת נגד כבוד הגאון מורנו הרב חיים הלברשטם נ״י ודאי שלא כדין עשו, וכל החרמות והקללות בטלות ומבוטלות כחרס הנשבר ואין ממש ולא יעשו רושם כלל. ומה שעשו מן הדין שייעשה להם על הנבלה הזאת. לעת עתה לא נכניס את עצמנו בזה.

אם ישיבו אל ד׳ ויפרסמו ברבים את חטאתם אשר חללו כבוד ד׳ וכבוד תורתו ברבים, הוא ית״ש ברחמיו יכפר עוון וגם הגאון הזה נ״י ידענו בטובו שאם יבקשו ממנו ימחול להם בלב שלם.

ובשולי פסק הדין: ״אולם אם ח״ו יעמדו במרדם אזי לפי דעתנו ראוי לגזור על כל בית ישראל לבלתי שלוח להם עוד נדבות, כי לא לבד שאין עושין בזה מצוה, אלא אדרבה עוון גדול הוא להחזיק ידי עוברי עבירה גדולה וחמורה.

למרות שחסידי צאנז תקפו את ר׳ שלמה בחריפות כה רבה, כאמור, הוא לא נמנע לצרף חתימתו נגד מוציאי החרם על רבי חיים מצאנז.

בשנת תרל״ח חלה. בבתי כנסת בעיר הרבו להתפלל לשלומו ותפילתם נתקבלה, אלא שמאז היה חלש מאד בגופו. בשנת תרמ״א גברה חולשתו ושוב חלה אולם הוא התגבר גם על מחלה זו.

בקיץ תרמ״ו — (1886) נסתלק גאון גדול זה. מרחוק ומקרוב נהרו המונים ללוותו בדרכו האחרונה. רבנים רבים הספידוהו וחלקו לו את הכבוד האחרון. הוא לא נקבר בשורת הרבנים והדיינים, אלא בשביל המבדיל בבית הקברות בין שטח הקברים של אלה אשר מתו במחלות מדבקות ובין שאר הקברים וזאת לפי צוואתו שבה ביקש: ״בקברי אשר כריתי לי שמה תקברוני, מצד אבי מו״ה ר׳ יוסף גאנצפריד ז״ל אשר הקדימני לבית מועד לכל חי כשבעים שנה (בשנת תקע״ב־1812) ואם מקום הקבר נשכח כמת אך אנכי זכור אזכרנו עוד״. ויעשו לו בניו כאשר צום. וזה נוסח המצבה: ״פ״נ הרב הגאון המפורסם בכל קצוי ארץ בחיבוריו היקרים מו״ה שלמה במו״ה יוסף גאנצפריד זצ״ל. נפטר יום ליל ש״ק כ״ח תמוז שנת שבת משו״ש לבנו. תנצב״ה. על המצבה חקוקה יד המחזיקה נוצה לכתיבה.

ר׳ שלמה ג״פ החל לכהן כראב״ד בעיר עוד בימי ר׳ מאיר א״ש וביניהם נקשרו עבותות אהבה שנמשכו גם עם ר׳ מנחם א״ש, שמילא את מקום אביו.

לאחר פטירתו של הרב דוד א״ש נתפנה שוב כסא הרבנות בעיר. גאוני הדור ואנשי הקהילה סברו שבקהילה מרכזית זו חשוב שיכהן רב גאון גדול, אשר ידע להלוך עם הזרמים השונים בקהילה — חסידים, מתנגדים ומשכילים. גאוני הדור, בעל ״כתב סופר״ והאדמו״ר בעל ״דברי חיים״ מצאנז וגם גאונים אחרים המליצו על רבה של ווערבוי, הרב חיים צבי מאנהיימר. באישיותו של הרב חיים צבי מאנהיימר הם מצאו את האישיות התורנית המתאימה, לכל הדעות, למלאות משרה נכבדה זו ויוכל למלא אחרי כל התקוות שתלו בו, מה עוד שכל הקהילות בגליל התחתון, כפי שנקרא חבל ארץ זה (״אינטרלאנד״), מתחשבות בדברו של הרב בקהילת אונגוואר.

רבי חיים צבי מאנהיימר נולד בשנת תקע״ד (1814), בעיר הרחצה פישטיאן אשר בסלובקיה. למד בישיבתו של ר׳ קאפיל חריף רבה של ווערבוי, בעל חידושי יעב״ץ על מסכת חולין. כן למד בישיבתו של הגאון ר׳ בנימין זאב לעוו — בעל ״שערי תורה״ ולבסוף למד בישיבת פרשבורג במחיצתו של גדול רבני הונגריה, רבי משה סופר בעל ״חתם סופר״. כיהן ברבנות בשוטעלסדארף, ממנה עבר לווערבוי אשר בסלובקיה, וכאמור, בשנת תר״ל, נתקבל לכהן כרבה של עיר המחוז אונגוואר.

רבי חיים צבי מאנהיימר רכש את אהבת כל החוגים בעיר וישב על כס הרבנות בכבוד ובתפארת. הוא מצא שפה משותפת עם כל החוגים שבקהילה ללא יוצא מן הכלל. בכהונתו הלכה הקהילה, התרחבה ושגשגה. הוא המשיך לנהל את הישיבה בעיר ונהרו אליו תלמידים למאות לשמוע את לקחי פיו. דרך לימודו היה בחריפות מופלגת. מספרים שפעם אחת הופיע בבית המדרש, באמצע לימוד השעור, הגאון ר׳ אברהם יהודה הכהן שווארץ, בעל ״קול אריה״. רבי חיים צבי בעומק פלפולו כלל לא הרגיש בבואו. עמד הגאון בעל ״קול אריה״ ושמע את חידושיו. תוך כדי השיעור וכמקובל השמיע ה״קול אריה״ הערה מסויימת. אלא שר׳ חיים צבי עונה לו על אחר: במסכת פלונית דף פלוני ברש״י או בתוספות, תתורץ קושיתו והמשיך בשיעור. בלכתו מבית המדרש אמר ה״קול אריה״ לאחד מתלמידיו שבחריפותו עולה רבי חיים צבי על כל חכמי דורו.

הוא נהג את רבנותו ברמה ויצא טבעו בעולם התורני בכלל ובהונגריה בפרט. הוא היה עמוד התווך אשר בית ישראל נשען עליו

ופנו אליו מקרוב ומרחוק בשאלות הלכה למעשה. לאחר פטירתו של המהר״ם שיק, הוא נחשב לאישיות התורנית המכובדת ביותר בהונגריה, שבכל ענין קשה פנו אליו. הוא ברח מהכבוד ולא התערב בענינים קהילתיים שחרגו ממסגרת פעילותו, אלא אם פנו אליו. כתב חידושים רבים שנדפסו רק לאחר כשבעים שנה מיום פטירתו. על ספריו אלה נעמוד בפרק מיוחד.

הגאון ר׳ חיים צבי מאנהיימער היה ״מתנגד״ — ונהג במנהגי אשכנז. משום כך התרחקו ממנו בתחילה חסידי העיר ופנו בשאלות אל האדמו״ר מצאנז בעל ״דברי חיים״. לא כך הם נהגו עם רבם הגאון ר׳ מנחם א״ש, שלא עשו שום דבר גדול וקטן בלי לשאול עצתו. הרב החדש הזה מגליל העליון (אויבערלאנד) של הונגריה נראה להם כלא מבין את דרכי החסידות, אולם הרבי מצאנז כתב להם: ״ככל אשר הייתם עם רבכם הקודם כן תהיו עמו כי הוא אש להבה בעבודת השם יתברך״. מני אז נתחבב הגאון ר׳ חיים צבי גם על חסידי העיר והיה אהוב עליהם.

בנשיאותו ישיבת אונגוואר הלכה והתפתחה והמשיכה לשאת את התאר: ״אחת הישיבות החשובות בהונגריה״. רבים מתלמידיו שמשו מורי הוראה בישראל ומהם מגדולי הרבנים כמו הרב ד״ר דוד צבי הופמן, מנהל בית המדרש לרבנים בברלין; הרב ד״ר חיים בראדי — נכד ר׳ שלמה גנצפריד — רבה הראשי של עיר הבירה פראג וגדול החוקרים בשירת ימי הביניים; הרב יוסף חיים זוננפלד רבה של העדה החרדית בירושלים.

רבי חיים צבי מאנהיימער היה אחד מנשיאי הכולל של ״שומרי החומות בית הסופר והמאיר״ בירושלים. כאשר פרצה המחלוקת הגדולה בין ״כולל שומרי החומות״ ורבי עקיבא יוסף שלזינגר וכתוצאה ממנה הטיל הכולל חרם על רבי עקיבא יוסף כי הוא מכניס ״אש זרה לחבל ולהרוס כרם ישראל״. בפסק דין שהוציאו ניפסק: ״אנחנו מחרימין ומנדין ומשמתין את ספר בית יוסף החדש — ספרו של ר׳ עקיבא יוסף שלזינגר — בכל מיני חרמות ושמתות... כי הוא טעון שריפה כשאר ספרי חיצוניים וספרי מינים״. על החרם חתמו גם החכם באשי (הרב הראשי הספרדי) רבי אברהם אשכנזי ורבי מאיר אוירבאך הרב הראשי של אשכנזים וכן חתמו עליו כמה עשרות רבנים. החרם היכה בתדהמה את רבני הונגריה, שהכירו את

ר׳ עקיבא יוסף עוד מצעירותו שהרי היה יליד פרסבורג ולמד בישיבת בעל ״חתם סופר״. הוא היה לוחם ללא חת במתקנים ומתחדשים, קנאי שבקנאים לכל הקדוש. פרסם כמה ספרים ולחם מלחמת ד׳ צבאות והיה מראשי המדברים במלחמה זו. הם היו אובדי עצות. הם לא האמינו לדבריהם של אנשי הכולל והבינו כי השנאה והקנאה מדברת מתוך גרונם אולם לא יכלו לעשות דבר כנגד חרם שחתמו עליו ראשי הרבנים בירושלים. בריב זה התערב גם המהר״ם שיק, רבו של ר׳ עקיבא יוסף. ראוי לציין את עמדתו של אחד מחשובי הרבנים בהונגריה — בן עירו של ר׳ עקיבא יוסף וחברו מנעוריו, שהיה כמוהו לוחם ראשי במתקנים ובמתחדשים, הרב במונקאטש ובבודהפשט — הרב חיים סופר. כאשר נודע לו על המחלוקת הגדולה ועל החרם הוא פנה במכתב אל רבי חיים צבי מאנהיימר, בתפקידו כאחד מראשי הכולל:

״בעזה״י יום א״ת ש״פ תרל״ה.

שוכ״ט לי״נ הרב הגאון המפורסם כבוד הרב ר׳ חיים צבי נ״י אב״ד ור״מ דק״ק אונגוואר יע״א.

אחדש״ה אלף תודות על הקארטל (גלויה) שקבלתי מהדר״ג נ״י בערב פסח שחרית שקיבל טעלעגראם שהכל שקר ואמרתי שלא יהי׳ לאיש כפרה אשר שיקר בי ומרוב טרדות לא יכולתי להשיב תודה. אבל בעוה״ר קבלתי ביו״ט אגרת אשר סופר לי שרצו להרגו אבל מרוב פחד מסיים האגרת רק נאום נאום נאום שיפחדו לכתבו שמם ואחר כך קבלתי מחברת ״נותץ הבית״. ואתמול קבלתי קארטל אשר שלח בנו של הגאון ר׳ (הכוונה לבנו של ר׳ יוסף עקיבא שלזינגר) נ״י שם כתב שר׳ (הכוונה לר׳ עקיבא יוסף שלזינגר) חוץ מסכנה שיש לו שומרים אין לשער ולספר מגודל צערי ראשית שאני משתתף בצער של הצדיק ר׳ (להצדיק ר׳ הלל ל״ש אבד״ק קאלאמיי) וגם משתתף אני שר׳ (הכוונה לר׳ עקיבא יוסף) נ״י למד אצלי בנעורי וגם הוא בן עירי והוא כלי גדול והגם שד׳ יודע כאשר קבלתי זה ג׳ חדשים העלים של ספר... ונבהלתי על הקדמה ולא השבתי לו אות אחת. רק כתבתי מכתב לר׳ (הכוונה לחמיו הצדיק ר׳ הלל ל״ש) נ״י שיראה לעשות דבר כי אסור לשתוק. והשיב לי שורה אחת כי חלוש וחולה שציערתי אותו שלא ידע מאומה ומה יעשה וע״כ בכל אופן צריך תיקון לעשות כנגד זה. וגמרתי בלבי שאתייעץ עם איזה גדולים א״ה

אחר פסח כדת מה לעשות. אמנם אבל זאת פלא הכי ימשלו בא״י על בני מדינתינו מבלי לשאול דברים תחילה עכ״פ מנשיאי מדינתינו הכי הנשיאים רק לקבץ ממון בעבורם הכי יש להם כח להחרים בני מדינתינו וגם ספרו מבלי שאלות פני הנשיאים עכ״פ וגם לשלוח חרם בכל העולם לשרוף כל הספר טרם ששאלו פי הנשיאים ואם שאלו את הדר״ג נ״י מתחילה והסתיר הדבר ממני ימחול להודיע לי ואם כחדו מהדר״ג נ״י וגם מהגאון דפ״ב (פרסבורג) נ״י דעתי שאתם תכתבו עם בית דינכם לבטל מיד החרמות עד שני חדשים יוכל לכתוב אליכם טענותיו ואם גם אתם תראו שראוי להחרימו ולשרוף ספריו אז תעשו כן ויבוא אליכם ברכה מאת ד׳ כי אין משא פנים בדבר ח״ו אבל עד אז יבטלו מיד החרמות כי גם אני ח״ו לא אכתוב לו אפי׳ אות אחת עד שיותר החרם ואז כאשר יצא מפה הנשיאים כן יהי׳. כך דעתי שהדר״ג נ״י יכתוב כן עם בי״ד בתוקף — ואם לא שאלתי כדת יודיעני כי אני נתפס על צערו. וגם דעתי שיבקש לדרוש מפי נאמן אם אמת הדבר שרצו ח״ו להרוג אותו ואני אשלח בל״נ המכתב להדר״ג נ״י.

הדושה״ת ה״ק חיים סופר.

מכתב נוסף שלח הרב חיים סופר לירושלים:

״בעזה״י כי טוב עקב תרל״הץ.

שלום וכט״ס להרבני הקצין הצדיק ר׳ טובי׳ פריינד ירושלים. מכתבו אודות שערורי׳ בירושלים קבלתי ולא עשה מצוה כי מצער לי שקבל לה״ר עלי. ובכל זאת מה אעשה, ד׳ ישלם לרשע כרשעתו. וידע כי המון מכתבים הגיעני ולא השבתי לשום אדם וגם למעלתו לא אשיב כלל. בא״ח של פסח העבר כתבתי מכתב לי״נ הגאון מאונגאוואר נ״י יוכל לבקש העתקה ויראה תומתי בעזה״י. העושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום בתחתונים.

דברי הד״ש.

הק׳ חיים סופר

פנייתו של הרב חיים סופר היתה מוצדקת ובמקומה. גם מירושלים היתה פניה לרב חיים סופר שיתערב בנידון ובתשובתו — כותב הרב חיים סופר ״כי המון מכתבים הגיעני ולא השבתי לשום אדם וגם למעלתו לא אשיב כלל. בא״ח של פסח העבר כתבתי מכתב לי״נ הגאון מאונגוואר נ״י״ — ובזה לדעתו הוא יצא ידי חובתו בנידון.

בענין זה נשתמר מכתבו של רבי חיים צבי כדלהלן:

בעזה"י פה אונגוואר יום ב' א"ח של פסח תרל"ה.

חסל סידור פסח כהלכתו כן יזכה לשנה הבאה לעשותו בירושלים, הוא ניהו ידידי הרב המאה"ג כמו"ה אלי' נ"י אב"ד ור"מ דק"ק העדיעס.

ג"ה הגיעני קודם פסח וגם קבלתי על בי דואר בפסח ארבעים זה' מהמקובץ לעניי א"י הקדושה ויען כי אין כותבין בחה"מ לכך נתאחר תשובתי עד היום. הנה מה שכ' אודות ספר ב"ח* מר'...* נ"י. הנה מלתא דפשיטא דחרם גאונים דירושלים נשאר בתקפו על הספר. ומי הוא זה ואיזהו שיכול להתיר מה שאסרו הני תלתא גדולי הדור. והפשרה לא נעשו אלא על חילוקו במעות א"י, כי אם כי ספרו הוא בחרם מ"מ הוא אינו בחרם, וגם אשתו ובניו לא חטאו. ומה שביקש שאפרסם הדבר, הוא משנה שאינו צריכא, כי מי לא ידע שאין ביכולת שום אדם להתיר החרם, וכעת די בזה, ואין לעורר מחלוקה מחדש. ומה שביקש לשלוח לו ס' ב"ח, הנה כיון שהוא בחרם, אין מי פה שיהיה לו בביתו דבר שהוא בחרם וגם ספר אחד ששלחו לי מירושלים דנתי בו דין קבורה. ואין לעורר יותר מחלוקת אש באנשי ירושלם, כי בעו"ה בלא"ה המה בצרה גדולה עטופים ברעב, כי בעו"ה הנדבות מתמעטים מדי יום, והדרים שמה מתרבים. ומצוה גדולה לכל אחד לעורר העם שיביאו נדבתם מהר להחיותם עם רב. והנה מה ששדר לן חורפי' בסוגי' דמצוות. עי' באו"ח סי' מ"ה מה שְכ' בזה באריכות ודי לחכימא ברמיזה ומה' יהי' לו חיים ושלם כאות נפשו הטהורה ונפש החו' החפץ באשרו ונאנח בשברון מתניים על חרבן ירושלים ועלבון תוה"ק כפלים.

הק' חיים צבי הירש מנהיימער

המכותב, הרב אליהו מנחם גאיטאן, ירש את הרבנות בקהילת הדיאס מאביו הרב צבי הירש גאיטאן שגם הוא בא לכהן ברבנות זו אחרי אביו הרב ברוך בענדיט גאיטאן — בעל "כסף נבחר". הרב אליהו מנחם נוסף ליחוס משפחתו היה אחד מהרבנים המפורסמים בהונגריה. הוא שמש בכתר הרבנות בערך מ"ג שנה. נפטר בכ"ד אלול תרס"ב, בן ס"ה שנים. עמד בקשרים עם רבנים חשובים במדינה,

---

* בית יוסף החדש

* שד' עקיבא יוסף שלזינגר.

הוא נזכר בספרי שו״ת ״יד אלעזר״, ״בית יצחק״, ״אוהל אברהם״, ״נחלת בנימין״, ״כתב סופר״, ״נטע שורק״, ״פרקי השדה״, ו״משיב דברים״.

כאמור, רבי חיים צבי מאנהיימער, יחד עם הרב מפרסבורג בעל ״כתב סופר״, התערבו בדבר והשתדלו להשקיט את הריב והמחלוקת. רבי חיים צבי לא ידע על המתרחש בירושלים עד שהרב סופר העמידו על הדברים.

מענין גם המכתב שכתב הרב מאונגוואר אל רבה של מונקאטש בענין הכלל. אף שבעצמו נמנע להתערב בעניני קהילות אחרות שחרגו מפעולות קהילתו הוא, אזנו היתה קשובה לכל פעולה בענין הכלל.

״בעזה״ר פה אונגוואר יום ד׳ ויקהל תרל״א לפ״ק.

סמוך לחג המצות אשר יחוג בדיצות האי ניהו ידיד ד׳ וידיד נפשי הרב הגאון המהולל חכם הכולל את שבחיו אין למלל כי אין גומרים עליו את ההלל חכם וסופר אשכול הכופר מו״ה חיים סופר נ״י אב״ד ור״מ דק״ק מונקאטש יע״א.

אחדש״ה באתי לחלות פניו ולהטריח לדבר מצוה וכו׳ וכו׳ ימחול נא מעכ״ת לשלוח בעבור האיש ההוא ולדבר על לבו וחכם עיניו בראשו לעשות הטוב והישר וימחול להודיעני ע״י מוקדם מה נעשה בענין זה ומובטחני ברב צדקתו שאל יאמר נואש לדברי וכבודו יהי׳ מחול על טרחתו.

ונא אל ימנע טוב ממני להודיעני מה נעשה בעיר מלוכה וויען כי שמעתי כי מעלתו הי׳ שם עם שאר גדולי ישראל ואל ימנע טוב מבעליו וזו״ז אין כעת להאריך במילין ויהי׳ לו חדוה וגילין כאות נפשו הטהורה ונפש אוה״נ הדש״ת ומצפה לתשובתו.

ה״ק חיים צבי מאנהיימער חונה פה הנ״ל והגלילות יע״א.

רבה של אונגוואר מתכוון למשלחת הרבנים שהיתה צריכה להופיע בפני המלך ושרים בקשר הכרת החרדים היראים כעדה מוכרת הרשאית לארגן קהילות של יראים ולהקים מסגרת מיוחדת לארגון זה, ועליה כבר חתמנו (ראה בעמ׳ 56).

לפי פניית הרב־האדמו״ר רבי חנניא יו״ט ליפא טייטלבוים, התערב רבי חיים צבי מאנהיימר זלה״ה גם במחלוקת שפרצה בקהילת סיגעט. חלק מאנשי קהילה זו, הקים קהילה נפרדת בשם ״הקהילה

העצמאית האורטודוכסית הספרדית״ ובחרה לה רב משלה. רבי חיים צבי כותב בענין זה:

״ב״ה פה אונגוואר תרו״מ קרן התורה לפ״ק ג׳ קרח.

שלום רב לי״נ הרב הגאון הגדול המפורסם בנן של קדושים כמו״ה חנניא יו״ט ליפא ט״ב נ״י אב״ד ור״מ דק״ק סיגעט והגליל ולאלופי ראשי קהילה דק״ק הנ״ל איש איש כפי מעלתו הרמה וכולם יחדו לברכה אמן.

מכתבכם קבלתי וצר לי מאד על אשר המחלוקת יצאה לחלק בקהילתכם, ומה ששאלתם ממני הקשיתם לשאול כי מעולם אנכי בורח להכניס עצמי במחלוקת כי אוהב שלום אנכי וגם אין דרכי להשמיע קול חוצות כי ידעתי מך ערכי וגם נודע לי בעו״ה מגודל העזות שנתרבה ואין שומעין לקול עני כמוני אף שנאמרים באמת אולם לבל תהי׳ האמת נעדרת, באתי בבדיל ועופרת להגיד האמת מה שנלענ״ד:

הנה אם יש רשות ביד הרב ואלופי הקהל לאסור שחיטת השוחט שאינו מרצון הרב ואלופי הקהל, הנה פשוט וברור כי יש רשות לאסור שחיטתם כמבואר בחו״מ ס׳ רל״א ס״ט ועוד הוא מדינה צריך השוחט להביא סכינו לחכם העיר רק שעכשיו מחלו על כבודם. אבל מי שאינו מוחל על כבודו בוודאי אסור לשחוט בלי רשות הרב ועיין שו״ת ברית אברהם חלק יו״ד שם. ואם יאמרו המנגדים כיון שהם פרדו מהקהילה ונעשה קהל בפ״ע שוב אין מחויבים לשמוע להרב, חדא עכ״פ להשומעים להרב אסורין לאכול משחיטתן, ועוד מי התיר להם לחלוק מהקהילה? הלא קהל קיי״ל שהם כשותפין שאין בו זמן שאין יכולין לחלק וגם כופין זה את זה, ואם כי כבר נהגו להיות שתי קהילות מקדמת דנא דהיינו קהל ספרדים וקהל אשכנזים דהי׳ לכל חדא קהילה רב בפני עצמו, זה מכח דמנהגים שונים ואסורין להיות תחת ב״ד אחד משום לא תתגודדו וזה הי׳ מקדמת דנא באמסטערדאם ושאר קהילות גדולות, אבל כשכל הקהל יש להם מנהג אחד איך רשאינו לחלוק ומה שהתירו הפרושים גדולי רבנים דמדינתנו שהארדאקסען רשאים לחלוק מהנעאלאגען, זה ודאי מדינא שרי וחיוב הוא כידוע שראשיהם משנים מנהגים שנתייסדו עפ״י התורה וכן גוף התורה ע״כ לא בלבד דרשאין לחלוק רק מחויבים לעשות כן. אבל בקהילתכם שרוב הקהילה מתנהגים עפ״י דת תוה״ק

מי התיר להם לחלק? הלא כל הקהילה מתפללים כספרדים וא״כ ודאי עפ״י דין אין רשאין לחלק וא״כ פשיטא דגם להם איסור גמור לאכול משחיטה שהוא בלא רשות הרב וזה ברור דאין לפקפק על זה כלל. ולא עוד שכבר הסכימו כל רבני דמדינתינו מהם כבר שבקו לנו חיים ומהם אשר עודנה חיים הם כי אסור להתחבר עם אנשים שפורשים מחבורה שומרי הדת ואין רוצים בתקנות שנעשו עפ״י הסכמות גדולי רבני דמדינתינו ומי שפורש מהם אף שאמרו שאין רוצים לשנות כלום רק כקדמת דנא מ״מ המה רוצים להפיל את החבורה דשומרי הדת שעל ידיהם עשה לנו הקב״ה נסים שהציל אותנו מעדת בעלי הקאנגרעס והמה מחזיקין את בעלי הקאנגרעס ומסייעין ידי עוברי עבירה ועיין בתשובת מהר״ם שיק באו״ח וביו״ד שהאריך בזה הדבר הרבה, וע״כ בקהלתכם הצד שנכגדיכם העלו שמותן זעלבסטשטענגידע ספרדים ואין לדייק בשמא רק המה אין רוצים לקבל תקנות אורגאניזאטיאונס שטאטוטען (תקנות) שנחתם בטבעת המלך, והמה מונחים תחת הבעהערדע (הממשל) המה מחזיקים ידי עוברי עבירה בעלי קאנגרעס והמה ככל בעלי שטאטוסקווא, וא״כ אסור לכל בר ישראל שיש לו יראת שמים לחבר עמהם. והשוחט או בעל הוראה שילך להם לשחוט, או להורות הוא עובר על דברי הסכמות הרבנים והמדינה, והמה בכלל ארור אשר לא יקים כפי הרמב״ן שם על התורה, וממילא שחיטתו נבילה, ואף שכתבו כי יש בצד שכנגדיכם כמה ת״ח ויראי ד׳ מכ״מ בעו״ה מדת הנצחון גברה עליהם שנשים עורים ואין רואים את האמת, וגם אנכי קבלתי בשבוע העבר מכתב מת״ח מפורסם לצדיק ושלח העתק מדברי הגאון המובהק דק״ק שינעווע הנה דבריו אמתים דצריך לציית לדין תורה בזבל״א וזבל״א, אבל ח״ו הוא לא התיר להם שיכולין לחלק ולעשות נגד דין תורה חלילה לחשוב זאת על גאון צדיק מפורסם, וגם לא נודע לו שרוב הקהילה עשו תקנות עפ״י תקנות שנעשו מגדולי מדינתינו לחזק בדק הבית והמה פורשים מזה וודאי זה מדין תורה אסור להתחבר עמהם, ואנכי השבתי לת״ח שכתב לי כי צר לי מאד על המחלוקת בין ת״ח וירא השם כי בעו״ה עתה שהמינות והאפיקורסות מתרבה צריכין כל אשר יראת ד׳ בלבבו לעשות קשר אמיץ לעמוד נגדם ולא לראות על כבוד המדומה רק צריכין להתאחד להרים קרן התורה ולא לעמוד על דעתו ומובטחני שכל ת״ח ויראה ד׳ שאף שלא

ראה את האמת שיעמוד לו זכות התורה שבעצמו יראה כי חטא בזה ויחזור בתשובה שלימה, הדרא לדינא אני אומר בטח בלי שום ספק כי כל שומר נפשו ירחק מהם ולא יתחבר עמהם, וכל השוחט או מורה הוראה שילך להם אבד חזקת כשרות שלו ושחיטתו והוראתו אסורין מדינא וכל השומע לי יודה על האמת וירחק מהם.

והעושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום ביניכם ויהפך ד׳ לבב כל ישראל לעשות להם כולם אגודה אחת לעשות רצונו בלב שלום כאוות נפשכם ונפש אוהבכם הכותב ונאנח בשברון מתנים על ביטול תוה״ק בכפלים, ומצפה לנחמות ירושלים החותם באהבה רבה.

ה״ק חיים צבי מאנהיימער חונה פה

כפי שראינו היתה דעתו של רבי חיים צבי חד משמעית. למרות אי רצונו להתערב בנעשה בקהילות אחרות, הוא ידע שאם תאושר קהילה חרדית נוספת, עלול הדבר למוטט את כל המסגרת החרדית הארצית שהוקמה בעמל כה רב.

לא היתה זו המעורבות היחידה של רבי חיים צבי בענין זה: כאשר שני הפלגים הסכימו לבוררות זבל״א (זה בורר לו אחד וזה בורר לו אחד) והבוררים אמורים היה לבחור יחד באדם שלישי שיכריע ביניהם טען הדיין מעיר דיקלא שבגאליציה, שהיה הבורר מצד הקהילה העצמאית הספרדית כי הקהילה אינה רוצה בבורר שלישי שיהיה כפוף ל״דורכפיהרונגס קמיסיאון״ (הועד המנהל) של היהדות האורתודוקסית בהונגריה שבראשה עמד ר׳ יצחק רייך כי מוראו ופחדו הוא על כל רבני המדינה וכל המדינה היא כעיר אחת לענין זה, ומבואר ברמ״א בחו״מ סי׳ י״ד ס״ק ז׳: ״עשיר מוחזק לאלם בעירו אין דנין אותו בעירו״ לכן, כל רבני המדינה פסולין להיות דיינים בענין זה ויש לכפות על קהילת סיגעט להביא את הבורר השלישי מגאליציה. טענה נוספת: הרבנים מחזיקים בתקנות ״אורטהאדאכסאן״ היינו האגודה הארצית של האורטודוקסים ורצונם שהאגודה הזאת תשלוט במדינה וכאשר הקהילה העצמאית רוצה לפרוש מהאגודה המרכזית יהיו רבני המדינה כל הרבנים בארץ נגד ההתארגנות הזאת והמה נוגעים בדבר ופסולין הם לדון בנידון זה. הבורר מצד קהילת סיגעט, הרב יצחק אייזיק פרידמן אבדק״ק נירעדהאז, שהתגורר בסיגעט, הביא את הטיעונים האלה בפני שלושת גדולי הרבנים בהונגריה: הרב מפרשבורג, הרב ממונקאטש, הרב

מאונגוואר. כולם השיבו טלגרפית שרבני הונגריה כשרים לדון בנידון זה...

זו תשובתו המפורטת של הרב מאונגוואר לפניה נוספת של הרב פרידמן:

״בעזה״י פה אונגוואר אור ליום ו׳ תמוז תרמ״ו לפ״ק.

שלום וכל טוב לידידי הרב המופלג המאה״ג וכו׳ כמו״ה איציק אייזיק פריעדמאן נ״י רב דקהל יראים בק״ק נירעדיהאז יע״א המתגורר כעת בק״ק סיגעט.

מכתבו קבלתי בזמן תפלת מעריב, ומהרתי להשיבו מיד, הנה בטעלעגראם כבר השבתי דכשרים רבני אונגרן, אולם עתה אנכי רואה שהד״ת יהי׳ אם יקבלו האורגניזאציאנס שטאטוטען (תקנות הארגון) אם לא. בזה אני תמה וכי שייך ע״ז ד״ת בב״ד הלא זה כבר פסקו יותר ממאה רבנים גדולים מהם שכבר שבקו לנו חיים, ומהם שעדיין חיים שמחויב כל איש ישראל המאמין בתורת ד׳ לקבל האורגאניזאציאנס שטאטוטען (תקנות הארגון) ובפי׳ אמרו שאם זה לא יוכלו בכל בני הקהילה, צריכים היראים לאסוף ולקבל עליהם. ויכולים לפרוד מרוב הקהילה ולאסור שחיטתם והוראתם, וא״כ בודאי הצד שקבלו הארגאניזאציאנס שטאטוטען כשאר קהילות יראים, ודאי כדין עשאו אף שלא הי׳ בדעת כל הקהילה, שכן מחויבין אם רואין שאין כל בני הקהילה רוצים, יכולים בעצמם לעשות תקנות ולכנוס תחת הארטהאדאכסען, אפי׳ יהי׳ מועט לא כש״כ שהמה הרוב, ואיזה ב״ד יכול לבטל מה שהסכימו יותר ממאה רבנים גדולים דמדינתינו. ובתשובת מהר״ם שיק כתב דתקנתם חל אפי׳ על המועט עי״ש, אבל הרוצים להכניס עצמן בקהל הארטהאדאכסען אסורים לתת זה לפני ב״ד ואפי׳ כל הבי״ד יאמרו בחד שיטה אין בכחם לבטל זה, ואני אומר בטח שאסור להם לדון בזה דין תורה, וכן אמרתי בפומבי להני שלוחים שהי׳ פה ממשפחת כהנא. אך המה אמרו שלא רצו ח״ו לחלק רק לד״ת בשאר ענינים. ואנכי לא שאלתי מה טענות ותביעות להם, ודימיתי לאיזה דבר שבממון או שאר דברים ע״ז כתבתי דצריך לעמוד לפני ב״ד בזבל״א וזבל״א כמבואר במכתבי אבל לדון על הקאנשטאטירונג (יסוד הארגון) אסור להם לעמוד לפני בי״ד, וגם אסור לשום ב״ד לדון ואין ב״ד יכול לבטל דברי ב״ד הקודם אלא א״כ גדול בחכמה ובמנין וזה אינו פה, ובפרט מה שעשאו

למגדר מילתא ע״ז אסור להרהר, וא״כ אני אומר בטח שע״ז אסורין לעמוד לפני ב״ד וגם אסור לדיין להורות בזה רק אם יש להם איזה טו״ת (טענות ותביעות) בעניני ממון או בלה״ר (בלשון הרע) ושאר דברים ע״ז מחויבים לעמוד לפני ב״ד בזבל״א וזבל״א, וע״ז בודאי לא נחשד שום רב מופלג בתורה ויראה שח״ו יטה הדין — ועל גוף הדין אם לקיים הקאנסטאטירונג או לבטלי׳ אסורין לעמוד לפני ב״ד ואין כח ביד שום ב״ד או ת״ח לבטל זה. ואנכי כבר כתבתי להם דמה״ט פסקתי שהקהל בצירוף הרב יכולים לאסור שחיטת המתנגדים והתרעמו עלי שעשיתי פסק דין בלי שומע ב׳ צדדין. והשבתי שעל זה לא שייך לשמוע טענות כי אסור להרהר על זה ועל טענות ותביעות שלהם לא אכניס עצמי. אבל עכשיו אנכי רואה שעיקר תביעתן לבטל התקנות שנעשה עפ״י גדולי מדינתינו, ע״ז בודאי אסור להרהר ואין כוח בשום ב״ד לבטל זה ועתה החכם עיניו בראשו, לעשות בזה כדת וכדין, והרבה יש בעו״ה לדבר בזה אולם אין כל דברים נאמרו בכתיבה.

אלה דברי ידידו הי״ק חיים צבי הירש מאנהיימער חונה פה והגליל (יען כתבתי בלילה ימחול נא על רוע הכתיבה והמליצה).

הרב מאונגוואר מסכים לבוררות עניינית אבל עומד על כך שסמכות הארגון הארצית היא עליונה ונושא זה אינו עומד כלל לדיון. הוא מעל לכל ספק ואין לענין זה מקום לזבל״א. לפיכך הוא היה בין החותמים על מכתב הגלוי לקהילה החדשה שבו הם דורשים לקבל את תקנות הארגון הארצי של היראים כי בלעדו, לא יהיה מנוס מפני קבלת חוקת הקאנגרעס ואז לא תהיה תקומה לבית ישראל. רק התקנות האלה של הארגאניזאציאונס שטאטוען יהיה למגן ולמחסה ליהדות החרדית. לתקנות אלה יש תוקף ועוז לאחר שאושררו ע״י המלך. אין סמכות לאף בית דין שבעולם לערער על תקנות אלה.

רבי חיים צבי יצא בחריפות גם נגד הקהילות של ״שטאטוסקוואי״ — הקהילות שלא נתפלגו בעקבות הקונגרס. קהילות אלה לא הצטרפו ל״ניאולוגים״ וגם לא לאורטודוקסים. הם שמרו על אחדותן שלפני הקונגרס ומכאן השם ״שטאטוס־קוו״. מעתה היו בהונגריה שלשה סוגי קהילות: חרדיות, רפורמיות, כלליות (ניאולוגים, אורטידוקסין, שטאטוס קוו) כאשר רצתה קבוצה נוספת להקים קהילה נפרדת היא לא יכלה לעשות זאת. ומכאן השם ״ספרדים״ לקהילות החדשות,

שכן במסגרת שנקראה ״ספרדים״ יכלו להקים קהילה נוספת אף שלא היה לה כל קשר לעדה הספרדית. החרדים שהצטרפו לקהילות האורטודוקסיות לא הכירו בקהילות הניאולוגיות, אבל לא היו מוכנים להכיר גם בקהילות של ״סטאטוס קוו״. הם הוציאו איסור על השוחטים שבקהילה זו. הבעיה התעוררה בקהילת וואשארהעלי.

בין האוסרים היה גם רבי חיים צבי, כפי שנראה מהמכתב הבא:

״לכבוד אלופי וטובים וכו׳ אנשי עיר וואשארהעלי וכו׳...

יקרתם הגעני נפשם היפה בשאלתם בענין איסור השו״ב של הכת האחר הנקרא שטאטוסקווא מבטן מי יצאו הדברים ומקור מחצבתם? אתפלא מאד להעלות על הדעת שיהי׳ עוד צד היתר בדבר המפורש יוצא מכל גדולי וגאוני מדינת אונגרן לאיסור, ופסלו את שחיטתם לכל בר ישראל ועל כי רבים שגו בריאה להקל משא דבר ד׳ לאמור כי מותר לאכול גם מזבחי שו״ב כזה המשמש אצל אותן מקהילות שלא באו בברית שומרי הדת ואף שלא קבלו חוקי הקאנגרעס ונקראים שטאטוסקווא ע״כ נפשם בל יראה האיסור לכן יאמינו כי לא יפעלו עולה אם יאכלו מזבחי שו״ב כזה והתורה הקדושה אמרה לא תעמוד על דם רעך ע״כ החיוב מוטל על כל ישראל להפרישם ולהזהירם ממאכלי איסור כולל הזה ע״כ כל איש אשר עוד שמץ יראת ד׳ בלבו מחויב להתרחק מהם כמטחוי קשת כדי שלא ילכד ח״ו ברשת כאשר שפתי הצדיקים חתומים.

כאמור, חתם גם רבה של אונגוואר על המכתב.

רבי חיים צבי התערב גם במחלוקת הגדולה שפרצה בקהילת ברגסאס ונושאי המחלוקת מוחוורים במכתבו:

״בעזה״ת פה אונגוואר יום ג׳ ד׳ ניצבים תרל״ח לפ״ק.

שלום שלום אקרא לאהוביי ידידיי התורנים הנגידים אלופים העומדים בראש קהל עדת ישורון ק״ק בערעגסאס עם כל הנלווים אליהם איש איש כפי מהללו גודל שבחו וכולם יחד בברכה משולשת וכו״ח (וכתיבה וחתימה) טובה בספרן של צדיקים לאלתר לחיים אמן.

נדרשתי ללא שאלוני כי קול נהי נשמע באזני ושמעתי ותרגז בטני מגודל הלב שיצאה לחלק שנתהוה בקהלה נאה כמות שהוא בקהל קודש שלכם. [זה מכבר איזה שנים ואנכי לא רציתי להכניס עצמי בפושרין בענין זה כי מעולם אין דרכי להשמיע קולי חוצות וגם שלא יאמרו עלי מי שמך לאיש שר ושופט עלינו וגם אמרתי, כי ישתקע

הריב והקלות יחדלון, אולם זה מקרוב נשמע כי לא זה בלבד שלא נשתקע הריב, אלא אדרבה נתרבה המחלוקה והוא למורת רוח כבוד הגאון אב״ד שלכם והוא בלאו הכי כעת בעוה״ר (בעוונותינו הרבים) איש חלוש (רבה של בערעגסאס עבר ניתוח קשה בעין בוויען), וצריך הרחבת הלב, אמרתי שוב אין עת לחשות ומצאתי א״ע (את עצמי) קצת כמחויב בדבר לעורר את מעלתכם הרמה ולדבר אתכם אריכות וקצרות. ומרגלא בפומי קדמונינו שהדורש ומוכיח אין צריך ליטול רשות כי כבר הורשה ומצוה ע״ז (על זה) מהשמים כי כל או״א (אחד ואחד) להוכיח חברו, ע״כ מלאני לבי לבוא אצליכם בלתי רשותכם להוכיח את פניכם הלא לפי הנשמע כל או רוב אנשי יושבי קהילתכם המה בעלי יראי ד׳ ורוח החדש מכם החדשים עדיין לא בא בעז״ה לגבולכם, מדוע עשיתם ככה להמרות את כבוד רבכם, האם לא ידעתם או שכחתם מה שאחז״ל (שאמרו חכמינו זכרונם לברכה) יהי מורא רבך כמורא שמים ובפרט לאיש גדול וגאון מפורסם כמו אב״ד שלכם מדוע עלתה בידכם לקבל חזן עם משוררים מזמרים מארץ מרחקים אשר לא ידענו דרכו מימי נעוריו נגד רצון אב״ד שלכם. הלא ידוע מה שהרעישו גדולי רבותינו נגד החזנים ועי׳ תבואות שור בבכור שור מס׳ תענית תוכחה מגולה ע״ז. והרב הגאון דצאנז ז״ל בס׳ שו״ת ״דברי חיים״ ח״ב (חלק ב׳) סימן י״ז הוכיח קהילה אחת על שקבלו עליהם חזן ומזמרים. והרב הגאון דקאלאמייא (הכוונה להגאון הרב הלל ליכטנשטיין) בספרו מאמר השכל ח״ד (חלק ד׳) דף כ״ו האריך בזה ומסיק לבסוף שיותר טוב לילך לטרטראות מלשמוע כזאת במקום קדוש. ואני אומר שעל כיו״ב (כיוצא בזה) נאמרו דברי ישעי׳ הנביא ״כי תבואו לראות פני מי ביקש זאת מידכם״ ואם כי בקצת קהילות הצריכו לזו ובחרם ברע המיעוט נגד כת החדשים שרוצים בקאהר (מקהלה) אבל לקבל איש שלא נודע מי הוא נגד רצון הרב אב״ד בקהילה נאה כמותכם אשר אין לירא מכת המתחדשים זה ודאי עון פלילי ומי שמע כזאת להמרות מרא דאתרא בזה בושני אני מכם רב גאון מפורסם, מרא דאתרא, צריך להפריד עצמו מלילך לביהכנ״ס בשביל חזן ומשוררים ואין לך חילול כבוד התורה וכבוד השם גדול מזה, אין זה אלא מעשה שטן להשפיל כבוד הרב הגאון מרא דאתרא רחמנא ליצלן מהאי דעתא.

וגם שמעתי כי מקרוב יש כת אחת בקהילתכם שרוצים לקבל דיין

אחד נגד רצון מרא דאתרא הרב הגאון אב״ד שלכם ואם כי אנכי לא ידעתי את האיש ואת שיחו שרוצים לקבל עליהם ובודאי הוא ת״ח (תלמיד חכם) מ״מ (מכל מקום) זה אני אומר בטח שאף אם הוא כגובה ארזים ות״ח מופלג מ״מ (מכל מקום) אסור לו להורות באתרא דרב בלי רשותו, כ״ש (כל שכן) נגד רצונו וכל הוראותיו בטלים. ועובדא ידענא כדהוינא טליא ושמשתי את רבה״ג (ראש בני הגולה) בעל החתם סופר ז״ל והייתי עמו במרחץ פישטיאן (עיר רחצה ונופש בסלובקיה — בימים ההם הונגריה) מקום הולדתי שהוא בגליל ווערבוי, שהי׳ אז שם מורי הגאון מו״ה קאפל חריף ז״ל אב״ד שם. ואירע בבית אא״מ (אבי אדוני מורי) ז״ל בע״ש (בערב שבת) שאלה ובא לפני כבה״ג שהיו ג״כ תלמידו וביקש ממנו להורות שאלה זו כי הוא ע״ש (ערב שבת) ואין הזמן מספיק לשלוח לווערבוי ואמר כבה״ג שאסור לו להורות באתרא דרב בלי רשותו זולת שאלה כביעי בכיתחא. ופוק חזי אם רבה״ג שהיו רשכבה״ג (ראש כל בני הגולה) לא הי׳ רוצה להורות באתרא דרב אף שבל״ס (שבלי ספק) אולי היו יודע מזה הי׳ נותן לו רשות וא״כ (אם כן) על אחת כו״כ (כמה וכמה) שאסור לדיין יהי׳ מי שיהי׳ להורות שום הוראה בלי רשות או נגד רצון מרא דאתרא. ובטוח אני באותו הרב שרצונכם לקבל עליכם כדיין אם הוא באמת ת״ח וירא ד׳ באמת שבודאי לא יורה שם הוראה בלי רשות מרא דאתרא... ואם אפשר בכל זאת יקבל מעלתכם ע״י עצת איזה נערים (וזה קשה לי להאמין) יהי׳ הוראתו אסורה. וא״כ אתם אשר שמעתם כי בעזה״י כולכם אוהבי תורה ויראת ד׳ רק מעשה שטן גבר ביניכם מחמת קנאה או איזה שנאה כבושה לעשות כזאת מ״מ (מכל מקום) בטוח אני בכם שלא תביאו ח״ו בשר פיגול בביתכם... וכל איש אשר יראת ד׳ בלבבו מבקש לטהר עצמו כפי יכולתו לבוא לפני הקב״ה ביום הדין בתשובה ומעשים טובים וידוע שהתשובה לא מהני רק לעבירות שבין אדם למקום ולא מה שבין אדם לחברו, ואיך תבואו בימים הקדושים הבע״ל (הבאים עלינו לטובה) להתפלל ולהתחנן לפני הקב״ה אם המריתם את כבוד רבכם אדם גדול בתורה ויראה שמעו אלי ותחי נפשיכם. תפייסו את רבכם בדברים היוצאים מהלב ובפרט אותן אנשים שיודעים בעצמם שהמה היו באותו עצה ותקבלו על עצמכם לשמוע בקול רבכם בכל הענין ולתקן מה שעויתם ותבקשו מרבכם שימחול לכם על כבודו לשעבר

רק מהיום והלאה אל תמרו עוד ח״ו נגד רצונו, ובטוח אני ברב צדקת רבכם הרב הגאון נ״י שימחול לכם מה שהשפלתם את כבודו אם יראה שבאמת ולב שלם אתם רוצים לשמוע בקולו כאשר אתם מצוים לעשות ובזכות זה אנכי מבטיח לכם בטח שתחדש עליכם שנה טובה וברכת שנות חיים ארוכים ותכתבו ותחתמו בספרן של צדיקים ותעשו כולם אגודה אחת לעשות רצונו בלב שלם ויתרבה כבוד התורה ואחריתכם ישגה מאד כאשר אוה נפשכם ונפש אוהבכם באמת וכותב ברפיון ידיים מתנים ומתאונן על חורבן ירושלים ועל עלבון תוה״ק בכפלים ומצפה לנחמת ירושלים וחותם באהבה רבה.

ה״ק חיים צבי הירש מאנהיימער
חונה בק״ק הנ״ל.

מכתב זה מעיד על אפיו הטהור והתמים של רבה של אונגוואר. הוא כותב את מכתבו לאנשי הקהילה בלי שנדרש לכך ע״י גורם כלשהו. הוא פונה אליהם הואיל והוא כואב את כאבו של רב העיר בערעגסאס ורואה בכך עלבונה של תורה. אם כי הוא מעולם לא מתערב בענינים שחורגים מניהול קהילתו — אבל כאשר הריב עובר כל גבול וחילול השם והתורה גדול, הוא מרהיב עוז בנפשו להתערב ולהטיף להם דברי מוסר הנאמרים באהבה וברוך — בכך הוא חושב להשפיע ולהשקיט את הריב, ולהגן על כבוד רב העיר וממילא להחזיר עטרה ליושנה.

אפיו העדין והטהור עזר לו לגשר בין כל זרמי הקהילה ובפקחותו שהצטיין בה, — ידע לשמור על שלימות קהילתו ולהיות אהוב על כל החוגים. פעל ועשה רבות להרמת לימוד התורה בעיר. שש עשרה שנה ישב גאון זה על כסא הרבנות בעיר אונגוואר. כאשר נסע להנפש בכרם הסמוך לעיר — כפי שהיה רגיל לעשות מדי שנה בשנה, נפטר באופן פתאומי בי״ז בתמוז תרמ״ו.

הוא נקבר באוהל הגדול שבו מצאו מקום מנוחתם הרבנים הקודמים: ר׳ מאיר א״ש, ר׳ מנחם א״ש, ר׳ דוד א״ש, (והרב יהודה א״ש). על המצבה חרתו:

״מצבת קבורת שר וגדול בישראל אביר הרועים הארז אשר בלבנון גאון עולם צדיק ונשגב מו״ה חיים צבי מאנהיימער.
אב״ד ור״מ בקהילתנו בן מו״ה דוד יהודה זצ״ל
חיילים הגביר וגבורתו הראה בתורת א־ל

ידיו היו אמונה ורועה אבן ישראל
ישרו ואמתו וצדקתו כהררי א־ל
מוסר ד׳ ותוכחתו למד לבני ישראל
צאנו צאן קדשים נהל על מי התורה
בחכמה הנהיגם ופתח למו שערי תורה
יתענג בצל ש־די על כנפי איום ונורא
עלתה נשמתו שמים ליל י״ז תמוז תרמ״ו לפ״ק
ת.נ.צ.ב.ה

בבית דינו שמשו הדיינים ר׳ שלמה גנצפריד כראש בית דין והרב גרשון וולף בנעטה, הרב שלמה זלמן ברודא והרב ישראל יהודה מיטלמאנן — דיינים. (שני הראשונים היו חתני הגאון ר׳ שלמה גאנצפריד).

לאחר פטירתו שוב התעוררה בעית ׳חזקה׳, הרב ברוך רייכפלד, דרש את הרבנות בתוקף היותו חתן הרב. ברם, מן הנסיון בעבר כבר הדגישה הקהילה בכתב הרבנות שנמסר לכל רב שנבחר בעיר, שאין טענת חזקה לבני הרב או למי שהוא שבא מטעמו. כפיצוי וכהערכה להרב שנפטר — נבחר ר׳ ברוך רייכפלד כאחד מדייני העיר.

שנתיים היתה הקהילה ללא רב. אנשי הקהילה חפשו אישיות תורנית מכובדת והיא נמצאה באישיותו של הרב אלעזר לעוו, רבה של אויהל, שנבחר לתפקידו פה אחד.

רבי אלעזר לעוו נולד בשנת תקצ״ט — בווערבוי אשר בסלובקיה, לאביו רבי ירמיה לעוו, בן רבי בנימין וואלף לעוו, מחבר ״שערי תורה״, בן רבי אלעזר לעוו רוקח — בעל שו״ת ״שמן רוקח״. זו היתה משפחה מפוארת של גדולי תורה. רבי ירמיה היה אחד מגאוני הארץ — ספרו על הרמב״ם ״דברי ירמיה״, ב״ח, הוא מהספרים החשובים בספרות ההלכה. פעמיים עמד לפני המלך פרנץ יוסף, כשליח היהדות החרדית, והיה מראשי המדברים והלוחמים הגדולים של שומרי התורה, ומאלה שעזבו את הקונגרס תוך שהוא קורא בקול: ״ארור האיש אשר ישאר פה במושב החטאים האלה״ בכל זאת לא הצטרפה קהילתו למסגרת ״שומרי הדת״ כלומר, הלשכה ה״אורטודוכסית״. קהילת אויהל נשארה אחידה, כלומר, האורטודוכסים והמתקנים נמצאו בקהילה אחת, והיא לא נתפלגה לשני מחנות. כאשר נפטר ר׳ ירמיה לעוו — בשנת תרל״ד — הפצירו בבנו ר׳ אלעזר לעוו שימלא

את מקומו. גדולי הרבנים שהתאספו להספיד את אביו ובפרט רבי שמואל שמעלקא קליין בעל ״צרור החיים״ מסעלעש, רבי חיים צבי מאנהיימער מאונגוואר, רבי דוד דויטש מדיארמאט הצטרפו לבקשה זו. רבי אלעזר היה גדול בתורה ועסק גם במסחר. אף הרביץ תורה ברבים.

חסידי העיר באויהל לחצו על ר׳ אלעזר לעוו שיפרד מהקהילה הכללית ויקים גם באויהל קהילה נפרדת אולם הוא התנגד לדרישתם. חסידי העיר פנו לכמה גדולי ישראל וכולם חסידים! והם: רבה של סיגט — האדמו״ר רבי יקותיאל יהודה טייטלבוים, האדמו״ר משיניווא — רבי יחזקאל שרגא האלברשטאם, רבה של דורוג האדמו״ר הרב שמואל פרנקל. אלה עמדו לצד החסידים והתירו להם להפרד מהקהילה הכללית ולייסד קהילה נפרדת עם שוחט ורב כאוות נפשם. (בשנת תרנ״א קבלה הקהילה לרב, את ר׳ משה יוסף טייטלבוים בן הרב מסיגט היתה לרבי משה יוסף טענת חזקה שהרי אביו היה מקודם רב באויהל). הקהילה הנפרדת נקראה ״קהל חסידים אורטודוכסים״. רב העיר, רבי אלעזר לעוו, אסר את הקהילה, ואת שחיטת השוחט ואת היינות שלהם. באויהל היתה תעשית יין גדולה. פרצה מריבה גדולה בין הקהילה הנפרדת ורב העיר אויהל, שאליו הצטרפו גם רבנים אחרים. אחד מחשובי ראשי קהל אויהל ר׳ נפתלי גרויס תמך ברב העיר, רבי אלעזר לעוו, פנה אל רבה של קראקא ר׳ שמעון סופר בענין זה וזו תגובתו:

״ב״ה קראקא שנת תרל״ח

שלום וברכה לתלמידי חביבי כבני הרבני המופלג חרוץ ושנון יפה תאר חסיד בין החסידים וידיד בין הידידם מוה״ר נפתלי גרויס נ״י.

אני היום מוקף חבלי טרחות מבית ומחוץ... אך למען מצות בקשת השלום ואהבת האמת יצאתי בשורותיים האלה להודיעך שעשיתי כאשר הבטחתיך וחתמתי להגאון הצדיק בנן של קדושים מו״ה יקותיאל יודא אבדק״ק סיגעט... ואני אחזה ראוי להחזיק לך טובה שאין אתה מחזיק במחלוקת ומעולם לא יצאה טובה ממחלוקה ולא מצא הקב״ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום. ע״ז השיב לי מכתב הלוטה פה מתוכו תראה... קבלתי מכתב ארוך מהרב דק״ק קשאנוב והוא בא אחריו ומילא את דבריו ואחריהם הרב הגאון מו״ה יודא מאדערעץ נ״י ושדרו לי מה שכתבו הגאונים מו״ה משה

ברעזאוו (אבד״ק חוסט) והגאון אבדק״ק אונגוואר כולם פה אחד עומדי׳ על ימין קהל חסידי׳ דק״ק פלוני ומתרעמים על הרב הגאון אבדק״ק פלונית וביחוד מה שהפריז על המדה לאסור היינות שלהם ולכתוב ולהודיע מחוץ למדינתו והוא באמת חוכא מי יחוש לדבריו לא מחכמה עשה במחילת כבודו שנאה מקלקלת השורה לדבר עתק על צדיק תמים מוהר״א כ״ץ כמותו ירבו בישראל... ואתה אהובי אם באמת אתה אוהב נאמן להרב אהבה שאינה תלוי׳ בדבר ראוי לך להפציר בדברים על לבו של הרב הגאון בנש״ק אב״ד קהלתכם שלא יקשה ערפו בדבר זה הלא באמת פרי עץ הדר למה יהי׳ נפסל בחזזית קטנה למעלה מחוטמו חבל חבל הוא מעשה שטן בעו״ה — ובגוף החלוקה פירוד קהל חסידי׳ מכלל קהילה קדושה אנכי מבחוץ בענין זה וכמה נאה וטובה האחדות לישראל והאחדות של האומה עדות על אחדותו של הקב״ה ד׳ אלוקינו ד׳ אחד ולא נעלם כ״ז (כל זה) מגדולי גאוני ישראל דמדינת אונגרן אשר הקטן שבהם קטנו עבה ממתני ומסרו נפשם על הדבר הזה לחלק יצאו לשם שמים בל״ס (בלי ספק) וצריכים אנו לקבל גזרתם ולשמוע עצתם גם אם נראה בעינינו סתירה... ד׳ הטוב יתן בלבב לשמוע דברי חכמים ולא תכוה בגחלתם ולא יקראו אותם נפתל ועקש, אמנם יאמרו נפתולי אלוקי׳ נפתלת איש ישר ותם ואז אני אתם... יגביה ד׳ קרנך ברום המעלה לתורה ולגדולה כאו״נ ונפש אוהבך אהבת אב לבנו ה״ק שמעון בה״ג מהר״מ סופר ז״ל אבדק״ק קראקא.

ר׳ אלעזר לעוו פנה גם אל מהר״ם שיק ובקש עזרתו ועל כך עונה המהר״ם שי״ק:

״בעזהיי״ת פה מרחץ ווישק יום ה׳ לסדר עקב תרל״ח לפ״ק:

החיים והשלום וכל טוב להרב הגדול המופלג בתורה כש״ת מוה׳ אליעזר לעוו נ״י אבדק״ק אויהעל יע״א.

מכתבו קבלתי ביום חורבן בית אלוקינו פה מרחץ ווישק ולא פתחתיו עד יום שלאחריו והי׳ לי צער מאז ועד עתה מן הדברים שנעשו בקהילתכם ועד עתה הייתי מונע עצמי מלהודיע דעתי אבל עתה שדחק מעלתו נ״י מאד להודיעו דעתי ואם אמנם שאין אני בקו הבריאה ואנכי אדם חלוש מאד ונסעתי לפה לעסוק ברפואות ולחזק גופי ואין לי פה ספרים ואפי״ה לא רציתי לאחר התשובה עד בואי לביתי על מה שנשאלתי ממעלתו נ״י על גוף הדין של האיסור שניתן

בקהילתו גם ע״י גאונים אחרים ומקצת גאונים התירו אותו ואני עד עתה כתבתי שאין אני יודע לא איסור ולא היתר ובגוף הדבר פשוט הוא בעיני כמבואר באיזה תשובות דהציבור הם כשותפין ולא נמכרו ולא נשתעבדו זה לזה... וה״ה בקהילה שיש בה דין חלוקה רשאין לחלק מדינא ויעויין במג״א בסי׳ קנ״ד ס״ק כ״ג בסופו מ״ש המבי״ט וגם מרן הגאון בעל חת״ס זצלה״ה בחלק חו״מ הביא ענין החלוקה בענין ביהכ״נ בארץ הקדושי׳ כ״ז מדינא...

ומכ״ש עתה מי שמקבל קאנשטאטירונג אשר קיימו ואשרו המלכות יר״ה שרשאין לחלק... וכ״ש כשרבנים מובהקים וגאונים מפורסמים הסכימו לזה* והרבה יהודים יראים נעשו קהילה בפ״ע ונמלטו מן ידי רשעים ואם שבקהילתו לא שייך זה מ״מ לא נתנו חכמים דבריהם לשעורים... וע״כ נראה לי לדינא שאין יכולין למחות בהקהל שרוצים להחלק אם יש בו דין חלוקה.

ובתשובה שניה אומר המהר״ם שיק להלן:

״ועתה נבוא לענין השני אם יש כח להקהל לאסור היין ושאר דברים מבואר בסוף סי׳ כ״ה דלרבים יש כח לאסור עניני המורדים והפושעים... ועכ״פ מבואר דווקא למורדים ופושעים יש כח לאסור ולהנ״ל שרשאין לחלוק א״כ אינם לא מורדים ולא פושעים ולא מצינו בכה״ג שיהיו יכולים טובי העיר לאסור את שלהן והרב דמתא לא מצינו שיוכל לאסור אלא למיגדר מלתא ולאפרושי מאיסורי׳ ובזה אפילו קהל יכולין לעשות תקנה כדקי״ל ביו״ד סי׳ רכ״ח סעי׳ ל״ג.

וכל זה לענין דין האיסור כתבתי דעתי, אבל הצדקות ושאר עניני׳ שמפסיד הקהילה ע״י החלוקה בוודאי צריכין לפשר ויש להם דין על זה כעין שמבואר בחת״ס זצ״ל חלק שישי תשובה כ״ז וכתבתי דעתי, וע״ז אמרתי שאין אני יודע לא איסור ולא היתר אבל אין אני מכריע ח״ו וגם מ״ש שאכתוב להרבנים האוסרים אין זה דרכי כי אין אני אומר קבלו דעתי ומעלתו נ״י הוא חכם ומבין מדעתו יוכל לכתוב להם אם נראה למעלתו נ״י תועלת בזה ויאמן לי שאין לי נטי׳ לא לכת הזה ולא לכת הזאת ולא להלכי׳ למעשי כתבתי אלא

* הגאון ר׳ יודא מאדערן מסיגט, הגאון מהר״ם שיק אבדק״ק חוסט, הגאון ר׳ חיים צבי מאנהיימר אבדק״ק אונגוואר, ר׳ אבלי כ״ץ חבר קהילת החסידים האורטודוכסית באויהל.

שאין לדיין אלא מה שעיניו רואות וד׳ ישפות שלום בין ישראל ויהי ד׳ עמו דברי ידידו הדו״ש.

ה״ק משה שיק מברעזעווא.

תלמידו של המהר״ם שיק שהיה תושב העיר אויהל פנה אל רבו מהר״ם שיק בשאלה אם מותר לו לאכול משחיטת השוחט של הקהילה הספרדית בסעודת מצוה שהקהילה הספרדית עורכת וע״כ עונה רבו... ״והנה כתבתי כבר שאין אני מכניס עצמי באיסור הזה לאמר בו לא איסור ולא היתר ואין אני לא מן האוסרין ולא מן המתירין אמנם על שאלתך עתה אם להורות לך לאכול לכאורה... וכיון דיש אוסרין ויש מתירין ובדרבנן אמרינן כדאי הוא רבי פ׳ או יחיד פלוני לסמוך עליו בשעת הדחק כמ״ש הש״ך בסו״ס רמ״ב ביו״ד וצורך מצוה הוא כשעת הדחק ומכ״ש לפי מ״ש שיש בזה עוד חששות אשר חששת עליהן בוודאי יש להתיר לך כך נראה לפי ענ״ד ויש לך מקום לסמוך עליו בעזהי״ת״. לעומת המהר״ם שיק, היו רבנים מגדולי הדור שתמכו באיסור שהוציא רבה של אויהל על שחיטת השוחט של קהל הספרדים, ״שאל תשגיחו בהיתרו של הגאון מסיגעט, כי הלא גם סיגעט היא קהילה שטאטוסקווא, ולא נכנסו באגודת האורטודוכסים (כל זה היה לפני שקהילת סיגט הצטרפה ללשכה המרכזית. לאחר מכן הצטרפה גם היא, כתוצאה מפילוג שחל גם בה). בשנת תרמ״ו התפלג רבי אלעזר בעצמו מהקהילה והקים קהילה חרדית משלו, עד לשנת תרמ״ח שבה נתקבל לרב העיר אונגואר. לפני שנתקבל לאונגואר נבחר גם לרב עיר הבירה בודהפסט, למלא את מקומו של הגאון חיים סופר שנפטר בשנת תרמ״ו. אבל הוא לא קיבל את הבחירה וסירב ללכת לרבנות בודהפסט.

מענין שקהילת בודהפסט המתינה שנה שלימה לתשובתו הסופית של רבי אלעזר לעוו בתקוה שימלך בדעתו ויקבל את הרבנות של עיר הבירה, אולם הוא דחה רבנות זו באופן סופי והחלטי. לפני קבלת הרבנות באונגוואר, הוא שלח להם את המכתב הבא:

״ב״ה איהעל ד׳ תצוה ו׳ אדר תרמ״ז

שוכ״ט וישע רב לכבוד האלופים מופלגי התורה והיראה והמדע נדיבי ושועי עם קדוש ראשים וטובים דק״ק עיר ואם בישראל אונגוואר המפוארה והגליל יע״א ד׳ ישמרכם סלה.

על דברתי להשיב על שאלת מעלתם נ״י מאתי דבר ברור בענין

הרבנות בקהילתכם הקדושה נתכבדתי פעם ושלש משלוחי העדה העומדת לראש ולתפארת הש״י בהבטחת אלה השועים כי בלב אחד ובעדה אחת כל בני הקהילה חפצים לתת המשרה על שכמי, ותשוקתם גדולה בחושבם על ידי יכון הכסא ועטרה על יושנה תחזור ברבות הגבול בתלמידים, וכל עם קודש נכונים לשמוע בקול דברי, והמה באמונתם יחיו, זה האיש הגון וראוי למלאות מקום גדולים הרבנים הגאונים המפורסמים נ״ע היו שם לפנים. וימצאון נחמה על אבדתם הגדולה באמרם בקשנו ומצאנו בחיר אנשים מאנשי השם.

את זה ראיתי והכרתי כוונת מעלתכם הרצוי׳, אבל תדעו לפעמים יתואר אדם בשם איננו שם עצמו ואך מקרים שונים גרמו לו להקרא לו בשם נכבד על פני תבל וחוצות, וכאשר יודע באר היטב את טבעו ומהותו מקרוב יתמהו עליו ויאמרו הן לא מן השמים הוא זה! זה הדבר הניע לבבי להעיר לב מעלתכם נ״י על ככה כי אנכי אך איש בינוני ולא איש הבינים וכמה אלעזר איכא בשוקא. ואין בכחי לילך בגדולות ובנפלאות רק לאטי אתנהלה לרגל המלאכה מלאכת שמים ועל משענתי לנחת רוח הבריות, והדאגה פן תנוד המשענת מצד אהבת האמת העומדת לפעמים נגד כח הבריות, ובעיני האמת אהוב מכל גם הוא הוסכם מלבי בהבטחת השלוחים הנכבדים הש״י שבקהילתכם אוהבי האמת ושוחרי התורה רבים ואותה אתם מבקשים.

והן נודע למעלתכם הש״י סיבת האיחור מצדי לאמר דבר ברור כי טובת הקהילה פה היתה לנגד עיני וברוך ד׳ כי עזרני עד כה לחזק בדקי קהילתי הש״י למען תוכל עמוד ולהיות לשם ולתפארת בישראל גם בלעדי. ועתה ידי לא אסורות וחופש ניתן לי להתבונן בדבר הגדול הזה, והנני להביע לכם תודה רבה על הכבוד הרב שעשיתם לי ואנכי מוכן לקבל עלי עבודות הרבנות בקהילתכם המפוארה בתנאי אשר התניתי עם השלוחים יקרי הערך שי׳ שהביאו לי העתק הפראטאקאל כי ריוח תשימו לי אם מן השמים יהי׳ נגזר עלי לסבול עבודות יתירה ומשא כבד מזאת למען ד׳, ותוה״ק לטובת הארטאדאקסיע דהמדינה, אוכל לשאת ולסבול כפי רצוני להחליף המקום ומעלתכם הש״י תוכלו לשום בי מבטחם, כי לא כבוד המדומה ולא בצע כסף ינידו ויניעו אותי אף מדרך כף רגל אחת, אבל רוח הוא באנוש, עברו רוב שנותי בתשוקתי להרים כבוד ד׳ וכבוד תוה״ק וכבוד ישראל למה זה אחמול ואחוס על שארית ימי יגזור ד׳ ברחמיו אותי לחיים

עלי ארץ כל עוד נשמתי בקרבי הנני בלב ונפש לשרת ולעבוד לעבדי ד׳ לכבוד שמים ולכבוד ישראל דהדש״ת אוהנ״פ ומכבדכם״... (דברי הדורש שלום תורתכם, אוהב נפשיכם).

קהילת אונגוואר ידעה את ריבו בקהילתו וידעה כי החסידים פרשו מקהילתו — וכי הוא ״מתנגד״ גמור ובכל זאת עשו הכל שיקבל את הרבנות באונגוואר.

לאחר שקהילת אונגוואר נאותה לקבל את כל תנאיו עבר רבי אלעזר לעוו, בשנת תרמ״ז, לאונגוואר. העתון ״אגנלושעג״ (ELYENLOSEG) בגליון מס׳ 14 משנת 1887 מתאר בפירוט את פרידתו של ר׳ אלעזר לעוו מקהילתו באוהעל ונסיעתו למקום כהונתו החדשה בעיר אונגוואר.

העתון כותב בין היתר כי ב־29 לחודש מרץ התקהלו מאות אזרחי העיר לפני דירתו של רב העיר ולאחר ברכת פרידה של ראשי הקהילה וחבר הנהלת העיריה, יצא הרב בלוית מאות אזרחים וביניהם המשלחת בת 50 איש שבאה באופן מיוחד מאונגוואר. בעבור הרב לפני בית הממשל — הצדיע המשמר בפניו. במקום נשא הרב דברי פרידה קצרים וכל הכבודה המשיכה את דרכה לתחנת הרכבת. שם חכתה לרב ופמליתו רכבת מיוחדת שהעמידה הממשל לרשותו של הרב ופמליתו. אחרי דברי פרידה יצאה הרכבת לדרכה לעיר אונגוואר — מקום כהונתו החדשה של הרב.

בהגיעה הרכבת לתחנה — משמר הכבוד של פלוגת הפרשים שהמתינה לו הצדיע בפניו. כל הקהל הגדול שהתאסף בתחנה והמתין לבואו פרץ בשאגה אדירה ״יחי אדוננו מורנו רב העיר!״, הרב בלוית פמליה של 70 כרכרות יצא את תחנת הרכבת כאשר בראש התהלוכה צעדה פלוגת הפרשים. בהגיע פלוגת הפרשים ופמלית הרב לחצר בית הכנסת הגדול, נשא את ברכתו ראש העיר מר בלה להוצקי שהמתין במקום. — לאחר מכן נשא הרב את דבריו בתוך בית הכנסת. בסוף דבריו ברך את המלך פרנץ יוסף הראשון, את הממשלה ושריה, את ראש העיר, אזרחי העיר את הקהילה בכלל ובפרט.

בערב ערכה לו הנהלת הקהילה ארוחת ערב חגיגית שהשתתפו בה 100 מנכבדי הקהילה. נשמעו ברכות מפי ראשי הקהילה. והרב ענה למברכיו. ברוח מרוממת הסתיימה ארוחת ערב חגיגית זו, בלוית כל משתתפי ארוחת הערב יצא רבה של העיר לביתו.

באונגוואר מצא גאון חריף זה כר נרחב לפעולותיו הברוכות והמסורות. הוא היה בכלל רב פעלים, בעל מעוף בהיקף רחב. עסקנותו המסורה חרגה ממסגרת רבנותו בעיר והוא השתתף בחיים הפוליטיים של המדינה בעירנות יוצאת מן הכלל. על עבודתו זו זכה לאות הצטיינות גבוה והקיסר פרנץ יוסף הראשון, אשר העריכו, כיבדו בתואר ״יועץ סתרים״ של חצר המלכות, אות הוקרה על עבודתו הנאמנה והברכה.

כמה תיקונים חשובים הכניס בקהילתו. הסיק מסקנות ממצב קהילתו הקודמת באויהעל, ולא נשא עיניו יותר לפשרות בעיני דת. הוא הקים את וועדת הכשרות — והפריד וועדה זו מיתר וועדות של הקהילה — שמתפקידה היה לפקח על השחיטה, על המקוה ועל מאפיית המצות וכן על תלמודי תורה בעיר והעמיד בראש ועדה זו את הסגן (השלישי) של נשיא הקהילה. כי בדרך כלל הסגן השלישי היה נבחר מכת החסידים שבעיר. הוא תיקן את התקנה, כי שני שוחטים צריכים לעשות את כל הבדיקות שיש לעשות בבהמה גסה ולא שוחט אחד כפי שהיה נהוג עד ימיו. השגיח והקפיד שעל שטר ״הכתובה״ יחתמו בתור עדים אך ורק שני שו״ב של הקהילה ולא בעלי בתים כמקדם. הוא היה מסדר קידושין בעיר — ולא אחר — כלומר, אחד הדיינים כפי שזה היה נהוג עד כה שגם אחד הדיינים היה מסדר קידושין.

הוא נגש להקים בית כנסת חדש וגדול בעיר, שיהא נאה לקהילתו הגדולה והחשובה. הרבה אבני נגף ומכשולים שמו בדרכו. הוא בחר במגרש גדול ויפה שהיה אמנם צדדי על יד הנהר אונג ובכל זאת היה במקום מרכזי. הוא דרש שהעיריה תעמיד את המגרש לרשות בית הכנסת ללא תשלום. לא כולם בעיריה הסכימו לבקשתו. ברם הוא בפקחותו ובעקביות בקש ודרש — לפעמים בדברי נועם ולפעמים בתקיפות. הודות לקשריו החשובים עם שרי המדינה וראש העיר הוכתרה פעולתו זו בהצלחה, ובשנת תרס״ד (1904) — נבנה בית הכנסת ברוב פאר והדר. יפיו ותפארתו היו לשם ולתהילה בכל מרכז ומערב אירופה. זה היה הבנין הראשון בעיר שהיתה בו הסקה מרכזית. היה זה בנין שאמר כבוד והדר לבוניו — בניו. בכותל המזרח, סמוך לארון הקודש, היה מקום שנשאר תמיד פנוי — שום איש לא ישב במקום הזה. אמרו שמקום זה נשאר פנוי כאות הוקרה

לקיסר פרנץ יוסף, אשר הרים תרומה נכבדה לסיום בית הכנסת. בית הכנסת הראשון אשר נבנה בשנת תקנ״ד (1794) — המשיך לתפקד עוד כשנתיים שאז פרצה שריפה גדולה ברחוב זה ובית הכנסת היה למאכולת אש. בבית הכנסת הגדול התפללו בנוסח אשכנז. גם המנין הראשון וגם המנין השני, לפי תיקוניו של ר׳ מאיר א״ש. חסידי העיר לא השלימו עם העובדה שלא נבנה בעבורם בית כנסת מיוחד שיוכלו להתפלל בו לפי נוסח ספרד כי הנהלת הקהילה התנגדה לבניית בית כנסת בנוסח ספרד. רב העיר ר׳ אלעזר לעוו עמד לצדם של חסידי העיר ויעץ להם לבוא לבית הכנסת הגדול ולהתפלל בו בנוסח ספרד וזה יחיש את פתרון הבעיה — כי בלית ברירה מתנגדי העיר ברצותם לשמור על נוסח התפילה לפי נוסח אשכנז יצטרכו להסכים לבניית הקלויז החסידי. העצה הועילה. לאחר כמה שבתות של מהומות רבות בבית הכנסת הגדול הסכימה הנהלת הקהילה, בתווכו של רב העיר, לבניית הקלויז. הנהלת הקהילה השתתפה בסכום הגון בהקמת הקלויז. יתרת הכסף הושגה ע״י מכירת מקומות למפרע וכן מתרומות. בשנת תרס״ח (1908) — כלומר, 4 שנים לאחר שנבנה בית הכנסת הגדול נבנה גם בנין הקלויז החסידי. גם בית תפילה זה הוקם בגדה הימנית של הנהר אונג במרחק של כ־800 מטר מבנין בית הכנסת. יצוין שבנין זה היה הבנין הראשון שנבנה מתערובת מלט בעיר ולא מלבנים כשאר בניני העיר. כך הושג השלום בעיר בין שני הזרמים.

ר׳ אלעזר לעוו ובית דינו הוציאו את האיסור הראשון בעיר על שחוטי חוץ. וכוונתם היתה מחד להגן בכך על הכנסות הקהילה (גאבעלע — קרופא), כי 80% של הכנסות הקהילה באו ממסי־שחיטה. מאידך נומק האיסור גם בטעמי ההיגיינה הלקויה בשחיטת חוץ המוברחת לעיר ללא ביקורת. על פי דרישתו הקימה העיריה מדור מיוחד לשחיטה כשרה בבית המטבחיים הכללי העירוני.

כאמור, היה ר׳ אלעזר לעוו עסקן ער ומעורה בכל שאלה יהודית. כאביו, היה מראשי המדברים של היהדות החרדית במדינה, ושימש חבר הנשיאות של הלשכה האורטודוכסית המרכזית בבודהפסט. קולו נשמע בכל אסיפה יהודית, שעניינים יהודיים כלליים נדונו בה וביחוד השתתף בדיונים בענייני חיזוק הדת ולימוד התורה. היה עקבי בדעותיו ובהשקפותיו ללא כל פשרות ולא נשא פני איש. נלחם על דעותיו והשקפותיו ולא נרתע מאיומים אם אלה באו אפילו מנשיא קהילתו.

זוכרני כי היו מספרים בעיר, שפעם התקיים דין תורה בין נשיא הקהילה ובין אחד מבעלי הבתים של העיר בענייני כספים — ותוך כדי הטענות הוברר לרב העיר כי מדובר בכספי רבית שלקח נשיא הקהילה. עמד הרב ואמר ״לפי הדין הייתי צריך לחייב אותך בשבועה, ברם הואיל והנך מלווה ברבית והנך חשוד גם על שבועה לכן אינני יכול לחייב אותך ועזוב את ביתי — כי אינני רוצה לעמוד במחיצתו של מלווה ברבית!״ מובן מאליו כי נשיא הקהילה נטר לו מאז איבה והחל לרדוף את הרב עד חרמה והציק לו בכל הזדמנות ובכל דרך אפשרית. הרב לא נכנע לו ולא דיבר איתו יותר מטוב ועד רע. על כך העריכוהו והעריצוהו במדינה כולה. ישר היה במעשיו והאמת היתה נר לרגליו. בקהילה עצמה לא שבע נחת בשנים הראשונות לכהונתו.

למרות קנאותו הקיצונית בענייני תורה ודת היו החסידים מתנגדיו החריפים ביותר. לא עזר לו שהוא יזם את בניית ה״קלויז״ לחסידי העיר והעניק להם אבטונומיה רחבה, על אף התנגדותה החריפה של הנהלת הקהילה. חסידי העיר לא יכלו להשלים עם אורח חייו הלא־חסידי. הוא לא ״ניהל שלחן״ בשבתות ובחגים, לא הלך למקוה בשבת, לא לבש לבוש רבני־חסידי ולא חבש ״שטריימל״ כמנהג הרבנים בסביבה. לעומת זה חשבוהו המתנגדים לרב חסידי, כי בעת חילוקי דעות בקהילה בין שני הצדדים עמד תמיד לצד החסידים. ביחס עוין התיחסו אליו גם המשכילים, כי התנגד לכל דרישה שריח רפורמה נדף ממנה. כל אלה לא חסו על כבודו ולא היו בררנים באמצעים במלחמתם נגדו. אולם רבי אלעזר לעוו, אף שלבו שתת דם, התאפק והלך בדרכו. לא נטה ימינה או שמאלה. בעקביותו, בתקיפותו וביושר לבבו הצליח לשכנע את כל הצדדים שיכירו שאינם צודקים במלחמתם בו. בייחוד עמדו לימינו ועזרו לו יהודי העיר שלמדו בישיבות במערבה של המדינה, כמו פרסבורג, סרדאהעל, ועוד. כי גם אלה התנהגו באורחות חייהם כרב העיר והבינו לרוחו.

הלוחמים בו פרסמו כתב פלסתר אנונימי חריף בכותרת: ״פי שנים״, שני מכתבים ומפיצים אור בהיר על תכונת ר׳ אלעזר לעוו, אשר הצליח חפצו לפסו! על ראשי עם קדש בעיר אונגוואר, יוצאים לאור ע״י צפנת פענח״. בכתב הפלסתר לא נמסר כמובן, שם ומקום הדפוס שבו הוא נדפס. בין היתר נאמר בו שרבה של אונגוואר מזלזל באדמו״רים — מכנה אותם בכל מיני כנויים ומעליל עליהם

עלילות ומדבר בהם סרה. מובן מאליו שכתב פלסתר זה הוא מלא שקרים ואין בו מלה אחת של אמת. המטרה של המפרסמים היתה לקומם נגדו את חסידי העיר — שיצטרפו לאלה הדורשים לאלץ אותו לוותר על כסא הרבנות ולעזוב את העיר. לאופוזיציה נגדו מחוגי המשכילים הצטרף חלק מאנשי הקהילה שתמך בחתנו של ר׳ חיים צבי מאנהיימער — ר׳ ברוך רייכפעלד שטען טענת חזקה על הרבנות של העיר וניהל מלחמה נגד ר׳ אלעזר לעוו ש״לקח״ ממנו את חזקתו. עלון אחר יצא נגד הרב ונגד הלשכה המרכזית האורטודוכסית שרב העיר היה חבר הנשיאות בה. בבחירות להנחלת הקהילה שעמדו להתקיים בימים ההם, התנהלה מלחמת חרמה נגד הרב, ונגד הלשכה המרכזית ונגד חלק הקהילה שתמך ברב העיר.

מלחמה זו והפרסומים השונים — כתבי הפלסתר — והעלונים הפרסומים השונים שפורסמו ע״י הצדדים שנלחמו ברב העיר ובלשכה המרכזית החרידו את היהדות החרדית הארצית ואת הרבנים שהתרכזו מסביב ללשכה המרכזית האורטודוכסית. הם נפגעו גם מהפגיעות האישיות ברבה של אונגוואר שהיה סמל היושר בעסקנות צבורית ובניהול קהילה.

קבוצת רבנים, מהחשובים ביותר, שכללה גם רבנים שאורח חייהם חסידי וגם רבנים ״מתנגדים״ הרימו קולם נגד עוול משווע זה, המעוות ברשעות את האמת.

במכתב אל קהילת אונגוואר הם כותבים:

בודאפעסט

בעז״ה רב שלומים כטל ורביבים, להגבירים החשובים והנכבדים, בתורה ובמעשים, מצוינים, ועל ראשם המנהיגים היראים ושלמים, כל בדק בבית ד׳ מחזקים שועים ואפרתים, אלופי קרוי״ט דק״ק אונגוואר המפוארה יצ״ו.

חזות קשה ראתה עיני וכנגע נראה לי בבית ישראל באונגוואר — זאת העיר הגדולה לאלוקים אשר מאז עיני כל ישראל נשואות אלי׳ לדעת מה יעשה שמה במחנה העברים, והנה עתה יצאו אנשים בני בליעל אשר כבר חלפו תורות הפרו חק, וכל מצות ד׳ אשר תעשינה השליכו אחרי גו ויתחפשו במעטה ״האמת״ (AZ IGAZSAGERT) ויעללו עלילות ברשע ויחפאו דברים אשר לא כן על משיח ד׳, רבם הגאון נ״י שהוא עמוד התוך לבית ישראל, ויבז בעיניהם לשלוח יד ברבם לבדם

ויחרפו ויגדפו את כל מערכת ישראל, לתת את כל רבני המדינה, את הלשכה ואנשי׳, השידעסגעריכט למרמס כטיט חוצות.

והנה מלבד הצווי לבלתי ענות כסיל כאולתו, הן הנה הראו לדעת כי אין להם חלק ונחלה בבית ישראל — ומה לנו ולהם, אנשים אשר לאסונם עוד ממעי יהודא יצאו והמה כבר כחשו בד׳ ויאמרו לא הוא ודעת דרכיו לא יחפצו!!

אפס יען אשר כמו שערב נפשו, כי בודאי הצליח מעשה שטן בידי אנשי ״האמת״ האלה לתפוס איש אחד יודע ספר בלבבו, אשר יצא לפניהם ואשר יבוא לפניהם ואשר יחפה על מעשיהם לאמור כי ישרים דרכיהם: ופן יפתה לבב ההמון אשר לא ידע להבחין בין האמת והשקר, וכבהמה כבקעה ימשכו אחרי המהרסים והמחריבים האלה אשר ביד חזקה יאבו למשול בעיני העדה, למען הפיח רוח קדים עזה בכל עניני הקהילה לפרוץ ולסתור גדרן של ראשונים — לכן אליכם אישים אקרא, אנשי לבב שמעו לי שלומי אמוני ישראל, אשר עוד לבבם נאמן עם ד׳, דעו וראו כי בתר רישא גופא גריר והכל הולך אחר המעמד, אם העומדים בראש הקהילה המה יראים וחרדים לדבר ד׳ באמת, כפי אשר מורשה לנו מאבותינו מדור דור, מזה לקיים היהדות תוצאות, ולהיפך כשל עוזר ונפל עזור והי׳ כעם ככהן. ע״כ בהגיע תור לבחור במנהיגי העדה חזקו ואמצו ואל תתנו את רסן הממשלה ביד מאשרים ומתעים כ״א מאן דלבש מדא ילבש מדא, מעשי איש יקרבוהו ומעשה איש ירחקוהו, ואז תשכילו ותצליחו ויתקדש ש״ש על ידכם כעתירת ידידכם מוקירכם ומכבדכם דוש״ט.

ה״קאפל בהג״מ יחזקאל רייך ז״ל
רב אב״ד דק״ה בודאפעסט יע״א

מקום החותם

מונקאטש
ב״ה

כבוד ידידי הרבני הנגיד המופלג ירא ד׳ מהולל וכו׳
היקר מו״ה מרדכי געלליס נ״י שוכט״ס (שלום וכל טוב סלה)

הנני לבקש ולהודיע ולפרסם דברינו אלה הבאים בזה לכל אנשי עירכם עיר גדולה לאלוקים, מי לד׳ אלי וישמעו דברינו לטובה, הן לקול השמועה צללו אזני. שערורי׳ ראיתי בבית ישראל אשר כת

המתחדשים רוצים לפסוע על ראשי עם קודש וליקח בידם ח״ו את כל הנהגת הקהילה הגדולה והחשובה יצ״ו. ואין מהצורך לפרט דרכי מעשיהם הרעים אשר המה נודעים, אמנם באתי להזהיר במפגיע למען הצלת נפשותיכם ונפשות בניכם. כי לא תלכו ח״ו אחרי דרכיהם אשר רוצים לצודד אתכם וכעכס אל מוסר אויל יהי׳ לכם חלילה אחרי תפלו ברשתם, ולמעה״ש ותורתו חזקו ואמצו בעד עם ד׳ ותורתו. נא כתורה תעשו אך כבר ביארו גדולי האחרונים זצ״ל בתשובותיהם ומקורן טהור הערו מראשונים זצ״ל. כי אסור למנות לראשי הקהילה או לפקודי הקהל מי שהוא בכלל פושעי ישראל ועובר עבירות בזדון, ובעת בחירת הקהילה אשר תהי׳ בקרוב השגיחו בהשגחה יתרה לעשות אגודה אחת יראי ד׳ בלב שלם, למנות בע״ב יראי ד׳ וחושבי שמו כאשר הורו לנו אבותינו ואבות אבותינו, ואז זכות התורה הקדושה ודת ישראל יגן עליכם ועל ענייניכם ותעשו תיקון גדול לכלל ישראל במדינתנו וד׳ יהי׳ עמכם ותצליחו בכל ענייניכם ועינינו תחזינה בהרמת קרן התורה וישראל ב״ב ברחמים.

דברי הכותב למען ד׳ ותורתו בכח התורה
צבי שפירא

מקום החותם
חוסט
בעז״ה

כבוד אלופים מכובדים שלומי אמוני ישראל, יצ״ו כק״ק אונגוואר, יצ״ו הנה לפני שבועות אחדים הגיע לידי עלים נדפסים חיבור עצבים, תוכו רצוף רהבים ושטי כזבים, בכתב ולשון המדינה יר״ה והוא מלא נאוצים וגדופים, על כנס״י האורטהאדקאסית בכלל ועל מנהלי קהל עדת ישורון דק״ק אונגוואר יצ״ו ראשי׳ ומנהגי׳ בפרט, והנה לא חשתי להשיב לדבריהם, כי לעת כזאת אשר ההדפסה חפשית והרשות נתונה לכאו״א ולעשות כזה מה שלבו חפץ, חדשים לבקרים יעלו על מזבח הדפוס עולות פיגולים אשר פיגול המה ולא ירצו. וכזה וכזה תאכל חרב פיפיות של המגדפים והמה מהבל יחד יעלו בתוהו ויאבדו. אולם היות קרבו ויאתיון לעת כזאת הימים האלה אשר נזכרים ונעשים לחדש בחירת אלופי קרו״ט אשר עליהם לנהל ענייני העדה ואשר יוצאים ואשר יביאום למיחוש מיהא בעי. פן עמא דערעא אשר בתמימות יהלכון אתו לאמשוכי בתרייהו, ע״י חלק לשונם, ואמרו

ז״ל שאני מינות דמשכו: ע״כ שפתי לא אכלה מלבוא במגילת ספר כתוב ולהזהיר את כל אשר יראת השם נגע בלבבו לאמור: השמרו לכם מלהתחבר את אישים המתחדשים, סורו נא מעל אהלי האנשים האלה פן תספו עמהם חוץ לתחומין וחוץ לגדר שגדרו חכמז״ל הגאונים מוסדי דור ודור ובנו חומה בצורה סחור סחור לכרמא כרם בית ישראל! ואם במעטה הצדק מתלבשים, ובמעיל היושר מתחפשים, באדרת שער הם מתרחשים, דבר שפתים אך למחסור להאריך בזה בכותבת הגסה להשיב על פרטי דבריהם, כי הנסיון יתן עדיו ויוצדק יותר מעלה ארוכה ורחבה המלאה לה אמור, ע״כ אליכם אישים אקרא חזקו והתחזקו, שיתו לבכם לחילה, והתחברו כאיש אחד בלב אחד בעד התוה״ק וכנסת ישראל סבא, לבחור למנהלי העדה ולאלופי קרו״ט אנשי חיל יראי אלוקים אשר לבבם שלם עם התוה״ק וכנס״י כפי המסורת בידינו מאבותינו ורבותינו מוסדי דור ודור, אל תשיתו לב לאלה הנאורים המתהללים באלילים שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ, ואז עיר תפארה תקרא קריה נאמנה, עיר הצדק שלא פסקו ממנה בעלי אמונה, עד לקרית דוד חנה לציון נעלה ברינה.

ה״ק משה בלא״א מו״ה עמרם גר״וו ז״ל

מקום החותם:
סוליש

ב״ה אלופי שלמים מגבהי מרומים, לכבוד התורניים והרבנים, מופלגי תורה גבירים נגידים וקצינים, הישרים והתמימים, אנשי חיל אוהבי תורה ויראה ובראשם העוסקים בצרכי צבור באמונה, אלופי קהל ראשים וטובים, ועל גבם כבוד הגביר המהולל רה״ק בק״ק אונגוואר יצ״ו.

הן הגיעה לידי מגילה עפה נדפסה ושלוחה בשם אחת המפלגות שבקהלתכם הקדושה יצ״ו ובקראי נעויתי ונדכתי משמוע קול ענות היוצא משורותיהם ויותר מזה מבין השורות... אוי לעינים שכך רואות עד כמה גדלה אהבת הנצחון וההתנשאות על ראשי עם קדש עד כי בשם ״האמת״ (AZ IGAZSAGERT) יביעו ידברו עתק בגאוה ובוז לא כן נגד רבם ומנהיגם גאון ישורון אשר בו יתפאר ישראל אבל גם על הכלל כלו יצאו, כי דבריהם הרו עמל ודופי חדודים ועקוצים על הרבנים ויראי ד׳ בכלל!! כל השומע תצילנה אזניו, איך נתקיים בנו מאמר הנביא מהרסיך ומחריביך וכו׳ כי החרב אשר בה הכאיבו

משנאינו ומנגדינו מעולם לבית ישראל בכלל — אותה החרב תפסו כעת אנשים מאחינו בני ברית להוריק חרפות ודראון על כל הירא את דבר ד׳ ומתנהג בחסידות לתתו לגר בארץ, להולך חשכים ואין נגה לו למען פרעו לשמצה בקמינו!

אחי בני ישראל אהובי וחביבי! אם אמנם לא אוכל כלכל מלים מרוב צערי ושיחי על השערורי׳ הזאת וגם אמנם ידעתי מך ערכי ומה אני זעירא דמן חבריא להכביר מלים לפניכם, אבל לבי כחליל יהמה בעבור ביזיון התוה״ק ואין עת לחשות ולראות בדומיה כבלע את הקדש ומצאנו עון ח״ו, כי יאמרו שתקו רבנן ושו״מ דלא אכפת להו, ע״כ אליכם שלומי אמוני ישראל אשר לבכם תמים עם ד׳ ותוה״ק ואשר אתם רוצים באמת ובתמים כי גם בניכם אחריכם כמוכם בשם ישראל יתפארו ושמם יהי׳ נאה להם, אליכם אישים אקרא מקרב לבי, חזקו ואמצו למען התורה והמצוה ואל תשיתו לב לדברי הבל ורעות רוח מחרחרי ריב ומדון, אבל דעו וראו, כי האושר הנצחי של הקהילה הקדושה תלוי בזה שהעומדים בראש והעוסקים בצרכי צבור ידעו ויבינו וירגישו עניני וצרכי היהדות הנאמנה כאשר מסורה לנו מאבותינו הק׳ מעולם. זכרו נא כי ק״ק אונגוואר מאז ומעולם היתה קרי׳ נאמנה לה׳ וגם עתה עיני בית ישראל אליכם צופיות לראות מה יפעל שם ישראל ע״כ אתם היראים את ד׳ נא ונא אל ירך לבככם, למען השם ולמען תוה״ק לבשו עוז ואומץ והתאחדו בקשר אמיץ וחזק אל התכלית הקדוש והנעלה להגן בפני חומת הדת לבל יעלה עליו הפורץ ח״ו כמצווה עלינו להקים את כל דברי התורה הזאת, איש את רעהו תעזרו עזרת ד׳ בגבורים, קרן התורה והמצוה להרים, ובאור רבכם ומנהיגכם גאון ישראל נ״י יראו אור בהיר בשחקים, להקים הדת על תלה וחפץ ה׳ בידכם יצליח לטוב לבניכם עד עולם כעתירת הכותב ומצפה לישועת ד׳ במהרה כי ישיבו בנים לגבולם, לעבדו שכם אחד למקטנם ועד גדלם ותחזינה עינינו בבנין היכל ואולם ושלום על כל ישראל בב״א.

פנחס חיים ה״ק בה״גא״הצ מו״ה רש״ש זצ״ל

מקום החותם
האלמין

בעזהי״ת כארז בלבנון ישגה יפרחו ויגדלו כבוד אהוביי בע״ב התורניים המופלגים כולם אנשים יראי אלוקים בעלי מדע ותבונה

הנגידים והרוזנים בעם האקרו״ט דק״ק אונגוואר יצ״ו וגובה להם הרה״ק הנגיד הנכבד גביר עמו מהולל נ״י ויזרח!

קול המון שמעתי קול ממחנה העברים! לקח אזני שמץ מן המחלוקה אש התבערה אשר לחלק יצא בקהלתכם ויותר מזה ראיתי ממגילה הנדפסה שהקריבו לפני אשר מפיצים בעולם אנשי ריבכם למורת רוח ולדאבון נפש כל אוהב ישראל, ונצטערתי טובא על גודל חילול השם בעוה״ר ועל בזיון ת״ח יראי ד׳ אשר הוא ב״ס גם בזיון תוה״ק! תמה אני על האנשים הללו עד כמה גדלה אצלם כח הנצחון ואהבת השררה לפסוע על ראשי עם קדש, וביותר תמה אני על המתחדשים איך לא יבינו בעצמם כי לא נאה להם לעמוד בראש קהילה קדושה ומפוארה בישראל, הלא יכירו וידעו מאחר שידוע לכל שאינם מתערבים עם אחיהם הנאמנים לד׳ ולתורתו ולשאת עמהם בברית יחד בעול תורה ומצוות, שאין להם לב מרגיש ומבין בצרכי נפש איש הישראלי, ואיך ירהיבו בנפשותם לעסוק בדברים העומדים ברומו של עולם, דברים שרחוקים מהם ומלבותיהם?! ולא זו בלבד עשו אלא לבשו אדרת שער למען כחש מחשבותם ומזימותם מתקדשים ומצטדקים לעיני העם בדברי נרגן בוטים כמדקרות חרב לדבר על צדיק עתק ולשפוך לעג ובוז על רבם הגאון הגדול נר ישראל ותפארתו הי״ו, דברים שאסור לשומעם מכ״ש להדפיסם על פני תבל! ומי שיוכל לקרות בין השורות יראה ויבין שרק שנאת הדת ושנאת היהדות מדבר מתוך גרונם עד כי לא יבושו בשער לילך רכיל ולהעליל על אחיהם בני עמם בלישנא בישא כל איש ירא ד׳ מתנהג בדרכי חסידות כגר מארץ נכרי׳ ולתת חרב ביד שונאינו ולשום אחיהם לחרפה בעיני העמים והשרים שומו שמים על זאת!

אהובי אחי ורעי! אם גם יודע אני כי יש אתכם הכרתי והפלתי רבכם הגאון מופת הדור שליט״א ואחריו כל ישרי לב ת״ח גדולים ומופלגים חסידים ואנשי מעשה ואין אתם צריכים לא לדידי ולא לדכוותי, בכ״ז עצור במלין לא יכולתי להרים קולי עליכם כי יראתי פן אכשל ח״ו בעון שומע זילותא דרבנן ות״ח יראי ד׳, ואיככה אוכל וראיתי בנפש שוקטה את גודל חי״ה פן יאמרו אנשי ריבכם שתקו רבנן ואינם שמים על לב ש״מ שהדין אתנו.

ע״כ אליכם אישים יראי אלוקים אקרא חזקו ואמצו והי׳ לאנשי חיל דעו לכם שכמעט כל התנהגות היהודית האמתי תלוי באנשים

העומדים בראש העדה והכל בתר רישא גריר ואם רוצים אתם שגם בניכם אחריכם יהי׳ יהודים נאמנים לד׳ ולתורתו הקדושה, אז בחרו לכם אנשים יראי ד׳ והמה ינהלו עדכתם המפוארה בדרך המקובל לנו מאבותינו ורבותינו וחי נפש, ואם ח״ו ישן מפני החדשים תוציאו אז דעו שמעט מעט יתחילו עמודי הדת לרופף והמיות יתחיל להתנוצץ כאשר רואים אנחנו עין בעין שבני המתחדשים אם גם שהם בעצמם קשורים עוד במקצת בחבלי הדת ממנהג אבותיהם בידיהם, אבל בניהם אחריהם יגדלו מאפיקורסים עד שכל התורה והמצוה כצחוק בעיניהם, לזאת שימו לב התחזקו והתאחדו והיו לאנשי חיל עמדו כחומה להקים הדת על תלה.

זכרו נא ימות עולם שקהילתכם הקדושה עיר אונגוואר יצ״ו היתה מעולם עיר ואם בישראל, בה ישבו מעולם גאוני ארץ וצדיקי עולם, ראו נא למעה״ש ולמן תוה״ק שלא תבושו ולא תכלמו מאבותיכם ואז זכותם וצדקתם יעמוד לכם וד׳ יהי׳ עמכם כאשר הי׳ עם אבותיכם להרים קרן התורה עד כי יבוא עת לחננה וישיב שבות עמו והנדחים יקבץ בב״א.

כעתירת אוהבכם המצפה לישועת עמו
ה״ק אלי׳ קלין בהגאה״צ מוהרש״ש זצל״ל ה״ה
אבדק״ק האלמין והגליל

בענעדיקאוויץ
ב״ה

שלום להי״ה כבוד אהובי ידיד הרבני הנגדי המפואר מופלא ומופלג בתו״י ירא וחרד לדבר ד׳ עומד לנס עמו, איש חמודות ורב תבונות היקר מו״ה מרדכי געלליס נ״י רה״ק דק״ק אונגוואר יצ״ו.

אחדש״ה הן בא לידי מכתב מפץ מלא חירופין וגידופין על עם ד׳ ועל משיחו, שופך בוז וקלון על היראים והחרדים לדבר ד׳ ותורתו בקהילתכם עיר גדולה לאלוקים, ומדבר סרה בגאוה ובוז נגד רבכם הגאון הגדול מוכתר בנימוסין המהולל ומפואר בין גדולי ישראל שיחי׳, ולאשר מוציאי הדבה הרהיבו בנפשם עוז לכנות את מכתב העמל בשם ״אמתי״ (AZ IGZSAGERT) נתתי את עיני בו וראיתי כי אמת כזה הנולד מבטן הכחש והכזב ראוי להשליכהו ארצה מבלי העף עליו אף מבט עין, אמנם בשמעי כי מכתבי מפץ הללו נפוצו בכל המדינה ונשלחו לכל רב ולכל קהילה, חרדה אחזתני ותרגז

בטני בקרבי, כי יראתי הן ואולי בחלקלקות לשון יטפו ארס גם ברבים מאנשי העיר הגדולה אונגוואר יצ״ו ההולכים לתומם, להסיתם ולהדיחם מדרך החיים חלילה, דרכי התורה והיראה מורשה לנו מרבותינו הקדושים אשר מסרו נפשם בעד כלל ישראל, ולכן מצאתי א״ע מחויב לטפל בנבלה הזאת וקראתי מהחל ועד כלה, ובהתימי לקרותי עמדתי משתומם, כי אף אמנה שיש ויש הרבה להשיב על כל פרטי הדברים, אך על תען כתיב, אולם זאת אתפלא איך כותב זה וסיעתו אשר העמידו על העמוד הקלון את היראים בעיר אונגוואר בפרט ואת היראים שבכל המדינה בכלל, ועוד בחוצפה רבה ויתרה לשלחו על פני חוצות בכל המדינה, לא כסתה כלימה פניהם מלהעלות גרה דברי שטות וכזב, שנאמרו ונשנו מירושת צוררי ישראל עגן* ולוגר* הראשון— כי את אשר הרחיבו לשון לדבר עתק בגאוה ובוז על הרב הגאון מרא דאתרא שיחי׳ אשר מגמתם היתה להשפיל כבודו, חלילה. לא קלעו למטרת חפצם, אדרבה עוד הגדילו כבודו בזה, עתה ידעתי, מכיר הייתי לשעבר ועכשו ביותר, כי הוא כארי יתגבר ללחום מלחמת מצוה להעמיד הדת על תלה ולפניו לא יבוא חנף לא ישא פני איש אף אם גובה ארזים גובהו, כי האמת אהוב לו מכל, להשגיח בעינא פקיחא אשר הנהגת העדה תינתן בידי אנשים יראים ושלמים לי״ה ולתורתו, אבל איך לא חפרו מלהוציא דבה נמבזה כזו אשר גם בין עמים אחרים למשל ולשנינה יהיו!

לכן אתם שלומי אמוני ישראל שמעו נא דברי אי״ה לא למעני באתי כ״א לכבוד ד׳ ותורתו אדבר. מכותבי פלסתר ההוא נראה בעליל, כי נמצאו בקהילתכם בעוה״ר אנשים מקלי הדעת אשר זה חפצם ומגמתם לפסוע על ראשי עם קדש, לקחת בחזקה רסן הנהגת הקהילה בידם, להיות מושלים בהנהגת בתי כנסיות ובתי מדרשות ות״ת וכמדומה בכל העניינים הנוגעים לדת תוה״ק כפי חפצם ורצונם וכבר הורה לנו הנסיון בכמה קהילות קדושות שהיו לשם ולתפארת, ותורה מהם יצאה לישראל, כאשר אך שנים ושלושה מקלי הדעת נגעו בין ראשי ומנהלי העדה לאט לאט פשתה מספחת, עד כי גבר

---

* אנטשימי ממוצא אירי שכתב באונגרן דו״ח אנטישמי קטלני על סוחרי בני ישראל בחבל רוסיה הקרפטית

* והשני אנטשימי מיסד מפלגה נוצרית אנטישמית בוינה — אוסטריה הסית נגד יהודי וינה ונבחר בפרוגרמה האנטשימית שלו כראש העיר הבירה — וינה אוסטריה) וסיעתם

אויב בעוה״ר, והתחילו לחדש חדש וכאמרם כי הסדר הישן איננו עוד לרוח העת עד שהפכו הקערה על פיה, וכל הרואה כעת מקהלות הללו ישתומם ויאמר הזאת העיר וכו׳, לכן עם בית ישראל, אנא למען שמו יתברך ולמען תורתו הקדושה, חזקו ואמצו לקדם את פני הרעה, הקבצו נא כל היראים יחד כאחד ושימו לב לחשוב מחשבות בעצת מוריכם ורבכם הגאון שליט״א, כי תאחדו נא היראים כלם בלב אחד ובאגודה אחת ולתת עין בהשגחה ובהשתדלות יתירה ומרובה, כי ראשי העדה ומנהיגי׳ יהיו רק אנשים בע״ב הנאמנים לד׳ ותורתו, התעודדו נא התעודדו נא התאוששו נא! אל תראו ואל תחתו, כי חדות ד׳ מעוזכם, וחפץ ד׳ בידכם תצליח להרים קרן התורה והיראה בעירכם הי״ו.

כ״ד הכותב למען כבוד ד׳ ותורתו הקדושה ומחכה לבגצבב״א
ה״ק אהרן ווייס אב״ד דגליל בנעדיקאוויץ

מקום החותם
ה. מאד
ב״ה

שוכ״ט על ראש אהובי ה״ה כבוד הרבני המופלג בתו״י כש״ת מו״ה...

אחדש״ה הנני להודיע כי כאשר קראתי שורותיו נבהלתי מראות ותרגז בטני על שמועות דברים הנ״ל, חלילה לי לדבר כדברים האלה בענינו של דבר העומד ברומו של עולם וח״ו לגרום הירוס או פירוד בדתוה״ק ואני לא אדע דבר שדברתי בענין זה מו״ה ברוך רייכפעלד ופלא בעיני מה ראה על ככה ליתן יד למהרסים ומצערים יראי ד׳, ע״כ לא תשמעו אליו ולא תטו אוזן כלל מה שאומר בשמי או בשם איזה רבנים, כי בעוה״ר מקלקל השורה — וחלילה לעמוד מנגד בעת באים צרים לזוז חיל דאוריתא ולהרוס גדרן של צדיקים ח״ו ואדרבה בכל אשר אמר לכם הגאון המובהק אב״ד שליט״א אליו תשמעון ובכל אשר יצוה לכם תשמורו ולא תזיזו אפי׳ כ״ש מכל דבריו ואז תצליחו, וידוע כי הוא ראש פינה אשר אליו פונים, ובכל עת ועונה עומד כחומת ברזל נגד המהרסים אשר לפני שרים יר״ה יתיצב למען הציל שארית הפליטה קהלי היראים וחפץ ד׳ בידו הצליח, וק״ו בנו של ק״ו בעת כזאת ברב צדקתו יצא לעזרת ד׳ בגבורים ללחום במלחמות ד׳ בכל עוז ותעצומות והמצוה והחיוב על כל ב״י י״ש

לעמוד לימין צדקתו למען הקים דברי התורה הזאת כמ״ש הרמב״ן ב״פ תבא ופסק״י בש״ע יו״ד דאפ׳ שבועה אינו חל לבטל מצוה זו כמ״ש בט״ו ס״ק מ״ב כי מ״ע דאוריתא היא בכלל ושמרתם וכו׳ ועיי״ש, ומובטחני כי תהיו זהירים וזריזים לקיים מצות ואתם הדבקים ודרשו חכמז״ל לדבק בת״ח כ״ש להיות דבוק במוראכם ורבכם הגאון המובהק אב״ד הי״ו ונזכה עם כל אחב״י לראות בראש שמחת עולם ולראות מורה לצדקה בקרב הימים כא״נ הטהורה ונפש אוה״נ מוקירו דו״ש.

ה״ק מרדכי ליב ווינקלער
ח״פ מאד

מקום החותם

מלחמת הבחירות שהתנהלה בימים ההם היתה קשה ביותר. מתפללי ״הקלויז״ שהיו ברובם תלמידים מישיבות של מערב המדינה — ולמרות שנתפשו לחסידות, התיצבו לימין הרב בלב ובנפש ובראשם ר׳ יוסף שמואל מושקוביץ, שהיה נשיא הקלויז ור׳ יעקב ברודא שהיה גבאי ראשון של הקלויז הם הנחילו מפלה גמורה למתנגדי הרב. שהובסו ללא קום. המשכילים למדו לקח ממפלה זו והשלימו עם העובדה שהקהילה תתנהל בצורה שהתנהלה בעבר — ברוח ישראל סבא. — הפלג החרדי שהצטרף למתנגדי הקהילה ראה כי אין כל תקוה שמטרותיו יתגשמו כן והניחו את נשקם — השלום שוב שרר בקהילה ואיפשר עבודה פוריה לטובת הקהילה ואנשיה.

כאמור עשה רבי אלעזר לעוו את הכל שלא יהא פרץ בכרם בית ישראל. על תכונת נפשו ועל עמדו על משמרת הדת אפילו בדברים שקנאי החסידים הפקירום, יעיד מכתבו הבא לרבה של גרויסווארדין: הרב הגאון ר׳ משה הירש פוקס בעל ״יד רמה״.

ב״ה אונגוואר ד׳ נצבים תרמ״ז

אחדש״ה לבי אל נערי בנ״י ההולכים לדרוש וללמוד לשון וחכמת חיצוניות בבתי ספר גימנאזיום אף כי ברור בעיני שכל באי׳ לא ישובון כפי שהנסיון אין אחד מהם ירא ד׳ וחפץ במצוותיו עכ״ז החק והממשלה כי יכתבו נערי בנ״י ביום ש״ק ויו״ט גזירה רעה היא, יען נודעתי מכמה מקומות וגם מכמה האבות עודם מחזיקים בתורת ד׳ ומקיימים מצוותיו ולבם נשבר בקרבם על בניהם שמה. וכבר דרשו רז״ל על ״באשר הם שם״ כידוע, והנערים אף כי סופם רע למרות

דברי קודש מ״מ באשר המה נערים, האשמה על אבותיהם, לא עליהם, והחיוב גדול באם אפשרי לעזור להצילם מחילול ש״ק ויו״ט. אי לזאת באתי בדברי אלה לעוררו כי קראתי בעלי העת כי האדון מינסטר טיסא יהיה ביום 20-21 חודש זה למספרם בגרוו״ד טוב כי היהודים דשם יערכו עבור זה מכתב בקשה אליו ואין רחוק כי בעת הזאת יהי׳ רצון לפניו וישמע לדבריהם, ואצפה לתשובה בדבר הזה ואקוה כי דברי יכנסו ללבבו הטוב, דברי הדוש״ת אוהבו ומכבדו הטרוד מאד״.

השתדלות זו נשאה פרי והגזירה נתבטלה. התלמידים היהודים שוחררו מחובת הכתיבה בבתי הספר בשבתות וימים הטובים.

בסוף ימיו פרצה מלחמת העולם הראשונה. הרב נתגלה בכל יופיו, זיוו, יכולתו וכושר עסקנותו. פליטי גליציה מצאו בו אדם אשר דאג להם כאב הדואג לבנו. אף שכבר היה זקן מופלג, לא חס על בריאותו ועשה גדולות ונצורות לטובת אחיו האומללים — הפליטים. כל זמנו היה קודש אך ורק בטפול פליטים אלה — הוא עמד בראש הועד וארגן את כל העזרה — יהודי גליציה ידעו לספר גדולות ונפלאות על העבודה המסורה זו.

אף שהיה עסוק וטרוד בעניני כלל ישראל, לא הזניח רבי אלעזר לעוו את ישיבתו הגדולה, שאותה טיפח באהבה רבה וביד רמה. ישיבתו גדלה משנה לשנה. מכל קצוי המדינה נהרו לישיבה תלמידים שבאו ללמוד ולשמוע לקח מפיו. לתלמידיו דאג בנאמנות ובמסירות וכל מחסורם היה עליו. גם בימים הקשים של המלחמה העולמית הראשונה לא הזניח את הישיבה ועשה מאמצים על אנושיים להבטיח את קיומה.

ר׳ אלעזר לעוו היה עקבי, כאמור, בדעותיו ועמד איתן על משמר היהדות הדתית והתנגד לכל החידושים שרצו המחדשים להכניס במסורת היהדות. נציין כמה מתשובותיו האופינייות בענינים אלה:

א. על שאלה שנשאל בקשר לסתירת בנין בית הכנסת הישן ובמקומו לבנות בית כנסת חדש. הוא משיב: בכמה קהילות חששו לדעתו של המג״א ולא סתרו את בית הכנסת הישן ואולם יש קהילות ישנות במדינתינו שהקלו בפסק דינו של הב״ח. ע״כ יוכל מע״כ נ״י לשאול את פי אביו הגאון נ״י מקום הולדתו עיר פ״ב (פרעסבורג), באיזה

דרך נתחדש שם הבנין ואם ע״פ מורי הוראה נהגו היתר. כאן באה התוספת:

״ועוד על אחת אעורר את מע״כ נ״י לפי השערתי אנשי קהילתו יראים את ד׳ ולא יעלו על דעתם להדמות ח״ו במעשה הבנין לאלה חדשים אשר אליהם נאמר וישכח ישראל את עושהו ויבן היכלות ועיין בנוב״י מה״ב סי׳ י״ח. אבל דבר ברור כי לא ימצא איש ירא ד׳ מורה הוראה במדינתינו או חוץ למדינתינו שיתיר לסתור בית הכנסת הישנה נגד המג״א, למען עשות בית הכנסת בתמונות היכלי המתחדשים או אפילו קצת דמיון לתמונות היכליהם ובפרט נאמר ע״ז בחוקותיהם לא תלכו.״ ב. האם יש להתיר עבודות ריחיים של קיטור (דאמפפמיהלא) בשבת ע״י שיקבל המאשינסט (המכונאי) חלק בריוח? תשובתו: בודאי ישנם כאלה שיחפשו היתרים, כמו במכירה שיצא היתר בפולין וכן שיעשה שותפות עם גוי, אבל אני לעצמי אינני מכניס א״ע לשום היתר במלאכת שבת ואם באים לפני לשאול בכמו אלה, כי הרבה בעלי ריחיים בגבולינו — אשיב להם כי איני מכניס א״ע (את עצמי) בשום היתר ואם יבקשו היתר ילכו אל רבנים אחרים לשאול וקבלה בידי מאאמ״ו (מאבי אדוני מורי ורבי) הגאון הקדוש זללה״ה שלא להתיר כי אם נכניס א״ע להיתרא בעבודת השדה, ברחיים וכיו״ב לא מינכרא שביתת שבת...

הוא לא חיפש היתרים ולא ראה בכך פחיתת כבוד, אם ישאלו השואלים שאלות אלה רבנים אחרים. הוא נשאר עקבי להשקפתו.

שאלה אחרת שהסעירה קהילות שונות וגרמה למחלוקת ולריב קשה בין הרבנים לבין קהילותיהם, נוגעת לעניני חזנים ותפילות:

האם החזן וכן אם הוא מתפלל עם משוררים, הרשאים המשוררים לכפול התיבות והמלות ב׳ או ג׳ פעמים וכיו״ב. על כך משיב הרב בין היתר... ״דבר מאוס הוא, כי מי יהין לדבר בלשון עלגים לכפול המלות הרבה פעמים לפני מלך בו״ד (בשר ודם) ועאכ״ו (ועל אחת כמה וכמה) לפי ממ״ה (מלך מלכי המלכים) הקב״ה ובתוך התפילות שאין רשאין להפסיק, לכפול המלות לכבוד הנגינה הוי הפסק גמור וגם משנה ממטבע שטבעו חז״ל אבל מה אעשה אם בעוה״ר היראה נתמעטה ובעזות גוברת עושים מה שבלבם חפץ ואין משגיחים לדברי חכמים וגם במדינתינו בהרבה קהילות נעשו פרצות כאלה וכן בקהילתי פה, וצווחתי ככרוכיא נגד זה ולית דמשגח בי. אנכי לא הלכתי עד הנה

לבית הכנסת בעת שהקאנטאר (החזן) ומשוררים עושים השחוק. ראשי הקהל דפה היו אצלי לשאלני, והשבתי להם, כי תפילה זו תפילה, ואסור לענות אמן אחריו וכן אסור לאמר קדושה עמו ותפילה כזו כשאר שחוק בבית טרטיאות ועכ״ז אינם שומעים לקולי ובל אפונה כי כן בכל שאר הקהילות במקום שהרבנים יראים כקוץ בעיניהם דבר זה אבל דבריהם אינם נשמעים כמו שאין נשמעים דברי פה עירנו ותפילתי כי יערה ממרום רוחו עלינו וד׳ יטהר לבית בני ישראל ויקוים בנו מקרא שכתוב והשיב לב אבות וכו׳...״

קהילת ברגסאס קבלה חזן ותפילתו, בלוית משוררים, גרמה לריב קשה בין רבה של הקהילה הרב אברהם יהודה הכהן שווארטץ, בעל ״קול אריה״ לבין הנהלת הקהילה שהצריכה את התערבות גאוני הונגריה: המהר״ם שיק, רבה של חוסט; רבי חיים צבי מאנהיימער רבה של אונגוואר, האדמו״ר הרב יקותיאל יהודה טייטלבוים רבה של סיגעט והרב חיים סופר רבה של מונקאטש.

בשאלת השגחת הכשרות על האיטלזים, הוא אומר: כל האיטלזים שמכרו בשר כשר היו מרוכזים פעם במקום אחד — וכעת נתפזרו בחוצות שונות ואף כי בגלל ההשגחה היתירה לא יצא מכשול מאומה אבל כבד מאד ההשגחה לאורך הזמן ומזאת הדאגה שאלתי כי כל המקולין (איטלזים) שמוכרין בהם בשר כשר מבהמות גסות יהיו מרוכזים כמה שיהיו במקום אחד, זה אצל זה יהיו נקבעים. הוא הצליח במשימה וכל האיטליזים רוכזו במקום אחד. לכל קצב וקצב היה תא מיוחד — והמפתח לתא זה היה בידו, אולם המפתחות של הכניסה לאולם הגדול היו בידי המשגיח של הקהילה — ורק הוא היה יכול לפתוח את דלת הכניסה לאולם הגדול. וכך נשמרה ההכשרות במדה המקסימלית ביותר.

את עקביותו שלא להתפשר על חידושים — שנתקבלו והם סותרים מנהגים קודמים רואים בתשובתו — אל רבי צבי הירש שפירא בעל ״דרכי תשובה״ ורבה של מונקאץ שכותב אליו כי החברה קדישה בקהילתו החליטה להוביל את המת לבית החיים בעגלה. תגובתו: כתוב בקבורת יעקב אבינו ״וישאו אותו בניו על כתף״ ובכל אופן לא בעגלות — וממשיך הרב — וכאשר הייתי באויהעל הסכימה שם החברה לעשות עגלה למתים נגד רצוני וירדתי בעבור זה מהרבנות וביום הקבוע לתשלום שכר הרבנות שלחו לי השכר ולא רציתי

לקבלה והשבתי כי איננו עוד רב. ובאותו זמן שמעו לקולי ולא עשו התחדשות ואחרי ימים שוב עלה בדעתם לעשות התחדשות וחודשו העגלה למתים ונכנסתי גם זה בעובי הקורה ונעשה מה שנעשה, ובבואי הנה — אונגוואר — מצאתי כי תיקנו כבר בימי הגאונים ז״ל לפני, אמרתי לא עלי לסתור מה שעשו הראשונים וכן במונקאטש זה דבר חדש ובלי ספק יהי׳ למורת רוח לרוב בני הקהילה השם ישמרם ובקל יוכל לבוא לידי מחלוקת ועל כן תמה אנכי על האנשים המבקשים ככה... ואקוה כי דברי היוצאים מן הלב יכנסו ללבבם ויהי׳ כפליים לתושיה שלא יעשו בקהילתו התחדשות והשלום יכון בעירו [דברי הדוש״ת והמצפה לישועת ד׳ מוקירו ומכבדו אלעזר לעוו בהגאון מור״ר ירמי׳ זללה״ה.

גם למקום אחר הוא עונה ברוח זו: ״ועי״ד שרוצים בני החברה קדישא דשם לתקן עגלה להוביל ב״מ (בר מינן) לבית החיים הנה שאין זה תיקון אלא קלקול. ומעכב״ת בודאי יהי׳ בזכרונו בעת שהסכימו אנשי הח״ק דאויהעל לתקן עגלה עזבתי הרבנות שלי וכאשר בטלו הסכמתם חזרתי ברבנות שלי. ואחרי ב׳ שנים כי הסכימו מחדש ככה וראיתי כי רוח ההתחדשות נוססה בקרבם עשיתי הפירוד, ונתאחדו היראים לקהילה בפ״ע (בפני עצמם) ואף שמצאתי פה העירה (אונגוואר) כן והחרשתי והוא כיון שמצאתי שנעשה כן בפני הגאונים נ״ע שלמפני — ומעכ״ת נ״י שאל בעד עצתי אם יכנס בעובי הקורה בדבר הזה, הנה קשה עלי מאד ליעץ בזה כי לא כל איש יוכל לעמוד בנסיון... ועכשו כי אנשי קהילתו המה בעלי שכל לא יעמדו על דעתם בדברי הבלים האלו.

היה גם, לפי תקנות כולל ״שומרי החומות״, חבר נשיאות ה״כולל״. בתפקיד זה הוא פנה ביחד עם עמיתו לנשיאות הכולל, הרב שמחה בונם סופר רבה של פרסבורג, לשלומי אמוני ישראל נדיבי עם אלוקי אברהם, אלופים וקצינים, ישרים ותמימים וגבוהים עליהם הרבנים המאוה״ג יושבי על מדין איש על דגלו בארץ אונגרן ד׳ עליהם יחי׳ וישפות שלום עליהם ע׳״ס.

ב״ה

דבר שפתים להמליץ בעד כוללינו באה״ק אך למחסור, כי ידוע גודל מצוי׳ ישוב אה״ק ובפרט להחזיק שם יראי׳ צדיקים, ת״ח העובדים את ד׳ באדמת קודש, ועיניהם תלויות רק לנדבות אחיהם

במדינתינו. ומצורף לזה כמה אלמנות ויתומים ותינוקות של ב״ר (בית רבן) והעוני והמחסור להם כי אין להם ככל הצורך לידי חיותם ואין קומץ הנדבות משביע את הארי. גם אין להם בית דירה, וע״כ דבר גדול הוא לטובת הנדיבים כמו לטובת האומללים לבנות בעיר ד׳ שמה בתים לדירה על האדמה אשר קנה הגביר מו״ה יצחק צבי ר״צ (יצחק צבי ראצסדארפער) נ״י ושלוחי דארעא דישראל הרבנים המופלגים המוכ״ז הי״ו יבררו לפני הנדיבים אנשי חיל הדברים באיזה דרך יעשו לטובת שניהם ולהשומע ינעם ותבוא עליו ברכת טוב.

אונגוואר עש״ק האזינו
אלעזר לעוו בהגאון מו״ה ירמי׳ דלהה״ה
אבדק״ה

עם כל חבתו לארץ הקודש — הוא הבדיל בין חיבת ציון לעבודה הפוליטית־ההתישבותית של הסתדרות הציונית בכלל ושל המזרחי בפרט. הוא הצטרף לאיסור שהוציאו גאוני הונגריה, שאסור להמנות לא רק על המחנה הציוני אלא גם על הסתדרות המזרחי — כפי שנכתב באיסור: ״אנחנו מחויבים לשמוע בקול גדולי וצדיקי מדינתנו שלא להתחבר בחברת המזרחים ואסור לקחת חבל באסיפתם״.

על איסור זה חתמו רוב רבני הונגריה — וביניהם רבי אלעזר לעוו.

סכסוכים רבים פרצו כאשר רבנים התישבו בעיירות ובכפרים שמצודתו של רב העיר הגדולה והמחוזית היתה פרושה עליהם. לא מעט בוררויות ודיני תורה התקיימו בעניינים הללו. רבי אלעזר לעוו היה מן הרבנים היחידים אשר עודד והמריץ רבנים להתישב בעיירות ובכפרים שהיו נתונים תחת מרותו. הוא העמיד תנאי עיקרי אחד שהרבנים והדיינים האלה יקחו חלק פעיל בחיים הדתיים של העיירות והכפרים. שיתנו שעורי תורה, שילמדו בדברים המושכים את לב העם ותפקידם לא יגמר רק בפתרון שאלות שבאים לשאול אותם. הנהלת הקהילה הביעה לא פעם את מורת רוחה מדרכו זו של הרב שכן הקהילות הקטנות פסקו מלשלם לקהילה המחוזית ברם הוא לא השגיח בכך והמשיך בדרכו זו.

למרות עיסוקיו הרבים כרב העיר ופעילותו הציבורית הענפה, הוא הוציא לאור את ספרי אביו ״דברי ירמיהו״ על הרמב״ם בשני חלקים (מונקאטש תרל״ה — ו׳) שנחשבו מאד על ידי רבני הדור. רבנו הגדול נפטר, זקן ושבע ימים, בן ע״ט, בי״ד לחודש כסלו תרע״ח

(1917). הוא לא נקבר באוהל הגדול של רבני אונגוואר כיתר רבני העיר, אלא, לפי צואתו, הובל לקבורה לעיר אויהעל ונטמן על יד קברו של אביו הגדול. בהלויתו שיצאה מבית הכנסת הגדול של העיר, הספידוהו רבני הסביבה בהשתתפות אלפים, ביניהם ראש העיר, חברי המועצה העירונית, מפקד הצבא בעיר, מפקד המשטרה וקציניהם. מבית הכנסת הובל הארון לתחנת הרכבת — הממשל העמיד רכבת מיוחדת להובלת הארון לעיר אויהעל. ראש הקהילה והנהלתה ומאות מיהודי העיר נסעו ברכבת זו לחלוק לרבה הגדול של העיר את הכבוד האחרון.

בנו, הרב ירמיהו לעוו, הוציא לאחר פטירתו את ספרו, הידוע בעולם הרבני והתורני בשם ״פקודת אלעזר״ והוא כתב הקדמה לספר בשם אמתחת בנימין. (סאטמאר תרצ״א).

הדיינים ששימשו בבית הדין שלו הם אלה ששימשו כדיינים עוד בימי רבי צבי הירש מאנהיימער: הרב גרשון בנעטה, חתן ר׳ שלמה גאנצפריד, נזכר בשו״ת בית הילל סי׳ צ׳, צ״ג. נפטר בשנת תרס״ט (1909); הרב שלמה זלמן ברודא, נדפסו ממנו הרבה חידושי תורה בירחון ״תל־תלפיות״, גם הוא חתן ר׳ שלמה גאנצפריד, היה חובב ציון נלהב. נתפרסם ממנו מאמר ארוך בירחון תל־תלפיות שבו הוא משיג על הרבנים שאוסרים להסתפח על שורות המזרחי. הוא לא נרתע לפרסם את המאמר נגד דעת רוב רבני הונגריה. במאמרו הוא ממליץ לקחת חלק פעיל בפעולות הסתדרות המזרחי. הוא נפטר בשנת תר״ע. (1910). נוספו עליהם: הרב ברוך רייכפלד, חתן הגאון ר׳ חיים צבי מאנהיימר. (ראה עליו בעמ׳ 101). הוא היה גדול בתורה ועמד בראש חברת תלמוד תורה בעיר. נפטר בשנת תרע״א. (1911). בשנת תרע״ב (1912) נתקבל לדיין, מורה צדק ומגיד מישרים הרב יונתן שטייף. הוא היה שקדן ותלמיד חכם גדול, מחבר הספר ״למודי השם״ על התורה והמסורה. היה אהוב מאד על אנשי הקהילה, וצערם היה גדול כאשר, בשנת תרפ״ה, (1925) הוא עבר לשמש בתפקיד דומה לעיר הבירה בודהפסט. הוא ניצל מהשואה והצליח להגר לניו־יורק שבה נתקבל לרב הקהילה ״הגרמנית״ בניו־יורק. גם שם פעל גדולות ונצורות בעזרה לפליטי השואה שהצליחו להגיע לניו־יורק בכלל ולפליטי הונגריה בפרט. היה אהוד בקהילתו וחברי הקהילה היו נשמעים לכל קריאתו.

דיינים נוספים היו: הרב מאיר אסטרייכר שהיה חסיד. הוא היה

הפוסק העיקרי בשאלות איסור והיתר. מקומו היה בחצר בית הדין על יד המשחטה של הקהילה; הרב משה ברוידא — שגם הוא היה חסיד והיה נכדו של רבי שלמה גאנצפריד.

שנתיים היתה העיר בלא רב וזאת בימים הקשים ביותר שעברו על תושבי העיר. היו אלה הימים של חילופי המשטר בסוף מלחמת העולם הראשונה. העיר עברה משלטון ההונגרים לשלטון הצ׳כוסלובקים. צ׳כסלובקיה קמה, בחלקה הגדול, על חשבונה של הונגריה המנוצחת. ומעיר מחוז הפכה אונגוואר לעיר הבירה של חבל רוסיה־הקרפטית, שהיתה מאז חלק אינטגרלי של הרפובליקה הצ׳יכוסלובית. קשה היתה הבחירה של רב כי היה צורך לספק את הדרישות של כל התושבים של העיר שהיו בה: מתנגדים, חסידים, משכילים, ציונים ומתבוללים. בשנת תר״פ (1920) החליטה ראשות הקהילה לבחור ברבה של חוסט, הרב אברהם יוסף גרינוואלד, בנו הבכור של בעל ״ערוגת הבושם״, רבי משה גרינוואלד, אחד מגאוני הונגריה, שניהל את הישיבה הגדולה בעיר חוסט. רבי אברהם יוסף שימש ברבנות בעיר מאקאווא, ולאחר פטירת אביו הגדול בשנת תר״ע, (1910) הוא נבחר למלא את מקומו בעיר חוסט. הוא היה מן הרבנים החשובים בדורו, גדול בתורה ובעל מידות.

באונגוואר מצא רבי אברהם יוסף גרינוואלד כר נרחב לפעולות. הצבור בעיר תלה תקוות רבות באישיותו של הרב, אולם מחלתו הקשה, לאחר שנתיים של פעילות פוריה, מנעו מלהתערב יותר מדי בעניני הקהילה. הוא ניהל ישיבה גדולה שחזרה לתפארתה הקודמת ושוב למדו בה מאות בחורים. — בשנות כהונתו — הוא כהן ברבנות כשבע שנים — סודר עירוב בעיר לפי תכניתו. בעבודה זו השקיע מרץ רב כדי למנוע תקלת רבים ולהסיר מכשול. היה מקובל גם על המוסדות הממשלתיים והעירוניים. הנהלת הקהילה לא חסכה אמצעים כספיים לריפוי הרב ממחלתו הקשה והעמידה לרשותו פרופסורים חשובים שהובאו במיוחד מכמה בירות באירופה. הוזמן גם פרופסור חשוב משבדיה שנאמר עליו שהוא המומחה העולמי למחלות שרב העיר לקה בה. במשך תקופת מחלתו האחרונה של הרב נמנע ממנו לקחת חלק באופן מעשי בעניני הקהילה ואז החלה הרבנית לחוות דעה בשם הרב ולקחת חלק פעיל בעניינים. היא גם דרשה הוצאות כספיות שחרגו מהמקובל ולא נהגו בהם בעבר והקהילה

נאלצה להיענות לה. לדאבון אנשי הקהילה נפטר הרב בעודו צעיר לימים בט״ו בטבת תרפ״ח (1928), אשר למקום קבורתו היו חילוקי דעות במשפחה. חלק טען שיש להטמינו על ידי קבר אביו הגדול בעל ״ערוגות הבושם״ בעיר חוסט. החלק האחר ובתוכם הרבנית, — דרש שיקבר באוהל הגדול של רבני אונגוואר. סברת הרבנית היתה שאם הרב יקבר בעיר, יקל על המשפחה לטעון טענת חזקה על הרבנות והיא תוכל בעזרת כמה חברי הקהילה להושיב על כס הרבנות את בנה הבכור הרב יהושע גרינוואלד — חתן הרב פאנעט מדעש.

בבית הדין של הרב אברהם יוסף גרינוואלד, נוסף לדיינים שהזכרנו, ששימשו בימי כהונתו של ר׳ אלעזר לעוו, שימש גם הרב מאיר בלייא. הוא היה יליד אונגוואר. היה חתנו של הרב מקליינווארדיין. היה תלמיד חכם גדול ועזר לרב העיר לנהל את הישיבה. כמה שעורים נתנו על ידו. לאחר פטירתו של רב העיר, עד לבחירת רב חדש, ניהל הרב מאיר בלייא, שהיה אהוד על אנשי הקהילה, כיליד העיר, את הישיבה והיה מרביץ תורה ברבים.

לאחר פטירתו של הרב אברהם יוסף גרינוואלד פרצה בעיר מחלוקת עזה בקשר לממלא מקומו — זו המחלוקת היחידה והגדולה בחיי הקהילה, שהביאה לפילוג חמור. מחלוקת זו לא הביאה כבוד ליהודי העיר. ראשיתה של המחלוקת באלמנת הרב — אשה פעלתנית ושתלטנית — שדרשה את כסא הרבנות בתורת חזקה — לבנו הבכור של הרב הנפטר, הוא רבי יהושע גרינוואלד. היו כאלה שתמכו בה, אולם רוב חברי הקהילה התנגד לדרישה זו — הם זכרו את פעלתנות היתר של הרבנית בימי כהונתו של הרב ואת פזרנותה ודרישותיה הכספיות המרובות ועל כן התנגדו בחריפות לדרישתה, מבחינה מעשית וגם עקרונית שהרי מעולם לא נתקבל רב בקהילה בתוקף חזקה. גאונים גדולים אחרים לא נתקבלו בעבר כרבני העיר מטעמי חזקה מה עוד, שבכתב הרבנות שנמסר לכל רב באונגוואר יש סעיף מפורש האומר שאין טענת חזקה לבני הרב על הרבנות בעיר יתר על כן גם רבי אברהם יוסף גרינוואלד נתקבל לרב בעיר נגד החזקה שהיתה לבנו של ר׳ אלעזר לעוו — הרב בנימין זאב לעוו. אלמנת הרב לא התחשבה בכל הנימוקים שהוזכרו. היא עירבה בענין את הרשויות העירוניות שאתם קשרה קשרים טובים. וכך פרצה מלחמת דעות הגדולה והממושכת בעיר אשר, כאמור, הורידה את כבוד יהודי העיר

בעיני האוכלוסיה הכללית בכלל ובעיני השלטון בפרט. השלטון נהנה ממלחמת היהודים בינם לבין עצמם, — אבל כלפי חוץ הם העמידו פנים שהם אינם שבעים רצון. אונגוואר, שהיתה ידועה כעיר שקטה ללא מריבות, נהפכה לשדה מלחמה ממש. המחלוקת התנהלה מתוך קנאות עוורת וצד אחד לא חס על כבוד הצד השני. הוצעו הצעות שונות על ידי נכבדי הקהילה, וביניהם גם הצעה לדחות את הבחירות לרב העיר — בינתיים ישמש בן הרב הנפטר כראש אב בית דין, עד שיעלה בידי הצדדים להשקיט את הריב ולהרגיע את הרוחות — ואז הבחירות תתקיימנה באוירה רגועה. אולם אלמנת הרב, כאמור, לא ויתרה. היא טענה גם בפני הרשות — בעקשנות — כי עיר הבירה אינה יכולה להשאר בלא רב ועל כן יש לקיים את הבחירות, אלא שבינתיים, הצד הזה, שדגל כי בתורת חזקה מגיע כס הרבנות לר׳ יהושע גרינוולד, התחרט מהצעתו לבחירות מיידיות ודרש שר׳ יהושע יעלה על כס הרבנות מבלי כל בחירות. מועצת הקהילה התנגדה לכך והחליטה שהקהילה תגש לבחירת רב. רשאי וזכאי רבי יהושע להציג את מועמדותו כמו כל רב אחר — ההכרעה תהיה בבחירות חשאיות ע״י חברי הקהילה שיש להם זכות הצבעה, המועמד אשר יקבל את רוב הקולות יבחר כרב העיר.

הנהלת הקהילה הציגה ארבעה מועמדים — ובין אלה היו שני מועמדים בכירים. רבי יוסף אלימלך כהנא רבה של צעהלים ורב יהושע גרינוולד — הבן של הרב הנפטר.

מובן שכל צד ניהל תעמולה עזה — לפעמים אפילו פרסמו מכתבים גלויים שפגעו בטעם הטוב והשתמשו בכך שני הצדדים. פורסם חומר שפגע באופן אישי באנשי הקהילה ולא היה לכך כל קשר לאישיותם של המועמדים או לבחירות. בדרך כלל פורסם החומר בשפה ההונגרית או בגרמנית, כך שגם האוכלוסיה הנוצרית יכלה לקרוא את החומר התעמולתי. רק לאחר מכן פורסם החומר — ביידיש דייטש באותיות עבריות.

הצד של ר׳ יהושע גרינוולד שטען טענת חזקה, פרסם חוברת בשם ״כתבי קודש״, ״מכתבים מרבנים גאוני וצדיקי דורינו שליט״א, דברים חוצבים להבות אש הנאמנים באמת ובאמונה, שכתבו והביעו דעתם — דעת תורה בדבר כסא הרבנות דקהלתינו יצ״ו.

וגם כתבי התרת הוראה של הקאנדידאט הרה״ג איש חמודות פה

מפיק מרגליות המפורסם מו״ה יושע גרינוואלד שליט״א בן אדונינו מורינו ורבינו הגאון הצדיק המנוח מרן האבדפ״ה זצללה״ה.

וכל איש ישר הולך למראה עיניו ישפוט ויבין את אשר לפניו!!!״

רבה של חוסט בימים ההם, רבי יוסף צבי דושינסקיא כתב מכתב לאחד מבני הקהילה באונגוואר ונאמר בו, בין היתר: ״אחדש״ה החשיתי מעולם אחריש ואתאפק להתערב בעניני קהילה אחרת כאשר נמנו וגמרו קדמוננו אך כעת לא אוכל להתאפק לקרוא תמה איך יראי ד׳ וחושבי שמו בקהילתכם יצ״ו תעמדו מרחוק בידיים משולבות וזרועות חבוקות בעמוד זרים לחלל קדש והנה אני בעניני בשעת חימוס מיד לאחר פטירת הרב הגאון הצדיק האב״ד זצ״ל ערכתי מכתב לדבר על לבם לשום המשרה והעטרה למי שהולמתו בנו הרה״ג מו״ה יושיע נ״י המשובח והמפואר בפי כל מכיריו וע״י סבה הי׳ לו פתחון פה לפי וראיתי כי באמת ת״ח גדול ומובהק הוא לא יבוש כי ידבר בשער וכעת שמעתי ותרגז בטני כי ראשי הקהילה וצריך להביא הדבר לפני ההמון הגדול וקטן שם הוא ועל פיהם יוגמר ויוחלט אם יש כאן חזקה או לא. שומו שמים! הנהיתה כזאת ואם האסיפה הכללית תחליט שאין כאן חזקה כבר נפסק הדין! ותורה מה עליה, תורה תורה חגרו שק שכך עלתה בימינו שקהל קדושה כמו אונגוואר יע״א אשר היתה חומת ברזל לגדור גדר ולעמוד בפרץ איך עלה בה הפורץ לא אבו שמוע דבר ד׳ מחכמי הדור הי״ו להתיעץ עמהם ולילך אחר מועצותיהם והגד הוגד לי שהרב מו״ה יושיע נ״י אוהביו ומכיריו בקשו מהקהל שעכ״פ יכבדוהו לדרוש במקהלות גם זה מנעו ממנו לא יאומן כי יסופר איזה חסרון או היזק הי׳ יכול להסתעף מזה ע״כ אמרתי שתמה קראתי ותירוץ לא מצאתי כי לא נאה ולא יאה לעמוד בשתיקה כהודאה. ואליכם אישים אקרא לכל מי שאות אמת במצחו קומו משחו מגן לעזרת ד׳ בגבורים וכבר כ׳ בחובת הלבבות שכמו שנר קטן דוחה חושך מחדר גדול כך מעט אמת דוחה הרבה מן שקר, ומכש״כ שאקוה שרוב בני הקהל אהובים וברורים מבקשים האמת רק שתעו בדרך אורחות עקלקלות אשר שם לא ימצאוהו, ואולי דברי המועטים היוצאים מן הלב ימצאו נתיב סלול אולי יחוסו ואולי ירחמו על כבוד התורה והעושה שלום במרומיו ישום שלום בפמליא של מעלה ובמחניכם שלו׳ ושלוה בארמונתיכם ויהי׳ נועם ד׳ עליכם מעתה וע״ע.

והננו בכל חותמי ברכות בד״ש וכ״ט לכל א׳ וא׳ ממכירים ומיודעים ידידו הדו״ש בכל לב ונפש.

יוסף צבי דושינסקיא.

רבה של אינטעראס־נאסאד, רבי אברהם יהושע פריינד כותב לאלופים וקצינים נגידים וחסידים... בק״ק אונגוואר יצ״ו.

לא טובה השמועה אשר שמעתי כי עדיין לא נתתם לבכם למלאות מקום הרב הגה״צ אב״ד דשם אשר זה זמן רב מעת אשר נסתלק הגאון המנוח אב״ד דשם זצללה״ה וזהו ענין פלילי כי ידוע לכל מבין ומשכיל כמה מכשולות שיכולין לצמוח מזה ר״ל ע״י אשר הקהילה יושבת מבלי קצין שוטר ומושל ואך למותר הוא להאריך בזה בפרט בקהילתכם אשר הגאון המנוח אב״ד דשם זצללה״ה הניח אחריו בן כמותו הראוי לאותו איצטלא למלא מקום אביו זלה״ה בתורה ויראה... ולמה זה תדחו את הדבר מיום ליום ובלא״ה לא ירהיב בנפשו רב שהוא בגדר ת״ח וירא ד׳ לקבל המשרה דשם שעפ״י דותה״ק שייך חזקת הרבנות לבן הגאון המנוח זללה״ה ובוודאי לא יזכה ולא יהי׳ לו סיעתא דשמיא להורות כהלכה כי גוזל החיים והמתים ובוודאי יכוה בגחלת נחלת אבותינו וחפץ ד׳ בידכם יצליח לקיים כמצוה עלינו בתוה״ק שבכל המינוים הבן יורש את אביו וד׳ הטוב יכתוב ויחתמכם ויגמור משפטיכם לחיים טובים ושלו׳ הדבש״ת באה״ר מצפה לבשו״ט.

ה״ק אברהם יושיע פריינד.

גם רבי שלום אליעזר הלברשטאם מראצפערד, בנו של רבי חיים מצאנז פנה בקריאה: ״באתי זה לעורר אתכם ולבקש אתכם למען השם לקבל את בן הרב הגאה״צ המנוח זלה״ה לרב ואב״ד בקהילתכם כי הרב הגדול מו״ה יושיע שליט״א ראוי הוא לאותה איצטלא למלא מקום אביו זלה״ה והשמרו בנפשותיכם ולא תשגו כי יראתי שלא יתחרטו האנשים הממאנים בכל הענינים שלא יכוי׳ ח״ו בגחלתם של המנוח הצדיקים הקדושים זלה״ה. ואם תאבו ושמעתם מטוב הארץ תאכלו״...

רבה של סטראפקוב רבי שלום הלברשטאם פנה אף הוא בענין זה:
״לכבוד החסידים והישרים והתמימים בק״ק אונגוואר יע״א.

״הנני בזה לבקש אתכם שתעטרו את הרב המאה״ג החסיד מהו׳ יושיע גרינוואלד נ״י בעטרת הרבנות דעירכם כי יש לו חזקה מאביו

הרב הצדיק הגאון זצ״ל וגם הוא ראוי לאותו איצטלא ולא תזלו חלילה וחס איפכא לפגוע באיסור גזילת חזקתו ובאיסור אלמנה ויתום לא תענון וכתב הרמב״ם אפי׳ אלמנותו של מלך ובזכות שתקיימו כמצוה עלינו בתוה״ק תושעו בכל עסקיכם ובכל ענייניכם ונזכה לגאולה שלימה במהרה דידן.״

רבה של שאמלוי, הרב שלמה זלמן עהרענרייך, כתב מכתב תמיכה במועמדותו של ר׳ יהושע גרינוולד אולם המכתב לא נשלח לקהילה אלא נשלח אל הרב יחזקאל פאנעט רבה של דעש, חותנו של רבי יהושע. המכתב פורסם בחוברת התמיכה שפורסמה ושהזכרנוה:

״ואשר דרש להודיע לו דעתי בענין הרבנות דק״ק אונגוואר יע״א אשר כבוד מחו׳ הגה״צ זלה״ה שלי״ח ולכ״י ולא נאמר בו מיתה כי השאיר אחריו בן יקר אשר ממלא מקומו בחכמה וביראה ה״ה חתנו הרב הגדול חריף ובקי עצום מ׳ יהושע נ״י והנה ידוע כי דעת רוב הפוסקים ועפ״י תוה״ק מגיע הרבנות לבנו בירושה ואם כי אינו מהראוי להשיב לצד אחד אבל לאשר אנכי רואה בזה חיזוק התורה לא אוכל למנוע פרי עטי כי אני תמה על היראים דק״ק הנ״ל ששותקים לדבר זה והי׳ להם להתאמץ בדבר ואם ישתקו יתחרטו אח״כ כי יתגברו המתחדשים ויקחו להם רב אשר יהפוך הקערה על פי׳ וכבר ראינו בעינינו בהרבה קהילות שלא קבלו את הבן נחרבו והלכו לטמיון ולמעט שנים נשתכח כמעט התורה שם, וכ״ש וקו״ח בנ״ד שהרב מ׳ יהושע נ״י הוא ת״ח גדול והוא חזיון יקר בזמנינו והוא ירא ד׳ מנעוריו בודאי הוא עולה לגדולה אם יבריחו אותו ח״ו מחזקתו ובלי ספק צד החדשים ההולכים אחר החדשות ורוצים ברב שידרוש בלשון עמים ומקלו יגיד לו הן המה נגדו ואשר יראת ד׳ בקרבו בודאי מרוצה הוא שיהי׳ יושב על כסא אביו הגה״צ ז״ל... ואומר שלום לכהדכ״ג ולחתנו הה״ג הנ״ל ולכב״ב היקרים שי׳״.

גם אל התומכים ברבי יהושע הצטרף האדמו״ר רבי יואל טייטלבוים מסאטמאר שכיהן אז כרבה של קראלי.

״ב״ה אל כבוד הנגידים והקצינים מופלגי תורה ויראה חסידים ואנשי מעשה בק״ק אונגוואר יצ״ו.

הנני גם אנכי סניף לאריות אשר יצאו במכתבם בקול חוצב להבות אש לבקש ולהזהיר לעטר בכתב הרבנות שבעירכם את הרב המוה״ג החסיד בנש״ק כשי״ת מוה״ר יהושע ג״ר נ״י לאשר הוא ממלא מקום

אביו בחכמה וביראה והתה״ק אמרה להעמיד הבן בחזקת אבותיו ובפרט כי לא תמצאו רב ירא ד׳ שיכניס במקום השגת גבול ובלא״ה בעיר גדולה כמותכם אשר בתורה כמה מונים ממונים שונים אם מבקשים רב בעתים הללו קרוב לוודאי שנופלים ח״ו לבורות נשברים מרבני המתחדשים אשר כל תפארתם ממעלת החיצוניות ר״ל וק״ו במקום שהוא השגת גבול החיים והמתים אין ספק שלא תמצאו רב ירא ד׳ שיעבוד עובדא בנפשי׳ נגד הזהרת התוה״ק ויאן לכם לעשות כתורה וכהלכה וד׳ יהי׳ בעזריכם״.

בסוף החוברת נדפסו כתבי ההסמכה של רבי יהושע גרינוולד שנתנו לו הרבנים: — שלמה זלמן עהרענרייך אב״ד שאמלוי. ישעי׳ זילברשטין אב״ד וואיטצען, יוסף צבי דושינסקיא אב״ד חוסט, הרב שמעון גרינפעלד, אב״ד בידסעמיהאל.

על החוברת הזו ענו מתנגדי הרב גרינוולד בתקיפות רבה. הם התנגדו לעצם בחירת הרב רק בהסתמכות על ״חזקה״ מהו ״חזקה״? כאשר הבן שקד בלימוד התורה ואביו ראה שהבן ראוי להיות ממלא מקומו — הוא ביקש שהבן ימלא את מקומו כדי שיוכל לנהל את העדה ברוחו. אבל כאשר הבן אמנם תלמיד חכם, אבל לא ראוי להמשיך את דרך אביו, מונה אחר למלא את מקומו. את מקומו של רבינו יצחק אלפסי — הרי״ף לא מילא בנו שהיה תלמיד חכם, אלא תלמידו רבי יוסף אבן מיגאש, והרי״ף עצמו מינה אותו — כי הוא יוכל לנהל את העדה ברוח שהוא ניהל אותה. החזקה שייכת למי שיכול להמשיך את המורשת ולא של שושלת משפחתית. המשיבים הסתמכו על תשובתו של רבי משה גרינוואלד, בעל ״ערוגת הבושם״, סבו של רבי יהושע שדרש את הרבנות, שכתב בספרו חלק או״ח סי׳ כ״ד, שאין חזקה בבחירת הרבנים. הקהילה יכולה לבחור לרב את שהיא רוצה. ישנם פוסקים גדולים בישראל אשר קבעו שברבנות אין חזקה. ״כתר תורה הפקר הוא״. ברוח זה ענה הגאון הרוגוציובי לקהילת פרנקפורט שעל נהר המיין כאשר פנו אליו בענין ״חזקה״. במקום בן הרב המנוח של פרנקפורט — הרב ברויאר, נבחר לרב רבי יוסף יונה צבי הלוי הורוביץ שכיהן כרב באונסדורף. הקהילה רשאית וזכאית לבחור רב כפי חפצם.

המשיבים נגד הרב גרינוולד, תוקפים אישית את הממליצים עליו בתוקף ה״חזקה״ את הרב מסטרופקוב הם שואלים: — אם ה״חזקה״

קדושה כל כך שאסור לפגוע בה ומי שפוגע בה פוגע באיסור גזילת חזקה ובאיסור ״אלמנה ויתום לא תענון״ — אם כן מדוע רבה של סטרופקוב רוצה להושיב בכל מחיר את בנו על כסא הרבנות בעיר סובראנץ, הלא רבה של סובראנץ שימש בכתר הרבנות חמשים שנה וגם הוא השאיר אחריו בן שראוי לאותו איצטלא. בסובראנץ הרב לא מתחשב בתורת ״חזקה״ — אבל באונגוואר יש חזקה? — האם ישנן שתי תורות?! תורת סובראנץ ותורת אונגוואר?

את הרב של אירשאווא הם שואלים: מדוע מותר היה לגיסך להעמיד את מועמדותו לרבה של סובראנץ, הלא גם שם ישנה טענת חזקה ואמנם קהילת סובראנץ עמדה כבר לבחור בו מבלי להתחשב בטענת ״חזקה״ של בן הרב הקודם. רק איומו של ר׳ רפאל שטרן שאם הוא יעמוד על מועמדותו כרב בסובראנץ, — ולא יוותר לטובת בנו של האדמו״ר מסטרופקוב, הרי הוא, ר׳ רפאל שטרן, לא יעמוד לצדה בשביל בנה באונגוואר. רק אז הוא וויתר על רבנות סובראנץ. ושוב: בסובראנץ אין חזקה ובאונגוואר יש חזקה?

חמורה יותר התגובה כלפי מכתבו של רבי יוסף צבי דושינסקיא מחוסט. הם שואלים: — האם לא עלה על דעתכם לשאול למה לא השאיר רבה של אונגוואר צוואה הממנה את בנו במקומו, הלא הוא ידע שמחלתו אנושה — ולא יבריא ממנה וכי ימיו או חדשיו ספורים. כאן באה ההפתעה המהממת: — בידינו צוואתו של הרב מאונגוואר אשר ערך לפני פטירתו ובה כתוב בין היתר דלהלן: הרבנית שלי הכריחה אותי בחזקה שאעזוב את כסא הרבנות בחוסט ואעבור לקבל על עצמי את כסא הרבנות באונגוואר. מעולם לא וותרתי על כסא הרבנות בחוסט. גם כעת כאשר אני באונגוואר אני מרגיש שאני רבה של חוסט שעל רבנותה לא וותרתי, לכן בקשתי היא מכם שתעבירו אותי לקבורה ותטמינו את גופי על יד קברו של אבי בעל ״ערוגת הבושם״. הואיל ולרבה העכשוי של חוסט אין ילדים — ולא יהיה יורש לכן אני מבקש שאחרי 120 שנה תבחור קהילת חוסט בבני ר׳ יהושע גרינוואלד לרבה של חוסט.

עובדה היא שהרב דושינסקיא בהספדו על הרב מאונגוואר, סירב להמליץ על רבי יהושע שימלא את מקום אביו, בטענה שאין זה ענינו. רק לאחר שנולד להרב דושינסקיא בן, והוא רצה להבטיח לו את הרבנות של חוסט, הוא פנה בקריאה למנות את רבי יהושע לרב

באונגוואר, כדי שלא ירצה ברבות השנים לקבל את הרבנות בחוסט, על סמך בקשת אביו בצוואה ועל סמך טענת ״חזקה״ ב...חוסט.

אחרי זה, הם ״מטפלים״ ברבנית גרינוולד:

א. באיזו זכות הלך הרב, בעלך המנוח, לקבל את הרבנות בעיר מאקאווא? — הלא גם שם טענו טענת ״חזקה״. האם לא שלמת עשרים אלף כתר לקהילה כדי שבעלך ייבחר בה לרב? כאשר הוא הגיע לקבל את כס הרבנות במאקאווא והתנהלה מלחמה קשה בין שני הפלגים — הפלג שטען ״חזקה״ והפלג שבחר בעלך מבלי להזקק לטענת ״חזקה״, אישך הרב החל דרשתו בפסוק ״אם תחנה עלי מחנה לא ירא לבי״, כלומר, אין לי כל פחד מטענת ״חזקה״. במה שונה אונגוואר ממאקאווא?

ב. האם אינך יודעת שגם באונגוואר, הרב בנימין זאב לעוו — בנו של הרב הנפטר, טען טענת ״חזקה״ — ובעלך לא השגיח בכך והסכים לקבל את הרבנות באונגוואר, לאחר שהקהילה לא התחשבה בטענת ״חזקה״.

ג. האם אינך יודעת שבכתב הרבנות שנמסר לבעלך הרב הנפטר ישנו סעיף מפורש האומר שבעיר אונגוואר אין טענת חזקה וכל רב שנבחר לכהן כרב — הרי הוא מוותר מראש על טענת חזקה?

הקהילה דואגת לך. — את מקבלת פנסיה של עשרים וששה אלף כתר לשנה למרות שבעלך שימש רק שבע שנים ברבנות וגם דירה בת שלשה חדרים, כאשר שכר הדירה וכל אחזקת הבית, הסקה, מאור על חשבון הקהילה.

האם חייבת הקהילה לדאוג גם לבניך הנשואים? האם גם הם צריכים ליפול למעמסה על שכם הקהילה? אנו רוצים רב גדול בתורה כפי שקהילת אונגוואר, עיר ואם בישראל, היתה בוחרת לעצמה, בהתאם למסורת הרבנות בעיר זו.

פלג אחר שתמך גם הוא בבחירות חופשיות לרב והתנגד התנגדות חריפה ביותר למועמדותו של רבי יהושע גרינוולד פרסם כרוז שפגע ברבנית פגיעות אישיות. האם ידוע לך ששני האחים שלך הגרים בעיר הבירה וינה, לא הניחו תפילין מעולם ולא הקפידו על מאכלים כשרים? — ביתם מתנהל שלא על טהרת הכשרות ואחד מהם הוא גם נשיא הבונים החפשים בעיר? האם ידוע לך שבעיר פרסבורג יש לך דודה שבנה המיר את דתו ועבר לדת הקתולית? מה יגיד העולם

היהודי כאשר ישמע של הרב באונגוואר יש שני דודים שעזבו את מסורת אבות ואחיין אחד אשר אפילו המיר את דתו — האם זה יהיה רועה הרוחני שלנו? הפלג הזה הוסיף שאלות בנוסח הזה. הם עברו את הטעם הטוב שאנו מסתפקים במה שהבאנו.

במכתב גלוי אחר כותבים אנשי הפלג הזה: את טוענת שיש לך רוב במועצת הקהילה. אולם בישיבה המכרעת שהחליטה על בחירות הצביעו 35 חברי המועצה בעד בחירות, 5 היו נגד ו־12 חברים נמנעו. המועצה מורכבת מ־60 חברים. איפה הרוב שלך? נוסף על כך בהצבעה של הקלויז־החסידי שהיה להם אוטונומיה מסויימת בקהילה חתמו 87 חברים מתוך מאה על ההחלטה הבאה:

ב״ה ״ולהתודע ולהתגלות״!

אנשי חברת חסידי הקלויז דפק״ק הננו מודיעים בזה שבכל אות נפשינו אנחנו מסכימים להחלטת מועצת קהילתנו בדבר בחירת רב, שנבחר חפשי במי שנרצה את אשר נמצא יותר הגון וראוי לאותו איצטלא והיותר גדול בתורה ויראה כמו שבחרו פה מאז מעולם מעת התיסדות הקהילה מבלי להשגיח על קדימה וחזקה וירושה״.

כרוז נוסף של הפלג שדרש בחירות חפשיות הופיע ימים ספורים לפני קיום הבחירות בשפה ההונגרית: היתה בו קריאה לכל אנשי הקהילה שלהם זכות הצבעה, להיות נאמנים לתקנות הקהילה שבהן נאמר במפורש שבעיר אין תורת חזקה וירושה ברבנות אלא יבחר הרב שהוא ראוי לאותו איצטלא. הם מבקשים להצביע בעד הרב יוסף אלימלך כהנא רבה של צעהלים, אחת מ״שבע הקהילות״. על הכרוז חתמו ארבעה עורכי הדין החשובים בעיר, וארבעה מהנכבדים ביותר בין עסקני העיר. אלה למדו בישיבות מערב המדינה והיו נמנים על זרם ה״מתנגדים״ בקהילה. בכרוז נאמר גם כי תוך שש שנים וששה חדשים הוציאה הרבנית מקופת הקהילה מליון וחצי כתרים. היא פזרנית ומפזרת כספים ואם ייבחר בנה תצטרך הקהילה לשלם את כל ההוצאות שהוציאה הרבנית על בחירות אלה, נוסף על שטרי החוב שנחתמו על ידה. הם מבטיחים בכרוז שההוצאות של הרב החדש רבי יוסף אלימלך כהנא — לא יעלו על עשרה אחוזים מהסכומים שהוציאה הקהילה בארגון קבלת הפנים לרב ותשלום חובותיו של הרב הקודם בבואו מחוסט לאונגוואר. למועמד שלהם לרב יוסף אלימלך כהנא אין כל חובות שהקהילה תצטרך לשאת בהן. הכרוז מספר

כי האנשים שעמדו עד לפני שנתיים בראש הקהילה ומלאו אחרי בקשותיה של הרבנית, הכניסו את הקהילה לחובות גדולים. לרבנית הם נתנו כסף לפי בקשתה ככל שתרצה ולהרב אלעזר לעוו — כאשר הם עמדו בראש הקהילה לא רצו לשלם אפילו את משכרתו בזמן וסרבו לשלם לו את הוצאות הנופש בו בזמן שלחזן הקהילה שלמו תמיד את הסכום הזה ללא כל דחיות. הכרוז מסיים בקריאה לבחור בהרב יוסף אלימלך כהנא לרב העיר.

באוירה מתוחה ביותר נערכו הבחירות. רבי יוסף אלימלך כהנא, אחד מגאוני הונגריה ורבה של צעהלים (דויטש־קראנץ) שבבורגנלאנד נבחר ברוב עצום. הצד המנוצח לא השלים עם הבחירות וערער על התוצאות בפני הממשלה, שקבעה כי שני הצדדים ינהלו בוררות זבל״א וזבל״א וינסו לגשר על החילוקי דעות. הצד המנצח בחר בשני בוררים: הרב אשר לעמיל שפיצר, הרב מקירכדורף,* ר׳ אברהם חיים מושקוביץ נשיא הקהילה של העיר בערעזנא,* והצד המנוצח בחר בבוררים: הרב הערצל הדיין מוולחוביץ, בורר ידוע ור׳ דוד גולדשטין* מעיר קאשוי. הבוררים קיימו כמה ישיבות אבל לא יכלו להשתוות בקביעת הבורר החמישי המכריע. הבוררות התפזרה מבלי הכרעה. הרוב שבחר ברבי יוסף אלימלך כהנא, עשה צעד נוסף. הוא פנה לממשל בבקשה שנשיא החבל מטעם השלטון המרכזי, מר רוזיפאל, יקבל את שני הבוררים שנבחרו מטעם הקהילה וישמע מפיהם את הטענות שהושמעו בישיבות הבוררות, למרות שהוא תמך בכל כובד משקלו בפלג שתמך בבחירתו של הרב יהושע גרינוואלד, לאחר שהרבנית — האלמנה הופיעה בפניו כמה פעמים ובקשה את תמיכתו שניתנה לה בכל הסמכות שהיתה לו.

הופעת שני הבוררים מטעם הקהילה — הרב מקירכדורף הרב אשר לעמיל שפיצר ונשיא הקהילה בברזנה ר׳ אברהם חיים מושקוביץ היתה לשוא. נשיא החבל, מר רוזיפאל, נתן לפלג שצידד בבחירתו של ר׳ יהושע גרינוואלד רשיון למנות שוחט משלהם שישחט עבור אנשי הפלג, כלומר, פילוג הקהילה. הפלג הזה אמנם מינה שוחט שהחל לשחוט עבורם. הם גבו את דמי השחיטה, לעצמם. נשיא החבל

---

* תלמיד של הגאון ר׳ שמואל רוזנברג — אבדר״ב אונסדארף
* בנו של ר׳ יוסף שמואל מושקוביץ — יו״ר של הקלויז — יובל שנים
* ר׳ דוד גולדשטין היה מחשובי קהילת קאשני — בורר ידוע.

אף סירב לאשר את בואו של הרב הנבחר של הקהילה, רבי יוסף אלימלך כהנא, בטענה שאינו אזרח הרפובליקה, שהרי שימש ברבנות בקהילה שהיא באוסטריה. הקהילה עמדה בפני מבחן קשה ביותר. — מצד אחד הקהילה מפולגת ומאידך, אין כתובת קהילתית סמכותית מאורגנת שאליה אפשר לפנות.

אנשי הקהילה טענו בפני נשיא החבל שברוסיה־הקרפטית עדיין בתוקף החוק הדתי ההונגרי ולפי חוק זה אסור שתהיינה שתי קהילות נפרדות מאותו זרם. — שחיטה נפרדת היא אחת מהסימנים העיקריים של קהילה — ולפיכך היא אינה חוקית. נשיא החבל התעלם מהחוק והפנה את הפונים אליו אל שר החינוך והתרבות בפראג, שהוא הממונה על ענייני כל הדתות והעדות הדתיות ברפובליקה, אבל מה שעשה עשוי והוא אינו מוכן לשנות את האישור לקהילה נפרדת, למרות שבמונקאטש לא אישרו קהילה נפרדת. חסידי בלז במונקאטש ייסדו קהילה בפני עצמם ונאלצו לקרוא לקהילתם הקהילה החסידית הנאולוגית — כי אחרת לא יכלו להקים קהילה עצמאית שכן אסור היה להקים שתי קהילות אורטודוקסיות. כמה מרבני גאליציה אישרו בדלית ברירה את השם המוזר הזה ״הקהילה החסידית הניאולוגית״ ואולם כל גדולי הונגריה וטרנסילבניה וסלובקיה — שחששו מהתקדים הסמלי של קהילה אפילו חסידית שתיקרא ניאולוגית אסרו את השוחטים ואת המורים אשר קבלו. דין אחר היה לאונגוואר שבה נשיא החבל תמך בפילוג ואישר את הפילוג גם מחוץ לחוק. הרב כהנא שעזב את צעהלים בדרכו לרבנות של אונגוואר נשאר תקוע בעיר קאשוי, שכן לא איפשר לו להגיע לאונגוואר.

הנהלת הקהילה עשתה כל מה שבידה להביא את הרב הנבחר לקהילה כדי שיקבל לידו את הניהול המעשי של הרבנות בעיר. משפטנים קבעו כי הואיל והרב הנבחר שימש ברבנות בעיירה ז׳אדאן על יד העיר קאשוי, ובימים ההם הוא רכש את האזרחות הצ׳יכוסלובקית ומאחר שטרם עברו עשר שנים מאז שעזב את ז׳אדאן ועבר כרב לצעהליים — אוסטריה, הרי שהוא יכול לקבל את אזרחותו הצ׳כוסולובקית בחזרה. הקהילה ניצלה קשרים טובים עם שר הפנים שהיה סלובקי — והוא אישר אזרחותו הצ׳כית של הרב הנבחר. לאחר מכן הצליחה הקהילה למצוא קשר לשר התרבות והחינוך שהיה ממונה על כל העדות הדתיות במדינה והוא אישר את הבחירה

של הקהילה וקבע שהרב כהנא יכול לנהל את הרבנות בעיר באופן מעשי. אם יש טענות ותביעות מאיזה צד שהוא שיבררו זאת בזבל״א ובזבל״א. השר שלל מכל גורם ממשלתי שהוא לסגור בפני רב הנבחר את שערי בית הכנסת הגדול בעיר. היה צורך בקביעה זו, כי הנהלת הקהילה פחדה שנשיא החבל יתן ברגע האחרון צו לסגור בפני הרב הנבחר את שערי בית הכנסת הגדול. כך נסללה הדרך בפני הקהילה להביא את הרב הנבחר ולהושיבו באופן רשמי על כסא הרבנות בעיר.

שיירה גדולה של מכוניות יצאה לקבל את פני הרב בעיירה הקרובה לעיר, היא סובראנץ הרב שהגיע לסובראנץ יחד עם הנהלת קהילת קאשוי — הובא לאונגוואר בלוית שיירה גדולה של 80 מכוניות — היישר לבית הכנסת הגדול. בבית הכנסת הוא התקבל ע״י ראש העיר, חברי מועצת העיר וקהל של אלפים. לאחר דברי ברכה קצרים הוא נכנס לבית הכנסת ונאם את דרשתו הראשונה. בערב נערכה ארוחת ערב חגיגית והשתתפו בה 200 איש — סלתה ושמנה של יהודי העיר.

הפלג השני, המנוצח, פרסם חוברת מיוחדת בשם: ״למען ידעו היהודים החרדים האורטודוכסים, עפ״י הרבנים גדולי דורינו האורטודוכסים מחויבים היינו להפרד ולקיים ״הבדלו מתוך העדה הזאת״ וכל העם יקראו וידעו את האמת״. בחוברת הם פרסמו את המכתבים שקבלו מרבנים המצדיקים את הפילוג.

החשוב ביותר הוא מכתבו של הרב יוסף צבי דושינסקיא

ב״ה אור ליום ג׳ יתרו תרצ״א לפק׳ חוסט יע״א

ברכות מרובבות מכוכב ערבות וענף עץ אבות ה״ה כבוד ידי״נ הרב הגדול ומעוז ומגדל משובח ומפואר בתורתו ועבודתו וכו׳ כש״ת מו״ה יושיע נ״י בן הגאון המנוח הצדיק מהו׳ א״י גרוו״ד זצק״ל אבדק״ק אונגוואר יע״א — רב שלו׳ מעתה וע״ע (ועד עולם).

אחדשה״ט הכצעקתו הבאה אלי שמעתי ומה אומר ומה אדבר אחר כל הזמנות שכתבתי להם ואחר כל ההזהרות שהזהרתי אותם להיות בשוא״ת במילוי הרבנות עד אחר שיעמדו לד״ת ואקו למשפט והנה משפח. לצדקה והנה צעקה. ואיגלאי בהיתתייה׳ שלא אבו לשמוע דבר ד׳ מתחילה ועד סוף וכל דבריהם אשר כתבו שפת חלקות הי׳ ויחזו משאות שוא ומדוחים וילכו מדחי אל דחי, וכל מגמתם להשמט ושלא לעמוד לד״ת.

ואותם אנשים אשר נטלו עטר״ה לעצמם כי היו מאז ומקדם לוחמים בעד התורה ובעד האורטוהאדאכסיע הם בעצמם נטלו תער השכירה, לקרוע חלילה א׳ מעמודי התורה אשר עליו כל יסוד האוטהא׳ נבנה, כי הדין תורה היא אבן שתי׳ של האוטהדאקסיע ואם ראשי הקהילה הוכו בסנורים וטח עיניהם מראות כי ברגלים תרמסנה עיקרי תורה ועיקרי האורטהאדאקסיע אשר עליהם מסרו נפשם רבותינו וגדולינו זי״ע אחר כל ההזמנות ואחר כל האזהרות, וכי יש להם עוד זכות להיות נקראים בשם קהל אורטהאדאקסען.

אבל מה שכבודו נ״י בקשני לעורר את כבוד הרבנים הגאונים נ״י אני אין דרכי בכך אבל לפי דעתי מעלתו נ״י יעורר את כבוד הרבנים הגאונים ומי שיודע תכן הדברים ואות אמת במצח לא יניח ולא ישקוט לבוא בעזרת ד׳ בגבורים. ומי שחותמו אמת יתקננו בעצה טובה וידריכנו בנתיב האמת ומעכ׳ ידידי נ״י יתחזק ויתפוס אמונת אבותיו וד׳ יהי׳ בעזרו׳, עוד ירונו וישמחו חפצי צדקו ועליו יציץ נזרו.

והנני ברכה מברוכה ידידו דושה״ט בלונ״ח.

יוסף צבי דושינסקיא.

רבה של חוסט לא הרשה להם להבדל וליסד קהילה נפרדת בפני עצמם אף שיש במכתב תוכחת מוסר לראשי קהילת אונגוואר שלא הסכימו לדין תורה. ראשי הקהילה טענו שבזה שאיפשרו לרבי יהושע גרינוולד להציג את מועמדותו, הרי שאין מקום לדין־תורה.

מרבני רוסיה הקרפטית הצליחה הכת הנפרדת לקבל רק עוד שלשה מכתבים, מלבד המכתב של הרב מחוסט האחד — מרבי שלמה זלמן פרידמן, הרב מראחוב, שלא היה ידוע עדיין ברוסיה הקרפטית והוא כותב:

...״ע״כ בדין הוא ליחלק ולא יקרא שמא בישא על היראים דשם ואתם קומו ועשו לכם קהילה מיוחדת בשובי״ם כשרים ורב גדול אשר יהי׳ עפ״י תוה״ק וד׳ יהיה בעזריכם שלא תכשלו ותעלו מעלה מעלה בכל עניינים.

ה״ק שלמה זלמן פרידמן
אב״ד דפה ראחוב והגליל.

יש לציין כי הרב מראחוב קיבל את הרבנות מאביו בתורת חזקה ונימוקו הוא, איפא, ברור.

השני היה רבי ישראל צבי רוטנברג הרב והאדמור בקוסוני:

״אור ט׳ אדר תרצ״א לפ״ק

לכבוד ידידי היקר הרבני הנגיד הנכבד...

אחדשה״ט באתי בזה על אשר שאל ממני חו״ד בדבר השערורי׳ אשר בקהילתכם עיר אונגוואר יצ״ו והראה לפני מכתבים מהגה״צ ממדינתנו שליט״א ונשתוממתי על המראה כי כמעט לא יאומן כי יסופר, וגם דעתיכן אשר כל קהל מישראל הרוצים לכנות עצמם בשם ״יראים״ וקהילה אורטהאדאכסית מחוייבים לעמוד לד״ת ולציית דינא אשר זה כל יסוד האורטהאדאכסיא, ואם לא רצו לעמוד לד״ת ולציית דינא לפי תעודת הרה״ג שליט״א, בודאי אינם רשאים לכנות א״ע בתואר אורטהאדאקסיע, וכל איש הירא את ד׳ מחויב לעמוד נגדם כדת של תורה ולשמוע דברי חכמים ולכל השומע ינעם.

ע״ז בעה״ח זמן הנ״ל
ישראל צבי ר״ב
אבדק״ק קאסאני והגליל

גם במכתב זה אין היתר מפורש להבדל מהקהילה הכללית ולהקים קהילה נפרדת, מכתב זה דומה למכתבו של רבה של חוסט. כנראה שהוא ראה את מכתבו של הרב מחוסט והלך בעקבותיו.

המכתב השלישי היה של רבי חיים יצחק הלברשטאם, הרב מסלוטפינא וצאצא לרבי חיים מצאנז:

הוא כותב בין היתר... הנני לתשובתו ע״ד הנעשה באונגוואר אשר עשו הקהל דשם בענין כסא הרבנות דשם כנגד התראות גאונים והתראת הרב הגאון אב״ד חוסט יצ״ו, אשר כתב במכתבו אשר התרה בהם שלא יעשו דבר עד יעמדו כסאות למשפט שיקוב הדין את ההר ולא אבו לשמוע בקולם. וביקש ממני לחוות דעתי עפ״י תוה״ק אם מותר להפרד מהם מחמת שאינם צייתים לדעות — הוקשה כת״ה לישאול ממני כי מי אנכי שאעמוד במקום גדולים בדבר כזה, אך בודאי יהי׳ לבו נכון ובטוח שכל גאוני זמנינו שליט״א יצטרפו ויסכימו לזה שהכת הצייתים לד״ת יכולים להפרד מהקהל שאינם צייתים לד״ת, כי זה הי׳ כל עיקר התייסדות האורטודאקסיע להיות ציית

לד״ת ולקול הורים ומורים וכל מי שאינו ציית לד״ת בודאי אינו נמנה בכלל האורטהאדקאסן ובעזה״י הכול על מקומו יבוא בשלו׳.

הנני בזה ידידו דוש״ת וטובו כהי׳ מחכה להרמת קרנינו בככ״י במהרה בימינו.

ה״ק חיים יצחק אייזיק הלברשטאם

גם הרב הזה הלך בעקבות מכתבו של הרב מחוסט — ואין תשובה ישירה לשאלה בדבר הפילוג. יתר רבני רוסיה הקרפטית — הרבנים של מונקאטש, בערעגסאס, סעלעש, בערעזנא, סוואלאווא סירבו לשמוע את טענות הכת הפלגנית בהכירם את גאונותו וצדקתו של הרב הנבחר רבי יוסף אלימלך כהנא. הכת הפלגנית והפלגנים נאלצו לפנות אל רבנים בקהילות קטנות, ששמם לא היה ידוע מעבר לקהילותיהם כמו הרב מנחם מענדעל טענענבוים מטארנא שליד קאשוי, הרב מרדכי אלעזר עהרענבערגער מווראנוב, הרב יואל וואלף גלאטטשטיין מהעלמעץ. רב זה מסתייג בתשובתו מהרבנים שהתירו להפרד ולהקים קהילה נפרדת. הוא מסתמך על מכתבו של הרב מחוסט ומצטרף אליו כי אלה שאינם מצייתם לד״ת לא יאות להם השם אוטהאדאקסען ברם, אף מלה אחת על פירוד.

ראוי ששני מכתבים נביאם בשלמותם:

ב״ה עש״ק יתרו תרצ״א לפ״ק
ישראל מנחם ברוין
אבד״ק ברעזאוויטץ — וליפיאן יצ״ו
כבוד ידידי הרבני הנגיד כו׳ כו׳ מור״ה...

אחדש״ט ברגשי כבוד הנה כמע״ה נ״י משתוקק לידע חוות דעתי בענין המריבה הידועה בקהילתכם המפוארה, האמת אגיד ולא אכחד כי המו מעי מאד על המראה הנוראה הנראה כעת ועל גודל החילול השם והנבלה הגדולה הנהי׳ בקהילתכם ואיך ירדה פלאים קהילה גדו׳ אשר מלפנים בישראל היתה קהילה חשובה, ומפורסמת מהול׳ בכל קצוי ארץ ועתה היא חריבה ושוממה בעוה״ר ר״ל וכעת שמעתי כי מנהלי ההנהלה אינם רוצים לעמוד לד״ת אודות מינוי הכסא הרבנות בקהילתכם ואשתומם על השמיעה המפחדת הזאת וכי אין צרי בגלעד? וכי כל התורה הקדושה הפקר היא וכי הגיע העת אשר איש כל הישר בעיניו יעשה? תסמר שערות ראשי על גודל החורבה הזאת אשר בעוה״ר נחרבה כל בית ישראל לבי לבי על חלליהם מעי מעי

על חלליהם, איך נשרפה תעודת ישראל אשר הוא יסוד תוה״ק שאצל כל מריבה מוכרחים להציע דבריהם לפני ביד״צ והצדדים מחויבים לקיים הפסק דין בלי שום מניעה ומכש״כ שראשי הקהילה ומנהיגי עדת ישורון מחויבים לעמוד לד״ת ועתה בעוה״ר נראה בקהילתכם שהכל הפקר והאנשים האלו אינם בושים לאמר שאינם רוצים לעמדו לד״ת ואעפ״כ עדיין הם מנהלי הקהילה ויותר אשתומם על היראים דקהלתכם איך יכולים לעצור בנפשם מלעמוד כנגד המנהלי הקהילה כאלו אשר בכל רגע ורגע פושעים ומורדים בתוה״ק וגורמים חילול השם גדול כזה וגם אשתומם על הדבר למה אינם מרעישים את שרי הממשלה שיעמדו לעזרתם בכל תוקף ועוז הלא מבואר בחושן משפט שאם בעלי דינים אינם רוצים לציית לדייני ישראל מותר לכוף אותם ע״י דייני המדינה ובפרט בענין חילול השם גדול כזה מצוה רבה לבקש את שרי הממשלה יר״ה לעמוד לימינם להעמיד הדת על תלה ולהראות להעולם כי עדיין האמת לא נעדר וזאת ברור כשמש בצהרים שקהילה אשר אינם רוצים לעמוד לד״ת אבדה חזקת כשרותה ואינה בכלל עדת ישראל ולא בכלל ארטהאדאקסען ומצוה להפרד מהם ולפנות להם עורף ולולי דמסתפינא הייתי אומר שאסור לאכול מבשר שחיטת שוחטים שלהם והוראת הרב שלהם ודינם כדין נאלוגען ואם עוד איזה רבנים יסכימו לדבר הזה אקבע אתו לחוק לישראל לחזק דברי אלה הנאמרים לכבוד התוה״ק ולכבוד שמים ומצוה רבה להפרד מקהילה כזאת וליסד קהילה חדשה עפ״י דת תוה״ק וליקח להם שוחטים כשרים ורב כשר וישר ת״ח ויר״ש ולא רב כזה אשר משיג גבול רעהו ומחזיק יד פושעים והמורדים בתוה״ק וכי אין זה נבלה גדולה שאיש אשר אינו רוצה לילך לד״ת ואחר כמה אזהרות העיז בנפשו לרוץ מהר ולחטוף לו כסא הרבנות שאינו שלו עפ״י ד״ת הוא יהי׳ רב ומנהיג ולהורות לעם דרך ד׳ הלא חוכא ואטלולי כל השומע יצחק לו וכל בית ישראל יכבו את השריפה הזאת ולפי דעתי מותר לבזות ולהשפיל איש כזה ולרדוף אותו עד חרמה כי נראה בעליל שכל כוונתו רק להחריב קהילה מפוארה כזאת ובאמת כי לא אוכל לעצור במילין על ביזיון התוה״ק הגדול וד׳ הטוב ירחם על עמו בית ישראל וינקום את נקמת דם עמו השפוך ודם תוה״ק המחוללת כ״כ ואקוה כי שיבוא העת אשר כל איש ואיש יכיר האמת ויתרומם קרן ישראל וקרן תוה״ק ועוד ישמע בערי יהודה וחוצות

ירושלים קולו של יעקב, ויתקדש שם שמים כאות נפשו ידידו מכבדו ומוקירו כערכו הרם והנשגב הכותב למען כבוד שמים וכבוד התוה״ק ולמען השלו׳ והאמת.

ה״ק ישראל מנחם ברוין
חפק״ק הנ״ל

מכתב נוסף בתוכן דומה, חריף בניסוחו פירסם רבה של יללשאווארעצע, הרב שלום אברהם אטלאס:

...בעוה״י אור ליום ה׳ לס׳ ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם תרופה לפ״ק יעלשאווא יע״ש

נדרשתי לאשר שאלוני לחוו״ד ע״ד דסני שומעני אשר מנהלי הקהילה אף לאחר כמה הזמנות והתראות ואזהרות מהרבנים הגאונים שליט״א לעמוד לד״ת בענין מילוי הרבנות דאונגוואר מיאנו וסרבו ולא שמעו בקולם וזה להם כבר שלוש פעמים אשר עברו חוק שלא לשמוע לקול תוה״ק והמה מועדים לעבור על דברי תוה״ק ודרבנן אם קהל כזה יש להם עוד שם וזכות להקרא בשם אורטהאדאכס קהל יראים או כבר פסקה זכותם לגמרי מלהקרא בשם אורטהאדאכס ואבדה חזקת כשרותה ע״כ ואען ואומר מילתא דפשיטא הוא שאין להם שום זכות ושם ושארית באורטהאדאקסיע כי בזה שמיאנו וסירבו לעמוד לד״ת ומבזים את רבותינו ז״ל אשר מסרו נפשם ע״ז ותיקנו תקנות קבועות לחזק כח תוה״ק ויסוד הבנין הוא הד״ת והשיעדענסגעריכט והם אינם אבים לשמוע לד״ת ובפרט שאומרים שאינם מאמינים להרבנים ומטעם זה אינם עומדים לד״ת כבר פרקו מעליהם עול תוה״ק לגמרי בעוה״ר אוי להם ואוי לנפשם שאין לך העזה גדולה יותר מזו לחשוד את כל הגדולים והצדיקים שליט״א שיטו ח״ו מדרכי תוה״ק וחכז״ל המה אפיקורסים גמורים ופחותים וגרועים המה יותר מהנאלוגען כי הנאלוגען עושים מעשיהם בגלוי ושומר נפשו ירחק מהם אבל הם עושים במחשך מעשיהם אבל נפרעים מהם בגלוי שהמה בעצמם מראים בגלוי שהשם אורטהאדוקס כקוץ בעיניהם וכבר אמרו חכז״ל (סוטה כ״ב) אל תתיראו מן הפרושים וכו׳ אלא מן הצבועין וכי׳ ופרשי׳ ז״ל שהם רשעים עיי״ש הביטו וראו במכתב גלוי משנת תרמ״ו מ״ש ההה״ג המובהק מו״ה חיים צבי מאנהיימער ז״ל שהי׳ אב״ד בקהילתכם אף דקיי״ל דקהל הם כשותפין לעולם שאין יכולים לחלק מהם וגם כופין זא״ז — אבל כשראשיהם משנים מנהגים שנתייסדו

עפ״י התורה וכן גוף התורה לא בלבד דרשאין לחלק רק מחוייבין לעשות כן וכ״כ במהר״ם שיק או״ח סי׳ ל״ז דקהל דין שותפים להם לעולם ואעפ״כ מטעם הגון יכולים להפרד לקהל בפ״ע וכ״כ בהרבה תשובות כידוע ומכש״כ כעת בקהילתכם שמנהלי וראשי הקהילה דורסים ורומסים ברגליהם חוקי ותקנות האורטהאדוכסיע ולא צייתו לדין תורה ומלעיגים על כל הרבנים וחכמים שרשאים אתם להפרד מהם ומהמונם ובודאי מחויבים אתם מן הדין להפרד מהם ולקיים הבדלו מתוך העדה הזאת ע״י במהרי״א או״ח ל״ו שכתב לסיים שכל איש ירי״ש ונאמן רוח לד׳ מצוה וחובה עלי להבדל מהם ככתוב הבדלו וכו׳ עכ״ל ועי׳ במהר״ם שיק יו״ד תשו׳ של״ו וכ״ה בכל עת ועת ובכל קהילה וקהילה במקום שהראשים הם טובים וישרים הכל נמשך אחריהם על דרך הטוב אבל אם ח״ו הראשים למנהיגים אינם טובים אז כל הדרכים הטובים והלימוד והיראה והאמונה הכל הוא בסכנה וכו׳ עכ״ל היוצא לנו מכל הנ״ל שמחויבים אתם על פי הדין להפרד מקהל כזה אשר המה אפיקורסים גמורים וכופרים בד׳ ובתוה״ק וסכנה הוא להיות עמהם יחד וממש הוא כפיקוח נפש שאין הולכין בו אחר הרוב ועוד שבלא״ה הרוב מנין שלהם אין רוב וכן קיי״ל קשר רשעים אינם מן המנין הבדלו מתוך העדה הזאת חזקו ואמצו על תיראו ואל תערצו מפניהם כי ד״א יהי׳ עמכם והי׳ כאשר תרימו ידכם ל״ד באמונה וגבר ישראל — ישראל סבא וכל מי שיראת ד׳ בלבבו והאמת אהוב אצלו יעמדו בעה״י לימינכם וד׳ ית״ש אתכם אל תיראום וכו׳.

א״ד או״ן הכותב באמונה ובלב נשבר ונדכה ומחכה להרמת קרן תוה״ק וקרן משיחינו בבי״א דאש״ת עם אחוזת מרעיו היראים נ״י
שלו׳ אברהם

הקהילה לא יכלה להבליג על ההשמצות נגדה ולמרות שהרבנים המגיבים נגד הקהילה, לא היו מן החשובים שברבנים, מלבד הרב מחוסט, הרי שהקהילה היתה חייבת להגיב. במיוחד היתה צריכה לבוא תגובה על השקר שפירסמה הכת הפורשת בקהל ישראל שכאלו הקהילה סירבה לדון בדין־תורה. גדול אחד, מבלי לשמוע את הצד של הקהילה, נענה לכת וכתב מה שכתב מבלי לדעת את האמת לאמיתה. כל יתר הרבנים תלו את דבריהם באילן גדול זה ויצא ״עגל״ כתב הפלסתר שהפיצו ושצטטנו ממנו כמה קטעים.

הנהלת הקהילה פנתה אל אחד מגדולי הרבנים בדור — האדמו״ר רבי חיים אלעזר שפירא אבדק״ק מונקאטש והגלילות והוא פנה ישירות אל הרב יהושע גרינוואלד במכתב דלהלן:

ב״ה יום שיתסר באדר תרצ״א
מונקאטש יע״א

כבוד יקרת הנגידים התורנים המופלאים היקרים איש כפי מהללו יבורך בקי׳ אונגוואר ובראשם הה״ג חו״ב וכו׳ מו״ה יהושע גרינוואלד נ״י — שוכט״ס.

הן הכצעקתה הבאה אלי מעירכם עיר ואם בישראל ועתה נהפכה ר״ל דברי ריבות בשעריכם ובכל זה נמנעתי שלא להתערב עד אשר מצאתי א״ע מחוייב עפ״י התורה ושלא להיות בכלל מי שיש בידו למחות ואינו מוחה ר״ל מהאי אינשא שאמרו רז״ל בזה בהיותי עיר הקרובה אל החלל החילול ובתורת ב״ד הסמוך ונראה ביותר קרוב ובאתרו מדשתקו ש״מ דניחה להו לאשר עלי מוטל ופן קול האיסור ח״ו יתלה וכו׳ על אשר פרצתם גדר התורה לזבוח כלומ׳ לנחור ולאכול איסורא נגד הוראת הביד״צ והקהל, והלא׳ כל השאלות באו״ה פשוטים להורות כמו שזהו אסור וא״צ לבאר בדבר הפשוט והנודע לכל בן תורה כי כל יסודות אשוות וקורי עכביש של איזה רבנים הרחוקים ממעונם וגם משכלם ודעתם כתבו רק מפני שהקהל מסרבים לד״ת וזה אינו אמת עפ״י ש״ע (חו״מ סי׳ י״ד) ובנ״י יוצאים ביד רמ״א שפסק שם בסי׳ א׳ וכן נהוג כח ב״ד הסמוך גם אם יש במרחק חכם ב״ד הגדול, ואין במקומכם ב״ד קבוע של שלושה הסמוך לכם רק מונקאטש או מיכאלעוויטץ וכבר העלה שם הרמ״א דהכי נהוג בישראל דיפה כח הנתבע כמש״כ מהרי״ק והטעמים בזה העלה אאמו״ר בשו״ת צבי תפארת סי׳ י״ד עיי״ש וגם אנן בעניותן בעה״י בשו״ת מנחת אלעזר (חלק ב׳ סי׳ ב׳) עיי״ש ד׳ טעמים בזה ועי׳ עוד בשו״ת תפארת צבי להגאון מהר״צ מבראד ז״ל (חאעה״ז סי׳ ע״ח) ובפרט הקהל הנקראים נתבעים והמה דין מוחזקין להם מקודם ודין קהל הרוב יש להם דין מוחזק כנגד היחיד (היינו גם רבים אבל המה מועטים נגדם. כמ״ש בתשובת חכם צבי סי׳ י״ד וכן הסכימו בשארי אחרונים ג״כ ואין אני מכריע בזה ומחליט כלל עם מי הצדק ביניכם ושמוע בין אחיכם כתוב ואח״כ ושפטתם צדק בעקר הדבר אבל זאת ברור כי הביד״צ דיינים מומחים דקהילתכם של הקהל יצ״ו שאסרו

איסור על שחיטת שו״ב אחר ה״ז נבילה וטריפה וכל יומא זמניי וכיון שהקהל פרסמו והדפיסו (כפי שראיתי) שברצונם לילך לד״ת אתכם לפני ב״ד קבוע הסמוך ממש בק״ק מונקאטש א״כ לית דין צריך בושש לכ״ע ע״פ ש״ע כנ״ל שחל איסור הב״ד על שחיטת אחרים כנ״ז. והנה עפ״י דינא דגמ׳ ומתני׳ (פ״ב דסנהדרין) הי׳ מלפנים בישראל העיקר נהוג בזבל״א וזבל״א ושניהם בוררים להם הג׳ היינו הדיינים בוררים להם השלש אמנם זאת היתה בהיות הדת וישראל על מכונם וכונתם לש״ש וכמו שהזהיר על זה הסמ״ע (בס״י י״ג) והוא עוד בטור בשם הרא״ש שם כי אין לדיינים מכל צד לעשות כרצון בעל דינו רק להפך בסברא לזכותו וע״ז יצא האמת לאמתו וכבר הרעיש וצווח ע״ז הגאון בשו״ת פנים מאירות (ח״ב ס׳ קנ״ט) שלא ישנו כלל מקודם הדייני׳ מכל צד טענתם וכו׳ אמנם בימינו אשר המה בעוה״ר רובא ככולם הדיינים הנבחרים כבע״ד ממש ועוד יותר מהם כ״פ ובחירת השלש לא יבוא לידי גמר רק ברצון הבע״ד בעצמם וע״ז אין לדבר סוף וימשך זמן זמנים טֻובא עד שיבואו לידי בחירת השלש וביני לביני תאכל המחלוקה ותיקד עד שאול תחתית ר״ל וכ״פ לא יבואו כלל לידי גמר לעולם ואדרבא יתהווה מהתחרות ותחבולות פסקים מנבררים כאלו עוד מחלוקה גדולה מזה אך לאשר אחב״י מפוזר ומפורד בין העמים יש בכמה מדינות גם בתוכינו אשר אין בי״ד קבוע הסמוך להם גם בתוך שלשה פרסאות או יותר הרבה והרבה, ע״כ הכרחי גם בתקנות (שטאטוען של המדינה) לאחוז בהן זבל״א וזבל״א בדברי ריבות בין הקהילות או בתוכם וע״י רוב יבואו להם ע״י משלש מכל צד או שנים (אחד לדיין ואחד לטוען) ושניהם נתכוונו לדבר אחד ביד ממון רב שכרם משלם.

והדבר לתכליתו לעולם לא ישלם, אבל בעירכם שיש בי״ד הסמוך וגם קבוע של שלשה וארבע הדיינים מומחים וכבר כתבו מצדם הרב ובידי״צ וראשי הקהילה שהם בחרו להם הביד״צ דק״ק מונקאטש ולהנתבעים משפט הבחירה בכה״ג בבי״ד הסמוך — אך הם טוענים בטענה בלבד שתבטלו אתם מצידכם או תשלשו (ביד בטוח) בכתב ביטול בקשתכם ומחאתכם להערכאות נגדם. והן הצדק אתם בזה ע״פ ש״ע חו״מ סי׳ כ״ו ס׳ א׳ לעיין שם ברמ״א סי׳ א׳ שסיים שסברא הראשונה נראה עיקר ונודעו דברי הג׳ מו״ה ש״ק ז״ל מבראדי וכן נדפס כבר על גליון ח״ש על החו״מ שכן מנהגם הי׳ נגד כל גבר אלים

או מי שחשוד לילך בערכאות שצריך התובע להשליש מקודם בטוחות שיבטל כל מעשהו הנ״ל וזולת זה אין מחויב ב״ד להטפל עמו, ומכ״ש להבידי״צ להזדקק עמו אותם (במחילת כבודכם) היפרתם חוק מוסר אשר לא נשמע כמעט כמוהו בישראל היראים לילך בערכאות ולהעריך מסירות נוראות גם שנתברר כי אין אמת במסירתכם כנודע וברם אין לך אלמות גדול מזה לילך ולזבוח באיסור ולהכשיל המון עם המאמינים לתומם ולהטות את הכל כנ״ל. אמנם בעניני הערכאות אין רצוני להתערב בזה כי לא מינהו ולא מקצתו רק מה שנוגע לאו״ה ולאפרושא מאיסורא כדת של תורה וכנ״ל כי מקודם אתם מחיבים לבטל לגמרי הזביחה נבילה וטריפה עפ״י התורה כנ״ל ותומ״י לבל יתגאל במלאכות אסורות וכמבואר בדרכי תשובה (סוף סי׳ ובסי׳ ב׳) דעות כל גדולי האחרונים בזה בחומר איסור כזה, ועיי״ש בד״ת (ריש הלכות טריפות) בשם מהריק״ש ז״ל כי האוכל נו״ט נתפטם גופו מזה ונעשה גופו כמו חתיכא דאיסורא וכל זה נעשה בע״ד שעי״ז הולך ומתרחב כח היצה״ר בקרבו ומפתהו כי מצוה רבא הוא עושה וכח היראה והאמונה הולך ונמעט בכל יום ובכל שעה וכמו שהאריכו הרבנים הגאונים בתשובותיהם במכתב גלוי ומלחמת מצוה על דבר סיגעט בימיהם אשר שרו בפירוד כזה אם כי היו להם אז גדולים וצדיקים פוק חזו מה עלתה להם ובפרט אאמו״ז זי״ע מפהק״ק (בעל שם שלמה) בתשובה הראשונה שם במכתב גלוי ומלחמת מצוה טעמו ונימוקו בארוכה שם מפני כח חזקת הקהל להבידי״צ דשם מוחזקים לע״ע ואסור להפסידם ולהפריש בינותם וכל העובר הרי זה מצדו שחיטתו נבילה וטריפה כנ״ל, ע״כ אל נא אחי תרעו והשמרו מאד נפשותיכם וטוב לכם. והנני בכח התורה וש״ע כנ״ל להזמין אתכם לפני ב״ד סמוך לכאן במשך שמונה ימים תבואו לדתה״ק ויקוב הדין את ההר. והגם כי לא אדע אם אני אזדקק לזה ג״כ כי זה לי כמו ט״ו שנים אחרי הסתלקות אאמו״ר הקדוש זי״ע הנני נוהג לבל להכניס א״ע בדו״ד כאלו רק לבידי״צ בלבד אשר נודעו טיבם בעולם בעה״י לבי דינא רבא ולהם ראוי להורות ולדון כנ״ל והמה לא התערבו באמת ולא נטו לשום צד שלכם אך אם תבקשוני משני הצדדים ובפרט שתסכימו ליכנס בפושרין אז אי״ה אולי גם אני אקח חלק לטובה במושב הבידי״צ. יהיו איך שיהיו אתם מחויבים לבוא כנ״ל ובינו לבינו חדלו לכם תומ״י מן אכילת איסור, זולת זביחת

השו״ב והוראת הביד״צ דקהלתכם בשאלות הנחוצות אשר כל יומא דמני׳ ואמת ומשפט ושלום שפטו בשעריכם ונזכה ב״ב לביאת מבשר שלום משמיע ישועה וביאגצב״ב וכט״ס.

הדורש טובתכם ומוקירכם ומכבדכם
חיים אלעזר שפירא

הקהילה פירסמה גם את מכתבו של הרב מראדוואנקא והאריאן, הרב פנחס אדלר. ראדוואנקא היא פרבר של העיר אונגוואר והרב אדלר ידע את השתלשלות הדברים ממקור ראשון:

״ראיתי את דברי הביד״צ שליט״א דק״ק אונגוואר והנה דבריהם אינם צריכים חִיזוק ולא באתי אלא להעדפה בעלמא כי ביודעי ומכירי קאמינא כי הנני סמוך וכנראה וידוע לי היטב את כל הנעשה בעיר ע״כ לית דין צריך בושש שאיסורם אשר אסרו איסור על היוצאים לחלק ולבנות במה לעצמם ועל השוחט שלהם הוא בכל תוקף ועוז שחיטתו של השוחט שלהם הוא כנבלה וטריפה, וגם המצות שלהם כחמץ גמור ולפי הנשמע שאיזה רבנים על ימינם לשטנם ובראשם הה״ג וכו׳ מחוסט נ״י ונשענים על זה שפה״ק המה מסרבים לילך עמם לד״ת. הנה בהיותי קרוב אל העיר אשר החלל בקרבה בעוה״ר הנני יודע שזה שקר נדף אין בו ממש כלל משלשה טעמים. ראשית שהה״ג שקבלו עליהם הקהילה פה אונגוואר ע״י רוב מנין ורוב בנין כמפורסם פה שהמה הרובא דמנכרא בכמות והאיכות. בא בהיתר ועפ״י יושר כדת של תורה לפי הפסק של מרן המהר״ם שיק ז״ל כידוע וגם בהסכמת הרבה רבנים גאונים כמו הה״ג וכו׳ אבדק״ק קאשוי שליט״א וכדומה. שנית הנה הכת שכנגד הק״ק הלכו בערכאות ובמסירות ואינם מחויבים לילך עמם כי אבדו זכותם בזה כמבואר בש״ע חו״מ רמ״א סי׳ כ״ו. ועד השלישי אני בא כי הק״ק מתחלה וע״ע המה נכונים ורוצים לילך עמם לד״ת או עפ״י שידעסגעריכט בזבל״א ובזבל״א בנימוס השטאטוטען והמה שמים בכל עת אבני נגף ומשטמים עצמם ואינם רוצים לילך לד״ת לבי״ד הסמוך ע״כ פשיטא ופשיטא שעד שילכו עמם לד״ת כנ״ל המה עומדים באיסור כנ״ל ואוכלים נבילות וטריפות ופורצים גדרה של תורה בזה שיצאו לחלק ובנו במה לעצמם באיסור ועוברים על לאו דאורייתא לא תתגודדו כמבוי׳ היטב בס׳ מלחמת מצוה וכתבי יושר במחלוקה דק״ק סיגעט כמפורסם הדבר. וצאו וראו מה עלתה להם כי היראים שבהם שמו

על לבם וחזרו להקהל היראים והפחותים שבהם כמעט אין זכר למו בין היהודים המתנהגים עפ״י תורה ויצאו מן הכלל. ע״כ אפיל תחינתי לפני אחב״י שכל מי שאש דת תוה״ק תוקד עוד בקרבו ויראת השם נוגע בלבו יפרוש עצמו מהכת שלהם וצא יאמר לו ולא יתגאל עצמו ח״ו בפתבג מאכלות נבלות וטריפות משוחט שלהם וכדומה בכל מילי דכשרות כי כל זמן שהמה מסרבים לשמוע לב״ד הסמוך אשר יורו ויפסקו כדת של תורה אבדו חזקת כשרות שלהם ואינם נאמנים בשום דבר איסור ובשום דבר הצריך נאמנות. דברי הכותב באמת ולמען האמת פה ראדוונקא אור יום ב׳ לסי׳ אלה הדברים אשר צוה ד׳ תרצ״א לפ״ק.

ה״ק פנחס אדלער
הרב פה.

מקום החותם.

לאחר פירסומו של המכתב מאת הרב ממונקאטש, חזר בו הרב יואל וואלף גלאטשטין, מתמיכתו בכת הפורשת והוא פירסם את המכתב הבא:

אבדק״ק ק׳ העלמעץ והגליל באדראג

ב״ה יום ב׳ ויק״פ תרצ״א לפ״ק
העלמעץ

הן אמת ניתן לכתוב להתוודע ולהגלות אשר במכתבי אשר כתבתי למו״ה יחיאל מיכאל וייזער נ״י תמכתי יתדותי על דברי הה״ג מחוסט שליט״א כאשר כתבתי מפורש ״אם כן הדברים שמסרבין לד״ת״ ועתה נודע לי ע״י מכתב הזמנה של כ״ק אדמו״ר גאון עוזינו ממונקאטש שליט״א אשר מברר כי נהפוך הוא ואנשי הקהל מעולם לא סרבו מלעמוד לד״ת דברי כלא היו וטעות הם בידי נגד האקרו״ט דק״ק אונגוואר יצ״ו ובודאי מי שמסרב לד״ת אין ראוי שיקרא בשם הארטהאי היראים בישראל, וד׳ ברחמיו יראה בעני עמו ויפרוש עליו סוכת שלומו בבאכ״ר.

יוסף וואלף גלאטשטיין
אבדק״ק העלמעץ והגלילות

מקום החותם

הנהלת הקהלה פרסמה גם את מכתבי הבוררים מטעמה:

הנה אנחנו חתומי מטה דיינים מצד האקרו״ט דק״ק אונגוואר

בדו״ד דשם מודיעים שמה שמעבירים קול במחנה העברים שהאקרו״ט אינם רוצים לעמוד בפני ביד״צ עלילה של שקר, אדרבא המה עשו כל מה שביכולתם למהר וועידת הביד״צ של זבל״א וזבל״א כמבואר פרטי כל של פנקס הקהל מיום י״ח לחודש מאי ובשאר פרטי כל. והם קראו את הדיינים בנחוצה פעם אחר פעם זה שלש פעמים לאונגוואר לבחור את האבמאן וכן עשינו ובכל התוועדות נעשה פרטי־כל. ומתוך כל הפרטי־כל נראה בעליל שאנחנו הדיינם מצד האקרו״ט רצו שיתוועד הבי״ד בקרוב ע״י מינוי אבמאן, והדייני׳ מצד של הרבני מו״ה יושע נ״י מצדו מנעו התמנות האבמאן בתואנות וטענות של הבל, והפרטי־כל המה תחת ידינו ותחת האקרו״ט.

ה׳ כי תשא תרצ״א

ה״ק אשר לעמיל סג״ל
אבדק״ק קירכדארף והגליל דיין מצד האקרו״ט
אברהם חיים מאשקאוויטש
רה״ק בערעזנא גדול

הנהלת הקהילה מצאה לנכון גם לפרסם מכתבו של אחד מרבניה החשובים של סלובקיה, הרב שאול בראך מנייטרא, רבה של קאשוי והגליל:

שאול בראך
מנייטרא
אבדקה״י קאשוי

ב״ה ג׳ משפטים תרצ״א לפ״ק

״ע״ד ריבות בעניני חזקה ברבנות מאז אמרתי שלא נזוז מפסק מרן רשכבה״ג בעל מהר״ם שיק זצ״ל שאם הרוב מוחין מלקבלו אין להכריח הצבור לקבלו נגד רצונם ומי כמוהו הי׳ בקי בטיב עניני הקהילות שבמדינתינו יותר ממנו וכל ימי חייו עסק בזה והי׳ דבריו נשמעים בכל המדינות ע״כ לדעתי אין מן הצורך לדון ע״ז ולהעמיד לדין תורה, אולם אם יש לצד טענות שלא היו׳ רוב מתנגדים לקבלתו ע״ז ודאי צריכין לעמוד לפני דייני ישראל ויבחנו ויפסקו אם הם רוב — ובענין הבחירת השליש אם הצדדים אי־אפשר להשוות דעתם לתקנות המדינה ועד הרבנים ממנה השליש.״

מכל האמור יוצא בבירור שהקהילה באונגוואר היתה מוכנה בכל עת לברר את הענין בזבל״א וזבל״א — או בדין תורה. כדי לחסל

סופית את הפלגנות ואת דברי ההשמצה, הזמינה הקהילה את הכת הפורשת לדין תורה בבית הדין של מונקאטש.

זה היה בית הדין הקרוב ביותר לאונגוואר.

רבה של מונקאטש נענה לבקשת קהילת אונגוואר והזמין את שני הצדדים לדין תורה בפני בית הדין של העיר. שני הצדדים נענו להזמנה. ה״דין תורה״ נמשך שבועיים רצופים. בתוך הטענות שהושמעו, נזכרה גם החוברת שהוציאה הכת הפלגנית, על ההשמצות שבה. רבה של מונקאטש יצא בכל החריפות נגד ההשמצות שבחוברת, מבלי לבדוק מה באמת התרחש בעיר. לאחר שבועיים של דיונים הכריז אב בית הדין, רבה של מונקאטש, שביום חמישי, ר״ח ניסן תרצ״א, יוציא בית הדין את פסק־דינו ויודיע על־כך בפומבי במעמד הצדדים. ביום חמישי הנזכר אי־אפשר היה לשכור מכונית באונגוואר כי כל המכוניות היו תפוסות ביהודים אשר רצו לשמוע את פסק הדין.

וזהו פסק הדין:

חיים אלעזר שפירא
אבדק״ק מונקאטש והגלילות
ב״ה
פסק בית דין
של בי דינא רבא במונקאטש בדבר הרבנות באונגוואר יע״א

נפסק עפ״י התורה עפ״י שטרי בירורין בכל אופן היותר מועיל עפתוה״ק ובקנין סודר שקיבלו אותנו החו״מ לב״ד קבוע הסמוך מק״ק אונגוואר בין הני תרי צדדים:

הא׳ הרב הגאון מו״ה יוסף אלימלך כהנא נ״י ועמו ראשי הקהילה ואקרו״ט דק״ק אונגוואר.

והב׳ ההג״מ יהושע גרינוואלד נ״י והצד שלו.

ואחרי שמוע טענותיהם ימים ולילות ואחרי ראינו כל הפראטאקאללען הנחוצים וכל הבירורים האפשריים ומו״מ של אריכות דבריהם של הטוענים משני הצדדים ואחרי שהשלישו תח״י ביטול של הפעטיציאנען בכתב וחת״י יצא מאתנו עפדתוה״ק כזה:

א) ההג״מ יוסף אלימלך כהנא נ״י הוא רב ואבדק״ק אוזשהאראד (אונגוואר) לאיוש״ט בכל תוקף ועוז של תורה שיש לרב, ומבלעדו לא ירים איש את ידו ואת רגלו בכל הדברים השייכים שם לרב אב״ד.

ב) ההג״מ יהושע גרינוואלד נ״י הוא רב״ד דק״ק אונגוואר לאיוש״ט בכל הדברים השייכים לדומ״צ שמה וגם יקראוהו לס״ת בביהכ״נ של הקהילה והקלויז בתור הרב מורנו הרב הנהוג שם לדומ״צ. רק התואר שלו יגדל בתור ״רב״ד״ כנזכר, אבל לא יגרע זכות שאר הדיינים לפחות מכבודם וזכותם עי״ז רק במה שהוא נקרא בתור רב״ד, וכן כשישבו יחדיו כסאות למשפט הוא עם הדיינים דשם אז יחתום הוא ראשון להם.

ג) ע״ד רבנות הגליל, יהי׳ כן (מלבד השייך להה״ג דק״ק ראדוואנקא והכפרים שהחזיק בהם ושייכים אליו מכבר וגם מלבד מה שהחזיקו כבר רבנים שם בכפרים האלו כמו געוועץ וכיוצא אשר על אלו לא נדון בזה ולא נוכל ליקח מזכותם וכבודם): במשך שלשים יום בכל מקום שיש מנין קבוע בש״ק, בכפרים האלו יעשו בחירה (וואהל) עפ״י צעטלען (געהיים) שיאמרו הן אם לאו אם רוצים את הה״ג מ׳ יהושע לרב שלהן (עפ״י השגחת ב׳ פערטרויענסמאננער משני הצדדים היינו א׳ מהה״ג מ׳ יהושע וא׳ מצד הגאבדק״ק והקהל אונוגוואר בעת הבחירה) ובכל מקום שיהי׳ נבחר עפ״י רוב דעות (מהנאספים) הה״ג מ׳ יהושע הנ״ל אז יהי׳ לרב שמה ומחוייים הגאבדק״ק אונוגוואר לוותר מזכותו שם בכפרים האלו, וגם מחוייבים הקהל ליתן מיד כתב פטורין גם בלשון המדינה שלא יתבעו עוד מס הקהילה וכיוצא כדי שיוכלו לשלם הפרס להה״ג מ׳ יהושע וגם כל הזכותים יהיו לו בתור רב שם ועי״ז יוכלו לקרותו שם וגם בשארי מנינים (פריוואטע) בתוך העיר (כשירצו) בתור ״מורה מורנו הרב״ זולת בביהכ״נ של הקהילה והקלויז אין שני מלכים משתמשים בכתר א׳ ושייך המורה מורנו רק להרב הגאבדק״ק הנ״ל. ושארי הכפרים באם שלא יהי׳ להה״ג מ׳ יהושע ג׳וו והרוב בתוכם ישארו להה״ג אב״ד והקהל כבתחלה.

ד) ואנו מזהירים עפ״י תוה״ק שלא תהי׳ כזאת בישראל לעשות פירודים ומחלוקות ומריבות ובפרט ליכשל ח״ו באיסור נבילה וטריפה היינו ח״ו להעמיד שוחטים של כתות נגד איסור הרב והבד״צ וכיוצא, וידורו ביניהם מעתה הרב והרב״ד והבד״צ באהבה ואחוה כראוי לת״ח הממונים על הצבור וכ״א לפי כבודו ומדרגתו יזהרו בכבוד חבירו ובפרט מי שגדול ממנו וגם הצבור בעצמו והקולות יחדלון ואין פרץ ואין יוצאת ואין צווחה ברחובותם וגם במשכנותם ויפייסו זא״ז כראוי.

ובפרט ההתחלקות בהקהלה ח״ו גם אם יהי׳ בשם ארטהאדאקסען הוא איסור חמור בכמה לאוין של תורה חמורים וגזילות וחורבן עולם, ולא ישמע על פיכם ולא תהא כזאת בישראל חלילה ולא יעלה על לב לעולם, ואם ח״ו יהי׳ א׳ או איזה כת בהעיר לעשות התחלקות אזי מן המודיעים ששחיטת השו״ב שלהם נבילה וטריפה והמורה שלהם הוראתו אסורה עפ״י התורה.

ה) גם מקויים מאתנו עפ״י התורה כי הקהילה לא היו מסרבים לד״ת גם מעיקרא וגם הצד של הה״ג מ׳ יהושע הנ״ל לא היו מסרבים אבל שחיטת הצד הפורצי גדר אסור כנבילה וטריפה ועל הכלים ישאלו שאלה בחשאי מי שיודע בעצמו שנכשל בזה, הגם שלא נאמין כזאת לע״ע על יראי ה׳ אשר התגאלו נפשם בזה למען אש זדון המחלוקה למלאות רצון יצרם נגד יוצרם, וגם המצות אסורים בפסח אם עשו להם בפ״ע, ולמען השלום יקחו מהם הקהל המצות מהצד הנ״ל במחירם שקנו אותם.

ו) ועל השו״ב שבא לשחוט (כלומר לנחור) כנ״ל כיון שפשוט לכל שבק״ק אונגוואר אסורים לעולם, ע״כ לא באנו לדון עליהם ובשארי מקומות ישאלו או ידונו בזה הרבנים אשר המה שבו לתחת דגלם.

ז) וההוצאות שתבעו כל צד מחבירו לא מצינו מקום חיוב עפ״י התורה שיהיו צריכין לשלם כ״א לחבירו כלל.

ומעתה אמת ומשפט ושלום שפטו בשעריכם עד כי יבא מבשר שלום משמיע ישועה בביאג״צ וכט״ס.

באעה״ח יום ה׳ ר״ח ניסן תרצ״א פה ק״ק מונקאטש.

חיים אלעזר שפירא
דוד שליסעל
מאיר זאב הכהן זאלצר

וגם נגמר ויצא מאתנו עפ״י התורה למען האמת והשלום שמחוייבים לדחות את בחירת אלופי הקהל מיום א׳ הבע״ל על עוד שלשים יום.

ונגמר שבהוואהל־קאמיטע יוסיפו עוד עשרה אנשים מהגרינוואלד פארטיי והריטועללע קאמיטע יבחרו מחדש כמו הקהל.

חיים אלעזר שפירא דוד שליסעל מאיר זאב הכהן זאלצר

עם מתן פסק הדין שככה סערת המלחמה בעיר, אבל שלום אמת לא הושכן בין הצדדים. המחלוקת השאירה מישקע עמוק בין הצדדים ואם כי כלפי חוץ הכל נראה כשפיר, אבל כלפי פנים אי־אפשר היה

לגשר על התהום בנפש שהתהווה בין הצדדים. מחלוקת ארורה זו עלתה לקהילה חצי מיליון כתרים צ׳כיים מבלי לקחת בחשבון את רבבות כתרים שהוציאו שני הצדדים מכספים אישיים של החברים זאת, כמובן, מלבד חילול השם הגדול שנגרם לעיני הגויים. ברור היה לכולם, שכל עוד יהיה רבי יהושע גרינוואלד בעיר כראב״ד, השלום האמיתי הוא בלתי ניתן להשגה. פסק־הדין אמנם הכיר ברב הנבחר כרבה של העיר אבל רבי יהושע גרינוואלד חשב את עצמו לרב העיר ובבית הכנסת שלו הוכתר בתאר ״מורנו ורבנו״, ועוד דברים מסוג זה שהעיבו על השלום.

כעבור שנתיים, כאשר הגאון ר׳ יוסף צבי דושינסקיא נבחר לרבה של עדת החרדים בירושלים והעתיק את דירתו לירושלים, התמודד רבי יהושע גרינוולד על רבנותה של העיר חוסט ואמנם, בעזרת הרשות ולאחר מלחמה קשה שהתנהלה בין המועמדים השונים, נבחר רבי יהושע לרב העיר ואז עזב את העיר אונגוואר ועבר לחוסט שבה כיהנו ברבנות אביו ר׳ אברהם יוסף וסבו רבי משה בן עמרם גרינוואלד בעל ״ערוגות הבושם״ רק אז השתפר המצב בעיר ורוחות אחרות של שלום ושלוה החלו משתררות בקהילה.

רבי יוסף אלימלך כהנא, רבה של אונגוואר, לא היה זר ליהודי העיר. הוא היה תלמידו החביב והמובהק של רבי חיים צבי מאנהיימער, רבה של אונגוואר בישיבתו למד תורה שנים מספר. תפקיד קשה הוטל על הרב החדש. לא קל היה לנהל עדה גדולה המורכבת מחוגים שונים: חסידים, מתנגדים, משכילים, ציונים ומתבוללים. אולם הוא עמד במבחן. נסיונו הרב בניהול רבנות, אישיותו וקסמו האישי, מאור פניו ופקחותו, עמדו לו להתהלך ולמצוא לשון משותפת עם כולם, מבלי לוותר על דעותיו והשקפותיו.

נתבדו חששותיהם של הרבנים הרב שלמה זלמן אהרנרייך, רבה של שאמלוי והאדמו״ר רבי יואל טייטלבוים, רבה של קראלי בימים ההם, שאם לא ייבחר רבי יהושע גרינוולד, יש סכנה שיבחרו את הרב מכת המתחדשים. אונגוואר בחרה באחד מגאוני הדור, רב אמיתי.

מיד עם בואו לכהן כרב העיר הוא ניגש לבדק הבית של הקהילה. הוא איחה את הקרעים וסתם את הפירצות שנפרצו בחומת הקהילה בזמן המחלוקת. הישיבה ירדה ברמתה במשך השנתיים שלא היה בה רב. הוא החזיר את העטרה ליושנה. תלמידי ישיבות שוב נהרו

לישיבה גדולה זו ושתו בצמא את דברי הגאון הזה. שקדן גדול היה בלימודים ואת זאת דרש גם מאת תלמידיו. הוא שקד לקיים שעורי תורה ודאג לחינוך דתי לנוער העובד המתפנה רק בשעות הערב. הרבה מכחו ומזמנו הקדש לחיזוק הדת בעיר. הוא החמיר את הפקוח על הכשרות בעיר, עשה גדולות בשטח של צדקה, גמילות חסדים ומתן בסתר. כשנפרצו פרצות בשמירת השבת בעיר, הוא עמד בשער ואסר מלחמה על הפורצים. לאחר מלחמה קשה עלה בידו לבצור בהרבה, אם לא בשלימות, פרצה מסוכנת זו.

עמד ביחסי ידידות עם כמרי הדתות האחרות בעיר. כולם העריכוהו וחלקו לו כבוד גדול. ביחוד יש לציין את קשריו האישיים הטובים עם הארכיבישוף היוני האורטודוקסי לרוסיה־הקרפטית ד״ר א. סטויקה, שהיה גם ראש בית המדרש לכמרים בעיר. בכל קיץ היו נוהגים שניהם לפרסם כרוז אל תושבי העיר בכלל ואל הנוער בפרט בבקשה לשמור על נימוסי־צניעות ברחצם על שפת הנהר אונג. בימי כהונתו בנתה הקהילה את בנינה הגדולה והמפואר, בנין בן ארבע קומות, שבו רוכזו כל מוסדות הקהילה — שהיו מפוזרים בבנינים שונים בעיר — בזמנו התפתחה וגדלה הקהילה בממדים גדולים.

רב העיר, כיתר רבני רוסיה הקרפטית, התנגד לתנועה הציונית — חלק גדול מהרבנים התנגד גם לאגודת ישראל — אבל הוא לא חתם על איסור התנועה הציונית. הוא טען שהרבנים לפניו כבר הוציאו איסור ואין הם צריכים חיזוק לאיסור שלהם. אבל הואיל והרבנים לפניו, לא חוו את דעתם בקשר ליסוד סניף אגודת ישראל, לכן הוא מוצא לנכון לתת את חוות דעתו בנידון זה ואלה דבריו:

לשכת הנשיאות של כולל
״שומרי החומות״
בעה״ק ירושלים ת״ו
ב״ה אונגוואר א׳ דברים תרצ״ג
החיים והשלום וכט״ס לכבוד מנהלי האג״י הע״י.

מכתבו קבלתי והנה א״א להסכים לייסד פה חברת אגודת ישראל אשר נתייסדה פה מאיזהו נערים ואפשר המה עשרה או י״ב במספר, וכן נשמעו פה הדרשות שדרש הה״צ מקראלע נ״י בסוואלאווא ובקאשוי נגד האגודה ובפרט הי׳ כתוב במכ״ע בעפעריעש (הכוונה לשבועון החרדי שהופיע בגרמנית DIE JUIDISEHE NACHR’ICHTEN.

שבועון זה היה משקף את האידאולוגיה של אגודת ישראל). 6 יוני שנה זו, ארטיקעל מירושלים, שכתוב שמה איך שעוד מעט ויתאחדו האגודיסטען עם הציונים ע״כ א״א להקים הסערה לדממה וה׳ יזכינו לילך במהרה לקראת הגואל צדק א״ס.

והי׳ זה שלום מנאי ידידם דוש״ת.

יוסף אלימלך כהנא

רבי יוסף אלימלך למד גם בישיבת סבו, אבי אמו, רבי יצחק אייזיק ביליצער מנאדי — אידה בעל ״באר יצחק״ עה״ת ובישיבת פרסבורג — אצל רבי שמחה בונם סופר בעל ״שבט סופר״. כאמור, הוא כיהן כרב בקהילות זשאדאני, בוניהד, צעהלים ואונגוואר.

באונגוואר, עמד גם בראש הישיבה, שהמשיכה להיות ישיבה מרכזית בצ׳כיה ובהונגריה. כל חידושיו שחידש בלמוד הישיבה ובעיוניו העלה על הכתב. חיבוריו הם בכל מקצועות התורה. הם הכילו פסקי הלכה, תשובות רבות שהשיב לשואליו, חידושים על סוגיות הש״ס דף על דף, ובמיוחד על סדר מועד, נשים וקדשים, חיבור גדול על כללי הש״ס — ובו ביאר עפ״י דרכו את שיטותיהם של כל אחד ואחד מהתנאים והאמוראים והראשונים בכל נתיבות התלמוד. נוסף על חיבורים אלה חיבר חידושי אגדות, חיבור על התורה ודרשותיו אשר דרש לפני אנשי קהילתו בשער בת רבים. כל חיבוריו היו בכתב יד כי הוא נמנע מלהדפיס את חיבוריו בחייו כדי שלא להתעטר בכתר של תורה. דברי תורתו הכילו עשרות כרכים. חמשים ושש שנים לימד, שפט והורה דעת את ישראל. בישיבות שניהל בכל שנות כהונתו כרב בישראל נהרו תלמידים למאות ואלפים, ששתו בצמא את דברי לקחו.

בבית דינו המשיכו לשמש הדיינים מבית דינו של הרב הקודם רבי אברהם יוסף גרינוואלד והם: רבי מאיר אסטרייכר, רבי משה ברודא, הרב מאיר בליי נפטר בזמן כהונתו ונבחר במקומו, בהסכמת הרב, בנו הרב גרשון בלייא.

בימי כהונתו כרבה של אונגוואר נתקדרו שמי היהודים בעיר בעננים כבדים. הגורל המר האכזרי שפקד את יהודי אירופה — לא פסח גם על יהודי אונגוואר היקרים. מספרים כי גם בגיטו, בימים שנפשו היתה מתיסרת ביסורין נוראים בראותו את גורל האכזרי שבא עליו ועל בני קהילתו, לא פסק מללמוד ומלשפוך תפילה לפני מי שאמר והיה העולם. הוא חיזק את צאן מרעיתו בדברי התחזקות באמונה

תוך חרדה לגורל עמו ולגורל כל כתבי ידו. במרירות היה אומר: ״מי יודע איזו נכרית תעשה מכתבי חידושי תורתי שקייות (״שקארמיצען) הוא הובל יחד עם בני קהילתו לכבשני המשרפות באושביץ ושם הועלו על המוקד. עלה הכורת על קהילה מפוארת זו — עיר ואם בישראל ונדם קולה של תורה — קולו של ישראל סבא, בעיר אונגוואר.

הערות לפרק א׳

1. מתוך הארכיון המחוזי, מסמך מס׳ 135 — 1646. פורסם בספרו של ד״ר סובה פטר: ״תולדות העיר אונגוואר״.
2. הורוביץ־מור: תולדות הקהילה היהודית באונגוואר (בכתב יד).
3. מתוך הארכיון של העיר אונגוואר.
4. מתוך תעודה של קהילת אונגוואר.
5. שווארטץ: שם הגדולים מארץ הגר חלק ב׳ עמ׳ נ״ב, כ״ט.
6. Dr. J. M. Jost, Neure Gesichte Der Juden, Berlin, 1846, III T. p. 81
7. ראה הקדמת הרב יחזקאל בנעט לספר ״שם שלמה״ של ר׳ שלמה גנצפריד.
8. בבוניהאד למד גם האדמו״ר ר׳ צבי הירש מליסקה בעל ״אך פרי תבואה״.
9. אלמנתו של ר׳ צבי הירש חריף נישאה ל״חתם סופר״. מענין כי החת״ס שנפטר 5 שנים לאחר־מכן, נסתלק גם הוא באותו תאריך כ״ה בתשרי תרס״ו.
10. ראה ספרו של הרב י. גרינוואלד: קורות התורה והאמונה. עמ׳ 55. וכן ראה ספרו של הרב י.י. גרינוואלד תולדות משפחת ראזענטהאל פרק ה׳.
11. זכרון אבות סימן ח׳
12. ראה שם, סימן י״ב, ראה הירחון ״מעין התורה״, תלמידי ישיבת פרסבורג, שבט סופר בארה״ב שנה, שלישית גליון ג׳. המכתב של רבי צבי הירש נכתב כאשר עזב רבנותו באונגוואר ועבר לכהן בבוניהאד.
13. על אי הזכרת שם האב, כמקובל ברבות מהמצבות בהונגריה השוה מש״כ ב״דברי תורה״ (מונקאטש) מהדורה ח׳ אות מ״ט, שו״ת לבושי מרדכי מהדו״ת חיו״ד סי׳ קמ״ט ועוד.
14. ראה מאמרו של החכם ד״ר ביכלר בכתב עת של M.ZS.SZ שנת 1980.
15. ראה ספרו של הרב י.א. גרינוואלד: ״תולדות משפחת רוזנטהאל.
16. ״אוצר חיים״ לר׳ חיים מקיצע, חלק יו״ד תשובה ב״
17. לב העברי, דף כ״א
18. עיין שו״ת ״אמרי א״ש״ אורח חיים ס׳ ז׳.
19. אגרת סופרים, מכתב ט׳
20. יורה דעה סימן י״ט.
21. רשימת ספריו בפרק מיוחד בספר זה.
22. המכתב ותשובת רבי עזריאל פורסמו בשו״ת רבי עזריאל הילדסהיימר, סימן קכ״ט.

פרק ב׳
ספריהם של רבני העיר

רשימת הספרים היא לפי סדר כרונולוגי והיא מכילה את ספרי רבני העיר והסביבה וכן את ספרי אלה שכיהנו בדיינות או בתפקידים רבניים אחרים.

ר׳ צבי הירש העללר (1)
(תקל״ו־תקצ״ד)

1. **תפוחי זהב** כולל דרושים יקרים מתוקים מדבש ונופת צופים על ספר בראשית וספר שמות מסודרים ולקוטים ודרשות מקובץ ומלוקט מכתבי קודש אשר הניח אחריו ברכה הרב הגאון האמתי חד בדרא מפורסם בכל קצוי ארץ לשם ולתהילה כקש״ת מוהר״ר צבי העללער זלה״ה הנקרא בפי כל ר׳ הירש חריף אשר שימש בשלש קהילות גדולות פק״ק אונגוואהר, וק״ק באניהארט, ובק״ק אובן ישן. לקטתי ואספתי והיו לאחדים בעזרת הבורא יתברך ויתעלה לעד אני הקטן יוסף צבי חיים בן לאדוני אבי מהו׳ משה כהנא העללער מנכדי הגאון האמתי מהו׳ יהודא זללי״ה בעל המחבר ספר קונטרס הספיקות, וס׳ תרומת הכרי (2), אחי הגאון בעל קצות החושן, ואבני מלואים, ושב שמעתתא. מתושבי ק״ק גראסווארדיין יע״א. אונגוואר בשנת זכרון בספר (תרכ״ה) לפ״ק. געדרוקט בייא קארל יעגער...1864. 4°. [1] צה, [2] דף (3).

דף ב: הקדמת הרב... אברהם יצחק וויינבערגער נ״י אב״ד דק״ק קוו״ד [=קליינווארדיין] יצ״ו חתנא דבי נשיאה הגאון המחבר זצ״ל.

דף ג, א: הסכמת ר׳ מנחם א״ש, אונגואר, תרכ״ה.

דף ג, ב: שלא להוציא הנייר חלק נעתיק פה דבר א׳ מן הס׳ אפריון להרב... שלמה גאנצפריד (4).

דף ד: הקדמת המסדר, ר׳ יוסף צבי חיים ב״ר משה כהנא העללער.

דף צ, א־צה, ב: לקוטים מבן המחבר הגאון מ״ו מנחם דוב זלה״ה.

2. **תפוחי זהב**... ועוד שש דרשות שונות ואחת מאחיו הר״ש זנביל: פרעמישלא תרל״ד. 8°.

רשמתי על פי: פרידברג, בית עקד ספרים, כרך ד׳, תל־אביב תשט״ז, עמ׳ 1114, מס׳ 1597.

3. **חדושי טיב גיטין**. חידושים נפלאים בפלפולים נאים מדבש מתוקים שבעתיים מזוקקים, על כל מסכת גיטין מכבוד הרב הגאון האמיתי החריף מאד, המפורסם, קדוש ה׳ מוהר״ר צבי הירש העלער זצ״ל, אשר היה אב״ד וראש ישיבה בכמה קהילות ולבסוף ימיו נתקבל לאב״ד ור״מ בק״ק אובין ישן יע״א. בדפוס של הרבני הנגיד המפורסם מוהר״ר שאול דובר מאירהאפער נ״י זאלקווא...

MIT BEWILLIGUNG VON WIEN DER 16 MARZ 1839...

בשנת ה׳ אלפים תר״ד לפ״ג

2°. עח דף.

פרידברג, בית עקד ספרים, ב, עמ׳ 401, מס׳ 110, רושם: 83 דף.

מהדורה שנייה

4. **חידושי טיב גיטין**...

הספר הזה נדפס בזאלקווא זה שלשים ושלש שנים וכביכורה בתאנה בראשיתה רבו המתאוים לנופת אמריו כי נעמו וככסף ומטמונים יחפשוהו ואיננו ולרוות צמאון המשתוקקים נדפס כעת ביתר שאת בתיקוני טעויות אין מספר גם כל ההשמטות והמדורות הועמדו על מקומם. הובא לבה״ד ע״י הרב וכו׳ מ׳ יעקב שענקיל נ״י מו״ס מק טארנא בנו של הרב הגאון הצדיק מוה׳ וואלף בער שענקיל שליט״א מטארנא. פרעמישלא שנת תרל״ו. בדפוס של הרבני הנגיד מ׳ חיים אהרן זאפניק עט קנאללער נ״י.

2°. [1], צח דף.

דף צד־צח שאלות ותשובות וחידושים (שו״ת חיבת הקודש) מאת ר׳ מנחם דוב העללער, בנו של המחבר.

מהדורה שלישית

5. **חידושי טיב גיטין**... קראקא תר״ס.

2°. 100 דף.

רשמתי על פי: פרידברג, בית עקד ספרים, ב, תל־אביב תשי״ב, עמ׳ 401, מס׳ 110.

6. **שאלות ותשובות** מבעל המחבר טיב גיטין על כל ארבעה חלקי

השי״ע תשובות חביבות, שבעתים מזוקקות צרופות ככסף ובחונות כזהב אשר השיב המחבר לשואליו גאוני עולם בחריפותו ובבקיאותו ה״ה כבוד הרב הגאון האמיתי החריף מאוד המפורסמים בכל קצוי ארץ בחיבורו המפואר טיב גיטין קדוש ד׳ מוהר״ר צבי הירש העללער זצלה״ה אשר הי׳ אב״ד וראש ישיבה בכמה קהילות ובסוף ימיו נתקבל לאב״ד ור״מ בק״ק אובין ישן יע״א. חלק יורה דעה. הספר הזה ספון וטמון יותר מחמשים שנה כאשר נראה בחיבורו טיב גיטין מראה מקום לתשובותינו ולרוות צמאון המשתוקקים לדבריו היקרים המאירים כספירים, הוא יוצא עתה לאור הדפוס במצות חתנו הרב הגאון הצדיק וכו׳ מוה׳ אברהם יצחק ווינבערגר נ״י אבדק״ק קליינוואראדיין והגליל. הובא לבית הדפוס ע״י הנגיד המופלג הירא והשלם וכו׳ מוה׳ צבי הירש רייטער נ״י מטארנא. קראקא בשנת תר״מ...

VERLAG VON JAKOB SCHENKEL IN TARNOW. DRUCK VON
FISCHER I WEINDING IN KRAKAU. 1879

2°. כ דף.

פרידברג, בית עקד ספרים, ב, עמ׳ 401 מס׳ 110, כורך חלק זה והבא יחד ורושם: קראקא תרמ״ט.

7. **שאלות ותשובות** מבעל המחבר טיב גיטין על כל ארבעה חלקי השי״ע תשובות חביבות... חלק או״ח ואהע״ז. הספר הזה ספון וטמון יותר מחמישים שנה... ולרוות צמאון המשתוקקים לדבריו היקרים המאירים כספירים ובפרט החלק הזה הם שו״ת הנוגעים להלכה ולמעשה בעניינים חמורים. הוצאתי לאור ברב יגיעות להסיר הקמשונים והשגיאות אנכי הצעיר יעקב שענקיל מטארנא. ועל הטוב יזכר חתן המחבר הרב הגאון הצדיק וכו׳... א״י וויינבערג זצ״ל אשר מסר הכתבים לידיד להדפיסם קראקא בדפוס המשובח של ה״ר ר׳ יוסף פישער שנת תרמ״ט לפ״ק.

2°. יח דף.

8. **קונטרס הגאון ר׳ צבי חריף זצ״ל**. חלק ראשון. בחריפות ועמקות גדול ובביקיאות נפלא הפלא ופלא יעלה הרי הרים וירד עד תהום עמקי מצולות לבאר כל סתום בש״ס ופוסקים בראיות חזקות וזיקק וליבן דבריהם בכור הבחינה להלכה ולמעשה מכבוד מרן הגאון האדיר קדוש ד׳ צדיק יסוד עולם ראש גולת אריאל

בשם רבינו צבי הירש העללער חריף זצללה״ה נודע ביהודה ובישראל זי״ע ועכי״א, שהי׳ אב״ד ור״מ בק״ק אונגוואר, בראד באניהייט, אובין ישן והמדינה. בעהח״ס טיב גיטין ושו״ת על ד״ח שו״ע שהי׳ קרוב למאה שנים בכתובים וכעת יוצא לאור בעזהשי״ת ע״י הרב וכו׳ שלשלת היוחסין מוה״ר יעקב לעהרער שליט״א מצעשיניב זכרה לו ד׳ לטובה יזיי״א. ונחלק לב׳ חלקים: חלק ראשון על שיקול הדעת שם הראה כוחו וגבורתו כל מילתא דרמיא מפרק ולן בעומקא של הלכה הפליא עצה הגדיל תושי׳ וידו בכל משלה. **חלק שני** על הש״ס חידושים יקרים מזהב ומפז על הש״ס רש״י ותוס׳ (5) ופוסקים ובכמה שיטות עמוקות יצלל במים אדירים (6) כדרכו בקודש והעלה מרגניתא טבא (7) בטוב טעם ודעת. ובסוף כל חלק נתוסף לוח הטעות ותשובות חביבות שבעתים מזוקקות מאת גאוני בתראי להמו״ל שליט״א כמבואר מעבר לדף השער ואחרון חביב בסוף ח״ב תשובות הגאון המחבר זצ״ל להגאונים האדירים בעלי מפורשי הים זי״ע ועכי״א (מועתק מס׳ ים התלמוד), כל הנ״ל יגעתי להעתיקם ולהביאם לבהד״פ וזכות המחבר הקדוש יגן עלי בזה ובבא ואזכה לראות בנים ובב״ב עוסקים בתורה ולגאולה קרובה בב״א. הי״ק יעקב לעהרער בן להאי חסידא יקירא דהי׳ עסיק באורייתא תדירה מו״ה יחזקאל יונה זלה״ה בן בנו של אותו צדיק כקש״ת מו״ה שלמה זלמן זצ״ל תלמיד רבינו האלקי מרן אלימלך מליזענסק זי״ע ועכי״א (ונאסף על עמיו ב׳ דחוהמ״ס תקע״ט לפ״ק וחקוק על מצבתו פ״נ איש חסיד צדיק יסוד עולם הרב המופלג צנא מלא ספרא לילה ויום עסק בתורה ותפילה (8) עשה בטהרה מו״ה שלמה זלמן צדיק בן צדיק מוה״ר יעקב תנצב״ה) אחיו של הקדוש מו״ה קלונימיס זצ״ל מלאנציט חתנא דבי נשיא של הגאון האלקי מוהר״ם מרימאנאב זיעוכי״א. יאראסלוי תרס״ו בדפוס ל׳ סטירני אייגענטהומער מוה״ר מאיר וויעזען נ״י.

8°. [5], לח דף.

דף 2-3 ״תעודת גאוני וקדושי דורינו״: ר׳ יהושע הורוויץ, דזיקעב, תרס״ו; ר׳ שלום מרדכי הכהן [שוואדראן], ברעזאן, טז באדר־א תרס״ה; ר׳ ארי׳ ליביש איש הורוויץ, סטאניסלאב, יט בכסלו תרס״ו; ר׳ אברהם בנימין קליגער, בראדי, תרס״ד; ר׳ דוב בעריש הכהן ראפפורט, ראווא, תר״ס; ר׳ יהושע פינחס באמבאך, אושפעציען, יג

באייר תרס״ה; ר׳ משה בן עמרם [גרינוואלד], חוסט, תרס״ו; ר׳ אליעזר [חיים] דייטש, באניהאד, תרס״ו.

דף 4, א־5, א: הקדמת המוציא לאור, ר׳ יעקב לעהרער.

דף כט־לח: ״תשובת גאוני בתראי ולוח הטעות להקונטרס הגאון ר׳ צבי חריף ז״ל מהרב המו״ל שליט״א״ — תשובות מאת: ר׳ יצחק שמעלקיש, ר׳ שלום מרדכי הכהן [שוואדראן], ר׳ אברהם בנימין קליגער, ר׳ יהושע פינחס באמבאך, ר׳ ישראל מתתי׳ אויערבאך.

9. **קונטרס הגאון ר׳ צבי חריף זצ״ל.** חלק שני על הש״ס על מס׳ ב״ק, ב״מ, סנהדרין, ע״ז, שבת, קידושין, חולין, זבחים, מנחות, כריתות חידושים יקרים כעולת מחים. בפלפול זך ועצום. נורא ואיום. בחריפות ועמקות גדול (9)... ואחרון חביב בסוף ח״ב תשובות הגאון המחבר זצ״ל להגאונים האדירים בעלי מפה״י זיעוכי״א. בענין עור הבתים אם צריך לשמה ואם מברכין גם על אותן שאינן מעובדין לשמה (מועתק מס׳ יום התלמוד). וגם תשובה להלכה מרבינו המחבר זצ״ל להגאון מוהר״נ שפירא זצ״ל נידון שמרים שעבר עליהם הפסח וחימצו בהן עיסות ונשתמש מהן לי״ש (מועתק מכתב ידו הקדושה). כל הנ״ל יגעתי להעתיקם (10)... בדפוס של קאהן עט פריעד מונקאטש. תרס״ז.

פרידברג, ג, עמ׳ 903, מס׳ 625, רושם: ירוסלוי־מונקאטש... 6, 38, 8, 48 דף.

8° [8], מז דף.

דף 2, א־5, א: הסכמות מאת: ר׳ עקיבא גאטליעב, בעלזא, תרס״ו: ר׳ שמחה ישכר בער האלברשטאם, צעשינוב, תרס״ו; ר׳ ישראל פרידמאן מטשארטקוב, תרס״ו; ר׳ יהושע הורוויץ, דזיקעב, תרס״ו; ר׳ שלום מרדכי הכהן [שוואדראן], ברעזאן, טו בטבת תרס״ז.

דף 5, ב: מכתב מרבינו רשכבה״ג מוהר״ם מינץ זצלה״ה לרבינו המחבר זצלה״ה משנת תקפ״ה.

דף 6, א: מחידוש בעל ״חת״ם סופר״: מה שחנני ה׳ ימים אחרונים של חג תקנ״ה לפ״ק פה דרעדזין [דרעזדין]

דף 7: תשובות רבינו המחבר להגאון מהר״ן שפירא זצ״ל נידון שמרים שעבר עליהם הפסח וחימצו בהן עיסות ונשתמש מהן לי״ש — משנת תקע״ג.

דף 8: הקדמה תנינא מאת הרב המו״ל — ר׳ יעקב לעהרער.

דף לט — מז: תשובות גאוני בתראי ולוח הטעות להקונטרס הגאון ר׳ צבי חריף ז״ל מהרב המו״ל שליט״א. תשובות מאת ר׳ שלום מרדכי הכהן [שוואדראן]; ר׳ יהושע פינחס באמבאך, ר׳ ישראל מתתי׳ אויערבאך; ר׳ יחיאל מנחם זצ״ל דומ״ץ דק״ק בעלזא.

ר׳ מאיר א״ש (11)
(– תרי״ב)

10. **שאלות ותשובות אמרי אש** חלק ראשון על או״ח ויו״ד, אשר השיב לכענין שואל. ראש גולת אריאל. עטרת תפאת ישראל: ה״ה הרב הגאון המפורסם נ״י פה״ח עה״י מוהר״ר מאיר זצלה״ה בן הרבני מהור״ר יודא ליב א״ש זלה״ה אשר היה מלפנים אב״ד ור״מ בק״ק בייאה ובק״ק יארמוט יע״א ואח״ז בק״ק אונגוואר יע״א ושם מנוחתו כבוד. הובא לבית הדפוס ע״י המופלגים והמפורסמים בני אדמ״ו הרב הגאון המפורסם מוה׳ שנת מאיר א״ש הכ״מ לפ״ג [=תרי״ב].

LEMBERG GEDRUCKT BEI M. F. POREMBA MIT HOHER
BEWILLIGUNG VON STADT-KOMMANDO. 1852

2°. [2], פב דף.

דף 2, ב דברי התנצלות של ר׳ פנחס נפתלי ירושלמי, חוסט, שהכין את הספר לדפוס.

דף פב, ב ״ברכת המוגמר״ של ר׳ יהודא א״ש, בן המחבר.

11. **שאלות ותשובות אמרי אש** חלק שני על אה״ע וחו״מ אשר השאיר אחריו ברכה כבוד אדונינו ורבינו הרב הגאון הגדול מופת הדור עטרת תפאת ישראל מהור״ר מאיר בן הרבני המופלג מוה׳ יהודה המכונה ליב זצ״ל אשר בימי חורפו שמש בכתר הרבנות והרביץ תורה בק״ק בייאה, ואחר כך בק״ק יארמוט, ומשם נתקבל לאב״ד ור״מ פה ק״ק אונגוואר והגלילות, קבץ ורבץ ועשה פעלים לתורה והשיב לשואלו דבר הלכה ברורה, צדקתו תגן לדור דורים עד עמוד הכהן לאורים במהרה בימינו אמן. הבאתי לבית הדפוס בחסדי ה׳ אשר גברו עלי אני בנו ותלמידו הקי׳ מנחם בן אאמ״ו הגאון המחבר זצ״ל: נדפס פק״ק אונגוואר יע״א שנת רבינו מאיר א״ש זכרונו

לברכה לחיי העולם הבא [=תרכ״ד] לפ״ג: UNGHVAR. GEDRUCKT BEI CARL JAGER. 1864

2°. [3], צה, [2] דף.

דף 2, א: מכתבי מהרב... חיים האלבערשטאם, צאנז, מיום יב מנחם־אב תרי״ב, אל ר׳ מנחם א״ש, שהוציא את הספר.

12. **שאלות ותשובות אמרי אש** חלק ראשון על או״ח ויו״ד... ברוקלין שנת תשי״ד.

2°. 12 עמוד, פב דף.

13. **שאלות ותשובות אמרי** אש חלק שני על אה״ע וחו״מ... ברוקלין שנת תשי״ד.

2°. [2], צח דף.

14. **אמרי בינה** חדושי הלכות בסוגיות עמוקות בסדר מועד ונשים מאת אדונינו ורבינו הגאון המפורסם מה״ו מאיר בהרבני מו״ה יהודה ליב זצ״ל אב״ד ור״מ דק״ק אונגוואר והגליל. זכותו וזכות תורתו יעמוד לנו לדור דורים עד כי יעמוד הכהן לאורים בב״א: זכני ה׳ להביאם להבית הדפוס ולהפיצם על פני תבל. אני בנו ותלמידו הק׳ מנחם בהגאון המחבר זצ״ל. נדפס פק״ק אונגוואר שנת כתרו [תרכ״ו] ישועה לפ״ק.

GEDRUCKT IN DER KARL JAGERSCHEN BUCHDRUCKEREI

2°. [3], קמח דף.

דף ב׳ א: הקדמה מאת בן המחבר, ר׳ מנחם א״ש.

פרידברג, בית עקד ספרים, א, רושם בטעות: ״148, 3, 6 דף״.

15. **אמרי יושר** כולל דרושים יקרים ונחמדים אשר בשר צדק אדונינו ורבינו הרב הגאון הגדול המפורסם מוה״ר מאיר בהרבני המופלג מ׳ יהודה המכונה ליב זצ״ל במקהלות עדת ה׳ אשר היה להם לרועה נאמן בק״ק בייאה. ובק״ק יארמוט. ופק״ק אונגוואר. וזכני ה׳ להביאם לבית הדפוס ולהפיץ אותם על פני תבל אני בנו ותלמידו הק׳ מנחם בלאאמ״ו הגאון המחבר זצ״ל. נדפס פהק״ק אונגוואר יע״א שנת בעזר השם [תרכ״ד] לפ״ק... 1864... געדרוקט בייא קארל יעגר.

4°. [2], צ, [2] דף.

דף 2, א: הקדמת מבן המחבר, ר׳ מנחם א״ש. ״גם הוספתי נפך מעט חידושי אגדה מאת זקיני מ״ו הרב הגאון מוה׳ דוד דייטש זצ״ל״.

16. **אמרי אש** על התורה חלק ראשון מכבוד ז׳ מרנא ורבנא הגאון המובהק קדוש ונרא רשכבה״ג איש אלקים מהו״ר מאיר א״ש זצ״ל האבדק״ק אונגוואר יע״א ומכבוד מר חמיו הקדוש שר התורה מאוה״ג מהו״ר דוד דייטש זצ״ל זי״ע ועכ״י: מסודר בסדר נכון על כל פרשה למען יאותו לאורם הקדושים מדי שבת בשבתו: והובא לאור ע״י נכדם ה״ה הרה״ג חו״ב וכו׳ מוה״ר יצחק מרדכי נ״י שווארטץ בערעגסאס. מונקאטש בדפוס המשובה של ה״ה הרבני הנגיד המופלג מו״ה צבי יעקב קאהן נ״י ושותפו הרבני הנגיד מו״ה מנחם קליין נ״י: שנת תרס״א לפ״ק.

4°. [4], לד דף.

דף 1, ב־2, ב: הסכמות מר׳ משה ווייס, זבארוב; ר׳ יקותיאל יודא טייטעלבוים, סיגוט תרמ״ג; ר׳ חיים צבי מאנהיימער, אונגוואר, ב באייר תרמ״ד; ר׳ דוב בעריש כהן ראפאפורט, ראווא; ר׳ אליעזר זוסמאן סופר פאקש, ט באדר ששון; ר׳ צבי הירש שפירא, מונקאטש, תרס״א; ר׳ שלמה סופר, בערעגסאס, תרס״א.

17. **אמרי אש** על התורה חלק שני מכבוד זקיני הקדושים מאורי הגולה ה״ה רבינו הקדוש רשכבה״ג מוה״ר מאיר אש זצ״ל זי״ע ועכ״י וממר חמיו הקדוש איש אלקים מוה״ר דוד דייטש זצ״ל: מסודר בסדר נכון על כל פרשה למען יאותו לאורם הקדושים מדי שבת בשבתו: והובא לאור ע״י נכדם ה״ה הרה״ג וכו׳ מוה״ר יצחק מרדכי שווארץ נ״י בערעגסאס. מונקאטש בדפוס המשובח של ה״ה הרבני הנגיד המופלג מו״ה צבי יעקב קאהן נ״י ושותפו הרבני הנגיד מו״ה מנחם קליין נ״י. שנת תרס״א לפ״ק.

4°. כ דף.

דף א, ב־ב, ב: קונטרס ענף עץ אבות של מוציא הספר, ר׳ יצחק מרדכי שווארץ, שכתב ר׳ שמעון צבי הירש, רבה של ב׳ — אופאלא.

18. **סדר הגדה של פסח** עם פירוש יקר ונחמד אמרי אש מהגאון מו״ה מאיר א״ש זצ״ל אבדק״ק אונגואר יע״א ונלוה אליו ילקוט פירושים יקרים ונפלאים מן קרוב למאה ספרים, בההוצאה החדשה האת הוספתי ב׳ דברים יקרי ערך א) מנהגי המחבר בעל אמרי אש ז״ל עם מאמרי הזוהר ליל פסח. ב) קונטרס ״מפענח קץ הגאולה״ מהגה״ק המקובל האלקי מוהר״ש מאסטראפאלע זצללה״ה זי״א.

פאדגורזע אצל קראקא בדפוס של מו״ה שאול חנני׳ דייטשער נ״י. תרס״ט לפ״ק...

VERLAG U. HERAUSGEBER S. RABI BUCHHANDLUNG, TARNOW.

8°. [8], מח, [4] דף.

דף 2, א: הקדמה של ר׳ אשר אנשיל גרינוואלד.

דף 2, ב־4, ב: מנהגי המחבר בערבי פסח ובלילי שמורים מספר ״זכרון יהודא״ אשר כתב בנו ר׳ מנחם א״ש (עי׳ להלן מס׳ 19).

דף 5, א: הסכמת ר׳ חיים האלברשטאם, צאנז, מיום יב מנחם־אב תרי״ב, שניתנה על שו״ת ״אמרי אש״ (עי׳ למעלה מס׳ 11).

ר׳ מנחם א״ש (12)
(– תר״ל)

19. **זכרון יהודה** מהות הספר ועל מה אדניו הוטבעו יבואר הכל בהקדמה מאת הכותב והמלקט והמביאו לבית הדפוס אני הצעיר והקי׳ מנחם בלאאמ״ו מו״ה מאיר א״ש זצ״ל. נדפס בשנת לזכר עולם יהי׳ צדיק [תרכ״ז] לפ״ג פק״ק אונגוואר בדפוס של קארל יעגער.

8°. [8], יא־סו, [3] דף.

דף [2] הסכמות ר׳ שלמה גאנצפריד, אדר־ב תרכ״ז; ר׳ שמואל מאשקאוויטץ, אונגוואר. דף [8־3]: הקדמת המחבר בה מספר על אביו, ר׳ מאיר א״ש. דף יא, א: תפלה מאת אאמ״ו הגאון מו״ה מאיר זצ״ל. דף יא, ב־יד, ב: צוואת אאמ״ו הגאון מו״ה מאיר זצ״ל; צוואת אחי הרב וכו׳ מו״ה יהודה זצ״ל. דף טו: קצת הערות בהלכות אבילות. דף טז, א־יז, א: דבר יקר ונחמד מאאמ״ו הגאון זצ״ל [על תוספות נדה, דף ב], דף יז, ב כאן מתחיל גוף הספר: הנהגות ישרות וסדר קדושה אשר הנהיג את עצמו אאמ״ו הגאון זצ״ל. ובנו אחי הרב וכו׳ מו״ה יהודה זצ״ל. בסוף הספר: ״צמאה נפשי לאל־הים לא־ל חי״ ו״א־ל שוכן שמים״ לר׳ אברהם אבן־עזרא וכמה שירים (זמר נאה לחנוכה; זמר נאה לפורים; בקשות מאת אאמו״ר הגאון זצ״ל אשר נהג לומר אחרי הק״ש על המטה) של ר׳ מאיר א״ש.

20. **זכרון יהודה**... אונגוואר... תרכ״ז־תרכ״ח. עי׳: ח׳ ליברמן,

הדפוס העברי באונגוואר — קרית ספר, שנה כז (תשי״א), עמ׳ 115, מס׳ 3.

21. **זכרון יהודא**... נדפס בראשונה באונגוואר בשנת לזכר עולם יהי׳ צדיק לפ״ג: ומרוב חיבת הקודש הבאתיו מחדש לבה״ד בשנת א״ז רבינו מאיר זצל״הה לפ״ג: הק׳ מאיר בר״י גרינוואלד נכד מרן המחבר הקדוש זי״ע המתגורר פה נאטאפאלווא (נאצענעוויטש) יע״א. מונקאטש בדפוס המשובח של השותפים קאהן עט קליין, בשנת תר״ס לפ״ק.

8°. עד דף.

דף ב, א: הסכמת ר׳ יודא גרינוואלד, סאטמאר, ט בניסן תר״ס.

דף י, א־יא, ב: ״הקדמה להדפסת זכרון יהודה שנית מאת גיסי הרב״ ר׳ צבי הירש ווייס.

נראה שלא ידע על המד׳ הקודמת (השנייה) של הספר, שנדפסה פעמיים בשנה אחת.

22. **מאורי אש** איבערגעזעצט פאן ספר ״זכרון יהודא״... די לעבענס־בעשרייבונג... פאן רבינו מו״ה מאיר א״ש אבד״ק אונגוואר, פאקש תרס״ד.

עי׳: חי׳ ליברמן, הדפוס העברי באונגוואר — קרית ספר, שנה כז (תשי״א) עמ׳ 115, מס׳ 3.

23. **ספר חומת אש** חידושי אגדה על התורה, והפטרות: תהלים, חמש מגילות, ופרקי אבות: וקצת דרושים והספדים, אשר נשאר לנו שריד מאת חידושי הגאון הגדול המפורסם, צדיק ועניו וכו׳ מר״ן מו״ה מנחם א״ש זצ״ל אב״ד דק״ק אונגוואר יע״א. ונלוה אליו חידושי זקנינו הגאון הגדול וכו׳ רשכבה״ג מרן מו״ה דוד דייטש זצ״ל אבדק״ק עיר חדש בעל המחבר ספר אהל דוד. אביו הגאון הגדול וכו׳ רשכב״ה מרן מו״ה מאיר א״ש זצ״ל אבדק״ק אונגוואר בעל המחבר ספר אמרי א״ש. אספתי אספת, שלשת שריגים, רבדתי רקמת, אמרות אהובים, נופך נעימתם שיעורים שיורים, יטיפו יקרתם להועיל לישרים: הוצאתים לאור בחמלת ד׳ עלי, בשנת תרס״ו לפ״ק פה נאטאפאלווא (נאצענעוויטש) מאיר בר״י גרינוואלד נכד המחבר זי״ע. פאקש תרס״ו. בדפוס המשובח של הרבני מו״ה מאיר הלוי ראזענבוים נ״י.

4°. [4], עא, [1] דף.

דף 2, א: איגרת הרב יהושע ברוך רייניטץ, חותנו של ר׳ מאיר גרינוואלד, משנת תרס״ג.

דף 2, ב: איגרת ר׳ חיים האלבערשטאם, צאנז, מיום יב מנחם־אב תרי״ב, אל המחבר (ר׳ מנחם א״ש). — העתק אגרת הקדש מאת... בעל אמרי אש זצ״ל אשר כתב להועד אשר נועדו יחדיו הנבררים מהמדינה בדעברעצין שנת תרי״ בדבר הסעמינאר. — דף 3, ב־4, ב: הקדמה מאת ר׳ מאיר בר״י גרינוואלד. — מדף נז, א: הספד על ר׳ מאיר א״ש ז״ל, שנפטר ביום כד בטבת תרי״ב.

כן הופיע בספר ״הדרת קודש״ קונטרס חידושי סוגיות
חומת אש על מסכתות גיטין בבא מציעא וליקוטים על מסכתות שונות והם הפליטה הנשארת דרך פלא מהמון חידושים רבים שהניח אחריו הגאון המפורסם צדיק נשגב לוחם מלחמות ד׳
רבי מנחם אש זצוק״ל אב״ד דק״ק סערדנה, חוסט ואח״כ מילא מקום אביו הגאון מאוה״ג בעל אמרי אש זצוק״ל באב״י אונגוואר יע״א נסדרו על פי רשימת כתבי יד מתלמידו המובהק הגדול הרה״ג הרב רבי ישראל פגעיאל הלוי לאנדא זצ״ל אב״ד דק״ק גלאוונא והגליל על ידי הרב יצחק ישעי׳ ווייס שליט״א נין ונכד להגאון בעל אמרי אש זצ״ל. יו״ל בנספח לספר הדרת ישראל על ידי אברהם יעקב בורנשטין נ״י נכד הגאון מח״ס הדרת ישראל זצ״ל.
בני־ברק תשל״ז

הקונטרס מכיל 86 עמודים. מעמוד א־ט הקדמה — תולדות ר׳ מנחם אש. מעמוד ט׳ עד ט״ו — הסוגיות על מסכתות גיטין — בבא מציעא וליקוטים על מסכתות שונות.

24. **ספר תשובת הגאונים מהר״ל** מפראג זצ״ל ומהו׳ יעקב פאלאק זצ״ל זי״ע... הובא לדפוס פעם שלישי פה ק״ק אונגוואר על ידי הרב מהור״ר מנחם א״ש אב״ד דק״ק הנ״ל שנת הכת״ר לפ״ק. אונגוואר געדרוקט בייא קארל יעגר. 8°. [4], נ דף.

דף 2, ב־3, א: הסכמת ר׳ יעקב כ״ץ, אב״ד ור״מ דק״ק פרנקפורט דמיין; ר׳ שמואל כ״ץ, ר״מ בכה״מ דק״ק פרנקפורט דמיין ואב״ד ור״מ דמדינת דרמשטאט.

דף 2, ב־4, ב: הקדמה מאת המביא הספר הזה לדפוס פעם שלישית.

25. **ספר פועל צדק** על תרי״ג מצות לרבינו הגדול הגאון בעל

שפתי כהן זי״ע עם קיצור הוספות מטעמי המצות מספר החינוך להרא״ה ז״ל ועם הגהות זקיני הגאון מו״ה מנחם א״ש ז״ל אבדק״ק אונגוואר יצ״ו ונספח לזה דרוש יקר מבעל הש״ך ז״ל ועוד הוספות יקרות, כאשר יבואר... ובהקדמה מאת המוציא לאור נאטאפאלווא (נאצענעוויש) תרס״ג לפ״ק. מאיר בר״י גריוואלד נכד הגאון מו״ה מנחם א״ש זצ״ל. נדפס בדפוס של מהו׳ מאיר סג״ל ראזענבוים נ״י. פאקש תרס״ג לפ״ק.

8°. [8], י׳ עמ, לג, [1] דף.

ר׳ שלמה גאנצפריד (13)
(תקס״ד־תרמ״ו)

26. **קסת הסופר**. מאת ר׳ שלמה גאנצפריד, דיני כתיבת ספר תורה עם הגהות ר׳ משה סופר. אפען תקצ״ה. 34 דף.

רשמתי על פי: פרידברג, בית עקד ספרים, ג, תל־אביב תשי״ד, עמ׳ 915, מס׳ 930.

באמת אין כאן ״הגהות ר׳ משה סופר״ אלא מכתב־הסכמה.

27. **קסת הסופר** והוא דיני כתיבת ס״ת תפילין ומזוזות ומגילת אסתר ותיקוניהם: מלוקט ומחובר מאת שלמה בן הרבני המנוח הירא ושלם מוה׳ יוסף גאנצפריד זצ״ל מק״ק אונגוואר ואליו נצמדים דברים אחדים מפז נחמדים מכבוד הרב הגאון האמתי רשכבה״ג מוה׳ משה סופר נ״י אב״ד דק״ק פ״ב יצ״ו. [זאלקווא]. בדפוס של הרבני הגיד המפורסם מוה׳ שאול דוב נ״י בשנת תר״א לפ״ק.

8°. כו דף.

דף א, ב ״מכתב והסכמה״ של ר׳ משה סופר ז״ל (כג מנחם־אב תקצ״ד).

28. **קסת הסופר**... קניסברג תרי״ט. 80.

רשמתי על פי: פרידברג, בית עקד הספרים ג, עמ׳ 915, מס׳ 930.

29. **קסת הסופר** והוא דיני כתיבת ס״ת תפילין ומזוזות ומגילת אסתר ותיקוניהם מלוקט ומחובר מאת שלמה בן הרבני המנוח הירא ושלם מוה׳ יוסף גאנצפריד זצ״ל, מק״ק אונגוואר. ואליו נצמדים דברים אחדים מפז נחמדים מכבוד הרב הגאון האמתית רשכבה״ג

מו״ה משה סופר נ״י דק״ק פ״ב יצ״ו. בדפוס הרבני מהו׳ אברהם נ״י, באמבערג. בשנת כת״ר לפ״ק.

12°. לו דף.

דף ב, א: איגרת ר׳ משה סופר אל המחבר.

30. **קסת הסופר** המדורא תנינא. חלק ראשון [ושני]. דיני כתיבת ספר תורה. תפילין. ומזוזות. ומגילת אסתר. ותיקוניהם. עם קצת הערות וחקירות בשם לשכת הסופר מלוקט ומחובר בעז״ה יתי״ש מאתי שלמה בן הרבני המנוח הירא ושלם מ״ה יוסף גאנצפריד זצ״ל מפה ק״ק אונגוואר יצ״ו בעהמ״ח ס׳ פני שלמה. תורת זבח. לחם ושמלה. קיצור שלחן ערוך. ואפריון: ואליו נצמדים. דברים אחדים. מפז נחמדים: מכבוד הרב הגאון האמיתי רשכבה״ג מ״ה משה סופר זצללה״ה בעה״מ ספרי חת״ם סופר שהיה אב״ד ור״מ בק״ק פרעסבורג יצ״ו: נדפס פה ק״ק אונגוואר שנת קסת הסופר [=תרל״א=] לפ״ק.

GEDRUCKT IN UNGVAR BEI KARL JAGER'S WITTWE.

4°. [4], קלח דף.

דף 2, א: מכתב והסכמה (למהדורא קמא) מכבוד הרב... מ״ה משה סופר זצללי״ה, פרשבורג, כג מנחם־אב תקצ״ד.

דף 2, ב הסכמות מאת ר׳ יוסף שאול הלוי נאטנזאהן, לבוב, תרל״א; ר׳ חיים האלברשטאם, צאנז, יא באייר תר״ל; ר׳ צבי הירש מאנהיימער, אונגוואר, תמוז תרל״א.

31. **קסת הסופר** והוא דיני כתיבת ס״ת תפילין ומזוזות ומגילת אסתר ותיקוניהם. מלוקט ומחובר מאת שלמה בן הרבני המנוח הירא ושלם מוה׳ יוסף גאנצפריד זצ״ל מק״ק אונגוואר. ואליו נצמדים דברים אחדים מפז נחמדים מכבוד הרב הגאון האמיתי רשכבה״ג מוה׳ משה סופר ז״ל אב״ד דק״ק פ״ב יצ״ו. בהוצאת בית מסחר הספרים של ר׳ יצחק פונק בווילנא... ווארשא בדפוס ר׳ מאיר יחיאל האלטער ושותפו... תרנ״ט.

8°. 78, [4] עמוד.

עמ׳ 3 ״מכתב והסכמה״ של ר׳ משה סופר ז״ל.

32. **קסת הסופר...** מונקאטש תרס״ב.

נרשם על פי פרידברג, בית עקד ספרים, ג׳, עמ׳ 915, מס׳ 930.

33. **קסת הסופר.** בארטפלד תרס״ג.

4°. 138, דף.

נרשם על פי פרידברג, בית עקב ספרים, ג, עמ׳ 915, מס׳ 930.

34. **קסת סופר** מהדורא תנינא חלק ראשון דיני כתיבת ספר תורה. תפילין. ומזוזות. ומגלת אסתר. ותיקוניהם עם קצת הערות וחקירות בשם לשכת הסופר... מתנה מאת ועד ההצלה לשארית הפליטה. יצא לאור ע״י הועד להוצאת הספרים אצל ועד ההצלה הרב נפתלי בארוד והרב אביעזר בורשטין. מינכן תש״ז...

4°. [4], מא דף. דפוס־צילום.

דף 1, ב: הסכמת ר׳ אברהם יצחק גליק, טאלטשווא, תרס״ב; דף 2, א: הסכמת ר׳ משה סופר, פרשבורג, כג מנחם־אב תקצ״ד; דף 2,ב: הסכמות ר׳ יוסף שאול הלוי נאטנזאהן, לבוב; ר׳ חיים האלברשטאם, צאנז: ר׳ צבי הירש מאנהיימער, אונגוואר.

35. **סדר תפלה** עם דרך החיים הוא אסיפת דינים השייכים לסדר התפלה נלקטו בטוב טעם ודעת. מש״ע א״ח ט״ז מ״א א״ר ופ״מ ע״י הרב הגאון האמיתי עטרת הגולה כש״ת מו״ה יעקב זצ״ל אב״ד דק״ק ליססא יע״א. ועתה הנה נספח אל סדר התפלה פירוש מלוקט מספרים יקרים. בלשון צח ונקי ע״פ דרך הפשוט שוה לכל נפש. ועוד ניתוספו בו הרבה הגהות וחידושי דינים בתוך דרך החיים. גם קצת אמרי נועם ומוסר השכל. והנהגות טובות במועדו ובזמנו דבר בעתו מה טוב. ועוד הרבה תוספות על הראשונים. הכל מלוקט ומסודר מאת הרבני מו״ה שלמה בן הרבני המנוח הירא את ה׳ מרבים מו״ה יוסף גאנצפריד זצ״ל מק״ק אונגוואר יע״א. כעת תקע אהלו בק״ק הומנא יע״א. שנת תקצ״ט לפ״ק.

WIEN 1839. DRUCK UND VERLAG VON FRANZ EDL. V. SCHMID
UND J. J. BUSCH.

8°. [4], שצז, [5] דף.

דף [3], ב הסכמת ר׳ מאיר א״ש, אונגוואר, תקצ״ח.

הסידור נדפס עוד כמה פעמים (תרי״ב, תרכ״ב) ועוד), אך לא הצלחתי להשיג מהדורות אלו. עי׳: ערים ואמהות בישראל, חלק רביעי, ירושלים תש״י, עמ׳ 16.

36. **פני שלמה** על מסכת בבא בתרא אשר יגעתי ומצאתי, טפחתי ורביתי, בעזרת החונן דעת, אנכי התולעת, לבית יוסף שריד, שלמה גאנצפריד, בעל הספר, קסת הסופר, יושב בתוך עם ה׳, להורות להם

דרכי ה׳, פה בערזעוויטץ במחוז שאראש: בדפוס של הרבני הנגיד המפורסם מוהר״ר שאול דוב מאירהאפער בזאלקווא שנת עת הזמיר הגיע וקול התור [תר״ו] לפ״ג...

2°. [1], נ דף.

פרידברג, בית עקד ספרים, ג, עמ׳ 839, מס׳ 459, רושם: 44 דף.

דף 1, ב הסכמות מאת ר׳ שלמה קלוגר, בראד, תר״ה; ר׳ מאיר א״ש, אונגוואר.

דף מט, א: הערות לספר פני שלמה מר׳ שאול הכהן קאצינעלין זאהן, זאלקווא.

37. **פני שלמה** על מסכת בבא בתרא אשר יגעתי ומצאתי... שלמה גאנצפריד... פה בערזעוויטץ במחוז שאראש... מופיע עתה מחדש בהוצאה מתוקנת ומהודרת בסיוע מעין החכמה... ירושלים... תשט״ו.

8°. [6], רצז, ו עמוד.

38. **תורת זבח** כולל הלכות שחיטה. כסוי דם. טרפות הריאה. וניקור: ויפרד לשלשה ראשים השם האחד מזבח העולה. הוא העולה בדרך סלולה. לפסק הלכה מחוורת כשמלה. מזוקק שבעתים. מגדולי הפוסקים אשר לנו לעינים: ולמען עמוד על דעתם. ולדעת ספיר גזרתם. מקבת בור נקרתם. ואיה בהררי קודש יסודתם. הדודאים יתנו ריח. מקצה מזה ביסד המזבח: ומקצה מזה קצת חידושים. בדברי רבותינו הקדושים. להעיר לבב האנשים. שוחרי הצדק והאמת דורשים. יקראו בשם **העלה שלמה**. אשר העלתי בעזרת ה׳ יתברך שמו, אנכי הקטן שלמה גאנצפריד מבעה״מ ספר קסת הסופר וספר פני שלמה על מסכת בבא בתרא יושב בתוך עם ה׳ פה ברעזעוויטץ במחוז שאראש יצ״ו: ומהיות שכתבו הפוסקים כי ראוי לכל שו״ב לחזור הלכות שו״ב בכל שלשים יום לכן חלקתיו כן. להיות לו לגבול ולחוק קבוע מה שיחזור בכל יום ויגמור כל ההלכות בכל חדש: שנת זאת **תורת זבח** השלמים [=תר״ט] לפ״ק.

4°. [4], מו דף.

על הספר באו הסכמות מאת: ר׳ שלמה קלוגר, בראדי; ר׳ ענזיל צאזמיר, סטרי; ר׳ מאיר א״ש, אונגוואר; ר׳ חיים האלברשטאם, צאנז. בסוף הספר באו דברי ר׳ שלמה נתן עלינבערג.

פרידברג, בית עקד ספרים, ד, תל־אביב תשט״ז, עמ׳ 1090, מס׳ 1020, רושם בטעות: תורת הזבח... לבוב תר״ז.

39. **תורת זבח**... ובהוספות שו״ת הר״ש קלוגר. לבוב תר״ד.

על פי פרידברג, בית עקד ספרים, ד, תל־אביב תשט״ז, עמ׳ 1090, מס׳ 1020.

40. **תורת זבח** כולל הלכות שחיטה... אשר העלתי בעזרת ה׳ יתברך שמו. אנכי הקטן שלמה גאנצפריד בעהמ״ח ספר קסת הסופר. פני שלמה. לחם ושמלה. קיצור שלחן ערוך. ואפריון. מלפנים בק״ק ברעזעוויטץ. וכעת פה ק״ק אונגוואר יצ״ו:... נדפס כבר איזה פעמים וכעת נדפס מחדש בתיקונים מאת המחבר נ״י פה ק״ק אונגוואר. שנת זאת תורת זבח השלמים [=תרכ״ט] לפ״ק.

4°. קכ דף.

דף ב־ג הסכמות מאת ר׳ שלמה קלוגר, בראד, תרי״ט; ר׳ ענזיל צאזמיר, סטריא; ר׳ מאיר א״ש, אונגוואר, כג מנחם־אב תר״ז; ר׳ חיים האלברשטאם, סאנז, תר״ז; ר׳ שמחה נתן עלינבערג, לבוב, כב בכסלו תר״ט; ר׳ בנימין וואלף ב״פ, לבוב, כח בטבת תר״ט.

דף קי — קיח א: דברי ר׳ שלמה קלוגר: נקרא נקראתי להעיר הגדולה לאלקים ק״ק בארדיטשוב לתקן הפרצה בענין השו״ב דשם... ותקנתי להם תקנות והנהגות טובות. וכבר העתיקו במדינת רוסיה אז כמה קהילות תקנות הללו...

דף קיח, ב: דברי כבוד הרב... שמחה נתן עלינבערג נ״י מרא דאתרא דפה ק״ק לבוב והגליל יצ״ו.

41. **תורת זבח** כולל הלכות שחיטה. כסוי דם, טרפות הריאה וניקור. ויפרד לשלשה ראשים... בזיטאמיר. בדפוס מוהר״ר יצחק משה באקשט נ״י בשנת תר״ל לפ״ק.

4°. 40 דף.

42. **תורת זבח**... לבוב תרל״ט.

ע״י: פרידברג, בית עקד ספרים, ד, עמ׳ 1090, מס׳ 1020.

43. **תורת זבח** כולל הלכות שחיטה... אשר העלתי בעזרת ה׳ יתברך שמו. אנכי הצעיר שלמה גאנצפריד בעהמ״ח ספר קסת הסופר ח״ר וח״ב, פני שלמה, לחם ושמלה, קיצור שלחן ערוך, אהלי שם, ואפריון, מלפנים בק״ק ברעזאוויטץ וכעת בק״ק אונגוואר... נדפס כבר ארבעה פעמים וכעת נדפס מחדש בתיקונים בהגה מדויקת אצל השותפים בלייער עם קאהן, בק״ק מונקאטש שנת תרנ״ג לפ״ק. VERLAG VON BRUDER BENEDIKT BUCHANDLUNG UNGVAR.

4°. קיב, [2] דף.

דף ב, א הסכמות מר׳ מאיר א״ש, אונגוואר, כג מנחם אב תר״ז; ר׳ חיים האלברשטאם, צאנז, תר״ז.

44. **לחם ושמלה** הלכות נדה טבילה ומקואות ויפרד לשני ראשים האחד הוא הלחם אשר לקטתי: בעזרת צורי בו בטחתי. מצאתי כי יגעתי. ועל השלחן ערכתי; והשני הוא השמלה אשר ארגתי במעט תבונתי ובקוצר דעתי הוא שמלתי לאורי. זה שמי (באותיות) וזה זכרי. חנני בו נורא תהלה. אוהב גר לתת לו לחם ושמלה. גר אנכי עמו. קטן ודל בעמו. לבית יוסף שריד שלמה גאנצפריד בעה״מ ס׳ קסת הסופר. פני שלמה. ותורת זבח יושב בתוך עם י״י פה ק״ק אונגוואר יצ״ו. בהוצאות של השותפים הרבנים הנגידים המופלגים מוה׳ צבי הירש שפערלינג ור׳ בעריש לוריא נ״י. בלבוב... 1861.

4°. [2], קכ דף.

דף 1, ב הסכמות מאת ר׳ חיים האלברשטאם, צאנז, תרכ״ג; ר׳ מנחם א״ש, אונגוואר.

דף 2, א ״פרפרת אחת״ מר׳ צבי הירש פרידמאן אב״ד דק״ק ליסקא יצ״ו [על כתובות ג].

45. **לחם ושמלה** הלכות נדה... הספר היקר והספון הזה י״ל פעם ראשונה ע״י הרב הג׳ המחבר זצ״ל בעצמו זה יותר מארבעים שנה. ומרוב חשיבתם ספו תמו עד שאין בנמצא אפילו אחד בעיר או שנים במשפחה. ויען שהספר היקר וספין הזה נחוץ לכל מי שיש בו ריח תורה וי״ש ומה גם גדילי תורה הורים ומורים ימצאו בו מלא כף נחת בכל נתעוררתי אני ב׳ נכד המחבר והוצאתיו לאור פעם שנית בעזה״ית בתכלית ההידור ובתוספת פאר ויופי בנייר יפה ואותיות גדולות ונאות מאוד כאשר עיני הקוראים בו יחזו מישרים ואקוה כי כל מי שישיג ספר היקר הזה יחזיק לי טוב וזכות זקיני המחבר ז״ל יעמוד לנו ולזרעינו שנזכה לראות בו ב״ב עוסקים בתורה ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים: ה״ק משולם פייש ב׳ נכד המחבר בן לאאמ״ו מוה״ר יצחק ווייס בק״ק מאדיאר — לאפוש. בעטלען בדפוס המשובח והמפואר של מו״ה חיים שאהנפעלד נ״י שנת תרס״ח לפ״ק...

4°. [2], קכד, [1] דף.

דף 2, א הסכמות מאת ר׳ חיים האלברשטאם, צאנז, משנת תרכ״א; ר׳ מנחם א״ש, אונגוואר.

דף 2 ב ״פרפרת אחת״ מהרב צבי הירש פרידמאן, ליסקא, על כתובות דף ג׳.

דף קכא — קכד: חידושי הלכה מר׳ שבתי דימאנט, פאטשיניידארף, חתנו של המחבר.

46. בעזרת אל מחוללי. **אפריון** עשיתי לי. תוכו רצוף אהבה. מאשר סמכני ברוח נדיבה. לבאר קצת פסוקים. ודברי צדיקים. במאמרי הגדה. כאשר ידי הדה. ועל סדר התורה יסדה. שלמה גאנצפריד מפק״ק אונגוואר יצ״ו בעה״מ ס׳ קסת הסופר, פני שלמה, תורת זבח, לחם ושמלה וקיצור שלחן ערוך, אונגוואר בשנת ובריתו [=תרכ״ד] להודיעם. געדרוקט בייא קארל יעגאר.

8°. עו דף.

47. **אפריון** עשיתי לי... שלמה גאנצפריד מפק״ק אונגוואר יצ״ו בעה״מ ס׳ קסת הסופר מה״ק ומה״ת, פני שלמה, תורת זבח, לחם ושמלה, קיצור שלחן ערוך, אהלי שם ושם יוסף. נדפס מחדש בתיקונים והוספות מאת המחבר נ״י אונגוואר תרל״ח.

4°. פח דף. CARL JA'GERS ERBEN BUCHDRUCKREI 1877.

48. בעזרת שמו קדוש וברוך. **ספר קיצור שלחן ערוך** לתועלת המון עם ה׳ אחיו בני ישראל היראים את ה׳ ובמצוותיו חפצים. ישמרם צורנו. אשר קצרה דעתם ללמוד ולהבין דברי הש״ע ומפרשיו. יגעתי בעזרת ה׳ ית״ש וקבצתי מכל ארבעה חלקי ש״ע. אורח חיים. יורה דעה. אבן העזר. וחשן המשפט. את הדינים הנצרכים ומוכרחים לכל איש ישראלי לדעת אותם. וכתבתי אותם בלשון קל למען ירוץ כל הקורא בו. וידע את המעשה אשר יעשה האדם וחי בהם: אנכי הק׳ שלמה גאנצפריד מפ״ק אונגוואר יצ״ו. בעה״מ ס׳ קסת הסופר. פני שלמה. תורת זבח. לחם ושמלה. ואפריון. אונוגוואר בשנת כה תאמר לבית יעקב [=תרכ״ד] לפ״ק.

UNGVAR, 5624. GEDRUCKT BEI CARL JAGER. DAS NACHDRUCKEN
IST DEM VERFASSER VORBEHALTENI.

8°. [4], קמד דף.

דף 2, א: הסכמת ר׳ מנחם א״ש, אונגוואר, תרכ״ד.

דף 4, ב: כללים על איזה דברים שיבאו כמה פעמים בספר זה שלא אצטרך לפרשם בכל מקום.

דף קמד, א: דבר א׳ ממה שכתבתי בהערותי פני אדם לס׳ חיי אדם. ספר זה של המחבר נשאר בכתב־יד.

על המהדורות המרובות של הקיצור שולחן ערוך — אכתוב אי״ה לחוד. הספר יקר המציאות וראיתיו בגנזי נ׳ בן־מנחם בירושלם.

49. **אהלי שם** כללים וסדר שמות אנשים ונשים, באותיותיהם מפורשים, ולכל חפציהם דרושים: עם הערות וחקירות כנפש הכוסף. ידעתים בשם שם יוסף: לאמר יוסף ה׳ חסדו, לרחם ולחונן את עבדו, לבית יוסף שריד, שלמה גאנצפריד: בתוך עמי אנכי יושב בעדה הישרה, בעיר מולדתי ק״ק אונגוואר המעטירה: בשם א־ל עליון. חברתי ספר קסת הסופר (מה״ק ומה״ת), פני שלמה, תורת זבח, לחם ושמלה, קיצור שלחן ערוך, ואפריון: ואחרון חביב קונטרס אחרון מאת מרן מאוה״ג מהר״א זלמן מרגליות זצ״ל אשר האיר לנו בספרו היקר טיב גיטין ובשאר ספרים יקרים זי״ע: והוא תשלום ביאור סדר הגט להגאון מהר״ם ר״י מן סעיף כ והלאה. גם חידושי דינים אשר העלה לאחר הגמר ס׳ טיב גיטין. וקראם בשם שבלי לקט: נדפס פה ק״ק אונגוואר שנת תרל״ח לפ״ק...

CARL JAGER'S ERBEN BUCHDRUCKEREI 1878.

2°. [1], קכו דף.

50. **אהלי שם** כללים וסדר שמות אנשים ונשים... והוא תשלום סדר הגט להגאון מהר״ם ר״י מן סעיף כ והלאה גם חידושי דינים אשר העלה לאחר הגמר ס׳ טיב גיטין. וקראם בשם **שבלי לקט**: הובא לביה״ד ע״י ה״ה וכו׳ מו״ה יהושע צבי ווילף נ״י: לבוב, תרס״ז...

DRUCK DER E. SALAT. VERLAG DES OSIAS H.WILF LEMBERG
1907

2°. [2], קכד דף.

דף 2 הסכמות מאת ר׳ שלום מרדכי הכהן [שוואדראן], ברעזאן, חנוכה תרס״ז: ר׳ ארי׳ ליבש הלוי איש הורוויץ, סטאניסלאב, כ בכסלו תרס״ז: ר׳ משה [גרינוואלד], חוסט, טבת תרס״ז; ר׳ אליעזר [חיים] דייטש, באניהאד, חנוכה תרס״ז.

דף קכד, ב ההסכם בין ר׳ יוסף גאנצפריד, בן המחבר, עם המוציא, ר׳ יהושע צבי ווילף על הדפסת הספר.

51. **שם שלמה** ה״ה חידושי סוגיות הש״ס מאת הרב הגאון המפורסם בכל קצוי ארץ וים רחוקים ברובי תורותיו וחבוריו היקרים רבן של כל בני הגולה ציסו״ע כש״ת מו״ה שלמה גאנצפריד זצ״ל בעה״מ ספר קסת הסופר מה״ק ומה״ת, פני שלמה, תורת זבח, לחם ושמלה, קיצור שלחן ערוך, אפריון, אהלי שם, ופירוש התפילות ועוד כמה חיבורים בכת״י כמבואר בהקדמת הספר, שהיה אב״ד דק״ק ברעזעוויטץ, וראב״ד דק״ק אונגוואר, ושם חלקת מחוקק ספון. ובראשיתו תולדות המחבר זי״ע, מאת נכדו נאמן ביתו ותלמידו אשר קבל תורה מסיני ועוה״ר, לא מש מאוהל זקנו ולא סר מימינו רבות בשנים, כל מסתריו מסר לו ויסמוך את ידיו עליו, אאמו״ר הגאון המפורסם איש האשכולות אב לחכמים וראש דורשי חמודות מו״ה יחזקאל בנעט נ״י אב״ד דפ״ק ס׳ ווארהאל והגליל. בן אמו״ז הגה״צ הדר זקני עמו פאר עדתו והוד לאמו מו״ה גרשון וואלף בנעט שליט״א ראב״ד דק״ק אונגוואר על כס חותנו זי״ע. הבאתי לביה״ד בחסדי צור ישועתי אנכי הקטן שלמה בנעט היוצק מים על ידי אביו ושואב מים מבארו באר מים חיים. ס. ווארהאל יצא לאור בדפוס המשובח והמפואר של ה״ה הרבני הנגיד מו״ה יעקב ווידער נ״י שנת תרס״ח לפ״ק.

2°. [4], קכ דף.

דף 2-3: הקדמה ותולדות המחבר מאת ר׳ יחזקאל בנעט, נכדו של המחבר.

דף 4 הסכמות מאת ר׳ גרשון וואלף בנעט, אונגוואר, תרס״ח; ר׳ אברהם יצחק גליק, טאלטשווא, מיום יא בתשרי תרס״ח.

דף 4, ב: הקדמת נכד המחבר, ר׳ שלמה בנעט.

ר׳ חיים צבי מאנהיימער (14)
(תקע״ד – יז בתמוז תרמ״ו)

52. **ספר אשי ישראל** על סדר הפרשיות שבתורה וקצת לקוטים על המגלות. עם איזה גרגרים של פלפול אשר חנני החונן לאדם

דעת, וגם מדובר בו נכבדות, הרבה ח״ת אגדה ופלפול ושתי תשובות בדבר הלכה מפום ממלל רברבן ה״ה כ״ק מו״ר הרב הגאון... רבינו חיים צבי מאנהיימער זצוק״ל... כל אלה כוננו ידי... **ישראל ברודא**... מיהאלעוויטץ יצ״ו נדפס בדפוס הרבני מו״ה ר׳ משה **גרינפעלד** תרפ״ט לפ״ק. 4°. [3], קיב ד, כב דף.

53. שאלות ותשובות **עין הבדולח**, חברו כבוד הרב הגדול הגאון האמיתי החריף העצום, רשכבה״ג, קדוש ד׳ מכובד נודע בשערים המצוינים בהלכה, המפורסם בכל קצוי ארץ לשם ולתהילה, מורנו ורבינו הגאון ר׳ חיים צבי מאנהיימער זצללה״ה שהיה אב״ד ור״מ דק״ק ווערבווא וכמה קהלות, ומשם נתקבל לאב״ד ור״מ בעיר ואם בישראל ק״ק אונגוואר, ושם מנוחתו כבוד, נפטר לחיי עוה״ב ביום שבירת הלוחות, שבעה עשר בתמוז, שנת תרמ״ו לפ״ק. יצא לאור על ידי תלמידי הגאון המחבר מוציאי לאור ספרי רבינו חיים צבי מאנהיימער זצ״ל ברוקלין, ניו־יארק. שנת חיים וברכה וישועה [=תרצ״ח] לפ״ק. נדפס על ידי מונעשטער פאבלישינג קאמפ...

4°. 16, 136, [4] עמוד.

עמ׳ 3: תעודת הרב... יוסף אלימלך כהנא. תלמידו וממלא מקומו של הגאון המחבר זצוק״ל.

עמ׳ 11־4: הקדמה לספר עין הבדלח מאת ר׳ אשר אנשיל גרינוואלד ו״הערות [על ההקדמה] מהמסדר ומעתיק״ ר׳ זכריה עלעפאנט.

54. **עין הבדלח** חידושים על סוגיות הש״ס אשר חיבר כבוד הרב הגאון האמיתי... חיים צבי מאנהיימער זצלה״ה בעהמ״ח ספר שו״ת ״עין הבדלח״, שהיה אב״ד ור״מ בכמה קהילות ובק״ק ווערבויא, ומשם נתקבל לאב״ד ור״מ בעיר ואם בישראל ק״ק אונגוואר יע״א, ושם מנוחתו כבוד. נפטר לחיי העוה״ב ביום שבירת הלוחות, י״ז בתמוז, תרמ״ו לפ״ק. יצא לאור ע״י הרב זכריהו עלעפאנט בן הרה״ג דוב בעריש זצה״ה, שהיה תלמיד המחבר. שנת יקרה מזהב ומפז רב (תשי״ד) לפ״ק. ברוקלין, ניו יארק.

8°. [4], 6 עמודים, צא, 3 דף.

עמ׳ [3־4]: תעודת הרב הגאון... יוסף אלימלך כהנא... אב״ד ור״מ דק״ק אונגוואר והגליל. עמ׳ 1־6: הקדמת המוציא לאור, ר׳ זכריהו עלעפאנט.

דף פו, ב־צא, א: חידושים מתלמיד המחבר, ר׳ דוב בעריש עלעפאנט. הספר לא נרשם על־ידי פרדיברג.

אלעזר לעוו 15
(כג בשבט תקצ״ט – יד בכסלו תרע״ח)

55. **פקודת אלעזר** על סוגיות הש״ס ושו״ת מכבוד רבינו הקדוש אאמו״ר ע״ר גאון הגאונים שר התורה רשכב״ה מרן אלעזר לעוו זצללה״ה אבדק״ק אוהעל ואנוגוואר והגלילות יע״א בן רבינו הקדוש גאון הגאונים רשכב״ה מו״ה ירמיהו זצללה״ה בעהמח״ס דברי ירמיהו על הרמב״ם, בן רבינו הקדוש גאון הגאונים רשכב״ה מו״ה בנימין וואלף זללה״ה בעהמח״ס שערי תורה, בן רבינו הקדוש גאון הגאונים רשכב״ה מו״ה עלעזר זללה״ה בעהמח״ס שמן רוקח ושערי דעה ושב שמעתתא ועוד ספרים נכבדים, בן הרבני המופלג הנגיד המפורסם לשבח צ״ת וכו׳ מו״ה אריה ליב זללה״ה, בן רבינו הקדוש גאון הגאונים רשכב״ה מו״ה פנחס זעליג זללה״ה בעהמח״ס עטרת פז נין ונכד להגאון רבן של ישראל בוצינא קדישא וכו׳ מו״ה יצחק זללה״ה אב״ד דק״ק קראקא יע״א – מגזע רש״י – ...נדפס בשנת תרצ״א בדפוס של מאיר ליב הירש סאטמאר (רומעניען)...

2°. [10], קצו דף.

דף 2־9: אמתחת בנימין. הקדמה ר׳ בנימין זאב לעוו, בן המחבר, בה ניתנת תולדות המחבר.

דף 10: צוואת המחבר.

ר׳ אברהם יוסף גרינוואלד 16
(– תרפ״ח)

56. שאלות ותשובות **אבני שהם** והיא שו״ת וחידושי סוגיות מאת הרב הגאון הצדיק המפורסם פאר הדור כקש״ת מו״ה אברהם יוסף גרינוואלד זצללה״ה שהי׳ אב״ד בק״ק מאקעווע ובק״ק חוסט ואח״כ בק״ק אונגוואר יצ״ו, ושם חלקת מחוקק ספון. עם הגהות אבני מלואים מבן המחבר, כאשר בהקדמתו מדבר. ונלוה אליו דרשות

מפוארות, פנינים יקרים, המלאים מוסר ויראת ה׳ מהמחבר זצ״ל. אונגוואר יע״א שנת תרצ״ט לפ״ק. בדפוס המשובח של הנגיד מו״ה משה שמחה געלליס נ״י...

2°. [8], קמ דף.

פרדיברג, א, עמ׳ 11, מס׳ 258, רושם: 142 דף.

עמ׳ 3: הסכמת ר׳ יוסף צבי דושינסקיא, ירושלים, מיום כג באייר תרצ״ט.

עמ׳ 5: הקדמת ר׳ יהושע גרינוואלד, חוסט, בן המחבר.

ר׳ פינחס אדלר (17)
(תרל״ב – תרצ״ג)

57. **פני חסד** מאיר פנ״ים בחסדא״ין מלין, מכיל הרבה מכילן, כעשרה דרושים נפלאים, נוגה וזיו מופיעים, במעמד הנבחר קבלת התורה, אשר זכינו לשמוע מפי הגבורה, מלאים חריפות ובקיאות, משולבים במוסר ויראת ה׳ באופן הנאות, מאירים כספירים ואור בהיר ונובעים מפה קדוש ולב טהור, כ״ק אאמו״ר הרב הגאון הגדול סוע״ה מעוז ומגדל. ציס״ע ודובר מישרים, מפורסם בישראל ונודע בשערים מו״ה פנחס אדלער זצללה״ה אבדפה״ק ראדוואנקא והאריאן ואגפיהם. עם מעט הערות והוספות מאשר חנני ה׳ ונקראים בשם אוסיף מיא בסוף הספר אשר זכיתי להיות בן מכבד אב בהדפסת הספר אני הצעיר משה יהושע אדלער חופק״ק האריאן יצ״ו. בשנת פנחס בן שלום זללה״ה לפ״ק פה ווראנוב נ׳ ט׳ תרח״ץ לפ״ק בדפוסו של ר׳ שמואל כ״ץ זינגער נ״י.

8°. קד דף.

עמ׳ א־ג: הסכמות ר׳ יוסף אלימלך כהנא, אונגואר; ר׳ שאול בראך, קאשוי; ר׳ עקיבא סופר, פרשבורג; ר׳ יואב אדלער, האנאשאוויטץ; ר׳ יצחק אייזיק ווייס, ספינקא; ר׳ יהושע בוקסבוים, גאלאנטא.

עמ׳ ד־ז: תולדות המחבר.

עמ׳ י־יג: דברי בנו ר׳ משה יהושע אדלער.

הערות

1. עי׳ עליו פנחס זעליג הכהן שווארטץ, שם הגדולים מארץ הגר, חלק שני, מונקאטש תרע״ד, עמ׳ 63, מס׳ כט; יקותיאל יהודה גרינוואלד, אפריון, שנה ד (תרפ״ז); גרינוואלד, פארי חכמי מדיניתו, מ. — סיגעט תר״ע, עמ׳ כ; נ׳ בן־מנחם, מספרות ישראל באונגאריה, ירושלם תשי״ח, עמ׳ 242.
2. עי׳: נ׳ בן־מנחם, בעל ״קונטרס הספיקות״ וביתו באונגאריה — סיני, כרך יז (תש״ה) — =זכרון לנשמת הרב קוק, ז״ל, עמ׳ שלז — שס״א; מספרות ישראל באונגאריה, עמ׳ 295־329.
3. פרידברג, בית עקד ספרים, ד; תל־אביב תשט״ז, עמ׳ 1114, מס׳ 1597, רושם: 2, 98 דף.
4. ע״י להלן, מס׳ 43־44.
5. יש להגיה: על הש״ס רש״י ותוס׳.
6. תקן: צלל במים אדירים.
7. מרגניתא טבא.
8. ותפלה.
9. הכל כמו בחלק הראשון עד — ואחרון חביב.
10. כמו בחלק הראשון.
11. עי׳: שם הגדולים מארץ הגר, חלק שני, עמ׳ 2; פארי חכמי מדינתינו, עמ׳ צז; ר׳ אהרן וואלדען, שם הגדולים החדש, תרכ״ד, עמ׳ מד; חנניה יו״ט ליפא ברון, תולדות גדולי ישראל אנשי שם, מארגיטטא תש״ג.
12. עי׳: שם הגדולים מארץ הגר, ב, עמ׳ ג; פארי חכמי מדינתינו, עמ׳ ק; גרינוואלד, לפלגות ישראל באונגאריה.
13. עי׳: שם הגדולים מארץ הגר, ב, עמ׳ לז; פארי חכמי מדינתינו, עמ׳ קטז; חאנעס, תולדות הפוסקים, עמ׳ רנה; מקור חיים, כולל חיי הרה״ג המפורסם כש״ת מו״ה שלמה גאנצפריד, מאת נכדו חיים בראדי — אוצר הספרות, שנה ג (תרמ״ט, עמ׳ 55 1־61; הרב י״ל הכהן מימון, לתולדות ה״קיצור שלחן ערוך״ — קצור שלחן ערוך, הוצ׳ מוסד הרב קוק, ירושלים תשט״ו, עמ׳ 13־5.

14. עי׳: שם הגדולים מארץ הגר, א, עמ׳ לד: JSRAELIT60 , 1886; JUEDISCHEPRESSE, BERLIN 30.

15. עי׳: שם הגדולים מארץ הגר, א, עמ׳ כ: גאטליב, אהלי שם, פינסק, עמ׳ 211.

16. עי׳: שם הגדולים מארץ הגר, א, עמ׳ עב.

17. עליו: שם הגדולים מארץ הגר, ב, דף ל׳, א׳.

פרק ג׳

הקהילה ומוסדותיה

הרב אריה ליביש בודיק־רייזמן, רבה הראשון של אונגוואר היה, כאמור, גם הראשון אשר קבע בה תקנות. הוא קבע מועצה בת 11 חברים (״טובי העיר״) ביניהם נשיא וסגן, גזבר ומבקר חשבונות ושבעה חברים במועצה ללא תפקיד. תקנות הקהילה עובדו מחדש לפי הוראותיו של הרב מאיר אייזנשטאדטער הוא כתבן בעצמו בפנקס הקהילה והקדים להן הקדמה משובצת במליצה נשגבת. תקנות אלה נתקבלו באסיפה הכללית ומאז נשארו בבחינת חוק ולא יעבור. עליהן לא הוסיפו ומהן לא גרעו.

גם כאן, כמו בכל קהילה מסודרת, היו מוסדות הקהילה, ייסודם, החזקתם והנהלתם, עיקר דאגתם של נבחרי הקהילה ופרנסיה, פעולות הקהילה היו, איפוא, בעיקרן, פעולות כלפי פנים. הייצוג כלפי המוסדות הממשלתיים לא היה מלכתחילה אלא תפקיד שני במעלה, אולם במשך הזמן עלתה חשיבותו, ביחוד בתקופת השלטון הצ׳יכוסלובקי, כאשר העיר היתה לבירת רוסיה־הקרפטית והקהילה היהודית בה נהפכה לקהילה הראשית במדינה.

לפי תקנות הקהילה היו הבחירות אישיות־רוביות. נבחר מי שהשיג יותר קולות. למועצת הקהילה נבחרו 60 חבר (״זעכציגר״) ואלה בחרו מתוכם 21 חברים להנהלה. ההנהלה הורכבה מנשיא ושני סגנים, שני הגבאים הראשיים של בית הכנסת הגדול של העיר, גזבר ושני מבקרי חשבונות ויתרם בלא תפקידים מיוחדים. נשיא הקהילה ייצג את הקהילה כלפי חוץ — כלפי השלטונות העירוניים־המקומיים וכן כלפי שלטון המחוז והשלטון המרכזי הכללי. הוא ניהל את ישיבות המועצה וההנהלה. סגני הנשיא עמדו בראש מוסדות הקהילה וכן בראש וועדותיה. הסגן הראשון עמד בראש ועדת בית הספר העממי היהודי של הקהילה וכן בכל הועדות שהיו קשורות בחינוך ופעולות תרבות. בדרך כלל היה נציג זה נמנה על כת ״המתנגדים״ ואלו הסגן

השני שעמד בראש וועדת הכשרות (ריטועלע קאמיסיאן) שהקיפה גם את הפיקוח על תלמודי התורה, שחיטה, מצות, ערובין ומקוה וכדומה. היה נבחר מבין החסידים.

הכנסותיה של הקהילה באו בעיקר ממסים: מס ישיר — קולטוס־שטייער) כפי הערכת וועדת המסים המיוחדת וכן ממסי עקיפין: שחיטה (גאבעלע), הכנסות מהמקווה ומאפית מצות. מסי העקיפין הכניסו לקהילה את רוב תקציבה. בהתחזק בעיר הזרם המתקדם הוא תבע דמוקראטיזציה של הקהילה. עד עכשו היה נהוג שרק המשלמים את המס הישיר הם בעלי זכות הבחירה וזכותם לבחור ולהבחר. זכות זו לא ניתנה למשלמי מסי העקיפין והם שהיוו את רוב מנינה ובנינה של הקהילה. לפי החלטה מיוחדת הקנו לבסוף, אחרי מאבק קשה שגם השלטון המרכזי התערב בו, גם למשלמי מס עקיפין זכות בחירה למועצת הקהילה. מעתה שיקפו הבחירות את דעת הציבור כולו.

תקציב ההוצאות של הקהילה הכיל, מלבד החזקת המנגנון: פקידות וכלי־קודש (רבנות, דיינים, שוחטים, משגיחים ושמשים) גם את החזקת המוסדות: המקוה ומאפית המצות, עירובין וכו׳... וכן תמיכות והקצבות, כגון הקצבה מיוחדת לבית ספר העממי היהודי, לבית ספר העממי העברי ולאחר מכן גם לגמנסיה העברית ״יבנה״ (המורים קבלו את משכורתם מקופת הממשלה באופן אישי — ברם הקהילה הוסיפה למשכרתם). תמיכה למוסדות צדקה וחברות שונות, וכן תמיכה לצאצאי האדמו״רים בעיר, למגידי שעורים וכו׳...

התקציב השנתי של הקהילה הגיע למעלה ממיליון כתר צ׳כוסלובקי — רכוש הקהילה נאמד בעשרים וחמשה מיליון כתר, הון רב לפי המושגים במדינה.

בית הכנסת הגדול

עד לימי כהונתו של ר׳ אלעזר לעוו כרב העיר, היה בית הכנסת הגדול של העיר במבנה שלא הלם בכלל את יעודו כבית כנסת ולא התאים לקהילה גדולה כמו אונגוואר, עיר ואם בישראל. רב העיר מצא לנכון

להמריץ את הנהלת הקהילה שיגשו לבנות מבנה מיוחד לבית הכנסת הגדול — שיהלום את הקהילה וגם ימלא את צרכי המתפללים.

פעולותיו הנמרצות של רב העיר והנהלת הקהילה נשאו פרי ובשנת תרס״ב החלו לבנות את בית הכנסת הגדול בעיר שסיומו היה בשנת תרס״ד. הבית נבנה בסגנון גוטי ורומני מעורב. שש מדרגות שיש גדולות הובילו את המתפלל לכניסה של בית הכנסת.

בעזרה על צדי שני הקירות היו טבלאות שיש גדולות. לוח שיש אחד הכיל את שם הקיסר, שמות אנשי השלטון המחוזי ושמות ראש העיר וסגניו — שמות ראש הקהילה סגניו וחברי ההנהלה, הלוח השיש השני בקיר השני ממול הכיל את כל ששים השמות (״הזעכציגער״) של חברי מועצת הקהילה בימים ההם. בקיר החיצוני של בית הכנסת קבעו את שמות האדריכלים שתכננו את בנין בית הכנסת — פאפ גיולה וסבולצי פרנץ. בית כנסת זה היה אחד היפים באירופה, אדריכלים ומהנדסים שנקלעו לעיר או תיירים שבקרו בעיר הקדישו את סיורם הראשון לבית הכנסת הגדול היהודי בעיר. יש לציין שהקהילה נתקלה בקשיים גדולים מצד הרשות עד שעלה בידה להשיג את הרשיון לבניה. בעיקר התנגדה הרשות המקומית למקום, כי בית הכנסת הגדול נבנה בטבור העיר, על שפת הנהר אונג, החוצה את העיר לשניים ושלטונות העיר הביטו בצרות־עין על הדבר. ברם רב העיר — הגאון ר׳ אלעזר לעוו — בימים ההם — איש רב פעלים ועסקן ממדרגה ראשונה ומקורב לחצר המלכות, התגבר על כל הקשיים וכך הוקם הבנין הנהדר והמפואר.

יש לציין כי בית הכנסת נבנה על מגרש רחב ידים — ועל ידו גן צבורי נהדר ומסודר — כמאה מטר מכּכר המרכזי של העיר ברחוב צדדי קצת, בסביבה שקטה, ששום תחבורה צבורית ופרטית לא הפריעה למתפללים ולמבקרי בית הכנסת.

בית כנסת זה היה המרכזי ליהודי העיר, וכולו אמר הוד והדר. יצוין שזה היה הבנין הראשון בעיר שהיתה בו הסקה מרכזית.

בבית הכנסת הזה התפללו בנוסח אשכנז. גם המנין הראשון שהתקיים בשבת בהשכמה התפלל בנוסח אשכנז. לפני התיבה עברו רק השו״בים בעיר לפי תור מסוים ואסור היה ליהודי סתם לעבור בשבתות לפני התיבה. במנין השני עבר לפני התיבה החזן של הקהילה בלוית מקהלה. העליות לא נמכרו. הגבאים היו מכבדים את

המתפללים בעליות בשבתות ובחגים. בית הכנסת הוחזק כולו ע״י הקהילה. הגבאים היו מתחלפים לפי התור. אלה במנין ראשון ואלה במנין שני. בחירות לא התקיימו והגבאים היו נבחרים ע״י מועצת הקהילה מתוך חברי המועצה. בהבחרם כגבאי בית הכנסת, הם נעשו באופן אוטומטי גם חברי הנהלת הקהילה. שמשי הקהילה הם היו גם שמשי בית הכנסת הגדול. הם גבו את הנדרים והנדבות שצבור המתפללים נדר או תרם לבית הכנסת הגדול. בשבת אחר־הצהרים היו דייני העיר דורשים בעזרה של בית הכנסת. בבית הכנסת עצמו דרש רק רב העיר. שלוש פעמים בשנה הוא היה חייב לדרוש — בשבת תשובה, בשבת הגדול, ובז׳ אדר. דרשה זו היה דורש מטעם חברה קדישא. רב אורח שבא להתארח בעיר ורצה לדרוש בבית הכנסת הגדול, היה צריך לבקש ולקבל רשות לכך מרב העיר ולא מאת הגבאים.

לכל מועד וחג היתה פרוכת מיוחדת לקישוט ארון הקודש. אומדים את מספר הפרכיות בבית הכנסת הגדול על יותר מעשרים. עשיר היה בית הכנסת הגדול במפות של העמוד לתפילה וכן במפות של בימת בית הכנסת. היו למעלה מ־30 ספרי תורה בבית הכנסת. ההקפות בשמחת תורה על אף שהיו מוציאים את כל ספרי התורה מארון הקודש היו אורכות שעות מרובות. ספר תורה שהוכנס לבית הכנסת הוכנס עם תשמישי קדושה של כסף. שצורפו לו. לכן היה בית הכנסת עשיר בתשמישי קדושה של כסף. יהודי העיר היו גאים על בית כנסת מפואר זה, שהביא כבוד והערכה לקהילה היהודית בעיר.

בבית כנסת זה שמשו כחזנים האחים גוטליב, שאחד מהם נבחר לאחר מכן כחזן של הקהילה היהודית בניו־קאסל, אנגליה. זמן מה שימשו בקהילה החזנים שלפק ורזניק. המקהלה היתה מן הטובות שבמקהלות.

לאחר החורבן הנורא של יהדות אירופה, שלא פסח גם על יהדות הונגריה וכאשר סופחה העיר, בגמר מלחמת עולם השניה, לרוסיה הסוביטית, הפך בית הכנסת הגדול, לצער היהודים, לאולם קונצרטים של התזמורת הסימפונית האוקראינית. שני לוחות הברית שקשטו את הכניסה לבית הכנסת הורדו, ובמקומם תלו, כסימן לתזמורת, נבל גדול. באחרונה נעשו שיפוצים בבנין — ולדברי חבר הנהלת העיריה השתמשו בארבעה קילו וחצי זהב כדי להחזיר את קישוטי הקירות

בתוך בית הכנסת. כאשר ביקרתי באונגוואר, לא יכולתי להכנס לתוך בית הכנסת, כי שעריו היו נעולים. יכולתי להווכח כי הוויטרז׳יים בחלונות הורדו והועברו לעיר קיוב. במקומם קבעו בחלונות זכוכית פשוטה. מבחוץ נשאר הבנין בפגמיו ולא תקנו את הנזקים שנגרמו לקירות. הובטח לי כי בביקורי הבא אראה שהכל תוקן. בני עירנו שביקרו בעיר וראו את מצבו של בית הכנסת הגדול זועזעו עד עומק נפשם. מהם שלא התאפקו ופרצו בבכי מר. דמעות זלגו אפילו מן הקשוחים שבמבקרים. נפלה עטרת תפארת הקהילה, שעליה היתה גאוותם של יהודי המקום.

הרבנות

מוסד הרבנות היה אחד המוסדות החשובים ביותר של הקהילה. זכויות וחובות רב העיר נרשמו בפנקס מיוחד של הקהילה — ספר הברית. הרב קיבל דירת שרד בבנין מיוחד ללא שכנים באותו בנין. עם פטירת הרב היתה המשפחה צריכה לפנות את הדירה לטובת הרב החדש ומשפחתו, ולעבור לדירה אחרת שכורה, שהעמידה הקהילה עבורה. — כמובן ששכר הדירה שולם ע״י הקהילה. הרב וגם חברי בית הדין היו פטורים מכל תשלום מס ישיר ומיסי עקיפין לקהילה. הרב היה חייב לדרוש פעמיים בשנה בבית הכנסת הגדול, בשבת תשובה ובשבת הגדול. פעם בשנה היה חייב לדרוש בז׳ אדר בבית הכנסת הגדול לפי דרישתה של החברה קדישא בעיר. על דרשתו זו התחייבה החברה לשלם להרב י״ח זהובים (לפי תקנה שהנהיג רבי מאיר א״ש) פעם בשנה היה לדרוש בבית הכנסת ״פועלי צדק״ (גם זו תקנה של רבי מאיר א״ש).

את הרח״ש (רב חזן שמש — מס נדוניא) קיבל הרב לבדו וכן דמי גיטין וחליצה. בדמי פסק דין היה על הרב להתחלק שווה בשווה — עם אותם הדיינים מבית דינו שעמהם ישב במשפט זה.

חופשה של חודש ימים — עמדה לרשות הרב. בדרך כלל לקח הרב את חופשתו לאחר תשעה באב. הקהילה נשאה גם בעול הוצאות חופשת הרב. הקהילה השתתפה בהקצבה ראויה והגונה בעת שרב העיר השיא אחד מילדיו.

כפי שנאמר, רב העיר נבחר באסיפה הכללית של כל חברי הקהילה ללא יוצא מהכלל, בין אם שילמו ובין אם לא שילמו את מסיהם הישירים לקופת הקהל. באסיפה כללית זו לבחירת הרב השתתפו גם אנשי הגליל שהיו שייכים לקהילה הראשית וגם להם היתה זכות הצבעה. רב העיר היה גם רב לכל הקהילות שבגליל שהשתייכו לקהילה הראשית.

הזכויות והחובות נכללו בכתב הרבנות שנמסר לכל רב שנבחר ובבואו לישב על כסא הרבנות.

והנה דוגמה של כתב הרבנות:

״זה דבר משמרתו לכל עבודת הקדש. מדי חודש בחדשו יבשר צדק בקהל ועדה, במקרא ודברי אגדה, ובשבת הגדול ושבת שובה יוסיף לדרוש בהלכה וגמרא, להאיר עינינו בפלפול וסברא. להגדיל תורה ולהאדירה, ובשבת שלפני הסליחות מגיד להם נכוחות, כי חננו אלוקי הרוחות, ונתן ברוחו פי שנים, להשיב לב בנים לאביהם שבשמים. בכסא ליום חגנו הוא עת תשובת השנה, אשר לחשוב עם קונהו העת לנו למנה, אז יוכיח לעם באמרי שפר, להתעורר לקול שופר, לעזוב דרך רשע, למען החיש לנו ישע, וצום העשירי בכניסתו, יפקוד את צאן מרעיתו, יעורר הלבבות, לקרבם לשוכן בשמי ערבות, למען נחדל מעושק ידינו, ויוציא איום לצדק דיננו, ביום ז׳ לחודש אדר, יום גוע ונאסף רועה העדר, יטיף דברים נחמדים, לכבוד הח״ק אשר באהבה אגודים, המבקרים חולים וגומלים חסדים. בחג השבועות יום מתן תורה במשמרות לב ועינים מאורה, בו יופיע לנו אורה, בשפה ברורה, לכבוד חברה משניות ותלמוד תורה, וכן בכל רגל ורגל בעתו, ישמיענו דבר לאמיתו, ומאמירה נעימה מעניניא דיומא.

ואנחנו עם וצאן מרעיתו, עלינו לתת את ארוחתו ולכלכל את בית אדוננו, כיד הטובה עלינו, וזאת קבלנו עלינו לחוק קבוע, לתת לאדוננו חמשה ועשרים כסף לשבוע, ובשני חדשים ניסן ותשרי בכל שנה, כפלים בשכרו זה יהיה לו מאתנו למנה. וחמשים כסף לשבוע יובל לו למתנה. עבור פרשת שבת הגדול ושבת שובה וז׳ אדר, יובל שי למורה אדום זהב בהוד והדר, מכל חופה אשר תהיה בקהלתנו והגלילות, יגישו מנחה לאדוננו לערך הנדן נדבת לב בני עמנו, ובעת אשר יתן אחד מבנותיו לאיש או יקח אשה לאחד מבניו, עלינו להחזיק את ידיו במסת שש מאות כסף. ברצותו להחזיק ישיבה בחורי מעלה,

להורות דרך ומסילה באור תורתו דרך בית אל העולה, ארוחתם כפי ערכנו וכיד ד׳ הטובה עלינו, נתחזקה להחזיר תורה במשכנותינו״.

רב העיר היה אחד משלושת הנשיאים של ״כולל שומרי החומות בית הסופר והמאיר בארץ הקדושה תובב״א״. על הרב היה לדאוג שעניני הכולל בתחום נשיאותו יתנהל כשורה. הגובים מסרו את כספי הכולל לידי הרב. הרב שלח את הכספים לפרשבורג מקום לשכת הכולל ומשם הועברו הכספים לארץ ישראל.

רב העיר היה יושב בבית הדין כיו״ר. הוא היה יושב בדיונים לפי הצורך. לפעמים התקיימו הדיונים בבית הרב, כי בבית הרב היה אולם קבלה גדול שהיה יכול להפך לאולם ישיבות של בית הדין.

בבית הרב היתה חצר גדולה ובתוכה בנין גדול ובתוכו בית הספר העממי היהודי לבנות ובית מדרש גדול, שבו היה רב העיר, כראש הישיבה, משמיע את שעוריו לתלמידי הישיבה הרמה שניהל. בשבתות, כאשר רב העיר לא הלך לבית הכנסת הגדול לתפילה — הוא התפלל בבית מדרש זה.

בחצר היה בנין נוסף שהכיל שני חדרים ושרותים. בנין זה שימש סוכה לרב העיר בחג הסוכות. הוא היה מצויד בכל השירותים הדרושים ואפילו תנור הסקה נגד קור היה שם. בשנה מעוברת ימי החג חלו בחורף וכבר שרר קור די עז בימים ההם. לימי חג הפסח, לימים הנוראים ולחג הסוכות קבל הרב משכרת חודשית כפולה, כי ההוצאות לחדשיים הללו מרובים הם. בכל אופן קהילת אונגוואר ידעה להתהלך בכבוד עם רב העיר, חלקה לו כבוד והתנהגה כלפיו ביד נדיבה. הרבנות באונגוואר היתה מן הרבנויות החשובות בהונגריה ואח״כ בצ׳כוסלובקיה. רבנים רבים הציגו את מועמדותם בעת הצורך כדי להבחר כרב העיר. על כס הרבנות בעיר ישבו תמיד רבנים גאונים דגולים — והשפעתם על חיי היהודים במדינה בכלל ועל חיי היהודים בעיר בפרט היתה ניכרת וחשובה. פעולותיהם חרגו מעבר לפעולותיהם בעיר לטובת היהדות בכלל והיהדות החרדית בפרט.

גם מצבם החמרי של דייני העיר היה טוב. מלבד המשכורת הקבועה, הם נהנו מחלק גדול של זכויות רב העיר: בחדשים ניסן ותשרי הם קיבלו משכורת כפולה; השתתפו בהוצאותיהם להבראה; השתתפו בקיצבה ראויה לשמה בעת שהשיאו בן או בת. הקהילה

העריכה בהערכה ראויה לשמה את דייניה וחלקה להם את הכבוד הראוי.

תלמוד תורה, חדרים

בתי האולפנה הראשונים בעיר היו ה״חדרים״, ״חדר״ מסורתי לכל פרטיו ודקדוקיו. בן־תורה היה שוכר חדר, או מקצה חדר בדירתו, ונעשה למלמד. הוא קבע את השכר החדשי שעל ״בעל הבית״ לשלם לו מדי חודש בחודשו. המלמד היה קובע את השכר לפי היכולת החומרית של ההורה. העשיר שילם יותר מן הממוצע. החדרים והמלמדים היו פרטיים בהחלט. פרטיות זו השפיעה לרעה מחמת חוסר ההשגחה הציבורית עליהם, שהרי כל אדם יכול היה להיות ״מלמד״, ללא כל בחירה וללא כל מינוי על ידי הקהילה או מוסד אחר בעיר. אמנם בין ״המלמדים״ היו גם ״מלמדים״ מצוינים, שהורו לפי תכנית לימודים, שעובדה על ידו, אבל חוסר הביקורת השפיע לרעה. גם ההתחרות הפרועה בינם לבין עצמם, רדיפה אחרי תלמידים, לא הוסיפה כבוד למעמד ״המלמדים״ שגם כך היה קשה למדי.

דירת המלמד שהיתה צרה ודלה, שימשה גם חדר לימודים ל־20־30 ילד. ילדים אלה על פי רוב היו מדורגים לפי רמת הידיעות שגילו. וכאשר ה״מלמד״ לימד בקבוצה אחת של הילדים אזי הקבוצה האחרת התבטלה או שגם הפריעה ללמודים של הקבוצה הלומדת. גם התנאים האלמנטריים וחוקי היסוד של היגיינה לא נתאפשרו בחדרי למוד אלה. שלטונות העיר העלימו עין ולא התעניינו במצב ״החדרים״, אם כי העתונות המקומית הכללית עוררה לעתים שאלה כאובה זו. בתקופה מאוחרת התעוררו ״בעלי בתים״ בעיר, שילדיהם בקרו ב״חדר״ והחליטו לגשת לשפור המצב. נוסדו שלוש חברות בעיר, ששמו להן למטרה לבנות בנינים מתאימים ל״חדרים״ שיתאימו גם לחוקי ההיגיינה וכן להעמיד ״חדרים״ אלה תחת פיקוח מתמיד, תוך הפסקת ההתחרות הפרועה של המלמדים בינם לבין עצמם. החברות היו:

1. חברת ״תלמוד תורה״. בראשה עמד הרב ברוך רייכפלד ז״ל דיין העיר. אחריו בא ר׳ יעקב קלינגר הי״ד, תלמיד חכם חשוב, בעל

בעמיו — מנכבדי הקהילה. יש לציין שר׳ יעקב קלינגר השתתף בנסיעה לארץ הקודש, בשיירה ההונגרית — שכל חבריה היו שומרי תורה ומצוות בשנת תר״ע — שבראשה עמד הרב גרשון שטרן רבה של מארוש לודש.

2. חברה ״מחזיקי הדת״ בראשה עמד ר׳ לייב שטרן, אחד מהחשובים בקהילה, היה חסיד סטרופקוב ואח״כ חסיד מונקאטש. היה מעורב בחיי הקהילה ואהוד על בני העיר.
3. חברת ״תומכי תורה״ בראשה עמד ר׳ מאיר לייב מושקוביץ הי״ד, מעשירי הקהילה ומהחשובים ביושביה. היה בעל אחוזה והצטיין במתן בסתר ובתמיכת תלמידי חכמים.

החברות הקימו בניינים חדשים, אשר היו לנוי ולתפארת ליהודי העיר. היחסים בין שלוש החברות הללו לא היו תקינים. הדבר נתן אותותיו בקבלת המלמדים והילדים לבתי האולפנה בעיר. לבסוף התערבה הנהלת הקהילה וסוכם שכל שלוש החברות, על בניינים היפים והרחבים, וכן גם המלמדים, יעברו לרשות הקהילה ותחת פיקוחה. המלמדים נהפכו לפקידי הקהילה ומצבם ומעמדם היה כמו של יתר פקידי הקהילה. משכרתם שולמה מקופת הקהל, לפי דרוג מסוים, שנות ותק, ללא כל הפלייה וקיפוח לעומת הפקידים האדמיניסטרטיביים של הקהילה. בראש חברת תלמוד תורה המאוחדת הועמד הסגן השני של נשיא הקהילה. הוא היה האחראי בפני הקהילה על הנהלת העניינים בתלמודי התורה. זה הקל בהרבה על ההורים שלא היה ביכלתם לשלם שכר לימוד. הקהילה דאגה לכל הילדים. המלמד לא ידע אם התלמיד משלם שכר לימוד וכמה הוא משלם כפי שזה היה לפני כן. כל הילדים — התלמידים היו מעתה שווים בעיני המלמד. החינוך והלימוד היה ללא כל הפליה מצד המלמד. אי־אפשר היה להגיד את זאת כאשר המלמדים גבו בעצמם את שכר הלימוד. מעתה פני המלמדים היה אך ורק ללמוד ולחינוך, השתחררו מהדאגה החמרית שהעסיקה אותם לפני כן.

מעתה, ״המלמד״ נתקבל אך ורק באישורו של הרב דמתא. סעיף מיוחד הבטיח לכל רב בקהילה את ההכרעה בבחירת המלמדים.

סידור זה השפיע לטובה על מצבם הכלכלי הירוד של המלמדים וגם שם קץ להתחרות הפרועה בין החברות והמלמדים. הפיקוח נעשה מתמיד ויעיל. עובדה תכנית לימודים אחת. הכתות נעשה הומוגניות

— זה הקל על עבודת המלמד ועל רמת הלימודים. סידור זה שהמלמד נעשה בלתי תלוי בהורי הילדים העלה גם את כבוד המלמד בעיני ההורים והתלמידים כאחד. התלמידים נבחנו בכל שבת ושבת על ידי תלמידי חכמים בעיר, שנקבעו על ידי הסגן השני של ראש הקהילה בהתיעצות עם ועדת החינוך שהיתה פעילה על ידו ושהוא עמד בראשה. גם רב העיר ביקר מדי פעם בפעם בתלמודי תורה לשם בחינת התלמידים וכן לעמוד על רמת ידיעתם. בקורים כאלה עשו רושם אדיר על התלמידים וזה המריצם לשנן את לימודם.

תקציב הת״ת שהקהילה נשאה בו הסתכם עד כרבע מיליון כתר צ׳כי לשנה. סכום מכובד וניכר. הת״ת נהפכו במשך הזמן לאחד המוסדות החשובים והמפוארים בעיר, שתשומת לב רבה הוקדשה לו מצד הקהילה.

יש להזכיר את המלמדים בעיר שעשו את עבודתם נאמנה ובמסירות ומלאו את תפקידם בשדה החינוך וההוראה באופן יוצא מהכלל והם:

ר׳ יהושע פרידמן — חסיד מובהק, ר׳ מנחם ווייס ור׳ צבי הירש גולדברגר — אלה לימדו בכתות הגבוהות. מי שגמר למודיו בכתות אלה היה יכול להתקבל בכל ישיבה במדינה. בכתות הנמוכות לימדו: ר׳ אברהם פנחס אייזדורפר — מי שהיה שו״ב בעיירה ינקביץ; ר׳ יהודה יגר, חסיד וירא שמים גדול; ר׳ אהרן רנד, ר׳ פייש פליישמן. — הוא היה היחיד מבין המלמדים שהיה ״מתנגד״. היה דרשן מצוין שבא לאונגוואר מהגליל העליון והיה אהוד על הנוער הדתי העובד. הוא נתן להם שעורים בערב, נוסף לעבודתו היום־יומית; ר׳ ישראל יעקב; ר׳ יעקב רובין;

יש עוד לציין גם את ר׳ פייש שליסר — מלמד מצטיין, שלימד לפי שיטה ותכנית לימודים בכתות הגבוהות, אבל הוכרח לעזוב את משמרתו בגלל חסידי העיר אשר התנגדו לו ודרשו מהנהלת הקהילה את פיטוריו. הוא הירבה ללמד את תלמידיו תנ״ך ודקדוק — ולכך התנגד חלק מחסידי העיר בכל תוקף.

חברות ואגודות

ה״קלויז״ : ה״קלויז״ נבנה בשנים תרס״ח־תרס״ט (1908־1909). ושימש כבית המדרש הרשמי המרכזי של חסידי העיר. ה״קלויז״ נבנה על פי דרישתו המפורשת של רב העיר, רבי אלעזר לעוו, שהיה מתנגד גמור והתנהג כרב ״אשכנזי״ ולא הלך באיצטלא דרבנן שנהגו ללבוש הרבנים החסידיים שישבו על כס הרבנות ב״גליל התחתון״. (״אינטרלאנד״) במדינה. כפי שכבר אמרנו, אונגוואר למרות היותה ב״גליל התחתון״, היא נחשבה כקהילה ״אשכנזית״. התפילה בבית הכנסת המרכזי ובכמה בתי כנסת בעיר היתה בנוסח ״אשכנז״. כוונתו של הרב היתה לחזק ולגבש את החסידים בעיר, כי בהם ראה מבצר עוז ליהדות בכלל וליהדות החרדית בפרט, אשר יוכלו בבוא העת לעמוד נגד רוח הזמן ולעצרו. הקלויז ישמש משקל נגדי רב ערך נגד ה״מתקדמים״ — ה״נאולוגים״ בקהילה. חזון מרחיק לכת היה לו להרב, בהבינו את ערכם של החסידים, על אף שלא היה אחד מהם. לא בנקל עלה לו הדבר. מועצת הקהילה התנגדה בנימרצות ובתקיפות נגד דרישתו זו ועשתה הכל שלא יקבלו רשיון לבניה. אולם בדרישתו התקיפה של רב העיר ובלחצו הבלתי פוסק ניתן סוף סוף הרשיון המיוחל.

תקנון ה״קלויז״ עובד על ידי רב העיר בעצמו והוא הקנה למוסד אוטונומיה רחבה למדי. לפי התקנון אין ה״קלויז״ כפוף לקהילה כשאר בתי הכנסת ובתי המדרש בעיר. חברה זו אינה צריכה למסור כל דו״ח כספי ומעשי לקהילה כשאר החברות והאגודות בעיר. לפי התקנון רשאי ה״קלויז״ לקבל אפילו שוחט עצמאי בשעת הצורך. הנהלת ה״קלויז״ נבחרת ע״י המתפללים — ללא התערבות מצד הקהילה. הבחירות היו חשאיות אישיות־רוביות. הזכות לקבל שוחט עצמאי לא באה לידי מימוש, כי החברה לא השתמשה בזכות זו. גם בתקנון הוכחה גישתו מרחיקת הלכת של הרב. אם, חלילה, הקהילה תיכבש ע״י המתחדשים־הניאולוגים בעיר, ישאר הקלויז כמבצר עוז ליהדות החרדית שהנהלת הקהילה לא תוכל להתערב בנעשה בו. בסופו של דבר, מתפללי הקלויז הם שכבשו את הקהילה. בלי השתתפות החסידים במועצת הקהילה לא היה רוב לזרם החרדי

המרכזי בהנהלת הקהילה ובמועצתה — כך שהחסידים נהפכו לכח הדומיננטי בקהילה עצמה.

ר׳ יוסף שמואל מושקוביץ ור׳ יעקב ברוידא, ידידים נאמנים מילדותם, — מתלמידי ה״כתב סופר״ ור׳ יהודה אסאד בעל ״יהודה יעלה״, היו עמודי התווך של ה״קלויז״. ר׳ יוסף שמואל היה היושב ראש ור׳ יעקב הגבאי הראשון. הם עמדו כמעט 50 שנה יחד בראש הנהלת הקלויז. דלתות ה״קלויז״ היו פתוחות לרווחה בכל שעות היום ועד השעות המאוחרות בלילה. בו קבעו אנשי העיר עתים לתורה. ר׳ יוסף שמואל, הרצה בו במשך כל שנות חייו את שעורו הקבוע בפני שומעי לקחו בבקר ובערב. כשבא אדמו״ר לשבות בעיר, קבע את הקלויז למקום תפילתו ולעתים ניהל האדמו״ר בקלויז גם את ״שולחנו״ בשבת מוקף חסידי העיר. ה״קלויז״ על אלף מתפלליו ואולי יותר מזה, הטביע את חותמו על הקהילה בכלל והשפיע במידה רבה על עיצוב דמותה. ב״קלויז״ בבקר, בימי חול, היה כמה וכמה מנינים. התפילה היתה, כמובן, ב״נוסח ספרד״ והנהיגו בה מנהגי חסידים. בשבת היה רק מנין אחד. לפני התפילה התקיימו שעורים ולימודים ולכן אחרו בשבת בבקר להתפלל. על יד ה״קלויז״ הוקם גם בית המרחץ של הקהילה — ובאגף אחד של המרחץ הקהילתי היתה המקוה. המקוה הועמדה לרשות מתפללי ה״קלויז״ ולאחרים שרצו לטבול לפני התפילה, חינם אין כסף. לטבילת יום הששי אחר־הצהרים, היו צריכים המבקרים לשלם סכום פעוט ביותר.

לאחר שר׳ יוסף שמואל מושקוביץ ור׳ יעקב ברודא הגיעו לגיל של למעלה מגבורות הם נוכחו לדעת שאין הם יכולים לנהל את עניני הקלויז ואז התפטרו ופינו את מקומם לכחות צעירים רעננים. לראש ההנהלה החדשה נבחר ר׳ יעקב אלעזר פלדמן — בנו של החסיד הידוע ר׳ אפרים פישל פלדמן בעל ״ידות אפרים״. ר׳ יעקב אליעזר היה חסיד אנטניה מסור ועסקן רב פעלים. ביתו היה פתוח לרווחה לכל נדכא ועני. הוא הצטיין במידת הכנסת אורחים בצורה יוצאת מן הכלל. בחצרו הגדולה עמדו שני חדרים מרוהטים וכל עני ורש שבקר בעיר מצא לו מקום ללון בו. צדקה חילק ביד נדיבה. זה היה בית יהודי לתפארת. הגבאים היו יהודים תלמידי חכמים וחסידים: ר׳ אהרן דב בער קליין ור׳ יהושע רובינפלד.

יש לציין כי ב״קלויז״ התפללו חסידי העיר על כל גווניהם וזרמיהם.

שלום, אהבה ואחוה ורעות שררו בין מתפללי ה״קלויז״. לא היו מריבות וקטטות על נוסח התפילה ועל ניגוני התפילה. ה״בעל תפילה״ הקבוע של הקלויז היה ר׳ יצחק — המכונה ר׳ איטשע — פרידמן, חסיד נלהב. בקולו הערב והמצלצל כבש את לבות המתפללים. תפילתו היתה חודרת ללב לבם של המתפללים — ביחוד בימים הנוראים כאשר שפך את לבו לפני קונו אבינו שבשמים. הלחנים והנגונים ששר עם בניו לפני התיבה הרעידו את לב המתפללים. אלה ימים שאינם נשכחים והם נשארים חרותים עמוק בתוך נשמות המתפללים.

יש לציין שהקלויז היה הבנין הראשון בעיר שקירותיו נבנו ממלט וברזל ללא כל לבנים. הבנין נבנה על מגרש רחב ידיים על יד שפת הנהר אונג. והיה בנין יפה ונהדר שהביא כבוד לבוניו ולמתפלליו כאחד.

עם סיפוח העיר לרוסיה־הסובייטית, בתום מלחמת עולם השניה, כיום אוקראינה, הם הפכו את בנין הקלויז — לבית דפוס ממשלתי, נדם בו קול תפילה ורינה.

חברת פועלי צדק: אחת החברות הראשונות והוותיקות בעיר, עוד מיסודו של רב העיר ר׳ מאיר אייזנשטאטער. בתקנות הרב נקבע שהוא חייב לדרוש דרשה אחת בשנה בחברה זו. מתפלליה היו בעיקר בעלי מלאכה וחנוונים. חברה זו היתה מן המסודרות ביותר בעיר, ולפיכך גם השפעתה בחיי הקהילה היתה ניכרת במדה רבה. גבאי החברה נבחרו, אחת לשנתיים, בחול מועד פסח. בבית הכנסת הזה התפללו רק בנוסח אשכנז ולפי תקנת ר׳ מאיר א״ש התפללו בו בהשכמה ולא דלגו על היוצרות והפיוטים וזה היה בבחינת חוק ולא יעבור. זה היה בית הכנסת היחידי בעיר, שהתפלל בו מנין אחד בהשכמה. החברה תמכה באגודת ״בני־אמונים״, אגודת נוער עובד דתי, שקבעה עתים לתורה בשעות הערב הפנויות לאחר שגמרו את עבודתם היום־יומית. בשבתות אחר־הצהרים היה דורש ר׳ אהרן רוזנפלד, תלמיד מובהק לר׳ יהודה אסאד בעל ״יהודה יעלה״. הוא חיבר ספר על מסכת חולין, שהוציא בנו הרב ד״ר רוזנפלד, חבר כפר־עציון בגוש עציון בישראל, וכן חיבר חבור גדול נגד חזקה ברבנות. לאחר פטירתו, מילא את מקומו בנו ר׳ אלישע רוזנפלד, תלמיד חכם חשוב. בחיי אביו הוא דרש בשבתות בחברה ״משיבת נפש״ — ולאחר פטירת אביו הוא עבר

לפועלי־צדק על מקום אביו. בחברת ״משיבת נפש״ מילא את מקומו השו״ב ר׳ אשר אנשל גרינולד.

היו עוד עשרות חברות ואגודות בעיר עם בתי כנסת ו״מגידים״ משלהם, כמו חברת ״**משיבת נפש**״, חברת ״**עושה חסד ואמת**״, חברת ״**אהבת רעים**״, חברת ״**אהבת ישראל**״, חברת ״אהבת ״**ביקור חולים**״, חברת ״**עץ חיים**״, חברת ״**מלביש ערומים**״, חברת ״**נחום אבלים**״, אגודת ״**הכנסת כלה**״, חברת ״**משניות**״ ועוד. אחרון אחרון חביב — **חברת ״ש״ס**״ שבה התרכזו תלמידי החכמים בעיר. כל החברות היו כפופות לקהילה והיה עליהן למסור, לפי דרישת הקהילה, דין וחשבון כספי ומעשי על פעולותיהן.

לציון מיוחד ראוי בית הספר הכללי לאילמים וחרשים בעיר, כמעט היחידי בסלובקיה וברוסיה־הקרפטית. בית הספר היה כללי אבל היו בו כמה תלמידי יהודים מן העיר ומן הסביבה הקרובה והרחוקה. הקהילה שילמה בעדם את שכר הלימוד. מלבד זאת היא גם הקציבה הקצבה ניכרת לבית ספר חשוב זה. בבית הספר הזה למדו החניכים מקצועות שונים כגון: קליעה, נגרות, מסגרות — וכן הקנו להם צורת דיבור. זה היה בית ספר חשוב ביותר למוכי גורל אלה, ועזר להם במידת האפשר והקל את מצבם הקשה.

חברות

חברת ״**ביקור חולים**״ — דאגה לא רק לביקור חולים, אלא גם לרופא ולתרופות עבור חולה נצרך.

חברת ״**ניחום אבלים**״ — דאגה שיהיה מנין בבית האבל לתפילה ותמכה באבלים עניים במשך ימי שבעת האבל, כאשר אסור להם לעבוד בימים אלה.

חברת ש״ס — היה תמיד פתוח, מואר ומוסק בימי החורף ועמד לרשות כל לומד. היתה בו ספריה תורנית גדולה של ש״ס ופוסקים. בכל ״שבת בראשית״ דרש הרב דרשה למדנית ובכך היתה נפתחת השנה. בשבת רגילה היה דורש אחד הגבאים או אחד הלמדנים שבעיר. לפעמים כאשר היה בא רב לשבות בעיר הוא היה מתכבד בדרשה בחברת ש״ס.

בראש חברת ש״ס עמדו הגבאים: ר׳ צבי הירש בער גרינברגר, תלמיד חכם, למד אצל בעל ה״שבט סופר״ בפרשבורג והיה ״מתנגד״, במשך שנים רבות היה הסגן הראשון של נשיא הקהילה. בתוקף תפקידו זה היו מרוכזים בידו כל עניני החינוך ובתוך זה הפיקוח על בית הספר העממי לבנים וכן לבנות;

ר׳ צבי הירש רוזנבליט, נכדו של בעל ״שמן רוקח״, היה תלמיד חכם מובהק, חריף ובקי. למד שנים רבות בישיבת אונסדארף בהנהלתו של ה״באר־שמואל״, ר׳ שמואל רוזנברג, ובמשך למודיו היה הבחור המצטיין ביותר, שנשא את התאר ״ראש הישיבה״.

ר׳ שלום שבימר, תלמיד חכם — היה חבר בהנהלת חברת ש״ס, וכן אלישע רוזנפלד, משה זאב ברוינפלד, משה דנציגר, יודא אלעזר שאפר, אשר אנשל גרינוולד, אליהו העללער, ועוד.

שחיטה

היהודים בכפרים הסמוכים לאונגוואר, היו מביאים אווזים שחוטים למכירה בעיר. לפי תקנות הקהילה אי־אפשר היה למכור את האווזים השחוטים הללו אלא באולם גדול מיוחד אשר הקהילה העמידה לרשותם, וזאת לאחר שהציגו בפני המשגיחים של האולם את הפתק של השוחט אשר שחט את האווזים. השוחטים היו רק אלה שקבלו אישור לשחיטה מרב העיר. כאשר המוכר קיבל רשות להכניס את סחורתו לאולם (גענזען האללע) היה עליו לשלם את דמי השחיטה (גאבעלע), שהיו משלמים בקהילה בעבור שחיטת אווז.

כדי להבטיח תשלומים אלה לקהילה הוכרז איסור חמור על שחוטי חוץ, וזה אילץ את המוכרים לשלם את מס השחיטה.

הקהילה השיגה שתי מטרות: 1. המכירה היתה מרוכזת והקילה בכך את ההשגחה על הכשרות. 2. הכנסות הקהילה הובטחו והיא לא ניזוקה ממכירת האווזים, שהובאו מכפרים הסמוכים.

הבטחת הכשרות

בימי מלחמת העולם הראשונה השחיטה הכשרה היתה מרוכזת בבית המטבחיים. כל קצב קיבל את הבשר ישר מבית המטבחיים והעבירו לחנותו. החנויות היו פזורות בכל חלקי העיר והדבר הכביד מאד על הפיקוח. מחד, לא היה כח אדם מהימן שאפשר למסור לו את הפיקוח ומאידך הקהילה גם לא יכלה לעמוד במעמסה של הוצאה גדולה כזאת של העמדת משגיח על כל חנות וחנות לממכר בשר, במרחבי העיר.

עם סיום המלחמה וייצוב המצב הבטחוני בעיר ניגשו הנהלת הקהילה ורב העיר רבי אברהם יוסף גרינוואלד, לבדק בית יסודי בענין הבטחת הכשרות. מאחר שמסחר הבקר והבשר היה בעיקר בידי סוחרים יהודים וקצבים יהודים, אפשר היה לקהילה לאחוז בצעדים הדרושים לתיקון המצב, מה עוד שעם חילופי השלטון בעיר ניבנה בית מטבחיים מודרני חדש. הקהילה באה בדברים עם העיריה ונעשה הסכם שהשחיטה בבית המטבחיים תהיה אך ורק שחיטה כשרה. לשוחטים אחרים אין דריסת רגל. גם לקצבים הנוצרים — והיו כאלה במספר מועט — לא היתה כל גישה באגף שבו התקיימה השחיטה. הקהילה, לפי ההסכם, קיבלה על עצמה לקבל את כל כמות הבשר הכשר שנשחט מדי יום ביומו והודיעה לשוחטים כי כל בהמה שיש בה סירכה או שאלה בענין כשרות, יש להטריפה ולהעבירה לאגף הכללי לקצבים הנוצרים. סוחרי הבהמות הסכימו להסדר זה כי לא היתה להם בעיה למכור. כל כמות בשר שתינתן להם לאוכלוסיה הנוצרית שבעיר.

הקהילה כאשר קבלה את הבשר החלק באגף המיוחד שהקימה מסרה את כמות הבשר לקצבים לפי הזמנותיהם. באגף המיוחד היו תאים, כעין חנויות, שנרכשו ע״י הקצבים השונים. כל תא היה מצויד במקרר גדול ובאביזרים הנחוצים לקצב למכירת בשר. לכל האביזרים הללו דאגה הקהילה והם היו רכושה. הקצב קבל לתאו מפתח מיוחד לו, כך שהתא היה מעין חנותו הפרטית של הקצב. לאולם המרכזי היו שני מפתחות ואלה היו בידי שני המשגיחים — לכל אחד מהם מפתח אחד ורק יחד הם יכלו לפתוח את אולם הכניסה בפני הקצבים

והלקוחות. הבשר שקנה כל קצב בבית המטבחיים היה מסומן בסימנו של הקצב. המובילים מטעם הקהילה העבירו את הבשר המסומן לכל קצב, לאולם המכירות ושם נמסרו לקצב בנוכחות המשגיח של האולם.

כך יכלה הקהילה להסתפק בשני משגיחי כשרות מהימנים באולם הגדול ובשני משגיחים מהימנים בבית המטבחיים, ולהבטיח ליהודי העיר בשר כשר חלק למהדרין מן המהדרין. הואיל ובית המטבחיים היה קצת רחוק ממרכז העיר, היתה כרכרה מיוחדת מביאה את שני השוחטים ואת שני המשגיחים לבית המטבחיים ובשעה קבועה היתה גם מחזירה אותם הביתה. מנהל בית המטבחיים היה הוטרינר ד״ר פישר, יהודי ממורביה, שהועבר ע״י השלטון המרכזי לעיר כדי לשמש כמנהל בית המטבחיים. הוא היה רחוק מעניינים יהודיים, כיתר יהודי מורביה ובוהמיה, שהתבוללו באוכלוסיה הכללית והיו בבחינת תינוק שנשבה, אולם הקהילה יכלה לבוא אתו לידי הסכם בכל הסדורים שהיו דרושים להבטחת הכשרות.

יש לציין שקרה פעם שקצב נוצרי האיץ בשוחטים לשחוט ונכנס לאגף שבו אסורה היתה הכניסה לקצבים. הוא נקנס בקנס חמור ע״י המנהל ד״ר פישר למען ידעו ולא יזידון עוד, ואמנם לא נישנה כדבר הזה.

זהו ההסדר בקשר לשחיטה גסה. אשר לשחיטת עופות, הקימה הקהילה מבנה מיוחד לשם כך. בכל יום ויום, בשעות קבועות, היו באים שני שוחטים מיוחדים לשחיטת עופות. היה במבנה קופה מיוחדת שבה היו משלמים לקהילה — לפי קביעת הנהלת שקבעה את התשלום עבור השחיטה היא ה״גבלה״. היו מקבלים אישור לתשלום — לעוף צבע מיוחד, לאווז צבע מיוחד, לתרנגול הודו — צבע מיוחד כי המחירים לא היו אחידים. השוחטים ידעו לפי הצבע מה עליהם לשחוט. במבנה היה אגף למריטת נוצות — עופות לחוד ואווזים לחוד, כי לנוצות האווזים היו קונים. על יד מבנה שחיטת העופות היה חדר מיוחד לדיין שהיה יושב ופוסק כשהתעוררו שאלות. היה תור מסויים לכל דיין מדייני העיר. במידת הצורך אפשר היה גם לבקר בבית הדיין כדי שיפסוק ב״שאלה״ או בבעיה מיוחדת. הדיינים היו עונים לכל שואל.

לשוחטים אסור היה בתכלית האסור לקחת כסף מאת הקהל

עבור שחיטתם כי הם היו פקידי הקהילה וקבלו את שכרם כפקידי הקהילה לפי דרוג מסוים.

הישיבה

הישיבה נוסדה ע״י רבה הרביעי של העיר רבי צבי הירש העללער, ומאז לא פסקה ישיבה חשובה זו מלהתקיים. בפנקס הרבנות של הקהילה היה סעיף מיוחד הדן בכל עניני הישיבה, הנהלתה והחזקתה. רבני אונגוואר ניהלו את ישיבתם הגדולה בטוב טעם ובמקל נועם. מכל קצוי המדינה נהרו תלמידים למקום תורה זה. רבנים חשובים וגדולים למדו בישיבה זו. הקהילה דאגה להחזקתה, כלומר, הקציבה סכום מסוים להחזקת בית התבשיל (מנזה) בשביל בחורי הישיבה. אולם סכום זה לא הספיק והיו בחורי ישיבה עניים, שלא יכלו לעמוד אפילו בתשלום המינימלי שהיה עליהם לשלם בעד ארוחת הצהרים בבית התבשיל. אלה היו אוכלים ״ימים״ אצל נדיבי העיר. פעם אצל זה ופעם אצל זה. לא בכל בית ובית הרשו לבחורים לאכול ״ימים״, נדיב שאשתו לא הלכה בפאה נכרית, ולא גזזה את שערותיה לאחר החתונה. לא קיבל בחורים לארוחה. אלה היו פודים את הארוחה בכסף. כלומר, נתנו סכום כסף והבחור דאג בכסף זה לארוחותיו. שום איש לא ראה בזה פחיתת כבוד.

הישיבה התקיימה בעיר בלא הפסק, כאמור, מימי הרב הגאון ר׳ צבי הירש הללר בשנת תקי״ס בערך עד לשנת תש״ד — גירוש יהודי העיר על ידי הצורר הנאצי וגירוריו ההונגרים. בדרך כלל למדו בישיבה זו בערך 200־300 תלמידים בכל ״זמן״.

בישיבה עצמה התקיימו חברות שונות: ״חברת בחורים״ — שדאגה לעניני הבחורים בקשר לדיור, ״לחברותא״ בלימוד, הבחורים הצעירים נמסרו לבחורים מבוגרים שילמדו אתם וישגיחו עליהם; חברת ״קנין ספרים״ — שדאגה להשאלת ספרי ראשונים ואחרונים לתלמידי הישיבה; ״חברת מזונות״ — שדאגה לתמיכה כספית לבחורים עניים, כדי שיוכלו לאכול בבית התבשיל ולא יהיו סמוכים על שלחן אחרים — לא היה בכך פחיתות כבוד אבל זה הפריע ללימוד כי הבחורים שאכלו אצל הנדיבים היו צריכים להתאים את עצמם לשעת הארוחות

של הנדיב ולפעמים הם לא יכלו להיות נוכחים בשיעור שהשמיע רב העיר בשעה 11 לפני הצהרים וארך לפעמים שעתיים ואולי אף יותר ואילו ארוחת הצהרים התקיימה בדרך כלל בשעה 12 וחצי. חברת ״בית תבשילי״ דאגה לניהול תקין והחזקה היגיינית של בית התבשיל; חברת ״משכיל אל דל״ דאגה לבריאותם של הבחורים. הביאו רופא לחולים ודאגו שיקבל את התרופות המתאימות.

סדרי הישיבה וסדר הלימוד היה כבשאר ישיבות הונגריה לפי המטבע שטבע להם החת״ם סופר בישיבתו בפרשבורג.

המגמה היתה להרביץ תורה ולהקנותה לרבים, לחנך ולגדל יהודים שיהיו תלמידי חכמים ומוקירי רבנים. לדאוג לכך שגם הנהנה מיגיע כפיו יהיה תלמיד חכם. למטרה זו הותאם סדר למודם של הישיבות. לא למדו בהן ״הוראה״, אלא למדו כל מה שתלמיד חכם יש לו צורך בו כדי לקיים והגית בו יומם ולילה.

״הזמן״ החל בחורף מראש חודש חשון עד לי״ב־י״ג אדר. בקיץ ה״זמן״ החל בראש חדש אייר ועד לט״ו באלול.

תכנית הלימודים היתה כמעט אחידה בכל ישיבות הונגריה אבל היו הבדלים קטנים שנבעו בעיקר מהבדלי הגיל שבישיבות השונות. כל שבוע למדו שני דפים שיעור ״פשוט״ — גמרא, תוספות מהרש״א מהר״ם. יום אחד בשבוע שיעור עיון — סוגיא עם ראשונים ואחרונים. יום ד׳ וה׳ בשבוע שו״ע יו״ד — ביום חמישי בערב היה המבחן של שו״ע־יו״ד. יום ו׳ ושבת חזרו על שעור ״פשוט״ וביום א׳ בערב היה המבחן של שעור פשוט. לאחר חודש ימים או 5 שבועות הוכרז על שבוע של לימוד שיעור עיון — כלומר, עד יום ד׳ בשבוע למדו אך ורק את הסוגיא עם הראשונים והאחרונים — בחורים יותר חלשים בלימוד למדו את הסוגיא רק עם חלק של המפרשים. ביום ד׳ בערב היה מבחן בשעור העיון. במבחן זה עמדו כל תלמידי הישיבה למגדול ועד קטן בלי יוצא מהכלל. הגבאי הראשון היה קורא בשם — הרב היה מעמיד שאלה אחת או שתיים, לפעמים שלוש ובוחן. בדרך כלל זה ארך 6-7 שעות ולפעמים אף יותר. המבחן החל אחרי תפילת ערבית ונמשך עד אחרי חצות הלילה. באותו שבוע של שבוע הסוגיא — למדו ביום ה׳ ו׳ ושבת שני דפים שעור פשוט והמבחן היה ביום א׳ אחר הצהרים, וביום ב׳ בשבוע החל שוב תכנית הלמודים הרגיל. המבחן, בלשון ישיבות הונגריה, ונקרא ה״נסיון״.

משגיחים ור״מים כנהוג בישיבות ליטא לא היו בישיבות הונגריה. השיעורים נאמרו ע״י רב העיר — הוא לא קיבל משכורת על כך. משכורתו בקהילה כללה גם את הגדת השיעורים ואת ההשגחה על תלמידי הישיבה. בהשגחה, הוא היה נעזר בבחורים ותיקים.

הבחורים למדו במשך היום בחדר דירתם, אשר שכרו בעיר ולא בבית המדרש הגדול כפי שזה נהוג בישיבות ליטא. הבחורים באו לבית המדרש הגדול רק לשיעורי הרב שניתנו שם וכן כאשר היה המבחן של שיעור פשוט או של שיעורי עיון ושו״ע יו״ד. חלק מתלמידי ישיבה התפללו בבית המדרש הכללי. רובם התפללו בבתי המדרש ובבתי הכנסת המקומיים שבעיר.

שנים־שלשה בחורים לפי ההסדר של ״חברת בחורים״, בהסכמת הרב, — שהיו מתאימים או משלימים בלימוד זה את זה, צורפו לחדר אחד ששכרו מבעלי הבתים היהודיים בעיר. במקומות הקטנים שהתקיימו בהם ישיבות והיו כאלה במספר די ניכר שכרו גם חדרים מנוצרים. בכמה קהילות היה בזה משום מקור הכנסה חשוב לבעלי בתים מיעוטי הכנסה.

התלמידים למדו בשקידה כי הפיקוח היה חמור וגם המבחן שהתקיים מדי שבוע בשבוע המריץ את הבחורים ללימוד.

לימודי חול והשכלה לא היו נסבלים בישיבה. דקדקו עם הבחורים שלא יקראו עתונים ובוודאי שלא יבלו את הזמן בלימוד של ספרים חיצוניים. ספרים חיצוניים, הכל במשמע, פרט לש״ס ופוסקים. נתפס בחור ישיבה בקריאת ״ספרים חיצונים״ הוא היה מגורש מן הישיבה בלי טענות ומענות. בכל זאת רוב התלמידים ידעו שפות אירופיות ולימודי חול. את אלה למדו לפני כניסתם לישיבה או לאחר שעזבוה.

מלבד הבחינות של כל שבוע על חומר הלימודים שלמדו במשך השבוע. היתה חזרה כללית על השעורים, בעיקר בשעור פשוט, ולאחר מכן בחינה סופית, שבועיים לפני סיום הזמן.

בישיבות הונגריה גדל ציבור של תלמידי חכמים יראי שמים — שידע כיצד לחיות יום יום על פי ההלכה. הישיבות לא נועדו לחנך ולגדל רבנים. ההנחה היתה כי בחורים מצטיינים וחרוצים ממילא ימצאו את הדרך אל הרבנות ולמשרות של הוראה.

הרב היה ראש־הישיבה, מגיד השיעור, המשגיח, המדריך הרוחני. התלמידים כינו את מנהל הישיבה ״רבי״, ואלו כינוי ראש־הישיבה

ניתן לבחור הטוב והחריף ביותר שבדרך כלל עמד בראש חברת חריפות שבישיבה והיה מותיקי התלמידים.

דפוס

הדפוס נתן דחיפה עצומה להתפתחותם של החיים הרוחניים — התורניים באיזור. עוד במאה ה־18 הציע הגראף שיינבורן, בעל האחוזות הגדולות ביותר ברוסיה־הקרפטית באיזור מונקאטש, ציינדבו וסנט מיקלוש, שהיהודים ייסדו דפוס עברי במונקאטש. הגראף הנ״ל ידע, שהדפוס העברי בפירט־גרמניה, ארץ מולדתו, מכניס כספים רבים לקופתו. לכן ניסה מתוך יזמה עצמית להקים דפוס עברי גם כאן. הוא ביקש שהיהודים יתחייבו להפיץ את הספרים. ההצעה הזאת לא יצאה לפועל.

הדפוס העברי הראשון הוקם בעיר אונגוואר. הוא הוקם בדפוסו של המדפיס הנוצרי קרל יגר שייסד מחלקה עברית. האותיות העבריות נקנו ע״י יהודי אחד בוינה — בירת אוסטריה, מכספו. בכל הספרים העבריים שנדפסו בדפוס זה צויין שנדפס בדפוסו של קרל יגר. אחרי מות המדפיס הנוצרי קרל יגר, המשיכו להדפיס ספרים עבריים בדפוס זה תחת השם: דפוס אלמנת קרל יגר. דפוס זה פעל עד שנת תרל״ח.

הספר הראשון שנדפס בדפוס זה, בשנת תרכ״ד, היה ספרו של הגאון בעל ״נודע ביהודה״: ״דגול מרבבה״, מהדורא תנינא, על שולחן ערוך. יורה דעה עם הגהות והערות הג״מ ישכר דוד קאהן אבד״ק סענזשארץ.

יש עוד לציין שבדפוס זה נדפסו ספריו של הלוחם הקנאי הגדול בעניני דת כנגד ה״מתקנים״ והקנאי הגדול לישוב ארץ־ישראל הרב עקיבא יוסף שלזינגר עד שעלה לארץ ישראל.

כן יש לציין את חוברתו ״מה העבודה הזאת לכם״ של הרב חיים סופר, על מה שקרה בעירו — שני רופאים חיללו את השבת בפרהסיה, וחיללו כבוד שמים וכבוד העדה. חוברת זו נדפסה באונגוואר בשנת תרכ״ט־1869. כי במונקאטש עוד לא היה דפוס בשנה זו.

דפוס עברי נוסף הוקם בעיר — דפוסו של מר מאקס פלאצק. בשנת תרל״ו נדפס בדפוס זה ספרו של הרב יהושע ברוך רייניץ, רבה

של טשעטשעוורץ — סלובקיה, הספר ״מכתב הראשון״ — ״מכתב השני״ ובסוף הספר ״דברי כנ״ף״. כן נדפס בדפוס זה ״צל הכסף״ של הרב אהרן פריד, רבה של בסרמן — בעניני מוסר והספדים. לא ידועים פרטים אחרים על דפוס זה ומה עלה בגורלו.

בדפוס קרל יגר נדפסו עד שנת תרל״ח 56 ספר.

בשנת תרל״ח הפסיק הדפוס של קרל יגר להתקיים. הדפוס העברי חודש רק בשנת תרפ״ו. בעל הדפוס היה אחד מחשובי יהודי העיר. עסקן צבורי נודע, גבאי ראשון של החברה קדישא, מו״ה ר׳ משה שמחה געלליס. חתן הרב ישעיה זילברשטיין אב״ד וויטצען — הונגריה.

אני מביא את רשימת הספרים שנדפסו בדפוס קרל יגר — וכן הספרים שנדפסו בדפוסו של ר׳ משה שמחה געלליס לפי שנות הופעתם. הספרים הם במקצועות שו״ת, ספרי פלפול, ספרי הלכה, דרשות וספרים אחרים בעניני דת ומוסר.

רשימת הספרים שנדפסו בדפוס קרל יגר...

ואלה הספרים שנדפסו בעיר לפי שנת הופעתם בצורה כרונולוגית:

בשנת תרכ״ד:

1. ״אמרי א״ש״ מה״ר מאיר א״ש, שו״ת ח״ב על אה״ע וחו״מ (חלק א׳ נדפס בלבוב למברג).
2. ״אמרי יושר״ דרשות מה״ר מאיר א״ש, וחידושים באגדות הש״ס מחמיו הגאון ר׳ דוד דייטש.
3. ״אפריון״ מה״ר שלמה גנצפריד, פירושים על התורה.
4. ״דגול מרבבה קמא״ מה״ר יחזקאל לנדוי, על יו״ד עם הגהות ר׳ ישכר דוב קאהן.
5. ״רחובות הנהר״ מה״ר זאב וולף טננבוים, באורים על התורה ס׳ בראשית. פרידברג, בעל בית עקד ספרים רושם כי ספר זה נדפס תרכ״ז־כח.

תרכ״ה:

6. ״אבני שהם״ מה״ר משה ב״ר דוד בער קניבל שבעים כללים בשיטות הש״ס.
7. ״בית אהרן״ מה״ר אהרן רייזמאן, באורים ודרושת עה״ת ומדרשים.

8. ״לב העברי״ מה״ר עקיבא יוסף שלזינגר, באורים על צוואת החתם סופר. ת״א. נדפס בלבוב (למברג) תרכ״ח, ארבעת הדפים האחרונים מכילים תיקונים, אשר שלח המחבר לתקן לאחר גמר הדפוס וחסרים כנראה ברוב הספרים.
9. ״פועל צדק״ מה״ר שבתי ב״ר מאיר הכהן, תרי״ג מצוות מסודרות לימי השבוע.
10. ״תפוחי זהב״ מה״ר צבי הירש הללר, דרשות על התורה.
11. ״תשובה מאהבה״ מה״ר יהושע ברוך רייניץ, מענה על המכתב כתב יושר נגד הס׳ לב עברי.
12. ״תשובות הגאונים״, הנדפסות מקודם בשם ״ויקם עדות בישראל״, פסק בענין עגונה, מה״ר יעקב פולק.

תרכ״ו

13. ״אמרי בינה״ מה״ר מאיר א״ש, חידושים בסוגיות הש״ס מס׳ מועד ונשים.
14. ״בני בנימין״ מה״ר בנימין רפפורט, ספורים וד״ת.
15. ״הליכות עולם״ מה״ר אברהם ב״ר שלמה ברודא, דיני ש״ע בשפת י״א. (בבית עקד הספרים רושם פרידברג תרכ״ד־ה ואלו באסף המזכיר רשם שנת הדפוס תרל״א, ובשם הגדולים מארץ הגר; תרל״ה) הספר נדפס בתרכ״ד ח״ב... תרכ״ה־1865.
16. ״פסק בית דין״ נגד המתקנים והתקונים בדת מרבני ארץ הגר באסיפת הרבנים בק״ק מיהאלוויץ.
17. ״פרשת מרדכי״, מה״ר מרדכי הלוי הורוביץ, הלכות רבית עתי״א וסוגיות הש״ס בשם ״גדולת מרדכי״.

תרכ״ז:

18. ״אהל דוד״ מה״ר דוד דייטש, חידושים מס׳ הש״ס.
19. ״משכיל אל דל״ מה״ר הילל ליכטנשטיין, תוכחת מוסר ח״א (שאר החלקים נדפסו בלבוב (למברג).
20. ״פסק בית דין״ נגד המתקנים והתקונים בדת מרבני ארץ הגר באסיפת הרבנים בק״ק מיהאלוויץ, הוצאה שניה.

תרכ״ח:

21. ״דבר בעתו״ מה״ר יהודה דוד וינר, אספת הקונגרס ודברי רבות. (הספר נכתב ברובו בגרמנית באותיות עבריות, בסופו 6 עמודים בעברית).

22. ״חידושי הרז״ה״. מה״ר זאב וולף הלוי, ביאורים על הלכות מקוואות. (בסופו שתי תשובות בהלכות אלו... מאת המחבר, ונלוו אליו קצת חד״ת מאת... שלמה גאנצפריד).
23. ״טיב גיטין וקידושין״ מה״ר חיים יוסף חידושים על מסכת גיטין, כתובות, קידושין ובבא מציעא.
24. ״כסא רחמים״ מה״ר חיים יוסף דוד אזולאי (חיד״א) חידושים על מסכת כלה, סופרים ואבות.
25. ״משפט גלוי״ מה״ר שלמה רוזנברג, נגד הספר ״דברי שלום ואמת״ עתי״א.
26. ״אגרת פתוחה״ ערוכה אל כל איש הירא את ד׳ וחרד על דברו (מאת נתן ליברמן).

תרכ״ט

27. ״דרשה״ ״מה העבודה הזאת לכם״ מה״ר חיים סופר. דרשה נגד שני רופאים שחיללו את השבת בחוצות מונקאטש בפרהסיה, שנשא ביום ב׳ דפסח — והם חיללו כבוד שמים וכבוד עדה קדושה.
28. ״שו״ת מן השמים״ מרבינו יעקב ממרויש.
29. ״שערי חיים״ מה״ר חיים סופר, תוכחות מוסר ונגד התקונים בדת.
30. ״תורת זבח״ מה״ר שלמה גנצפריד, כולל הלכות שחיטה, כסוי דם, טריפות הריאה, וניקור, ויפרד לשלושה ראשים: מזבח העולה, (פסק הלכה). יסוד המזבח (יסודותיו של הפסק), העלה שלמה, (חידושים בדברי רבותינו).

תר״ל:

31. ״דברי גאונים״ מה״ר חיים אריה ב״ר יחיאל צבי כהנא, כללים בדיני ממונות ע״ס א״ב.
32. ״יד יוסף ורביד הזהב״ מה״ר יוסף יוזפא רוזנברג, חידושים על הלכות פסח ויו״ט ח״ב (ח״א נדפס בפרסבורג).
33. ״כסף נבחר לשון צדיק״, צוואת ה״ר שלמה קלוגר והספד עליו מבנו ושו״ת.
34. ״מוסר השכלי״ מה״ר אברהם ב״ר שלמה ברודא, יסודי יראה ומוסר בשפת י״א.

תרל״א:

35. ״מגן שאול״ מה״ר שאול יחזקאל מליטשיק, חידושי מסכתות הש״ס.
36. ״עיר מקלט״... ובהוספת מוסר השכל מספר של״ה.
37. ״פרי החג״ מה״ר אברהם ב״ר שלמה ברודא, כללי חג הפסח ח״א (ח״ב נדפס בסיגט).
38. ״קסת הסופר״, מה״ר שלמה גנצפריד, דיני כתיבת ספר תורה, תפילין ומזוזה.

תרל״ב):

39. ״דרך חיים״ מה״ר שמואל עהרנפלד, מאמרי מוסר והספד. (אתו נדפס: ״מחנה חיים״ שו״ת על או״ח מהדורא שניה שנדפס במונקאטש).

תרל״ג:

40. ״מחנה חיים״ מה״ר חיים סופר, שו״ת על יו״ד מהדורה שניה.

תרל״ד:

41. ״חתן סופר״ מה״ר שמואל עהרנפלד, חידושי וכללי הש״ס.
42. ״מספד מר״ מה״ר שמואל עהרנפלד, הספד על שבעה גדולי הדור שמתו במגפה.

תרל״ה:

43. ״זכרון יהודה״ מה״ר מנחם א״ש ב״ר מאיר א״ש, מוסר ומנהגים.

תרל״ו:

44. ״מכתב הראשון ומכתב השני״ מה״ר יהושע ברוך רייניץ, דרשות, שו״ת ופלפולים.
45. ״שפת אמת״ (על מחלוקת סאנץ — סדיגורה: תרכ״ט־תרל״ו).

תרל״ח:

46. ״אהלי שם״ מה״ר שלמה גנצפריד, הלכות וסדר גיטין ושמות גיטין.
47. ״צל הכסף״ מה״ר אהרן פריד, דרשות והספדים.

תרפ״ו:

48. ״קצור נחלת שבעה״ מה״ר אשר אנשיל גרינוולד, תיקון כתיבת תנאים וכתובה, כתובת ארמלתא, ומתרכתא, וכתובה דאיככסא, שטר בטחון חליצה, שטר היתר עסקא, ושטר מכירת חמץ,

שמחת אנשים ונשים. וצורף אליו סדר ברכת אירוסין ונשואין: וקצת דינים הנחוצים להם.

תרפ״ז:

49. ״שמלה חדשה״ מה״ר אלכסנדר סענדר ב״ר אפרים שור, עם ביאור חדש ״מטה אשר״ מה״ר אשר אנשיל גרינוולד, ועם אמרי בינה, חידושי מס׳ חולין מה״ר מאיר ור׳ מנחם א״ש.

50. ״תהלים״ עם פירוש ״בן ביתי״, מה״ר אליעזר צבי ספרין מקאמרנא.

תרפ״ט:

51. ״נר מצוה״ מה״ר אשר אנשיל גרינוולד, דיני ועניני חנוכה.

תר״צ:

52. ״מעשי למלך״ מה״ר ישעיה זילברשטיין, חידושים על הרמב״ם ח״ב. (ח״א נדפס בווייצן).

53. ״עת הזמיר״ מה״ר יעקב דוב ברקוביץ, זמירות לשבת עם פירושים (הוצאה שלישית).

תרצ״א:

54. ״זוכר הברית״ מה״ר אשר אנשיל גרינוולד, דיני מילה, פדיון הבן ובר־מצוה על פי השו״ע.

55. ״חידושי שמואל הרמשי״ מה״ר שמואל דאנאטה, באורי תנ״ך והספדים.

56. ״מקוה טהרה״ מה״ר משה ב״ר עמרם גרינוולד, חידושים מהלכות מקוואות בשו״ע יו״ד.

תרצ״ד:

57. ״זכרון אבי״ מה״ר יקותיאל יהודה גרינוולד, צוואה לבניו.

58. ״טוב ירושלים״ מה״ר אשר אנשיל גרינוולד, ע״ד ארץ־ישראל.

59. ״טוב ירושלים״ מהנ״ל בלשון יי״א.

60. ״אסוקי שמתתא״ מה״ר משה אריה שוורץ, ביאור דברי הגמרא במסכת ביצה.

61. ״חידושי שמואל״ מה״ר שמואל דונט, עה״ת, אגדות חז״ל ומילי דהספידא. ח״ב.

תרצ״ה:

62. ״אבני שהם״ מה״ר אברהם יוסף גרינוולד, שו״ת עם אבני מילואים, דרשות מבנו.

בית הספר העממי היהודי בעיר

הקיסר יוסף השני הדגיש בחוזר הלשכה המלכותית שפרסם בבודהפשט ביום 18 למאי 1781, שרצוי לייסד בתי ספר יהודיים ליד כל הקהילות בפיקוחם של שלטונות החינוך הקיימים. הודגש גם בחוזר מלכותי זה שלא לפגוע במשהו בפולחן ובדת של היהודים. הקיסר הרשה ליהודים גם להשתמש בחלק מכספי מס הסובלנות לטובת בתי הספר היהודים עד שבתי ספר אלה יתבססו.

בימי הקיסר יוסף השני צריך היה לפני ייסוד כל בית ספר, לחתום חוזה עם הקהילה על טופס שהוכן במינסטריון. טופס כזה נחתם בין המפקח הראשי על החינוך לבין קהילת אונגוואר בשנת 1789. וזהו הטופס של החוזה:

מספר 41.466

U.L. 4209

״אנו החתומים מטה, ראשי קהילת היהודים של מחוז אונגוואר מצהירים בזה שבדעתנו לייסד בית ספר נורמלי בקהילתנו. אשר למינוי של מורה יהודי לבית ספר זה אנו מתחייבים לקיים את הסעיפים הבאים:

1. המורה הנ״ל יקבל משכורת של 150 ריניש פלורנס, דירה חפשית מתאימה ו־12 מ״מ עצי־הסקה. הוצאות אלה יכוסו על ידי תוספת על מס הסובלנות שמשלמים היהודים בעלי רכוש.
2. מלבד דירה מתאימה למורה, אנו מבטיחים לדאוג גם לאולם־לימודים מרווח ומשוכלל שייבנה במיוחד לשם כך, או, במקרה שהדבר לא יהי לפי כחנו, לשכור באופן זמני אולם מתאים. כן מתחייבים אנו להחזיק תמיד את אולם־הלימודים במצב טוב. ובמקרה של שריפה להקימו מחדש ולציידו בכל מכשירי בית־ספר, כדי שהלימודים יימשכו ללא הפרעה.
3. בגלל מצבה הקשה של קופתנו, יורשה למורה הנ״ל לתת לילדינו בשעות הפנויות, תמורת שכר לימוד, גם שיעורים בדת היהודית ובשפה העברית.

אונגוואר 11.8.1781

בשם הממשלה פרנץ פון קוזינצי

מפקח ממשלתי ראשי של
בתי ספר

בשם קהילת אונגוואר

1. לייבל וויינברגר, שופט היהודים
2. מרדכי ניסא ווייס
3. שלמה פרייס.

שחוזה זה נחתם לא על דעת הקהילה, למדים אנו מתוך החתימות של האנשים שחתמו בחוזה. על החוזה חתום ״שופט היהודים״ ולא יו״ר הקהילה. החותם השני הוא מרכוס ניסא ווייס שלא נשא בשום משרה בקהילה והיה מהלוחמים העקריים לתיקונים בדת. הוא פרסם גם חוברות שבהן דרש ריפורמה בעניני הדת. חתימתו היא משנת 1789. בשנת 1892 כבר גר בבודהפשט ובה התנצר. על החותם השלישי לא נמסר דבר על זכותו לחתום. מסתבר שהחוזה נכתב ונחתם בהשפעתו של מרכוס ניסא ווייס. העובדה שהקהילה לא נגשה להוציא מהכח אל הפועל את החוזה — מוכיחה כי החוזה נחתם שלא על דעתה.

בשנת תר״י (1950) חזרה הממשלה על הצעתה לייסד בתי ספר יהודיים. הקהילות פנו אל רבי מאיר אייזנשטאטער שהיה בימים ההם האישיות התורנית המקובלת והפוסק העיקרי. הוא ידע שיד הרפורמה באמצע והם שעוררו את הממשלה לדרוש מהקהילות דו״ח על מצב החינוך היהודי, מצב הקהילות, היחסים השוררים בין הרבנים וקהילותיהם, מספר הכתות היהודיות בקהילות. ה״מתקנים״ בתזכיריהם השונים שהגישו לממשלה בעניני החינוך היהודי כתבו במפורש שמרעילים את הילדים בחדרים ושצריך לחבר ספרי לימוד חדשים המתאימים לרוח הזמן, וכן יש למנות במקום המלמדים מטיפוס הישן, מחנכים מודרניים היודעים ומבינים כיצד לחנך. רבי מאיר א״ש קבע בתשובתו: מצב החדרים הוא טוב ומשביע רצון ההורים. לומדים בהם תורה והילדים מקבלים חינוך דתי. אין צורך להדפיס ספרי לימוד חדשים. כיון שיש ברשותנו ספרים: כמו חומשים ותנ״ך, משניות, גמרא, שולחן ערוך ופוסקים. הוא התנגד התנגדות גמורה ומוחלטת לבתי הספר המודרניים ולמחנכיהם כאחד וראה בהם את הסכנה הגדולה ביותר לתורה ולמסורה. אשר להשכלה כללית ילמדו ילדינו את המקצועות החילוניים מפי מורים לא יהודים. אלה מתייחסים ביתר כבוד לעניני היהודים מאשר המורים היהודים החפשיים. בדבר הקהילות היהודיות — ממשיך הרב בתשובתו —

ברובן המצב משביע רצון, בייחוד במקומות שאין בהם ״מתקדמים״ בעלי שאיפות רפורמיות. אשר לעתידן של הקהילות, הוא מבקש מאת הממשלה, לא להרשות לחפשיים לנהל את הקהילות ושרק רבנים חרדים יפקחו על החינוך. באותה תשובה מתבקשת הממשלה לתת אפשרות להעניש את אלה היהודים, העוברים על חוקי התורה. יש גם לעשות משהו בדבר סמיכת רבנים צעירים, על ידי הקמת וועדה רבנית מורכבת משמונה רבנים גדולי תורה, שרק היא תהא רשאית כבעלת סמכות ממשלתית, ליתן סמיכה לרבנים צעירים.

הממשלה כמובן לא הסכימה לכל הצעותיו ובקשותיו של ר׳ מאיר א״ש אולם עיקר מבוקשו הושג. במשך תקופה ארוכה לא התערבה הממשלה בעניני היהודים.

מתוך תשובת ר׳ מאיר א״ש יש להסיק שהוא העדיף כי את המקצועות החילוניים יורו מורים נוצרים כי הם רצויים יותר ממורים יהודים בלתי דתיים.

יצויין שבעת הווכוח בפרלמנט ההונגרי בקשר להחלטות הקונגרס היהודי שהתקיים בבודהפשט — שהאורטודוכסים התנגדו להם, השמיע הסופר הנודע מוריץ יוקאי — הצהרה התומכת בעמדת היראים־האורטודוכסים, בין יתר דבריו הוא השמיע גם את הנימוק הזה: — כי בתי ספר אלה יפלו בידי מורים יהודים אשר אינם חיים על פי חוקי התורה ואין יראת ד׳ לנגד עיניהם ובצדק אין היהודים החרדים רוצים אותם בבתי הספר הכללים.

בית ספר היהודי באונגוואר שהוקם בשנת תרי״ט (1859) התפתח לשביעת רצון הקהילה. הפרוטוקול מישיבת הקהילה באונגוואר, בשנת תרנ״ד 18 ביוני 1894, קובע:

״הוקראה הצעה בחתימתו של יעקב שוהמן, יו״ר ועדת תלמוד־תורה, שבה הוא מבקש את הנהלת הקהילה לאשר הקצאת אולם אחד בבית־הספר, אשר בו ינתן לתלמידי התלמוד־תורה (בית הספר). אחר גמר את חוק לימודיהם, השכלה נוספת במקצועות חילוניים על ידי מורה מוסמך״.

ההחלטה:

״הואיל וכל התלמידים מבית־הספר תלמוד־תורה השלימו את חוק לימודי בית הספר העממי, והואיל ובית־הספר תלמוד־תורה מכין את תלמידיו להתקבל לסמינריון לרבנים הדורש, לפי תקנותיו שהמועמדים

יסיימו גם את המחלקות הנמוכות של בית הספר התיכוני בציונים טובים — רצוי — שתלמידי התלמוד־תורה ירחיבו את ידיעותיהם במקצועות החילוניים עוד בהיותם בבית הספר. ההנהלה מחליטה איפוא שתלמידי התלמוד־תורה ילמדו כל יום שעתיים, אחרי גמר הלימודים הרגילים, אצל מורה מדופלם, יודגש שהדבר הוא רק באותם התלמידים, שכבר סיימו את חוק לימודיהם בבית הספר העממי.

יש למסור החלטה זו — כהעתק הפרוטוקול — לידי יעקב שוהמן. יו״ר ועדת התלמוד־תורה ולמפקח החינוך המלכותי.

(חתום:)

רייניטץ הרמן — ווינברגר אלברט
מזכיר הקהילה — יו״ר הקהילה

מתעודה זו אנו למדים שבית הספר התקדם והתפתח יפה. חוקרים אחדים רוצים ללמוד מתעודה זו כי תוך תקופה קצרה היתה מהפכה בקהילה היהודית בעירם של רב מאיר ורבי מנחם א״ש. שני גאונים אלה, אב ובנו, עמדו בראש האורטודוכסיה ההונגרית ולחמו מלחמת־תנופה בסמינאר לרבנים ואילו בתוך קהילת אונגוואר שהם עמדו בראשה חדר רוח הזמן עד כדי כך שהוחלט להכשיר מועמדים לסמינאר בתוך כתלי בית הספר של הקהילה. אולם לדעה זו אין שחר:

א. מר אלברט ווינברגר, ראש הקהילה, היה ציר בקונגרס היהודי שהתקיים בבודהפסט וכאשר החרדים־האורטודוכסים עזבו את הקונגרס — היה וינברגר בין הצירים שעזבו את הקונגרס. הוא היה יהודי ירא שמים והתנגד לסמינאר לרבנים, שרבני הונגריה הכריזו חרם עליו וניהלו נגדו מלחמת חרמה.

ב. קהילת אונגוואר היתה קהילה אורטודוכסית במלוא מובן המלה.

ג. בהחלטה נאמר כי יש להכין את התלמידים שיתקבלו לסמינריון לרבנים — אולם לא נאמר באיזה סימנריון לרבנים. מדובר, אין להעלות על הדעת שהכוונה לסמינאר לרבנים אשר בבודהפסט שהוכרז עליו חרם, אלא לסמינאר בברלין, שהיה על טהרת הקודש.

ד. בסמינאר לרבנים בבודהפסט נתקבלו תלמידים שלא סיימו את

המחלקות הנמוכות של בית הספר התיכוני והם השלימו את לימודיהם בסמינר.

נכון הוא שבסוף ימיו של רבי מנחם א״ש הוקמה קהילה ניאולוגית, אולם היא היתה דלה במספר חבריה ובסופו של דבר נתבטלה לחלוטין. לא היתה לה השפעה על הנהגת הקהילה שהיתה אורטודוקסית במלוא משמעותו של מושג זה.

מספר ניכר של תלמידים יהודים ביקר בבתי הספר הכלליים ורכש השכלה. עד לשנת תרמ״ו (1886) הצליחו עשרה מבני יהודי אונגוואר שלמדו באוניברסיטאות שונות, לזכות בתאר ״דוקטור״ לרפואה, משפטים, כימיה וכו׳.

הקהילה היהודית החזיקה בית ספר עממי של 4 כתות, שלמדו בה מאות תלמידים, אולם בית ספר זה התנהל ברוח אורטודוכסית טהורה.

מובן שיסוד בית ספר עממי לבנים ולבנות בעיר היה כרוך במאמצים גדולים. היה קשה להתגבר על התנגדותם של חסידי העיר. אולם הנהגת הקהילה שלנגד עיניה עמדה הדוגמא של בית הספר העממי היהודי שבעיר פרסבורג שהצטיין בסדריו הפנימיים ובתכנית הלימודים — התגברה על התנגדות זו ועלה בידיה לייסד בית ספר עממי לבנים ולבנות.

הלימודים היו בשפה הרשמית של המדינה. כאשר העיר היתה תחת שלטון הונגרי, לימדו בהונגרית וכאשר העיר עברה לשלטון צ׳כי לימדו בצ׳כית, אף שכמה מקצועות לימדו בהונגרית. תכנית הלימודים היתה התכנית של בתי הספר הממשלתיים ל־4 כתות של בית ספר עממי, אלא שהמורים היו יהודים דתיים, יראי שמים והתלמידים לא למדו בשבת.

המורים נתמנו ע״י הקהילה באישור המפקח הממשלתי. המפקח הממשלתי לא היה רשאי למנות מורה על דעת עצמו. לעומת זאת הקהילה היתה רשאית למנות מורה, אפילו אם המפקח המקומי התנגד לו. במקרים כאלה היה מכריע המפקח המחוזי. בכל המקרים צידד המפקח המחוזי בעמדתה של הקהילה. משכורת המורים שולמה ע״י הממשלה והקהילה הוסיפה סכום מסויים. מצבם הכלכלי של המורים היה, איפוא, טוב. מורים אלה היו שייכים מבחינה ארגונית לארגון המורים הכללי. על פי רוב כיהן מנהל בית הספר היהודי

כסגן יו״ר הארגון המורים הכללי בעיר. מורים אלה, היו יראי שמים וביניהם כמה תלמידי חכמים גדולים ומגידי שעורים בעיר. בין המורים הראשונים היה ר׳ יצחק אייזק פרידמן, תלמוד חכם גדול ומגיד מישרים; ר׳ יעקב יחיאל גאבל, שהוציא גם עתון פדגוגי לאחר מכן ניתמנה למנהל בית הספר היהודי בגרוסוואראדין (טרנסילבניה) ונתפרסם כאחד מעמודי התווך של היהדות החרדית. הוא היה מחנך בחסד עליון; מר רייניץ, שהיה זמן ידוע מזכיר הקהילה. מנהל בית הספר בשלשים השנים האחרונות, היה מר משה הורוביץ (הי״ד), יהודי יקר ופדגוג מצוין, אחד הציונים המעטים במדינה עוד מתקופת הרצל. הוא שימש גם יו״ר אגודת המורים. בבית הספר לימד גם ר׳ שמואל זנוויל קליין ז״ל, מגיד שיעור, תלמיד חכם, מגיד מישרים, פה מפיק מרגליות, מרביץ תורה ששאב את תורתו מרבותיו רבי שמואל רוזנברג, בעל ״באר שמואל״ אשר ניהל את הישיבה הרמה באונסדארף, ורבי שמחה בונם סופר בעל ״שבט סופר״ בישיבת פרסבורג. בנו, רבי חיים צבי, רב בקלוולנד, הוציא את ספרו ״שבילי שמואל״. ייזכרו לטוב המורה וולמן שנקטף בעודו צעיר לימים, מורה מצוין ותלמיד חכם שנועד לגדולות; המורה רייניץ — שסבו, כפי שהזכרנו היה בתחילה מזכיר הקהילה ואחר כך מורה, המורה שיינברון. כל אלה חינכו מאות תלמידים לתורה ולתעודה.

בית הספר העממי היהודי בעיר עמד על רמה גבוהה וצוין תמיד לשבח על ידי המפקחים הממשלתיים, שבקרו בו לעתים קרובות. אולם בית הספר לא פתר את שאלת חינוכם של הילדים היהודים בעיר משתי סבות:

1. בית הספר היה צר מלהכיל את כל התלמידים היהודיים בעיר וכך יצא שחלק גדול ביקר בבתי הספר העממיים הממשלתיים או עדתיים אחרים בעיר. הורים רבים אשר ביכרו לחנך ילדיהם בלשון ההונגרית, שלחו את ילדיהם, ביחוד בתקופה הטשכיסלובקית, לבית הספר העדתי ההונגרי.
2. חובת ביקור הילדים בבתי הספר חלה מגיל 6 וכלה בגיל 14. בית ספר העממי היהודי היה רק בן 4 כתות, עד גיל 10. בית ספר תיכון יהודי לא היה עוד בעיר. ההורים נאלצו, איפוא, לשלוח את בניהם מגיל 10 ומעלה לבתי הספר הממשלתיים, שהלימודים בהם היו בשתי משמרות — לפני הצהרים וגם אחרי הצהרים.

בימי החורף הקצרים גרם הדבר, בערבי שבתות, לחילול שבת. בהשתדלותו של מזכיר הקהילה, ר׳ חיים יהושע פישגרונד, ת״ח ומגיד שעורים, שוחררו הילדים היהודים לפני קבלת שבת. הושג גם כי בשבתות ובחגים ישוחררו התלמידים היהודים מכתיבת שעורים בבית הספר. בכלל סודרה תכנית הלימודים בצורה זו, שכמעט לא היה צורך בכתיבה בכתות בשבתות ובחגים. הקהילה תיכננה להקים גם בית ספר אזרחי יהודי, להמשך הלימודים, אולם חסידי העיר התנגדו לכך בכל כחם ורב העיר תמך בהם. בדרך כלל אפשר לומר שיהודי אונגוואר השכילו לעשות ביסודם בית ספר עממי יהודי כי זה השפיע לטובה על עיצוב דמותו של הנוער היהודי בעיר. רוב הנוער היהודי בעיר נשאר נאמן לבית הכנסת ולמצוות המעשיות.

בראש בית הספר העממי עמד מר מור הורוביץ כמנהל. המורים: רייניטץ מיקשה, עמנואל שנברון, ליפוט טיסלר. בבית ספר העממי לבנות: הגב׳ הרמונה סקל — הורוביץ כמנהלת והמורות: רוזה מטלמן, אולגה בנדיקט־רייניטץ, ברטה אייזדורפר, שלומוביץ, וארנקה וויינברגר.

בית הספר העברי בעיר

בשנת תרפ״ד (1924) נוסד בית הספר העממי העברי בעיר. מתנגדי הציונות — ואלה לא חסרו בעיר — חסידים, מתנגדים וגם חפשיים, שאינם דומים אחד לשני, אבל התאחדו במלחמה בבית הספר העממי העברי. היו איומים על ההורים שמסרו את ילדיהם לבית הספר העברי. היו גם הלשנות לממשלה שבית הספר העברי העממי יגרום לכך שבית הספר הטשכי בעיר יתרוקן מתלמידים כי ההונגרים והרוסים יעדיפו את בתי הספר העדתיים שלהם ואם גם ילדי היהודיים לא יבקרו בבתי ספר הכלליים, אלא יעדיפו לשלוח ילדיהם לבית הספר העברי — הרי שייסגרו כתות בבית הספר העממי הכללי המלמד בשפה הטשכית. השלטון לא התלהב כל־כך מפתיחת בתי ספר עבריים. אולם גם לציונים היה הסבר מתאים. אם לא יסכימו לבית ספר עברי, יישלחו הילדים לבית ספר העממי העדתי

ההונגרי, וכך אתם מגדילים את מספר דוברי הונגרית. השלטון בחר ברע במעוטו, הם נוכחו לדעת כי טענות הציונים צודקות ועליהם לתת רשיון ממשלתי לפתוח בית ספר עממי עברי. מדי שנה בשנה נתווספו ספסלים בבית הספר מחמת רבוי תלמידים שדפקו על שערי בית הספר. בית ספר עמד על רמה גבוהה והיו בה כתות הוראה מעולים. בראש בית הספר עמד מנהלו מר י. גריידינגר, מחבר ספרי לימוד עבריים וכן מר שמעון חיים מיללר — נצר למשפחת רבנים חשובה, ת״ח ויראי שמים (רבים מאמריו נתפסו בירחון ״אפריון״ שיצא בארה״ב). במשך הזמן, כאשר חסידי העיר נוכחו לדעת שאין בכוחם להזיק לבית הספר הם השלימו עם קיומו. ידוע שכמה מועמדים לרבנות, שהיו צריכים להציג תעודות גמר של בית ספר עממי, העדיפו להבחן כאקסטרניסטים בבית הספר העממי העברי.

גם הקמת בית הספר העממי העברי לא פתרה את בעיית המשך הלימודים בלשון ההוראה בעברית. היה הכרח בהקמת בית ספר תיכון עברי בעיר. כי התלמידים שרצו להמשיך את חוק לימודיהם התיכוניים עמדו בפני הברירה: להמשיך את הלימודים בגמנסיה העברית ״תרבות״ שהוקמה בעיר מונקאטש, או ללמוד באופן אקסטרני ולעמוד בבחינות בגימנסיה העברית במונקאטש.

נימנו וגמרו הורי התלמידים ועסקני התנועה הציונית בעיר שיש להקים בית ספר תיכון בעיר בשם ״יבנה״. הרשיון לא ניתן כל־כך בקלות. הגמנסיה העברית במונקאטש ראתה בהקמת גמנסיה עברית שניה התחרות קשה בה והביעה חשש ששני בתי ספר תיכוניים לא יחזיקו מעמד, כי בית הספר התיכון במונקאטש החזיק את עצמו בקושי, ורק הודות למנהלה המסור והנאמן ד״ר חיים קוגל, אשר כיתת רגליו לצ׳כיה ולמורביה ודפק שם על דלתות הגבירים לתמיכה יכול הוא לקיים את הגמנסיה בעיר. היה, איפוא, יסוד להתנגדות זו אולם ההידורים יושרו, ההסכמה נתנה, והקמת הגמנסיה אושרה ע״י השלטונות.

עירית אונגוואר העמידה מגרש רב ממדים על יד שפת הנהר אונג, במקום מרכזי, למשכנה של הגמנסיה. הוקם בנין מפואר בעזרת ההורים, ציוני העיר. גם העיריה הרימה תרומה וכך עשתה גם הקהילה, אף כי בהעלם מטרת התרומה — התרומות הושגו הודות לציונים נאמנים ומסורים שהיו חברים במועצת העיריה וכן מצד

ציונים שהיו חברים בהנהלת הקהילה וכאלה שהיו נאמנים לשפה העברית ותרבותה. הם דאגו לא רק לתרומה חד פעמית, אלא גם לתמיכה שנתית מצד העיריה ומצד הקהילה, התמיכה לא הופסקה גם בזמן שחסידי העיר הגיעו לשלטון בקהילה כי הם הגיעו לכך בעזרת הציונים שהיו המאזניים במועצת הקהילה. הסכום השנתי שולם להחזקת בתי ספר העבריים בעיר — בית הספר העברי העממי והגמנסיה העברית. גמנסיה זו, ״יבנה״, היתה במהותה ובצביונה שונה מן הגמנסיה העברית ״תרבות״ שבמונקאטש. בגמנסיה במונקאטש היה החינוך ציוני־חילוני במלוא מובן המלה. היו בה תלמידים שהשתייכו לכל הזרמים שבציונות. בגמנסיה העברית באונגוואר ״יבנה״ היה החינוך דתי־לאומי. והתלמידים השתייכו בעיקר לזרם הציוני הלאומי בית״ר וכן הדתי־הלאומי — צעירי מזרחי.

בבית הספר העברית היו המורים:

יצחק גריידינגר מנהל, מחבר ספרי לימוד; חיים מיללר, תלמיד חכם שפרסם מאמרים רבים בעברית ברבעון ״אפריון״; הגב׳ חוה אייזדורפר; מר דן קרויס, תלמיד חכם מובהק, התיחס למשפחת ר׳ דוד פייגלס ולמשפחת ר׳ מאיר א״ש, המהנדס זינגר.

בגמנסיה העברית היו המורים:

מר לאיוש פזקש מנהל, הגב׳ לילי טשילג, שרה פרידמן, הנריק גולדברג, ד״ר אנדור קליין, לאיוש קליין, אימרה פטר, ר׳ ישראל רוזנפלד — תלמיד חכם גדול, הנריך שברץ, בלה סקלי. ד״ר שוש, ד״ר גוטסמן גיזלה סול סנש.

יצויין כי עם קום המדינה, בוגרי הגמנסיות הללו שעלו לארץ, מפאת שליטתם באנגלית ובצרפתית, תפסו עמדות חשובות במשרד החוץ הישראלי, במשרדי הממשלה האחרים, ובשדה החינוך וההוראה.

בהשפעת בתי ספר העבריים בעיר ושעורי העברית שסודרו לאוכלוסיה היהודית הכללית — רבים מתושבי העיר ביקרו בשיעורי ערב אלה, נעשתה הלשון העברית ללשון האגודות הציוניות בעיר. גם השלטון התחשב בכך. בשנת 1935, כאשר העניק השלטון המרכזי בפראג את האוטונומיה שהובטחה לרוסיה־הקרפטית, ערך הגוברנאטור מר קונסטנטין הראבאר מסיבה חגיגית לעתונאי רוסיה הקרפטית. מנהל מחלקת העתונות קבע כי ארבעה נאומי ברכה ישאו בערב זה. הרוטיני: הטשכי, ההונגרי והיהודי. מטעם הציבור הייהודי ייצג מר

יהודה שפיגל שנשא נאום בעברית. עתונו של הנשיא בנש ה״א־צעט״ ועתון הסוציאל־דמוקרטים ״לידו נוביני״ קידמו נאום עברי זה בספוק רב והעלו על נס את העובדה שנשמעה ברכה גם בעברית. אין ספק שהגמנסיה העברית בעיר ״יבנה״ הוציאה מתוכה תלמידים לאומיים־דתיים במלוא מובן המלה — והם המשיכו בדרכם זו גם בישראל.

מחובתנו להזכיר כמה מחנכים שחינכו בגמנסיה זו: מר רוזנפלד, יהודי ת״ח ירא שמים; מר דן קראוס, נין ונכד למשפחת הרב מאיר א״ש; הרב ד״ר ישורון, ד״ר שוש, ד״ר גוטסמן גיזלה, מהנדס זינגר, שוורץ, ד״ר קליין.

בסוף חודש אוגוסט 1932, נפתח בעיר, בהסכמת רב העיר בימים ההם הרב יוסף אלימלך כהנא הי״ד, בית ספר מיוחד לבנות העיר בשם ״בית יעקב״. הקהילה העמידה לרשות רשת החינוך של ״בית יעקב״ אולם מיוחד. בפתיחה השתתפו מסלתה ושמנה של חברת הנשים בעיר. המורה הגב׳ לעוי — אשר גמרה בהצטיינות את סמינאר המורות לבנות יעקב בעיר וינה, נאמה את נאום הפתיחה. נאומה השאירה רשם עז על השומעים וכבר בשנה ראשונה לפתיחת בית הספר נרשמו אליו יותר מ־200 בנות. כתוצאה מרישום תלמידות במספר רב כזה **נאלצה** הקהילה לפנות מיד אל הסמינאר למורות ״בית יעקב״ בוינה שישגרו מורה נוספת לבית ספר זה.

בית ספר זה הווה מרכז חינוכי רב ערך לבנות העיר, שקבילו בו חינוך יהודי אמיתי. הקהילה השקיעה מאמצים רבים להחזיק את בית הספר הזה בתקציבה וראתה בו ברכה רבה.

בית ספר זה — בית יעקב — נפתח בעיר במטרה אחת ויחידה, כדי שישמש כמשקל נגדי לבית ספר העברי — שישמש מקום רכוז לבנות דתיות ולבנות מבית מסורתי, שלא יבקרו בשעורי העברית שהתקימו בעיר בהנהלת התנועות הציוניות.

החברה קדישא — גחש״א

חברה קדישא נוסדה בעיר, לפי פנקסיה, בשנת ת״ד (1664). ברם,

תקנותיה נקבעו על ידי רבה הראשון של העיר אשר הניח את היסודות לקהילה, הרב אריה לייב בודיק רייזמן. (ראה עליו בעמ׳ 12).

תקנות אלה קבעו בתקופת רבני העיר: הרב גדליה רייכזייט שזמן פטירתו לא ידוע; הרב יהודה פריד שנפטר בשנת תקע״ב־(1812); הרב צבי הירש חריף־העלליר שנפטר בשנת תקצ״ה־(1835) בעיר אופן, שבה כהן ברבנות לאחר שעזב את הרבנות באונגוואר; הרב מרדכי מארדיש ווינרב. בפנקס הקהילה לא נמצא כל רישום על פעולה מיוחדת בעיר של רב נכבד זה. אולם בפנקס החברה קדישא של הקהילה בעיירה סערעדנא — שהיתה מרוחקת מעיר אונגוואר כ־14 ק״מ והיתה שייכת לגליל אונגוואר, ומצודת רבה של העיר היתה פרושה עליה, נמצאו רשומים בעצם כתב ידו בפנקס החברה הדברים הבאים:

״יען כי באתי על עיר מושב מהסרים למשמעתי וחפצם בחיים לעשות חסד עם המתים ויקרא דחיי, כאשר בינותי בהתקנות המבוארים פה ותקנות קבועות שנו כאן, יישר חילם ופעלם כי לעשות רצון קונם וחפצם, לזאת הנני מסכים ומחזק בדקם, מבלי לפרוץ גדר, שגדרו ראשונים, כי זה סוף כל אדם, ובזכות שיקבלו עליהם מצות גמילת חסדים בכל לב ונפש יינצלו מכל צרה וצוקה ויתקיים בלע המות לנצח וינצרו בחיים מרוב כל. פי המדבר יום ב׳ כ״ה למב״י תקפ״ד לפ״ק ה״ק מרדכי מארדיש ווינרעב, חופק״ק אונגוואר והגליל.

אגב, הישוב סערעדנא שנהפך לאחר מכן לעיירה גדולה וכן יתר העיירות מסביב לאונגוואר, כגון ראדוואנקא והוריאן, יארע, געוויץ, התפתחו והתחזקו גם ממבחינה חמרית. הם נפרדו מקהילת אונגוואר, בימי רבה של אונגוואר, הרב אלעזר לעוו, ובהסכמתו — ונעשו עצמאיות. אונגוואר היתה כמעט הקהילה היחידה בכל מדינת הונגריה שלא באה בריב עם קהילות החדשות.

שנוי יסודי במבנה חברה קדישא ובתקנותיה, נעשה ע״י רבה החמישי של העיר רבי מאיר אייזנשטאטר, תלמידו הגדול של החתם סופר והדמות המרכזית של יהדות הונגריה לאחר ה״חתם סופר״. הוא הניח בכלל יסודות חדשים לקהילה בקבעו תקנות חדשות קבועות שכתב אותן בכתב ידו. ייסד את החברה ש״ס וקבע לה תקנות, יסד את החברות הבאות: פועלי צדק, עץ חיים, חברה עושה חסד ואמת וחברת משיבת נפש. הוא מינה לכל החברות מגידי־שעור, אשר קבעו

שעורים קבועים לחברי החברות הללו שלא על מנת לקבל פרס. לפי תקנותיו המהפכניות, היתה חברה קדישא לעצמאית לחלוטין ואינה קשורה להנהלת הקהילה.

היתה זו ראייה מרחיקת לכת. רבי מאיר נוכח לראות שרוחות חדשות חודרות מגרמניה לרחוב היהודי בהונגריה והן מנשבות בקהילות שונות. היה חשש מבוסס שכוחות אלה ינסו להשתלט על חיי הקהילות במדינה. כדי לקדם את פני הרעה, אם ח״ו ישתלטו אמנם ה״מתקדמים״ על הקהילה, תישאר החברה קדישא בהנהגת החרדים ולא תגע בה יד אחרת.

מחידושיו הנוספים של רבי מאיר א״ש: הוא קבע כי החברה תתנהל ע״י הנהלה בת 21 חבר. (ולא 11 כפי שבעבר) ההנהלה בוחרת מתוכה: יו״ר, סגן יו״ר, גזבר, גבאי ראשון וגבאי שני. הנבחרים הם שלא על מנת לקבל שכר. לחברה מזכיר בשכר. חמשה חברים אלה הוו את ההנהלה המצומצמת או נשיאות החברה (פרעזידיאום).

21 החברים נבחרים על ידי 2/3 החברים, 1/3 נבחר ע״י גורל שמשתפים בו את כל שמות החברים פרט לאלה שנבחרו כבר. את הגורל מפילים לאחר שנבחרו 2/3 של ההנהלה ע״י האסיפה הכללית של החברים.

הבחירה היתה אחת לשנתיים. הבחירות התקיימו בחול מועד פסח. זכות הצבעה אך ורק לחברי החברה.

חבר חדש יכול להתקבל לחברה רק לפי המלצת 4 חברים של החברה. מתקבל כחבר רק אדם שומר תורה ומצוות ומנהל אורח חיים דתי ברוח ישראל סבא. קבלת חברים חדשים מתקיימת אך ורק פעם אחת בשנה בז׳ אדר. בסעודת הערב, שהתקיימה אחרי הדרשה של רב העיר שנשא אותה בבית הכנסת הגדול, הציג יו״ר החברה את החברים החדשים. חבר החברה היה זכאי לרשום את בניו הצעירים לחברה, התשלום היה סמלי בלבד. הצעירים הללו היו נקראים ״מלאצים״ — צעירים. והיה אם לאחר נישואיו אם הלך בדרכי אבותיו והיה שומר תורה ומצוות וניהל בביתו אורח חיים דתי ברוח ישראל סבא נתקבל באופן אוטומטי לחברה — בתשלום סמלי בלבד. במקרה שסטה מדרך אבותיו ולא ניהל בביתו אורח חיים דתי ברוח ישראל סבא פסחו עליו ולא נרשם כחבר בחברה.

לפי תקנות החברה היו צריכים 10 חברי החברה, לפי התור,

להשתתף בכל לויה שבעיר. חבר היה יכול להעמיד במקומו איש ירא שמים שילווה את המת. 2 חברי החברה לפי התור היו צריכים לשמור בחדר המתים על המת. גם במקרה זה היו יכולים להעמיד במקומם אחרים — שישמרו על המת, ברם השומרים והמלווים היו צריכים להיות יהודים יראי שמים המנהלים אורח חיים דתי. על פי רוב החברה היתה שוכרת את האנשים במקום החברים והם היו נקראים ״שמירה יהודים״, כאשר לשמירה של נשים שכרה החברה על חשבונה שתי נשים דתיות לשמירה.

שתי ועדות קבועות הוקמו בחברה, ועדה אחת לביקור חולים, מתפקידה היתה לבקר חולים בין אם החולה היה חבר החברה ובין אם לא. הם דאגו לרופא ולתרופות למחוסרי יכולת. הם גם בקרו אצל החולים היהודים ששכבו בבית החולים העירוני הכללי.

ועדה שניה. ועדה לגמילות חסד. היא דאגה למתן הלוואות לנצרכים ללא רבית וכן תמכה במתנות סתר לאנשי הקהילה שירדו מנכסים ונשארו ללא מקור פרנסה וכן לסתם עניים.

לפי כתב הרבנות של רב הקהילה, היה על רב העיר לדרוש בז׳ אדר, מטעם החברה קדישא, בבית הכנסת הגדול בעיר. החברה קדישא היתה צריכה לתת לרב בעד הדרשה י״ב זהובים. תקנה זו התקין הגאון ר׳ מאיר א״ש. כן היה על הרב להשתתף בסעודת המצוה, שערכה החברה אור ליום ח׳ באדר. עליו לשאת את דבריו בסעודה זו ובמיוחד היה צריך לברך את החברים החדשים שנתקבלו לחברה והיו״ר מציגם אחד אחד בפני משתתפי הסעודה. בסעודה השתתפו רוב חברי ההנהלה ועוד 70־50 חברי החברה לסירוגין לפי התור.

בכתב הרבנות שקבל רב העיר היה כתוב בין יתר החובות רב העיר. ״ביום ז׳ לחודש אדר, יום גוע ונאסף רועה העדר, יוסיף דברים נחמדים, לכבוד הח״ק אשר באהבה אגודים, המבקרים חולים וגומלים חסדים״. הכוונה לשתי הועדות שהחברה הקימה.

לפי תקנות מטעם משרד הבריאות העירוני, כל מת שהוצא מתוך העיר היו צריכים להוציאו בשני ארונות. ארון עץ שהונח בתוך ארון ברזל, החברה הוסיפה ארון שלישי — ארון הברזל הונח בתוך ארון עץ — לפי תקנות רבני העיר.

החברה דאגה להביא לקבורה את המת בו ביום או לכל היותר למחרת יום המיתה. אם כי לפי תקנות משרד הבריאות היו צריכים

להלין מת 3 ימים רצופים. החברה תמיד מצאה דרך לקצר את הימים, בתיאום עם הרופא העירוני שהיה יהודי, ד״ר ארנולד רייזמן, אחד מיוצאי חלציו של רבה הראשון של העיר.

המצב הורע לאחר שהעיר הוחזרה לשלטון ההונגרי הפשיסטי כתוצאה מבוררות וינה. הרופא העירוני היהודי הוחלף ברופא עירוני נוצרי, ברם מזכיר החברה קדישא מר מנדל רייזמן, אף הוא דור שישי של רבה הראשון של העיר, ידע להסתדר אתו.

החברה דאגה להביא לקבר ישראל גם יהודים מהסביבה הקרובה שאושפזו בבית החולים העירוני.

חוב קדוש מלאה החברה בעת מלחמת העולם הראשונה. החזית היתה במרחק של 80 ק״מ מהעיר. הרוסים בהסתערותם הגיעו עד למיצרי אוזיוק בהרי הקרפטים. במיצרים אלה הצליחו הצבאות של המונרכיה אוסטריה־הונגריה לעכב את התקדמות הרוסים. בעיר הוקם המטה הראשי של הארמיה השניה בפקודו של הגנרל בעהם אל מורי ובו הקימו בית חולים צבאי — ארעי גדול נוסף לבית החולים העירוני. על יד בית החולים הארעי הצבאי — הוקם בית קברות גדול לחללי המלחמה, ובעיקר לחולים אשר אושפזו בבית החולים הצבאי הארעי והעירוני ומתו בו. החברה הצליחה לקדש חלקה מיוחדת לחללים היהודים שהיו רבים. הם הובאו לקבר ישראל ע״י החברה. לימים, מפקד בית הקברות הוחלף בקצין אנטישמי אשר פקד כי גם החללים המוסלמים, והיו רבים כאלה מבוסניה הרצוגבינה ששרתו בצבא וכמה גדודים הטורקיים אשר הובאו לחזית של מיצרי אוזיוק, ייקברו בחלקה המיוחדת של היהודים שהרי גם הם שמיים. לא הועילו כל ההשתדלויות לבטל פקודה זו. המפקד לא זז מעמדתו זו — וכך נאלצו לקבור את חללי המוסלמים בתוך החלקה היהודית המיוחדת שקדשה החברה. בהשתדלות רבה הצליחה החברה קדישא לציין את קברות היהודים על ידי ציון מגן דוד. על מצבות המוסלמים צויר חצי הסהר ואפשר היה להבדיל בין חללים יהודים לחללי המוסלמים.

בעיר היתה חברה קדישא אחת, לאורטודוכסים ולניאולוגים כאחד. ההנהלה היתה בידי החרדים, כי לפי התקנות היו צריכים ארבעה חברים להמליץ על קבלת חברים חדשים. ר׳ מאיר א״ש כאשר קבע את התקנות החדשות של החברה אישר מאתיים איש שומרי תורה

ומצוות בין המייסדים, ואלה דאגו כי יומלץ רק יהודי דתי כחבר החברה.

אסור היה להביא זרי פרחים לבית הקברות. לכל היותר הביאו פרחים בודדים — והנהלת החברה העלימה עין מכך, כי לא רצתה לחדד את היחסים עם החלק החילוני של היהודים בעיר.

לא קברו נשים וגברים בשורה אחת. האשה נקברה מאחורי בעלה ולא בשורה על ידו. אנשי החברה דאגו לשמור על מקומות פנויים מאחורי הבעל לאשה. גם תקנה זו התקין ר׳ מאיר א״ש.

היו שורות מיוחדות לשומרי שבת, ועל כך שמרו בקפדנות גדולה. לפי תקנות החברה אסור היה לכתוב על המצבות את התאריך הנוצרי. מותר היה לכתוב את שם הנפטר באותיות לטיניות אבל תאריך הפטירה היה יהודי, לפי בריאת העולם. בשום פנים ואופן לא הירשו לכתוב תאריך נוצרי וזה היה בבחינת ״בל יעבור״.

למתאבדים היתה חלקה מיוחדת בבית הקברות, אבל לא על יד הגדר. החברה לא רצתה להתעמת עם משפחות המתאבדים.

כאשר פרצה מגפת הכולרע בעיר, קברו את הנפטרים בחלקה מיוחדת מחוץ לבית הקברות. עשו זאת לפי הוראות שלטונות הבריאות בעיר. לאחר זמן מסוים הרחיבה החברה קדישא את בית החיים וחלקה זו נכללה גם היא בתוכה. מובן שפעולה זו עלתה לחברה בסכום גדול.

בבית הקברות היתה חלקה מיוחדת, לפי הוראת שלטונות הבריאות העירונית, לנפטרים ממחלות מדבקות.

בבית הקברות היו שלושה ״אהלים״, שהקימה החברה על חשבונה. באוהל הגדול מצאו את מנוחתם האחרונה רבני העיר: רבי מאיר א״ש, רבי מנחם א״ש — בנו ויורשו, רבי יהודה א״ש רבה של סוברנץ ובנו של ר׳ מאיר א״ש, רבי דוד א״ש רבה של העיר ובנו של ר׳ מנחם א״ש, רבי חיים צבי מנהיימר, רבי אברהם יוסף גרינוואלד. כאמור, רב העיר רבי אלעזר לעוו הובל לקבורה על יד קבר אביו רבי ירמיה לעוו בעיר אויהל. על יד האוהל, בשורה אחת, הובאו לקבורה דייני העיר: הרב ישראל פריד, הרב ישראל יהודה מיטלמן, הרב שמואל צבי מושקוביץ, הרב וולף זאב בנעט, הרב שלמה זלמן ברודא, הרב ברוך רייכפלד. הראב״ד, רבי שלמה גנצפריד, כאמור, לא נקבר בשורת דיינים זו, אלא נקבר סמוך לשביל המבדיל בין החלקה

שבה נקברו אלה שמתו ממחלות מדבקות לשטח בית הקברות. הדבר נעשה לפי צוואתו ״בקבר אשר כריתי לי שמה תקברני״ — מצד אבי מו״ה ר׳ יוסף גנצפריד ז״ל, אשר הקדימוני לבית מועד לכל חי כשבעים שנה תקע״ב — ואם מקום הקבר נשכח כמת, אך אנכי זכור אזכרנו עוד״. ויעשו לו בניו ואנשי הקהילה כאשר ציום.

אוהל שני הוקם על קברו של ר׳ דוד פייגליס — קראוס. אוהל שלישי הוקם על קברו של הצדיק ר׳ ברציה לייפער, האדמו״ר לבית נאדבורנה. כל האהלים הללו הוקמו, כאמור, ע״י החברה קדישא ועל חשבונה היא.

היתה כעין הסכמה שיו״ר החברה ייבחר מתוך חוגי האשכנזים והגבאי הראשון מחוגי החסידים. היו״ר טפל בעניינים אדמיניסטרטיביים. הגבאי הראשון טיפל בכל העניינים הדתיים, קבורה, בית הקברות ופקוח על הועדות. יצוין כי הגבאי הראשון, ר׳ משה שמחה געלליס, היה משתתף אישית בכל הלויה. הוא לא החסיר אפילו הלויה אחת ללא יוצא מהכלל.

הרופאים היהודים שעבדו בבית החולים הכללי, טפלו גם בבית החולים היהודי. מטבח בית החולים היהודי סיפק גם אוכל כשר לחולים היהודים, שאושפזו בבית החולים הכללי העירוני. חולים כרוניים, שאי אפשר היה להחזיקם יותר בבית החולים הכללי הועברו לבית החולים היהודי. בית החולים היהודי, היה בעיקרו בית חולים גריאטרי ושכן מול לבית החולים הכללי. התקציב לכל הפעולות הללו כוסה מתקציבה של החברה קדישא.

לגבאי הראשון של החברה הועמד תקציב מיוחד, ומתפקידו היה לדאוג לרפואות בשביל כל חולה נצרך. הוא גם דאג לרופא מיוחד — מומחה שיטפל בחולה הנצרך.

מושב זקנים: גם מוסד זה הוקם על ידי החברה קדישא והתנהל על ידה — הוא הוקם הודות לתרומתו הגדולה של הרופא היהודי המפורסם ד״ר לונדון בנימין, אזרח כבוד של העיר. גם רחוב בעיר נקרא על שמו. תרומה זו איפשרה את הקמת המוסד. הממשלה המרכזית והשלטון העירוני — השתתפו אף הם בהקצבה ניכרת בהקמת המוסד. הבנין בן ארבעה קומות הכיל למעלה מ־50 חדר, בית כנסת גדול, אולם להרצאות, אולם קריאה וספריה. הבנין השתרע על שטח של 30 דונם בערך בתוך שדרה יפה מאחורי בית החולים

היהודי. הבנין עלה יותר ממיליון כתר ציכי ותקציבו השנתי הגיע ליותר מרבע מיליון כתר. עוד נדבן אחד עזר בתרומתו לאחזקתו של המוסד והוא יליד העיר, מר פרייס, אשר היגר לארה״ב וביקר בעיר שבה נשארו הוריו. הוא תרם תרומה שפירותיה היו קודש לאחזקת המוסד. מלבד מושב הזקנים בפרשבורג היה זה המוסד היחיד שהוקם ברוסיה־הקרפטית ובסלובקיה המזרחית — והתיכונית. מוסד מפואר זה הוקם בתקופת כהונתו של רבי יוסף אלימלך כהנא. בראש החברה עמד ד״ר א. מאראש, עו״ד ידוע בעיר. כגבאי ראשון כהן ר׳ משה שמחה געליס, חתן הגאון רבי ישעיה זילברשטין רבה של וויצען בעל ״מעשי למלך״. כבר הזכרנוהו כמה פעמים. מזכיר ראשון של החברה היה מר געליס — אין כל קרבה בין המזכיר לבין הגבאי הראשון. כמזכיר שני שימש ר׳ מנדל רייזמן.

בית תמחוי: גם מוסד זה הוקם על ידי החברה קדישא במשותף, עם אגודת הנשים היהודיות בעיר. למוסד זה היה בית גדול בן 3 קומות בטבורה של העיר. המגרש ניתן במתנה על ידי העיריה והבנין הוקם בתרומותיהם של יחידים ומוסדות. בקומה א׳ המטבחים, חדרי שירות, אולם אוכל גדול, שהכיל 150־200 מקומות. אולם לישיבות וחדרי משרד להנהלת המוסד. בקומה ב׳ וג׳ היו משרדי החברה קדישא ומשרדי אגודת הנשים היהודיות בעיר. בבית התמחוי קיבל כל דיכפין ארוחת צהרים חינם אין כסף. לכמה משפחות של חולים וכן למשפחות הגונות שירדו מנכסיהן דאגה החברה לשלוח את הארוחות הביתה. הארוחות היו טובות, טעימות ומזינות, כמגישות שימשו חברות אגודת הנשים לפי התור. אגודת הנשים היהודיות דאגה, כאמור, רק לארוחת הצהרים. לארוחת הבוקר דאגה אגודת הצעירות היהודיות שבעיר. כל דיכפין נכנס לבית התמחוי בשעה 6.30 בבקר וקיבל ארוחת בוקר טובה וטעימה ללא כל תשלום כלשהו. רבים מבחורי הישיבה ותלמידי בתי הספר הגבוהים בעיר, נהנו מהכנסת אורחים זו, שהקלה במדה רבה על דאגת קיומם.

מוסדות אלה התנהלו בעיר, כאמור, בשתוף החברה קדישא, באופן אוטונומי, עצמאי, ללא כל קשר עם הקהילה והנהלתה. מוסדות אלה אשר עשו ופעלו גדולות ונצורות בשטח העזרה הסוציאלית הביאו ברכה ליהודי העיר. חברה קדישא נשאה בעול העיקרי של תקציבי מוסדות אלה, כמובן היא נעזרה ממס־חבר ותרומות יחידים.

חברה קדישא דאגה להרחיב באופן תמידי את בית הקברות. היא דאגה שתמיד יעמדו לרשותה רזרבה קרקעית. במיוחד פחדו אנשי החברה, כאשר השלטון העירוני — המקומי הודיעה שבעוד זמן מה יוקם בית קברות כללי עירוני, היות ובית הקברות הנוצרי בעיר הקיים יסגר כי הוא מלא. גם העיר התפתחה והיה חשש מבוסס שלא יתנו יותר לבית הקברות היהודי להתרחב, אלא יכריחו את החברה לקבל חלקה מיוחדת ליהודים, בבית הקברות הַכללי, כפי שזה מקובל בכמה ערים גדולות אחרות.

כדי לקדם את פני הרעה הזדרזה החברה וקנתה בכסף מלא את השדות שהיו מסביב לבית הקברות הקיים, מאת בעליהם הנוצריים, מובן שבעלי השדות ניצלו הזדמנות זו והעלו את המחירים של שדות אלה מעל ומעבר לערכם הריאלי. ברם החברה עמדה בכך — קנתה את השדות, גדרה אותם וסיפחה אותם לבית הקברות הקיים וכך גדל השטח והתרחב. החברה קדישא השכילה לא לגדור את כל השטח והסתפקה ברישום הקרקע בלשכת רישום המקרקעין על שם החברה, כדי שלא לעורר ״עינא בישא״ של האנטישמיים, שירימו קול על השתלטות היהודים על שדות של נוצרים.

קורות חברה קדישא הועלו על הכתב ע״י מזכיר החברה — מר מנדל רייזמן שלא הספיק למסור את כתב היד לדפוס בטרם באו ימי הרעה. כתב היד נמסר ע״י מר רייזמן לרופא העירוני הנוצרי שהיה איש נאמן וליברלי. הלה שמר על כתב היד במשרד רישום הלידות והפטירות. לאחר המלחמה החזירם הרופא ליהודי שחזר לעיר. עלה בידי מר אליהו רייזמן, בנו של ר׳ מנדל רייזמן, — לאחר התאמצות רבה והוצאות כספיות לא מעטות, ונסיעה לבודהפסט, להשיג את פנקס החברה קדישא המכיל את כל שמות של כל הנפטרים משנת תקי״ב ועד לזמן האחרון של הרישום בו — שנת תש״ד, שנת השואה של אונגוואר.

איך נודע לר׳ אליהו רייזמן, כעת תושב רמת־גן, על קיום הפנקס? הנה סיפורו: בשנת 1945 כאשר הוא הגיע לעיר אונגוואר כחייל צ׳כי, נאמר לו שעליו להפגש עם רופא העיר והמחוז ד״ר הנדזורש — נוצרי — שהגיע לעיר בשנת 1939, עם הכיבוש ההונגרי. אליהו ביקר אצל הרופא והוא מסר לו את הסיפור דלהלן: את אביך היטבתי להכיר

כי הוא כיהן כמזכיר החברה קדישא. הוא בא תמיד אלי, שאחתום על רשיונות הקבורה של היהודים שנפטרו.

טרם שהוכנס אביך לגיטו עם יתר יהודי העיר והסביבה הוא ביקר אצלי ומסר לידי את הפנקס לשמירה. הפקדתי את הפנקס, כי יראתי להחזיק אותו במשרדי, במשרד רישום התושבים, ובקשתי מאת מנהל לשכת רישום התושבים שישמור את הפנקס, שהוא רק מופקד בידינו. ראיתי את אביך בפעם האחרונה בבית הסוהר, לאחר שהכוהו ועינו אותו בעינויים קשים שימסור את מקום המחבוא של תשמישי הקדושה של כסף, שקברו אותם בבית הקברות. תשמישי הקדושה אמנם נקברו בבית הקברות בלילה אחד, בחשבם שאיש אינו רואה ומרגיש בכך. צועניה אחת שגרה בקרבת מקום ראתה שיש תנועה בבית הקברות, מבלי שיש לויה — והיא הלשינה על כך לבולשת שנכנס מיד לפעולה, הם לקחו את אביך לחקירה אבל הוא עמד בכל הענויים הקשים, ולא גילה דבר. קראו לי שאקבע אם אפשר להמשיך בחקירה מבחינה רפואית, ואז מצאתי אותו נתון בצורה נוראה.

הבולשת, בעזרת הצועניה, מצאה את כל תשמישי הקדושה. מצאנו סימוכין לדברי הרופא — בעזרת מסמכים שקבלתי מאת החוקר הנודע של השואה ההונגרית, פרופ. בראהם ל. רנדולף מארה״ב, ובהם גם פרטיכל של הבולשת ההונגרית בעיר, שבהם הם מודיעים לראש העיר ולממונה על המחוז כי מצאו את כל תשמישי הקדושה היהודים בבית העלמין היהודי.

מר רייזמן נגש למנהל מירשם התושבים והתענין בפנקס, אולם הלה, שחדש היה לא ידע להגיד דבר על הפנקס. שמועה אומרת שנוצרי בשם הנדריג שנשא אשה יהודיה, שם את הפנקס עם יתר ספרי קודש בבית הכנסת של הרב מגעוויץ, מצא אותו יהודי בשם ברונר, שידע את ערכו של הפנקס. הוא לקח אותו ושמר עליו. לפני פטירתו באונגוואר הוא דאג שהפנקס יוברח לבודהפשט. למר ברונר אח בארץ בשם מר מרקוביטש, איש רמת־גן, שידע אצל מי נמצא הספר בבודהפשט, מר רייזמן נסע לבודהפשט ומשם הביא את הספר. עשו ממנו כמה העתקים, עותק אחד נשלח בחזרה לבודהפשט לפי הבטחתו של מר ריזמן למחזיק הספר בבודהפשט.

בפנקס זה רשומים כל הפטירות משנת תקי״ב ועד לשנת תש״ד (1944).

עותק אחד נמסר לידי וכדאי לציין כמה דברים מעניינים בקשר לרישומים בפנקס, שנתקלתי בהם תוך עיון בו.

פנקס בית העלמין מחולק ל־4 איזורים. כל איזור ואיזור מחולק לשורות. בכל שורה ושורה מצוינים הקברים של הנפטרים — אצל כל נפטר ונפטר מצוין שמו — שם אביו — לפעמים גם שם האם — מקום מגוריו, יום הפטירה, החודש והשנה. בפנקס רשומים כמה דברים מיוחדים, שמהם אפשר לעמוד על עבודתו המצוינת והמסורה והנאמנה של מזכיר החברה קדישא ר׳ מנחם אלימלך רייזמן הי״ד. על קבר שלא הוצב מצבה הוא רשם — ב״מ — בלי מצבה. למשל בעמוד של שורה 44 קוראים נפטרת — בלי שם. קעכין ביי ר׳ פנחס אליהו (מבשלת את ר׳ פנחס אליהו). כנראה לא היו פרטים אחרים.

עמוד 113 מכיל שמות חיילים שנפלו בחזית בקרב על מיצר אוזוק — בהרי הקרפטים הסמוכים לאונגוואר ונקברו בבית העלמין של העיר. חיילים אלה נפלו בקרב בשנת תרע״ד־(1914) ובעיקר בשנת תרע״ה (1915) שנות מלחמת העולם הראשונה. בין החיילים האלה גם כאלה שבאו מנירנברג, למברג, וויען, פראג ומערים שונות בהונגריה.

בעמוד 114 קוראים אנו כי באיזור 3, בשורה 6, נמצאים הקברים של חיילים שנקברו במלחמה בבית הקברות הצבאי הכללי ומצבותיהם סומנו במגן־דוד לציין שהחייל היה נמנה על הדת היהודית. כשוך הקרבות הוציאה החברה קדישא את החללים מבית הקברות הצבאי הכללי והעבירה אותם לבית הקברות היהודי. הקבר השני מסומן: ״קלמן שפיצר — ערטרונקענער סולדאט״ (חייל שטבע בנהר״). הוא נמצא בין קברי החיילים ומסומן בפנקס תחת השם ״עקסהמירט״. בעמוד 216: חלקה 16, בשורה 1 עד מספר 16, חיילים רוסים שנפלו במלחמת עולם השניה וכך גם בעמוד 217 חלקה 17, שורה 1 עד 27, רוסים שנקברו בבית העלמין היהודי בעיר אונגוואר.

בעמוד 260: חלקה 60, בשורה 1, בקבר הראשון, חייל שנפל שדוד בשנת 1939, כאשר ההונגרים נכנסו לעיר אונגוואר. שמו: הבחור וולף ראט, בן סיני ולאה, געפאלענער סולדאט מנירמאד, כ״ו אדר תרצ״ט. אחריו שני קברים: ארטור קליין, דוד פולאק עקס המירטע סולדאטען. 5־6־7 חיילים שנפלו במלחמת העולם השניה: ברוך זינגר

בן דוד וגיטל מבודהפעסט י״ב חשון תש״ג, שמשון בן יונה לענדוואי בן מרים גיטל פעסט כ״ח טבת תש״ג, ערנו וועבר בן מאיר שמואל ורבקה מזאלאגערסעג ו׳ טבת תש״ד.

כל החיילים הללו הוצאו מקבריהם מבית הקברות הצבאי הכללי, שהיה על יד תחנת הרכבת ששם שכן חיל התותחנים. בבית קברות צבאי זה נקברו כ־7000 חיילים במלחמת העולם הראשונה וכאמור החיילים היהודים הועברו, בשנת תרפ״ח, לבית הקברות היהודי, בטיפולם הנמרץ של ר׳ מנחם אלימלך רייזמן שקיבל מינוי מיוחד, בעזרת הקהילה, כרב הצבאי של החברה קדישא במחנה התותחנים. הוא דאג לסימון כל קבר יהודי.

לפעמים, רשם ר׳ מנחם אלימלך את המקצוע של הנפטר, בעיקר כאשר היו שני מתים בשם דומה והיה צורך בזיהוי נוסף: פלייש — העקער, שניידער, גארבער, שיסטער טאפיצירער, דרעקסלער. אצל אשה אחת רשום ״קעכין״ — מבשלת. אצל אחרת, רוזא פרענקל, כתוב: ערטרונקענא קעכין. או אסתר בת ר׳ משה הלוי יצחק, ראציס שוועסטער. ברישום אחר נאמר: הרב יוסף אלטמאנן — האנוועד (חייל הונגרי), להבדיל מן החייל המשותף למונרכיה האוסטרית־הונגרית.

בעמוד 70 שורה 17 רשום דיענסט מאד ביי ר׳ ישעיה רייכמן, או דיענסט מאד אבגעבריטע (נכוותה מאש ומזה כנראה מתה) אצל ר׳ שעיי׳ רייכמן — לא ידועה.

בפנקס פרטים מלאים ומדויקים: באיזור 3, בשורה 27, מתחילה השורה ברישום: 1. פערגיפטעטע קעכין (״מבשלת מורעלת״) בלי תאריך ובי״מ (בלי מצבה). 2. אורחיטע (אורחים) בי״מ. קבר 6 רשום שטימע־קרומע. קבר 8 איין מיידעל מדאבראני (נערה מדאבראני ־ שם עיירה). בשורה 28 קוראים: 1. אורח מברטעפלד (א גאסט פון בארטפעלד) 2. שמעון גאלדבערגער, בלינדער מבארטפעלד — עוור מבארטפעלד.

בשורה 24 קבר 1־2: מושקוט מרים בת ר׳ שרגא צוויי — ״ערשלאגענע קינדער כ״ח אלול תרל״ד.

שורה 3 מ־1 עד 5 קברי ילדים.

שורה 31 מ־1 עד 21 אונבעקאנטע קינדער קברים.

בעמוד 104 רשום קבר אחד, בין קברי ילדים: ר׳ שמעון גרינבערגער ר׳ דוב, י״א תמוז תרכ״ז.

ר׳ מענדאל רייזמן ניהל את הפנקס עד 20 לאפריל 1944. כלומר, עד אמצע חודש אייר תש״ד ואז הוא מסר את הפנקס לשמירה — כך הוא כותב בשער הפנקס. הואיל ובחודש אייר, כנראה בגיטו, כבר לא היה יכול להחזיק בפנקס ולעשות בו רישומים.

בעמוד 286 שורה 92 קוראים: קבר 17, ר׳ שאול בן חיים באלגין פון לענינגראד — רוסלאנד י״ד שבט תשי״ב. בסוף הספר נוספו שני עמודים בכתב לטיני עם עוד רישומים. מי רשם רישומים אלה? זו תעלומה שלמרות הדרישות והחקירות לא מצאו לה פתרון.

המצב בבית העלמין כיום — כפי שנוכחנו לראות בביקרונו במקום: הכניסה לבית העלמין היא מצד אחר של העיר, ולא כפי שהיה נהוג בעוד הקהילה על תילה. בקרבת בית העלמין ישנן סככות רבות הסובבות את בית הקברות, ורעש גדול של מנועים נשמע מכל הצדדים. רק לאחר מכן נודע לנו פשר הדבר.

הכניסה לבית העלמין היא במצב תקין. מתברר שבעיר מתגוררים כיום 100,000 רוסים וביניהם מספר ניכר של יהודים. אין ליהודים אלה כל קשר עם קומץ היהודים המקומיים שנשארו בעיר לאחר השואה — כ־50 משפחות, מאלה כ־30 משפחות מעורבות. אולם גם היהודים האלה עומדים על־כך שמתיהם יבואו לקבר ישראל. מתי המשפחות הרוסיות האלה נקברים בחלקות הסמוכות מאד לכניסה של בית העלמין. המצבות כתובות בכתב צירליק — רוסי. יש תמונות וכן פסלים על המצבות. חשבנו בלבנו ודמעות בעינינו: מי יגלה עפר מעיני אנשי החברה קדישא באונגוואר: ויראו את המתרחש. בימי כהונתם אי אפשר היה להעלות על הדעת שתהיינה אותיות לועזיות על המצבה ובוודאי שלא תמונות ופסלים.

כאשר נכנסים לתוך בית העלמין רואים את העזובה הגדולה והנוראה השוררת בו. קוץ ודרדר מכסה את שטח בית הקברות הישן והוא למעלה מגובה אדם. את מחצית בית העלמין החרימו והקימו בו מוסכים ומבני תעשיה. זהו פשר רעש המנועים החזק ששמענו כאשר התקרבנו לבית העלמין. למרות זאת, המצבות פחות או יותר שלימות. מצאתי את קברי סבי וסבתי שלימים. בשורה זו של סבי נקברו החשובים שבתושבי העיר — כולם תלמידי חכמים. למרגלותיהם בשורה נקברו נשותיהם. אשה אשה למרגלות בעלה. שורה אחת של גברים ושורה מאחוריה של נשים. רק מצבה אחת

היתה שבורה — מצבתו של ר׳ שלום שווימר, תלמיד חכם ידוע בעיר וירא שמים. הוא נפטר בימי הפורענות שירדה על יהודי העיר. המצבה שלו כנראה לא היתה מן המשובחות. קרוב לודאי שאי־אפשר היה בתקופה זו להשיג אבן טובה יותר. בשורה זו נקברו, בין השאר, ר׳ משה בער גאנצפריד, מצאצאי בעל קיצור שלחן ערוך; ר׳ ישראל יעקב האלפרט — המשגיח הראשי של הקהילה, סבו של המחבר ר׳ יוסף שמואל מושקוביץ — מי שהיה בין המייסדים והבונים של ה״קלויז״, ר׳ יוסף רייכפעלד בן ר׳ ברוך רייכפלד דומ״ץ העיר, ר׳ אברהם דוד שטארק, ר׳ חיים מנחם שטרק, ר׳ אברהם מרדכי ווייס, ר׳ ישראל יוסף קאליש, ר׳ יצחק פישר, ר׳ שמואל קליין, ר׳ ירמיהו הרשקוביטץ, ר׳ אברהם יצחק קליין, ר׳ נח זלצר. כולם חסידים מתפללי ״הקלויז״ בעיר.

עם קברו של הרב הצדיק ר׳ בערצי לייפער זצ״ל שנפטר בכ״ו ניסן תרפ״ג, מתחילה שורה חדשה שבה נקברו רק חסידים מאנשי הקלויז.

ב״אוהל״ של הצדיק ר׳ דוד פייגליס, שנמצא במקומו, בתוך האוהל קבור ר׳ מאיר ישראל קרויז מצאצאי ר׳ דוד פייגליס. הוא היה רודף צדקה וחסד, תלמיד חכם וירא שמים. היה מכובד על כל אנשי העיר. כל ימות השבוע כתת רגליו לאסוף כסף לנצרכי העיר שיהיה להם להכין לשבת. ע״י ה״אוהל״ נמצא קברו של הרב יקותיאל יהודה גרינוואלד, בן ר׳ משה, רבה של חוסט — בעל ״ערוגת הבושם״. רבי יקותיאל יהודה היה רבה של העיירה יארע הסמוכה לאונגוואר. שם גם קברו של הרב מאיר בלייא יליד העיר, מי שהיה דומ״ץ בעיר ומגיד שעור בישיבה. היה חתנו של הרב שמואל שמעלקע רוזנבאום רבה של קליינוואראדיון.

מצאנו את המצבה של ר׳ שלמה גאנצפריד, בעל ״קיצור שלחן ערוך״. באוהל הגדול שבו טמונים כל רבני אונגוואר — פרט להרב ר׳ אלעזר לעוו, עשו שיפוצים בשעת ביקורנו ולכן היה סגור על מסגר ולא יכולנו להכנס אליו.

סמוך לכניסה של בית העלמין, בצד ימין, מצאנו ״אהל״ מבודד מיתר הקברים. שער הסורגים של ה״אהל״ היה סגור, אבל אפשר היה לצלם — וצלמנו את המצבה בשלושה חלקים. הסופר וחוקר החסידות הנודע, ד״ר יצחק אלפסי, זיהה מיד את הטמון באוהל — לפי הצלומים שהראנו לו וקבע כי זהו קברו של ר׳ משה לייב

מסטריזוב — אחיו של רבי צבי שפירא, רבה של מונקאטש. ובעל ״דרכי תשובה״. אנשי אונגוואר אומרים בוודאות כי כאשר עזבו את העיר בשנת 1946 לא היה שם כל קבר ואוהל. מתי קברו אותו שם ומתי העבירו את עצמותיו ממונקאטש קשה לקבוע. ברם אין כל ספק שזה הוא קברו. על יד האוהל של רבני אונגוואר היה קבור ר׳ אשר אנשיל גרינוואלד, שו״ב של העיר וסופר פורה — נין ונכד לר׳ מאיר א״ש. לימים, הרחיבו את האוהל כך שגם קברו נמצא בתוך האוהל. על יד האוהל בשורה שלימה טמונים דייני העיר: מוה״ר שמואל דיין בן ר׳ מאיר מושקוביטש, סמוך לו נמצא קבר ומצבה ורשום עליה הרב יהודה במוה״ר יעקב אבד״ק אונגוואר. (לא ידענו לזהות את הרב הזה, כי לא מצאנו רב בשם זה ברבנות אונגוואר). הרב שלמה זלמן ברודא, הרב גרשון בנעט, הרב ברוך רייכפלד — ועוד. ע״י האוהל נטמן גם בנו של הגאון ר׳ מאיר — ר׳ חיים א״ש שנפטר כבן י״ח שנים. כאמור, בית העלמין מוזנח ביותר — פרט לחלקה קטנה שבכניסה לבית העלמין, שאשה נוצריה מטפלת בה, כי, כאמור, בחלק הזו קבורים היהודים הרוסיים שגרים בעיר. אלה שבקרו בבית העלמין, ורבים מבני העיר נסעו באופן מיוחד לשם־כך, עזבו את העיר ואת בית העלמין בהרגשת דיכאון וכאב עמוק.

המבקרים באו בדברים עם הנהלת העיר ובקשו לטפל בבית העלמין ולהחזיקו כראוי — ההבטחה נתנה, ברם מי יודע אם גם יקיימו אותה.

בקשר עם בית העלמין יש עוד לציין שכאשר עברו, לאור בוררות וינה, כמה ערים ברוסיה־הקרפטית לשלטון הונגרי, עברה גם אונגוואר לשלטון הונגרי. אבל שדה־התעופה של העיר, הכרמים ומאגרי המים נשארו בידי השלטון הצ׳כי. גם בית הקברות הנוצרי, מצד רחוב ברצעני — ובית הקברות היהודי נשארו בידי השלטון הצ׳כי. היהודים יכלו להגיע לבית הקברות רק ברשיון מיוחד מצד השלטון ההונגרי והשלטון הצ׳כי. הנוער היהודי אשר רצה לעזוב את העיר שהיה בידי השלטון ההונגרי, האנטישמי במלוא מובן המלה, ניצל את המקרים של הלוית המת לבית הקברות — כדי להמלט מ״גן העדן״ ההונגרי ולעבור לצ׳כוסלובקיה. השלטון ההונגרי בראשונה לא חשד במאומה וחילק רשיונות מעבר ביד נדיבה.

הנוער היהודי הופיע להלוית המת במזודות שבהם שמו את

חפציהם העיקריים. העתונות האנטישמית שמה לב לתופעה זו והופיעו מאמרים בעתונות שבאונגוואר בכותרות: "מלוים את המת במזוודות". העתונות דרשה מהשלטונות לשים קץ לתופעות מסוג זה שכוונתן לברוח מהמדינה ולא לתת כבוד אחרון לנפטר. מזכירה המסור של החברה קדישא ר' מנדל רייזמן התערב וטען כי יש להגיד קדיש אחרי הנפטר ליד הקבר וצריך שיהיו נוכחים עשרה גברים מבני שלש עשרה ומעלה. השלטון שוכנע והוסיף לתת רשיונות מעבר ובתנאי שלא יקחו אתם מזודות. נתיב הבריחה נשאר פנוי, אבל בלי שאפשר היה לקחת חפצים אתם. המצב הזה נמשך עד ל־15 מרץ 1939 כאשר הונגריה כבשה את כל החבל של רוסיה הקרפטית וכל החבל הועבר לשלטון ההונגרי.

הלשכות האורטודוקסיות בסלובקיה וברוסיה הקרפטית

עם העברת השלטון ההונגרי בסלובקיה ורוסיה־הקרפטית לשלטון הצ'כוסלובקי, השאירו השלטונות המרכזיים של צ'כוסלובקיה את חוק הקהילות היהודיות שהיה בתוקף במדינות אלה בימי השלטון ההונגרי. לפי זה הוכרו שלש הקהילות: האורטודוכסית הנאולוגית וה"סטטוס קוו". לעומת זאת, בצ'כסלובקיה עצמה: בוהמיה ומורביה (הארצות ההיסטוריות של צ'כיה) נשאר בתוקף החוק האוסטרי־ההבסבורגי, לפיו היתה בכל עיר רק קהילה יהודית אחת. בתוך הקהילה האחידה, ישבו חילונים ודתיים כאחד. בעניני דת כגון שחיטה־כשרות וכו'... נהנו הדתיים מאוטונומיה מיוחדת. הנהלת הקהילה האחידה לא התערבה בעניני דת. בצ'כיה נשאר על כנו הועד היהודי העליון, שבו היו מאורגנים כל הקהילות בחבל ארץ זה. בסלובקיה הוקמה הלשכה האורטודוכסית המרכזית שמקום מושבה היה בעיר הבירה של סלובקיה ברטיסלבה (פרשבורג). שלוחה שבה היו מאורגנות הקהילות האורטודוכסיות מושבה היתה באוזהורוד — אונגוואר.

ברם כאשר שלוחה זו של הלשכה מפרסבורג החלה בפעולותיה והעמידה בראשה את הרב מבילקה הרב אהרן מרדכי ליברמן (אשר עבר לאחר מכן לכהן כרבה של ריצ'ה הונגריה) יצא כנגדה בחריפות כדרכו, רבי חיים אלעזר שפירא, האדמו"ר והרב ממונקאטש. הוא

טען כי לפי הסכם פיטסבורג (ארה״ב), עם המהגרים הרותניים שם ועם הנשיא המשחרר של הרפובליקה הצ׳כוסלובקית פרופ׳ טומס ג. מסריק, יש להעניק אוטונומיה מלאה לארץ חבל זה בעניני חינוך, דת ותרבות, ולפיכך יש להקים עבור הקהילות האורטודוכסיות לשכה נפרדת לחלוטין, בלתי תלויה מהלשכה שבפרסבורג. השפעתו של האדמו״ר ממונקאטש היתה ניכרת בין רבני החבל ולכן הקהילות האורטודוכסיות נשארו קרחים מכאן ומכאן: לשכה מיוחדת נפרדת לא הוקמה ואל הלשכה המרכזית שבפרשבורג לא רצו להתחבר. מאז לא היה ארגון מרכזי לרבני רוסיה הקרפטית והדבר גרע מהשפעתם הגדולה שהיתה להם בעת שהיו חברים בלשכה המרכזית בבודהפסט — הונגריה. אז היו הם הלוז שבלשכה המרכזית.

השלטון המרכזי בצ׳כוסלובקיה כלל לא עלה בדעתו לקיים את ההסכם של האוטונומיה. הוא כילכל את מעשיו לפי השיטה הידועה: ״הפרד ומשול״. השלטון טען כי האוכלוסיה הרותנית, שלה הוא הבטיח את האוטונומיה, לא התבגרה עדיין משעבודה הרוחני לשלטון ההונגרי ולא תוכל לנהל את עניניה ללא הדרכה מטעם השלטון המרכזי. לפיכך אין השלטון יכול להפלות לטובה את היהודים בנידון האוטונומיה לעומת האוכלוסיה הרוחנית. הפקידות הצ׳כית שבאה מארצות ההיסטורית־בוהמיה ומורביה, אשר שירתה בנאמנות את השלטון ההבסבורגי וכל רזי האדמיניסטרציה היו נהירים להם והם הבינו שמבחינה פוליטית אפשר לנצל את ענין הלשכה האורטודוכסית לטובתה היא. האדמיניסטרציה עמדה מיד על שאיפותיו של רבה של מונקאטש, שהתיחס בעליונות כלפי כל רבני סלובקיה ולפיכך אין הוא יכול לקבל מרותם של רבנים שנחשבו בעיניו פחותים ממנו. רבה של מונקאטש נאחז בטיעון של האוטונומיה ודרש לשכה נפרדת עצמאית לרבני רוסיה הקרפטית שתפעל בראשותו או תחת השפעתו. השלטון המרכזי עשה את הכל לעודד את הרב בדרישתו — בשיטה של ״הפרד ומשול״ אולם לא עשה צעד כלשהו באופן מעשי כדי להגשים את רעיונו זה. מלחמה חריפה ועקשנית התנהלה במשך כעשרים שנה מסביב לשאלה זו. מלחמה זו שירתה את האינטרסים של המפלגה האגררית במדינה זו, שניצלה את שאלת הלשכה לצרכיה הוא ואולם ליהודים במדינה היא עלתה בהוצאות מרובות ובזבוז עסקנים שהיתה יכולה להיות לברכה בשטח קונסטרוקטיבי אחר.

אמרנו כי המפלגה האגררית — שלא היתה נקיה מיסודות אנטישמיים — ניצלה את שאיפותיו של הרבי ממונקאטש לצרכיה היא בעקרו ובמיוחד בבחירות שהתקיימו לפרלמנט הצ׳כוסלובקי.

לפי חוקת הבחירות לפרלמנט הצ׳כוסלובקי קבלו מנדטים בסקרוטניום השני הארצי רק אותן מפלגות אשר השיגו מנדט גם בסקרוטניים הראשון. המפלגה היהודית — שהיתה קשורה להסתדרות הציונית, נוסדה במטרה להיות בא־כח פוליטי של יהדות צ׳כוסלובקיה בפרלמנט של המדינה.

למפלגה היהודית התנגדו גם הלשכה המרכזית האורטודוכסית בסלובקיה וגם ״הצכו־יודן״ (היהודים מבוהמיה ומורביה). מאחר שרק ברוסיה הקרפטית היו מספר קולות יהודים מספיק, שאיפשר להשיג מנדט בסקרוטניום הראשון ואז כל הקולות שניתנו למפלגה היהודית ברפובליקה לא ילכו לאבוד — לפיכך התרכז כובד הבחירות מטעם המפלגה היהודית דווקא ברוסיה־הקרפטית. אולם מאותו טעם ריכזו כל המפלגות המתנגדות למפלגה היהודית את תעמולתם בחבל ארץ זה, כדי לזכות מחד בקולות היהודיים. היתה לכך מטרה כפולה כי אם המפלגה היהודית לא תקבל ציר לפרלמנט, הרי קולותיה יתחלקו בסקרוטניום השני וגם השלישי בין המפלגות שכן קבלו ציר בסקרוטניום הראשון. המפלגה שקבלה את רוב הצירים בבחירות מקבלת את הנתח העיקרי מהקולות של המפלגות שלא זכו בצירים כלל. חישובים אלה לפעמים הגדילו למפלגות הגדולות את מספר הצירים בפרלמנט ולפעמים הם גם הכריעו מי מן המפלגות תהיה המפלגה הגדולה ביותר, שתקבל מנשיא המדינה מנדט להקים ממשלה.

המפלגה האגררית — המפלגה הגדולה ביותר במדינה שאפה להבטיח את מקומה ומעמדה הפוליטי במדינה והחלה לחזר אחרי רבה של מונקאטש כשמטרתה אחת ויחידה: להחליש את כחה של המפלגה היהודית כדי שלא יקבלו מנדט ואז היא תוכל ליהנות מהקולות העודפים בתור המפלגה הגדולה ביותר וכך תוכל להבטיח את מעמדה הראשוני בין המפלגות במדינה והיא שתקים את הממשלה העתידה. המפלגה האגררית, מפלגת השלטון, הבטיחה לרבה של מונקאטש, שאם הוא יקים מפלגה יהודית שניה שתחליש את כחה של המפלגה היהודית בבחירות אזי היא תעשה כל מאמץ להקים לשכה אורטודוכסית נפרדת לקהילות היהודיות ברוסיה־הקרפטית. גם

הלשכה האורטודוקסית בפרשבורג התנגדה למפלגה היהודית מטעמים עקרוניים. גם היא לא יכלה להשלים עם יצוג בפרלמנט על ידי יהודים שנבחרו על ידי יהודים. כי זו היתה מכה לכל הקונספציה הפוליטית שלה, שהיתה מיוסדת על רקע של אי־הודאה בלאומיות יהודית.

הואיל ברוסיה־הקרפטית חיו היהודים חיים לאומיים — תנועת התחיה חדרה לכל שדרות העם ותושביה היהודיים נהו אחרי הרעיון הציוני, לכן היססו שני הפלגים — אנשי האדמו״ר ממונקאטש והלשכה המרכזית בפרשבורג לבוא ליהודי החבל ולקרוא להם שיצביעו בעד מפלגה נוצרית. מצאו עצה. מקימים מפלגה יהודית שניה, שתתחרה במפלגה היהודית הלאומית — ותדרוש בשם הדת והתורה להצביע עבורה וכך היא תחליש את כחה של המפלגה היהודית. בסופו של דבר ביטל השלטון המרכזי את השלוחה של הלשכה המרכזית של פרשבורג שהוקמה לנהל את עניני הקהילות היהודית בשמה — ומינה קומיסאר ארצי שהיה מועמדו של הרב ממונקאטש — ר׳ משה יוסף שפיגל מאונגוואר. הוא קיבל את התאר ״הקומיסאר לעניני הקהילות היהודיות האורטודוכסיות ברוסיה־הקרפטית״. זה היה אמור להיות צעד לקראת הקמת הלשכה האורטודוכסית הנפרדת של רוסיה הקרפטית. מאידך, אנשי הלשכה המרכזית של פרשבורג קבלה הבטחה שאחרי הבחירות יפסיקו לטפל בלשכה עצמאית. מלחמת היהודים ביהודים היתה חריפה מאד. המפלגה היהודית הכללית והמפלגה החרדית ניהלו מלחמת תעמולה עזה. אף על פי כן: המפלגה היהודית ריכזה קרוב ל־20,000 (עשרים אלף) קול. ואילו המפלגה השניה, שהעמידה כמועמד לציר את רבה של אונסדארף — רבי יוסף יונה צבי הלוי הורוביץ, רכזה רק קרוב לתשעת אלפים קול. אבל המטרה הושגה למפלגה היהודית הלאומית היו חסרים כ־אלפיים (2000) קול, להשיג מנדט בסקרונטיום הראשון לפי המודד הארצי. כל הקולות היהודים הלכו איפוא לאבוד. המפלגה האגררית הבטיחה את מעמדה ומקומה כמפלגה החזקה ביותר במדינה ע״י שיטת ההפרד ומשול, כפי שאמרנו לא הועילה למפלגה היהודית הלאומית העובדה שהיא העמידה כמועמד לסינאט (בית העליון) את הרב ד״ר חיים ברודי רבה הראשי של פראג, יליד אונגוואר — נכדו של בעל ״קצור שלחן ערוך״ הגאון ר׳ שלמה גאנצפריד, תלמיד חכם וירא שמים.

הקהילה בעיר תיכננה תכניות שונות להרחיב את מוסדותיה

הקיימים ולהקים מוסדות חדשים. היא חשבה להקים בית ספר אזרחי יהודי ובית ספר מקצועי למסחר, על מנת שהתלמידים היהודים לא יצטרכו ללכת בשבתות לבתי הספר הכלליים. על הפרק עמדו עוד תכניות רבות לשיפורה ולשיכלולה של קהילה מסודרת זו. היא הספיקה לבנות את בניינה הגדול והמפואר בן ארבע קומות, שבו התרכזו כל מוסדות הקהילה: לשכת הקהילה, הרבנות, בית הספר העממי, דירות לפקידי הקהילה, מאפיית הקהילה לאפיית מצות עם המכונות החדישות ביותר בקומת הקרקע של הבנין. בנין מפואר זה נבנה באחד הרחובות הראשיים של העיר, לא הרחק מבית הכנסת הגדול המרכזי המפואר של הקהילה.

באויר הורגשה כבר מתיחות מסוימת. שאלת מחוז הסודיטים עלתה על הפרק. מן הרמזים התכופים של הפקידים רמי המעלה, יודעי דבר בשלטון הארצי, הבינו כבר היהודים שעננים כבדים מכסים ומאפילים על שמי הרפובליקה הצ׳כוסלובקית הצעירה, — המעוז הדמוקרטי היחיד במרכז ובמזרח אירופה ליהודים, בתוך הים הגדול של שנאה, בוז והתעללות. לאחר כיבוש אוסטריה בידי היטלר, שהעולם החפשי לא הגיב עליו כראוי, הבינו וידעו רבים שנחתך גורלה של הרפובליקה הצעירה. השאלה היתה שאלה של זמן. היטלר עמד לאחר כבוש אוסטריה בשערי סלובקיה. שאלת הסודטים הלכה והחריפה. גרמניה הנאצית שכורה מהצלחותיה — ללא כל הגבה מצד המעצמות הגדולות — אנגליה, צרפת ורוסיה, דרשה בכל תוקף ועוז את סיפוחו המוחלט של מחוז הסודטים. הסכם מינכן, דראון עולם לעולם החפשי, חתם את גורלה של הרפובליקה וסתם את הגולל הסופי עליה. חבלים אלה נקרעו ממנה. פולניה והונגריה שתיהן כאחת תקעו גם הם סכין בגבה של המדינה הצ׳כוסלובקית והחישו את תהליך התפוררותה. פולין קרעה את מחוז טשין — המדינאים הפולנים לא ראו שגם עליהם תעבור הרוע. היא לא הבינה שהיטלר לא יסתפק בכבוש צ׳כוסלובקיה, אלא ירצה וישאף לבטל את הפרוזדור הפולני העיר דנציג וגורלה יהיה כגורלה של צ׳כוסלובקיה. מדינאיה היו קצרי ראיה ללא כל חזיון מדיני. בוררות וינה הידועה לשמצה בשנת 1938 קרעה את הערים: אוזהורוד — (אונגוואר) עיר הבירה, מונקאטש, ברגסאס, סבלוש ועוד גלילות של רוסיה הקרפטית ומסרה אותן להונגריה. מאז הודרכה כליל מנוחת יהודי העיר. עם כבוש

העיר אונגוואר, בשנת 1938, ע״י הונגריה החלו ימי החושך של יהודי העיר.

פרק ד׳

רבני הגליל, אישים, תלמידי חכמים

קהילות מרכזיות היו פורשות את חסותן גם על יהודי הכפרים אשר במחוז ואלה היו כפופים לרבנות בקהילה הגדולה. יהודים אלה שמספרם היה קטן לא היה ביכולתם החמרית להחזיק רב ועל כן השתתפו כספית, במידת היכולת בהחזקת רב העיר. התלות הזאת כמעט שלא היתה לתועלת. רב העיר היה מבקר בכפרים, אחת או פעמיים בשנה ומורה להם בשאלות שנתעוררו בשעת ביקורו. במשך כל השנה היה השוחט, שעל פי רוב היה מוסמך להוראה, פוסק בעניני איסור והיתר. בשאלות קשות שהשוחט לא ידע לפסוק בהן, היו יהודי הכפר מכתתים רגליהם לעיר הגדולה. נסיעה כזו אל הרב היתה קשורה בביטול זמן, בטרחה ובהוצאות. אנשי העיירות והכפרים חיו בהרגשה של מקופחים ע״י אנשי העיר.

על כן כל עיירה או כפר שנתרבו בתושביהם או שרווח להם, חיפשו להם רב משלהם שיגור עמם ביחד. רבני העיר שהיו גם רבני ״הגליל״, כפי שהם נהגו לחתום מחו על פרישות אלה. פורסמו כרוזים, מגילות עפות הופצו. רבני הערים, אף שהכירו במצב הקשה של אנשי העירות והכפרים, לא היו מוכנים לוותר ולהיענות להפרדה של העיירות והכפרים מתחום רבנותם, הואיל ועל ידי כך נגרע חלק ניכר וחשוב מהכנסותיהם שבאו מן העיירות והכפרים — על פי רוב נגמרו סכסוכים אלה בדיני תורה, משפטים או בבוררויות זבל״א. גדולי התורה צידדו על פי רוב בעצמאותם של הקהילות הקטנות, הואיל והדבר היה לטובת הקהילות והביא לתיקון המצב הרוחני מכל הבחינות.

נימוק נוסף וחדש הביא לפרישה מהירה של העיירות מהקהילה המרכזית שבעיר הגדולה. לרגל תנועת הריפורמה, שהדיה נשמעו יותר בערים הגדולות, קיים היה חשש מבוסס שאם הקהילות המרכזיות

תיפולנה להנהגה ריפורמית, תמשיך זו אחריה גם את העיירות הקטנות והחוק יהיה לצדם. כדי לקדם את פני הרעה, היה צורך להפריד את הקהילות שבעיירות ולהושיב בהן רבנים גדולי תורה, שיוכלו להחזיק מעמד ולעמוד בפרץ, מבלי שיהיו בחסות הקהילה הגדולה.

כפי שכבר אמרנו לא היה כל ריב בקהילות שבמחוז אונגוואר, שפרשו מהקהילה המרכזית. רב העיר — רבי אלעזר לעוו העדיף את האינטרס של היהדות החרדית על האינטרס האישי שלו. הוא אפילו יזם הושבת רבנים בקהילות שבעיירות הסמוכות לעיר שהיו כפופים בעבר לרבנות העיר, למרות שבאונגוואר לא היתה כל סכנה ממשית של התפתחות הריפורמה.

הקהילות במחוז אונגוואר שהיו לקהילות עצמאיות, הן:

ראדוואנקא־הוריאן

הרב מנחם יהודה אדלר, נתמנה לרב בשנת תרנ״ז. הוא היה בנו של הרב שלום אדלר רבה של סערעדנא — שהיתה גם היא כפופה לרבנות העיר אונגוואר, עד שהיתה לקהילה עצמאית. רבי שלום אדלר כיהן כרב בסערעדנא, קרוב לשלשים שנה, וחיבר ספר עה״ת בשם ״רב שלום״. לאחר פטירתו בה׳ כסלו תר״ס, נתמנה בנו, הרב מנחם יהודה, כממלא מקומו ברבנות סערעדנא — ועל מקומו כרבה של ראדוואנקא, בא אחיו הרב פנחס אדלר ז״ל, שנבחר בשנת תרס״ב. הוא היה גדול בתורה ודרשן מצוין. נזכר בשו״ת ״נטע שורק״ לרבי שרגא צבי טננבאום רבה של טשאטה. הרב פנחס אדלר סידר והו״ל את הספר ״באר־יצחק״ של זקנו רבי יצחק אייזיק הלוי בילליצר, רבה של נאדי־אידא, והוסיף לו פתיחה משלו בשם ״אלף המגן״. על פי דרישת רבה של אונגוואר רבי אלעזר לעוו הוא צורף לבית הדין של העיר אונגוואר לבירור עניני חליצה וגיטין. לדרשותיו היו נוהרים לשמוע גם בעלי בתים מאונגוואר. כאשר נסע להנפש במקום המרפא דערענא, נחלש פתאום ונפטר בכ׳ לחודש מנחם אב תרצ״ג. למחרת היום הוא הובא למנוחת עולמים במקום רבנותו ראדוואנקא והחברה קדישא שבמקום הקימה אוהל על קברו. בנו, רבי משה יהושע אדלר,

הוציא לאור את ספרו "פני חסד", הכולל חלק מדרשותיו שנשא בשבתות, חגים, ומועדים. נשארו אחריו הרבה כתבי יד: חידושים למסכת חולין, זבחים ומקוואות. את מקומו מילא אחריו חתנו הרב ר׳ משה אריה רוזנברג, בנו של הרב מהאדהאז שבהונגריה, תלמיד ישיבת פרשבורג בראשות רב העיר רבי עקיבא סופר. גם הוא היה תלמיד חכם גדול, שעמד בקשרי מכתבים עם גדולי זמנו. בנו ר׳ שלום ובתו הרבנית פייגה שרדו אחרי השואה וחיים בארץ ישראל.

בראדוואנקה כיהן כשו"ב במשך כשלשים שנה ר׳ משולם פייש דוידוביץ. בנו משה עלה לארץ והתישב בפתח־תקוה.

יארע:

בעיר כיהן כרב, רבי יקותיאל יהודה (זלמן לייב) גרינוואלד, בן הרב משה גרינוולד שהיה רב בהמונה ואח"כ נתקבל כרב ואב"ד חוסט שבה הרביץ תורה בישיבתו הגדולה למאות תלמידים. נפטר ז׳ במנחם אב תרע"א. חתן רבי יעקב מאיר פריעד אב"ד קאפיש והגליל. — רבי יקותיאל יהודה נתמנה, בשנת תרע"א, לאב"ד יארע, שהיתה כפופה לרבנות באונגוואר ונהפכה כאמור, לקהילה עצמאית. העיירה הזאת היתה מרוחקת מהעיר כ־4 קילומטר ויהודיה שהיו בעיקר חקלאים סיפקו את תוצרתם החקלאית — חלב, גבינה וחמאה ליהודי העיר. הם הקימו קהילה למופת והרב שנבחר תרם בהרבה לבסוסה והתרחבותה של הקהילה, הן באיכות והן בכמות. הוא היה בעל מידות תרומיות וניהל את הקהילה באורח רוח ובסבלנות. נזכר בשו"ת מהר"ש ענגעל, שו"ת ערוגת הבושם ושו"ת פני מבין. הוא הוציא לאור את ספרו של אביו "הכנה דרבה" וכתב לו הקדמה. נפטר בשנת תרצ"ד ונקבר באונגוואר סמוך לאוהל של רבי דוד פייגלס. בנו, הרב ר׳ עמרם צבי, נתקבל למלא את מקומו, אולם תושבי ווישעווע שבמאמרמרוש. הפצירו בו שלא יעזוב את העיר שבה ישב לאחר שנשא את בתו של משה שטינמץ תושב ווישיווא. ימים ולילות עסק בתורה והרביץ תורה ברבים בווישיווא — היה גם פה מפיק מרגליות והמונים נהרו לדרישותיו. היה בעל תפילה נעים כי מחונן

היה בקול מושך את הלב. תושבי ווישיווא מינו אותו לדומ״צ בעיר ובלבד שיישאר בה. הוא נענה להפצרות ונשאר בעיר.

רבי עמרם צבי ניצל לבדו מהשואה. אשתו וששת ילדיו ניספו. הוא נשא אשה בזווג שני ונתמנה לרב המחנה הגדול של פליטי השואה בפערענוואלד. בשנת תש״ט עזב את פערענוואלד ועבר לארה״ב ואולם לא האריך בה ימים. הוא נפטר בכ״א סיון תשי״א. אחיו, רבי דוד גרינוואלד, פרסם ספרו ״זכרון עמרם צבי״ על התורה והופיע חלק א׳.

געוויץ:

רבי אלעזר ליפא פעלבערמאנן היה הרב בכפר געוויץ. הוא היה תלמיד חכם גדול וחביב על בני קהילתו. כאשר נפטר, בה׳ כסלו תרע״ה, נתקבל בנו הרב אהרן פעלבערמאנן למלא את מקומו.

בית־הכנסת שהיה בחצרו — הוא היה גר באונגוואר — נשאר בית הכנסת היחיד בעיר, לאחר שהעיר סופחה כתום מלחמת העולם השניה לרוסיה־הסובייטית, והשלטונות החרימו את כל בניני בתי הכנסת לצרכים חילוניים. בית הכנסת היה בתוך חצר ולא היה ידוע כל־כך בעיר, וכך ניצל מניצול חילוני של שלטונות רוסיה.

פרק ה׳

רבני וחכמי אונגוואר

באונגוואר למד רבי **מאיר איש שלום**, שהיה לאחד החוקרים הגדולים בחכמת ישראל וכיהן כמרצה בכיר בבית המדרש לרבנים בווינה. הוא היה תלמידו של רבי מאיר אייזנשטער באונגוואר. במשך תקופה מסוימת ניהל ר׳ **יעקב גאבל** את בית הספר היהודי של הקהילה. הוא הוציא לאור את העתון הפדגוגי לענייני חינוך (בשפה ההונגרית) והיה תלמיד חכם גדול ופדגוג מומחה בעל שם. לאחר מכן הוא עבר לנהל את בית הספר היהודים בקהילת גראסוורדיין ושם השתתף בצורה פעילה ביותר גם בשטח החינוך הכללי. הוא ערך את העתון לענייני חנוך של מחוז ביהאר והיה יו״ר אגודת המורים במחוז. לקח חלק ער גם בציבוריות החרדית במדינה וערך בבת אחת שלושה עתונים: ביניהם את השבועון הרשמי של היהדות האורטודוקסית — (MAGYAR ZSIDOK) ועתון יומי שהופיע זמן מה בעיר הבירה בודהפסט: JÜD. TAGBLATT

בין הלמדנים ומגידי השעורים בעיר יש להזכיר את הצדיק **ר׳ (אברהם משה) דוד (פייגלס) סג״ל קרויז** מגזע השל״ה, גדול בתורה ורודף צדקה וחסד. על מסירותו לצדקה מתהלכות אגדות שונות בפי בני העיר. הוא היה צמחוני וגם בשבתות הכינו בשבילו רק מאכלי חלב ופשטידת חמאה. נדפס ממנו הספר ״נפש אדם״ על התנ״ך. נפטר בכ״ו אדר א׳ תרנ״א. החברה קדישא בעיר הקימה על קברו אהל. מיוצאי חלציו: בנו ר׳ שמואל סג״ל קרויס שנבחר כרבה של סנינה אשר בסלובקיה, נכדו ר׳ מאיר ישראל סג״ל, חסיד גדול, שהלך בדרך שסלל סבו הגדול. נינו ר׳ דן קרויס היה מטובי תלמידי חכמים בעיר — מורה לתנ״ך ולתלמוד בגמנסיה העברית ״יבנה״ בעיר.

הרב אהרן בן ר׳ יהושע רייזמן, היה מיוצאי חלציו של הרב אריה לייביש בודיק רייזמן, רבה הראשון של אונגוואר. איש יקר ונכבד, הון ועושר בביתו, שהיה פתוח לפני כל. שנים רבות פעל כראש ומנהיג

בקהילה אולם לעת זקנתו ירד מנכסיו. למדנותו עמדה לו והוא נבחר לראש בית הדין במונקאטש ומשם זכה לעלות, בשנת תר״ג או בשנת תר״ד, לארץ ישראל. הוא התיישב בעיר הקודש ירושלים ושם מנוחתו כבוד. נפטר בשנת תר״ט. ספרו ״בית אהרן״, הכולל דרושים עה״ת, נדפס על ידי בנו ר׳ זאב וולף וע״י חתנו ר׳ אליעזר לנדן, תושבי העיר, בדפוס קרל יגר בעיר בשנת תרכ״ה. לפני פטירתו, נתן את כתב היד של ספרו לידי אחד ממכיריו, ר׳ משה אהרן, שישלחו לבניו בעיר אונגוואר למען הביאו לדפוס. ר׳ משה אהרן מלא אחרי בקשתו והעביר את כתב היד לעיר אונגוואר ושם נדפס ספרו בשנת תרכ״ה.

הרב חיים גינצלר — נצר ממשפחת רבנים — תלמיד חכם וחסיד מובהק.

יש עוד לציין את המגידים הרבים בבתי הכנסת ובבתי המדרשות שבעיר שרובם ככולם שמשו בקודש, היו מרביצים תורה ברבים וכולם שלא על מנת לקבל פרס — ללא כל שכר שהוא.

ר׳ אהרן רוזנפלד מ״מ בחברת פועלי צדק מיסודו של ר׳ מאיר א״ש. ר׳ אהרן היה תלמיד חכם גדול והתפרנס ממסחר בקמח. חיבר ספר גדול על מסכת חולין ופרסם חוברת חשובה נגד אלה הטוענים ״חזקה״ ברבנות. הוא היה חבר במועצת הקהילה ובהנהלתה. על בית הכנסת של פועלי צדק ראה בפרק מיוחד.

מגידי מישרים: בחברת ״עושה חסד ואמת״ היו ר׳ **אברהם יצחק קאהן**, ר׳ **חיים יהושע פישגרונד**, מזכיר ראשי של הקהילה תלמיד חכם מובהק ונואם מצוין בחברת ״אהבת ישראל״. ר׳ **פייש פליישמן** — אחד המלמדים החשובים שבא מגליל העליון לעיר והצטיין גם כדרשן עממי נפלא בחברת ״אהבת רעים״. ר׳ **צבי הירש גולדברגר** — תלמיד מובהק של בעל ״נטע שורק״ ואח״כ של אחיו בעל ״נהרי אפרסמון״ — מלמד בכתות הגבוהות בחברת ״עץ חיים״. ר׳ **מנחם וייס**, מלמד חשוב ופדגוג מצוין, בכתות הגבוהות של ה״תלמוד תורה״ היה דורש בחברת ״בני אמונים״. ר׳ **יוסף רייכפלד**, בנו של הדיין ר׳ ברוך רייכפלד, נכד הגאון ר׳ חיים צבי מנהיימר בעל ״עין הבדולח״ תלמיד חכם מובהק — נתן שעורי תורה ודרש בשבתות ובחגים בחברת ״משיבת נפש״ לאחר שר׳ אלישע רוזנפלד עבר לאחר פטירת אביו למלא מקומו בחברת ״פועלי צדק״.

נזכיר כמה מהמיוחדים שבלמדני העיר הדגולים: ר׳ **שמואל וולף**

שלזינגר, בעל חנות מכולת — חריף גדול שעמד בקשרי מכתבים עם גדולי הדור. נתפרסו חילופי מכתביו עם מחבר להשו״ת ״הלכה למשה״ — רבי משה ניימאן, רבה של זבוקרקי שבסלובקיה. ר׳ **הירש בער גרינברגר**, אחד מראשי הנהלת הקהילה, ר׳ **צבי הירש רוזנבליטה** הי״ד נין ונכד ל״שמן רוקח״ ותלמיד מובהק של בעל ״באר שמואל״ — רבי שמואל רוזנברג רבה של אונסדארף. היה כמה שנים ראש הגבאים ב״חברת חריפות״ ועמד בראש הישיבה, ר׳ **שלום שווימר** שעמד, יחד רבי צבי הירש רוזנבליט בראש חברת ״ש״ס״ בעיר, אי־אפשר לפסוח על השוחטים שהצטיינו בלמדנות וביראת שמים: ר׳ אליהו טובוביץ; ר׳ יעקב גרוסגוט; ר׳ יוסף לייב אינהורן. ר׳ אשר אנשיל גרינוולד, נין ונכד להגאון ר׳ מאיר א״ש ומחבר ״מטה אשר״, ״זוכר הברית״, ״נר מצוה״, ״קיצור נחלת שבעה״ ו״טוב ירושלים״ — ספר רשמים מביקורו בארץ־ישראל. כולם היו גם ״בעלי תפלה״ יוצאים מהכלל. שמם הטוב הלך לפניהם וקהילות גדולות במדינה עשו מאמצים להעבירם אליהן. עדות אפיינית לכך, הוא דין התורה שהתקיים בין קהילת פרשבורג הגדולה לבין קהילת אונגוואר — שהתקיים בפני הגאון ר׳ שמואל ענגיל רבה של ראדימשלה שהתגורר אז בקאשוי. קהילת אונגוואר האשימה את קהילת פרשבורג בפיתוי השו״ב כדי שיעבור לפרשבורג. דין תורה זה הכה גלים בין הקהילות היהודיות האורטודוקסיות במדינה והסעיר את כל יהודי המדינה. לפי פסק הדין נשאר ר׳ אשר אנשיל גרינולד באונגוואר ור׳ יוסף לייב איינהורן הוא שעבר לכהן כשו״ב בפרשבורג.

בעיר ישבו גם כמה אדמו״רים. הם לא היו רבנים רשמיים בעיר ולא דיינים שנתמנו ע״י הקהילה, אבל אחדים מהם עזרו בהוראת איסור והיתר לדייני העיר. הקהילה הקציבה תמיכה חדשית קבועה והגונה לכל האדמו״רים האלה. לכל אדמו״ר היה בית כנסת משלו שבו התפללו חסידיו ותומכיו.

נזכיר אחדים מהם שיצאו להם מוניטין:

האדמו״ר ר׳ ברצ׳ה לייפר — מצאצאיו של הצדיק ר׳ מרדכי מנדבורנה. היה תלמיד חכם גדול ותמים בהליכותיו. רבים מבני העיר היו מבאי ביתו ורבים השכימו לפתחו ובקשו ממנו עצה ותושיה. היה אהוב מאד על כל שכבות היהודים בעיר. השאיר אחריו שלושה בנים

שהמשיכו בדרכו הם: ר׳ מאיר, ר׳ חיים לייב וראובן מנחם. לכל אחד היה בית מדרש משלו עם קהל חסידים.

האדמו״ר **רבי יששכר דוב (בערל׳ה) ליפשיץ** שהתיחס על גזע האדמו״רים רבי משה טייטלבוים בעל ״ישמח משה״ רבה של אויהל, — אחד ממייסדי החסידות בהונגריה, ר׳ מאיר׳ל מאפטא בעל ״אור לשמים״, רבי אריה ליב ליפשיץ מווישניצא בעל ״ארי דבי עילאי״. היה חתן האדמו״ר מסטרפקוב רבי אברהם שלום הלברשטאם היה לו בית מדרש גדול שהיה נקרא בפי אנשי העיר ״סטראפקווער בית המדרש״ ונוסד בשנת תרס״ט. חסידי צאנז, שיניווא וסטרופקוב היו מתפללי בית כנסת זה. הוא היה מורה הוראה נפלא ורבים פנו אליו בשאלותיהם ההלכתיות. בנו, האדמו״ר רבי יחזקאל ליפשיץ־הלברשטם שרד מן השואה — התיישב בירושלים והוא מנהיגם של חסידי סטרופקוב. שרדו גם כמה מבנותיו של רבי יששכר דב. **האדמו״ר רבי חיים יעקב ספרין** — צאצא לצדיק מקומרנא. גם לו היה בית כנסת משלו עם קהל חסידים. היה מעורב בין הבריות וחביב על יהודי העיר. הוציא את ספר תהילים עם פירושו של זקנו ״בן ביתי״. בשנת תרצ״ב היגר לארה״ב ומשם עלה לירושלים. בניו ממשיכים את השושלת.

רבי יצחק טייטלבוים, רבה של הוסקוב, עזב את קהילתו והתיישב בעיר כאדמו״ר בהיותו בנו של הצדיק ר׳ מרדכי דוד ט״ב רבה של סטוטשין ונצר לרבי משה טייטלבוים מאיהל. הוא היה גם מורה הוראה. היה לו בית כנסת משלו ורבים התפללו בו. היה מעורב עם הבריות והציבור העריכו מאד בגלל מדותיו התרומיות. בסוף ימיו עלה לארץ ישראל והתיישב בצפת ושם מקום מנוחתו.

רבי יעקב צבי (הירש) וולדמן, היה אחד ממורי הוראה בעיר. פיקח וממולח. תושבי העיר והסביבה היו בוחרים בו בבוררויות זבל״א, או לטוען בדיני תורה. היה אהוד מאוד על אנשי הקהילה, אבל לא כיהן כאדמו״ר.

בעיר היו תלמידי חכמים נוספים וחסידים מכל הגוונים, ברם כולם חיו בשלום, באהבה ובאחוה. היתה הערכה הדדית בין כל שכבות יהודי העיר — שהצטיינו בסבלנות רבה ומנעו כל ריב ומדון.

פרק ו׳

מלחמת העולם הראשונה

מלחמת העולם הראשונה נתנה את אותותיה הקשים בעיר. אונגוואר, שוכנת קרוב מאד לשער הקרפאטים. (מעבר — מיצר אושוק — (VZSOK) נמצא רק במרחק של 100 ק״מ מהעיר אונגוואר והוא נמצא בערך על יד שיאנקה — טורקה (גליציה) שבו עוברת מסילת הברזל הראשית לבוב־בודאפשט). כך נהפכה העיר, במלחמת העולם הראשונה, לעיר מפתח של צבא המונרכיה. מפקדת צבא אוסטריה־הונגריה הקימה את המפקדה של המחנה השני בעיר, בראשותו של הגנרל בהם — ארמלי. הדבר נתן את אותותיו על כל התושבים, אולם ביותר סבלו מכך היהודים. הרוסים באופנסיבה הראשונה טאטאו כמעט את הצבא האוסטרי — הונגרי וכבשו את כל גליציה וכך הגיעו עד למעבר־המיצר אושוק. רק שם הצליחו האוסטרו־הונגרים לעצור את התקדמות צבא רוסיה מלחדור להונגריה עצמה. זרם פליטים מגליציה החל לזרום להונגריה. רוב רובם של הפליטים עברו את העיר במנוסתם, והעמידו במבחן קשה את שלטונות העיריה ומועצתה בכלל ואת הקהילה היהודית בפרט. הקהילה עשתה למעלה מיכולתה כדי לעזור לאחיה האומללים. היא דאגה לכלכלתם ולהחזקתם. אולם המשמרות הקדמיים של הרוסים הסתננו בשבילים עקיפים והגיעו עד לעיירה סטאבנה הסמוכה לברזנה הגדולה — 85 ק״מ מעיר אונגוואר עצמה, כך שתושבי אונגוואר נהפכו בעצמם לפליטים, כי מאימת צבאות רוסיה שיצליחו להגיע לעיר החלה בריחת תושבים. אוכלוסית העיר שתתה, איפוא, גם היא את כוס התרעלה של פליטים כגורל אחיהם מגליציה. עזיבת תושבי העיר נהפכה במהרה למנוסה פרועה ובהולה לפנים המדינה — מעבר לנהר טיסאי. רבה של אונגוואר בימים ההם — ר׳ אלעזר לעוו, שעבד ללא ליאות לעזור לפליטים, התיר ליהודים לצאת ולעזוב את העיר גם בשבת, אם כי הוא בעצמו עזב את העיר רק במוצאי שבת. פני הפליטים היו מיועדות לערים ההונגריות בפנים המדינה. האוכלוסיה הנוצרית הרוסית־אוקראינית

שלחה כמובן את ידיה בביזה. הצבא היה אחוז פחד בשל ההתקפה הרוסית שהלכה וקרבה ולא טפלו בשמירה בעיר על הרכוש הפרטי. המיליציה האזרחית לא יכלה להשתלט על המצב וכך נשדד רכוש יהודי רב.

עם הצלחתם של צבאות הונגריה לעצור במיצר אושוק את התקדמות הרוסים, בטלה הסכנה הישירה שהעיר תיכבש ע״י צבאות רוסיה, והאוכלוסיה של העיר החלה לחזור לאט לאט לבתיהם וביניהם גם התושבים היהודים. היהודים והנוצרים החלו לאסוף את רכושם הנשדד ואנשי המשטרה המקומית וכן המליציה האזרחית הגישו עזרה מלאה וממשית בשטח זה. רוב הרכוש שהוכר ע״י הבעלים החוקיים — הוחזר להם, אם כי היו טענות ומענות וגם סחבת לא היתה חסרה. גילויים אנטישמיים במשך ימי המלחמה ובסופה לא היו בעיר. היו כמה פקידים ממשלתיים שבלבם נטרו שנאה ליהודים, אבל לידי גילוי מוחשי ברבים לא בא הדבר לידי ביטוי. החלוקה הצודקת בצרכי מזון במשך כל ימי המלחמה ולאחריה היתה בשעתה גורם חשוב להשפעה על יחסים תקינים בין כל שכבות האוכלוסיה בעיר. בעיר אונגוואר היו סוכני מינסטריון האספקה ברובם יהודים וביניהם גם ר׳ משה יוסף שפיגל (הי״ד), אחד מחשובי התושבים בעיר. שנים רבות היה חבר הנהלת הקהילה — הוא שימש כסוכן ראשי. סוכנים אלה מילאו תפקידיהם באמונה ובמסירות ללא כל הפליה וקיפוח כלשהו ושמרו שלא יהיה שוק שחור במצרכי המזון הנחוצים והחיוניים לאוכלוסיה, ואמנם לא היתה שום תלונה נגדם. התנהגות מופלאה זו של סוכני האספקה הזימה כל דיבה רעה נגד התושבים היהודיים בעיר. התנהגות זו השפיעה השפעה כבירה על האוכלוסיה הנוצרית בעיר. כך שאפילו בסוף המלחמה, כאשר נשמט השלטון מידי הממשלה ועבר לידי האדומים־הקומיניסטים, או כאשר עבר השלטון מן האדומים־הקומוניסטים לאנשי הרפובליקה ההונגרית, עברו תמורות אלו בעיר בשקט יחסי והיהודים ניזוקו רק נזק קל ברכוש ולא סבלו כמעט אבידות בנפש — מקרה נדיר בתמורות השלטון — כי כמעט כל תמורה בשלטון גררה אחריו קרבנות בנפש ועל פי רוב היהודים הם שתו מכוס התרעלה של חילופי שלטון.

יהודי אונגוואר, ברובם הגדול, צייתו לפקודת הגיוס לצבא, פרט לכמה יהודים אשר השתמטו. המלחמה היתה למעמסה כבידה על

הקהילה בעיר. הצורך לדאוג לאלמנות המלחמה, ליתומים ולנכים, לפליטים ולמשפחות המגויסים העיק על הנהלת הקהילה במדה לא מעטה. לעזרת הקהילה באו כמה משפחות בעלי יכולת חמרית. אלה הטו שכם ונשאו בעול. יש לציין במיוחד את בעלי האחוזות הגדולות בעיר ובסביבה הסמוכה. יש לזכור שכל יהודי העיר, ללא יוצא מן הכלל, נשאו בעול המלוות הממשלתיות שהממשלה הפיקה לצורך ניהול המלחמה. יהודי העיר קנו מלוות אלה אפילו למעלה מיכולתם החמרית — כדי לסתום את פיות המקטרגים, הממהרים להוציא לעז ודיבה על היהודים. יש לציין כי יהודי גאליציה הפליטים הזכירו לטובה ולשבח את יהודי העיר אונגוואר וידעו לספר הרבה על הכנסת האורחים האדיבה שזכו בה ועל הטפול המסור של יהודי העיר בהם.

בית החולים הקיים לא היה יכול לקבל את כל הפצועים שחזרו מן החזית והיה צורך דחוף לאשפז אותם ולטפל בהם ועל כן הוקם בעיר בית חולים שדה, אשר שימש לצורך זה ואמנם שלטונות הצבא בעזרת אנשי העיר עמדו במשימה קשה זו.

בסוף המלחמה העולמית הראשונה התמוטטה המונרכיה האוסטרו־הונגרית, מלך הונגריה, קרול, ממשפחת ההבסבורגים, נאלץ לוותר על כתרו בהונגריה. הונגריה הוכרזה כרפובליקה ונפרדה ממדינת אוסטריה והיתה למדינה עצמאית. אולם הרפובליקה החדשה, ובראשה הרוזן קרולי מיכאל, לא החזיקה המעמד. השלטון במדינה הוחלף והונגריה היתה למדינה קומוניסטית־בולשביקית ובראשה בלה קון. חילופים אלה גרמו לפחד גדול בין יהודי העיר. יהודי העיר לקחו חלק פעיל בחיים המדיניים־פוליטיים של השלטון המקומי ושל השלטון המרכזי וממילא לקחו חלק פעיל בשני המשטרים השונים כל כך — אחת מרעותה. משטר חדש המגיע לשלטון משתדל בראש וראשונה להפטר מאנשי השלטון הקודם והוחל במסע של מאסרים ורדיפות. הם הסתפקו בכך. לא הוצאו פסקי דין מוות על אנשי השלטון המקומי ועל מדינאים שמלאו תפקידים נכבדים בשלטון הארצי המרכזי הקודם. אף "האדומים"־הקומוניסטים לא הוציאו פסקי דין מוות על ה"בורגאנים" — "הבורזואים" בעיר שהושבו בבתי הסוהר.

הצבאות של האנטנט (בנות הברית) אשר תקפו את הונגריה התקרבו לעיר והלגיונרים האיטלקים, כחלק מצבאות בני הברית, כבשו את העיר. לא היתה כמעט התנגדות של הצבא ההונגרי הנסוג

וע״י כך העיר לא הובאה במצור ע״י הצבא הכובש. לאחר כמה שבועות עזבו הלגיונרים האיטלקיים את העיר ולא נגעו באיש לרעה. הם בקשו מהשלטון המקומי — העיריה, שידאג לאספקה סדירה לצבא ותו לא. הם לא התערבו בניהול העיר. אחריהם בא הצבא הרומני. שמם ה״טובי״ הלך לפניהם ופחד מות אחז את תושבי העיר ללא הבדל דת. הרומנים, בניגוד לצבא האיטלקי, החלו לנגוש בתושבי העיר. החלו רדיפות, מאסרים, הם טפלו כל מיני עלילות שוא ונטפלו לתושבי העיר. מכות ומאסרים וביזה ע״י הצבא היו מעשים בכל יום. אנשי השלטון המקומי נוכחו לדעת שיש לעשות משהו כדי לעצור את הביזה. הם שיחדו את הקצונה ע״י מתן כספים בסכומים גדולים ובמתנות מרובות ואלה ריסנו את חייליהם וכך חדלו הנגישות, הביזות והמאסרים בעיר. כעבור כמה ימים עזבו הרומנים את העיר ובמקומם באו גדודים צרפתים. תושבי העיר נשמו לרווחה וקיבלו את הצרפתים בזרועות פתוחות ובשמחה רבה. שמחת אנשי העיר לא ארכה זְמַן רַב. שכן הצבא הצרפתי עזב פתאום את העיר, כפי שנכנס באופן פתאומי. צבא כיבוש אחר לא נכנס לעיר. פשטו שמועות בעיר שאכרי הסביבה — הכפריים, ביחוד מן ההרים, יורדים העירה לבוז ולשדוד. יהודי העיר הבינו שהם עלולים להיות הקרבנות הראשונים, אם כפריים אלה יפשטו על העיר. בעזרת השלטון המקומי ובעזרת הקצינים והחיילים היהודים שחזרו מן החזית, החלה הקהילה לארגן את ״המשמר האזרחי״ שתפקידו יהיה לשמור על תושבי העיר ועל רכושם. הצטיינו בארגון ה״משמר האזרחי״ הקצינים והחיילים היהודיים שחזרו מן השבי ברוסיה. אלה באו בקשרים עם האגודות הציוניות השונות ושם הם קיבלו חינוך יהודי לאומי ושיעורים בהלכות ההגנה העצמית. המשמר האזרחי התארגן לא רק בערים הגדולות, אלא גם בעיירות. נשק סופק להם מאנשי המימשל המקומי. הודות לעבודתם המסורה והנפלאה לא נשפך דם יהודי באונגוואר ובסביבה כולה.

קרה פעם שתושבי העיר התעוררו בלילה לקול מטר יריות חזקות. התושבים היהודים ברובם ירדו למרתפים. התברר כי איכרי הסביבה ניסו אמנם להתפרץ העירה ולהפיק את זוממם אולם, לאחר קרב עז על יד גשר מסילת הברזל, הצליח המשמר האזרחי להדפס. שודדים אלה לא ציפו לתגובה כזו ונסוגו בהשאירם אחריהם הרוגים רבים. הם לא ניסו יותר את מזלם לשוב ולהתפרץ העירה כדי להרוג ולבוז.

בעיר הונהג ע״י השלטון העירוני משטר חירום חמור ביותר. אנשי המשמר האזרחי הכבידו ידם על תושבי העיר והחמירו בענשים על קלה כבחמורה. על כל עבירה קטנה ביותר הענישו בכל חומר הדין כהוראת שעה למען יראו ולא יזידון עוד. שבועות קשים עברו על כל תושבי העיר בכלל ועל היהודים בפרט. העיר נשארה ללא שלטון ממשי, פרט למשמר האזרחי שדאג לשלום תושבי העיר ורכושם אבל לא התערב בניהול העיר. מועצת העיר התפזרה ורק כמה נכבדים התאמצו להחזיק את רסן השלטון, מבלי שעמד מאחריהם שלטון ממשי ומעשי.

הצבא ההונגרי והמשטרה שנשארו נאמנים לשלטון ההונגרי נטשו את העיר והתרכזו מסביב לה ממזרח ומדרום. לאחר כמה שבועות של צפייה נודע שחיל רגלי טשכי — הגדוד 28 הולך וקרב מצד המערב לעיר. אימה ופחד נפלו על תושבי העיר כי שם הגדוד ה־28 היה ידוע לשמצה. בדרכם לאונגוואר, בעברם את העיר מיהאלוויץ, נוסף לשוד וביזה שעשו בעיר הם הוציאו להורג כמה יהודים על לא עוול בכפם. ידיעה זו נישאה על כנפי נשרים ועוררו פחד. בעלי האחוזות היהודים בסביבה ברחו מפניהם בהפקירם את כל רכושם. תושבי העיר החלו מטכסים עצה כיצד לקדם את פניהם ולקדם את הרעה, העומדת להתחולל על ראשם. ראשי ״המשמר האזרחי״ היו הראשונים שהתאוששו. הם יצאו לקבל את פני הצ׳כים והצליחו לבוא לידי הסכם עם המפקדים שלפיו נשארה השמירה על הסדר בעיר בידי ״המשמר האזרחי״. החיילים יישבו בקסרקטינים והעיריה קבלה על עצמה לספק להם את כל הצרכים הדרושים.

היהודים בעיר נשארו גם ללא רועה רוחני שכן רב העיר, רבי אלעזר לעוו, נפטר בתרע״ח (1918) — בסוף המלחמה העולמית. משבוע לשבוע החמיר המצב. העיר נותקה כליל והאוכלוסיה החלה סובלת רעב ממש. מצב נורא זה נמשך כמה חדשים. הכפריים מסביבה לא יכלו להביא תוצרתם למכירה בעיר, כי הכפרים היו מוקפים בצבא ההונגרי שלא נתן להם זכות מעבר. פעם, בשבת אחר־הצהרים, נחרדו אנשי העיר לקרב יריות חזק. המשמר ההונגרי החל מתקיף את העמדות הקדמיות של הצבא הצ׳כי. פרץ קרב אכזרי קשה שגרם לאבידות קשות לשני הצדדים. בקרבות סבלה גם האוכלוסיה האזרחית אבידות בנפש. הצ׳כים שהיו חדשים בעיר, לא התמצאו

ברחובות העיר וסימטאותיה והם סבלו אבידות קשות. ההונגרים, שרחובות וסימטאות העיר היו נהירים להם, הגיחו בעורפו של הצבא הצ׳כי, ניתקו פלוגות וגדודים שלמים והשמידום. בסופו של הדבר גבר הצבא הצ׳כי על ההונגרים, שסבלו מחוסר תחמושת. בדלית ברירה הם נסוגו גם מן הכפרים בסביבה שהיו בידיהם. הם נסוגו דרך מסילת הברזל, היחידה שהיתה עוד בידם, בכוון לצומת הדרכים טשאף. זו היתה הרכבת ההונגרית האחרונה. אונגוואר, עם רוסיה־הקרפטית כולה, נספחה מרצונה הטוב, לפי החלטת המהגרים מרוסיה הקרפטית בארה״ב, שבאו לידי הסכם עם טומאס ג. מאסאריק, נשיאה של הרפובליקה הצ׳כוסלובקית החדשה — שרוסיה־הקרפטית תצורף לצ׳כיה ובתנאי שתהנה מאוטונומיה בענין חינוך, דת ותרבות.

כמה צעירים יהודים שמרו אמונים לצבא ההונגרי ובקרבות האחרונים עמדו בגלוי לצד ההונגרים. בהכירם את מבואות העיר ואת כל רחובותיה ועלה בידם לפשוט על משמרות או על גדודים קטנים החונים בעיר באין מפריע. אלה סבלו אבידות ניכרות מידי צעירים אלה. הצ׳כים הכריזו על עוצר לילה, הוקמו מתרסים וגדרי תיל חשמליים וכך התגוננו בפני קומץ הצעירים הזה. לאחר הקרב האחרון, כאשר ההונגרים נאלצו לסגת, עזבו גם צעירים אלה את העיר והצטרפו לצבא ההונגרי הנסוג, — אולם עד מהרה התאכזבו בשל יחס הבוז והלעג של ההונגרים כלפיהם. הם רעבו ממש ללחם והחלו ממטירים מכתבים ובקשות שיאופשר להם לחזור לעיר. שנים רבות עברו עד שמנהיגי היהודים בקהילה השיגו עבורם חנינה מצד השלטונות ואז יכלו לשוב לעירם.

מיד לאחר שהצ׳כים קבלו את השלטון בעיר, נתבעה הפקידות להשבע שבועת אמונים למדינה החדשה. אלה מן הפקידים אשר נשבעו את שבועת האמונים נשארו על מקומותיהם בפקידות העירונית והמרכזית. אלה שסירבו להישבע פוטרו מיד. מנהל הדאר הראשי בעיר שהיה יהודי מר אלכסנדר סירב להשבע ופוטר מיד. רבים הלכו בעקבותיו. אולם זכות זו לא עמדה להם בשוב השלטון ההונגרי לעיר, בחסות הגרמנים וכבר ספרנו על כך.

הצ׳כים, כאשר קבלו את השלטון בעיר, אירגנו את האדמיניסטרציה העירונית בצורה מושלמת. אונגוואר הוכרזה כעיר הבירה של החבל — וקבלה את השם אוזהורד, בה ישב השלטון המרכזי. כל משרדי

הממשלה התרכזו בעיר וממילא גם החיים הפוליטיים. מושכי החוטים של המדיניות הארצית מצאו את מקומם בעיר, בה נרקמו ונטוו החיים הפוליטיים של מדינה קטנה זו. אף מרכז החיים הפוליטיים של היהודים עבר לעיר זו ובה נחתכו כל העניינים היהודיים כמו הקמת הלשכה האורטודוכסית העצמאית לרוסיה־הקרפטית, (לא כסניף למרכז האורטודוכסי היהודי לסלובקיה) לשכת הבחירות לפרלמנט ולסינאט הצ׳יכוסלובקי, — הבחירות לסיים — הפרלמנט של רוסיה־הקרפטית.

פרק ז׳

היהודים והאוכלוסיה הכללית

יהודי אונגוואר, או אוזיהורוד, היוו 30% בערך מן האוכלוסיה הנוצרית הכללית (12,000 יהודים בתוך 40,000 תושבים). השפעת היהודים היתה ניכרת בכל שטחי החיים של העיר. סחר העיר ומרכולתה היו בעיקר בידי היהודים. הדבר בא לידי בטוי ניכר בשבתות ובחגים. החנויות ברחובות הראשיים בעיר היו סגורות. נוסע או תייר שהגיע לעיר בשבת או בחג הרגיש מיד בדבר. גם בעלי העגלות — שהיו רגילים להעביר משאות וסחורות בעיר בימות חול — נפקד מקומם בשבת ובחג. מקצוע זה היה כולו בידי יהודים. מקום מיוחד הוקצה ע״י הנהלת העיר לבעלי העגלות. הם היו חונים ברחוב מסוים ומחכים לקריאה להובלה. לא היו קטטות ומריבות ביניהם. על פי רוב לכל סיטונאי היה בעל העגלה המיוחד שלו. — שלום ורעות שררו בין בעלי העגלות ותמיד הם עזרו אחד לשני, ובשעת דחק של אחד התחברו כולם לעזרה. סדר מופתי היה מנת חלקם בעבודה ולכולם היתה, פחות או יותר, פרנסה. זה היה מקצוע קשה. מחד עבודה פיזית קשה ומאידך הצורך להתמסר לטפול בסוסים והעגלות. בעלי העגלות העסיקו גם סבלים ואף הם היו יהודים שהתפרנסו מענף זה.

גם בעלי הכרכרות (פיאקערס בלעז) שהיו מובילים נוסעים — ולא משאות — אל תחנת הרכבת או ממנה לעיר היו ברובם יהודים. כאשר הופיעו בעיר האוטובוסים הראשונים התחברו כמה בעלי כרכרות וקנו שני אוטובוסים. היה קו אוטובוסים לרכבת ובעיר היו כמה תחנות איסוף, בשעות קבועות, שהיו קולטים את המעוניינים לנסוע לרכבת. האוטובוסים נסעו רק במסלול של הרחוב הראשי ומי שהיה מעונין בנסיעה מיוחדת השתמש עדיין בכרכרה, שהיתה מובילה את הנוסע ממקום מגוריו.

גם בעלי האוטובוסים שמרו על שבת כהלכתה מבלי פוצה פה. השלטון המקומי, וגם השלטון הארצי, שישב בעיר הבירה התחשב בכחם ובמשקלם המדיני של היהודים.

בכמה מוסדות חשובים כלליים עמדו יהודים בראש. יהודי בשם קרייזלר עמד במשך שנים רבות בראש התאחדות בעלי המקצועות והסוחרים. כאשר התפטר ממשרתו זו — נבחר בבחירות יהודי אחר בשם הרשקוביץ. יושב ראש מועדון הסוחרים היה יהודי בשם ואש איגנץ — לאחר שנפטר באופן פתאומי נבחר יהודי אחר במקומו. בבית החולים העירוני הכללי עמדו יהודים רופאים בראש כמה מחלקות חשובות. המימשל הארצי הביא רופא מצ׳כיה ומינה אותו למנהל בית החולים ולמנתח ראשי. האוכלוסיה המקומית לא רצתה להשלים עם רופא מוצנח מלמעלה והטילה דופי במומחיותו כמנתח. לאחר מאבק נכנע המימשל הארצי לרצון התושבים והעביר אותו מתפקידו. כך היה גם עם רופא אחר שבא לעיר עם הלגיון הצ׳כי ונתמנה כמנהל מחלקה. לאחר עשר שנים, עם התבססות השלטון, החלו לבדוק את תעודות הרופאים. הרופא שבא עם הלגיון הצ׳כי מרוסיה לא היה יכול להציג תעודותיו באומרו שאין הוא יכול להשיגם מרוסיה־הסוביטית. — התברר כי רופא זה התחזה לרופא. הוא היה חובש במלחמה הראשונה ולמד כחובש את המלאכה המעשית. האוכלוסיה המקומית דווקא היתה שבעת רצון מעבודתו כרופא בבית החולים העירוני ועמדה מאחוריו — אבל הוא נאלץ היה לעזוב מקום עבודתו. בשנים האחרונות נתמנה רופא יהודי, ד״ר ה. בלוך, למנהל בית החולים. אבל הוא התפטר ממשרתו, כי לא רצה לקבל אחריות בפני השלטונות ואז נתמנה רופא נוצרי, הד״ר דינילוביץ, בן אונגוואר, נוצרי ליברלי ומקובל על כלל האוכלוסיה. המימשל הארצי מינה יהודים למשרות אחראיות בעיר כגון הרופא הראשי המחוזי, ד״ר ארנולד רייזמן שהיה מצאצאי רבה הראשון של העיר. לאחר מכן הוא פוטר ובמקומו נתמנה רופא צ׳כי; מזכיר העיר — שבעצם קבע את ניהול השלטון העירוני. המימשל הצ׳כי שיגר אנשים מהימנים מצ׳כיה שיעבדו בפקידות העירונית וגם בהם היו היהודים מיוצגים במספר ניכר. הם תפסו עמדות חשובות. בראש מחלקת הכלכלה ומחלקת המשק העירוני עמד ד״ר מ. גרינשטיין. מענין כי גם חברי המועצה הנוצרים ההונגרים הצביעו במועצה בעד המועמד היהודי, בן העיר, — על מנת לסכל את מועמדותו של נציג השלטון הארצי, שרצה למנות למשרה זו מאנשי שלומו. הנימוק היה של חברי

המועצה הנוצרים, שהם מצביעים בעד בן עיר הנולד וגדל בעיר ולא בעד מועמד שמובא מבוהמיה או מורביה.

כאשר השלטון בעיר עבר, בשנת 1919 לצ׳כים, שלט בעיר קומיסאר שנתמנה ע״י השלטון הארצי. קומיסאר זה שלט שלטון ללא מיצרים. הוא היה שליט יחיד בעיר ועל פיו ישק כל דבר. מצב זה נמשך עד לאוקטובר 1923 שבו ניגשו לבחירות הראשונות של המועצה העירונית שהיתה מורכבת מן 56 חבר — מהם 50 נבחרים ו־6 ממונים מטעם השלטון המרכזי הארצי. בבחירות אלה שהתקיימו ב־1923 המפלגות היהודיות, גם התנועה הציונית התאחדו והלכו לבחירות ברשימה יהודית אחידה וזו יצאה כמפלגה השניה בגדלה כשהיא זוכה ב־15 מנדטים. כתוצאה מכך נבחר ד״ר מ. יוסקוביץ, עו״ד, כסגן שני של ראש העיר. מלבד היהודים שנבחרו ברשימה היהודית הכללית נבחרו יהודים גם ברשימות כלליות. ברשימה הקומוניסטית נבחרו 7 צירים ומתוך אלה היו 3 יהודים. כן נבחר יהודי אחד ברשימה של ההונגרים, ויהודי נוסף ברשימה של מפלגת הסוציאל דמוקרטית. כך קרה גם בבחירות בשנת 1927 — כאשר הרשימה האחידה של היהודים התפלגה ובבחירות למועצה העירונית הופיעו כמה רשימות יהודיות. — מספר נציגי היהודים במועצה הגיע תמיד ל־18־17 יהודים ממפלגות שונות. בלט במיוחד כחבר המועצה העירונית שנבחר תמיד ברשימה היהודית ר׳ רפאל שטרן — עסקן יהודי פעיל ומסור. (בסוף ימיו עלה לישראל ונפטר בתל־אביב) כ־20 שנה הוא כיהן במועצה העירונית ללא הפסקה. שולחיו היהודים נשארו נאמנים לו ובכל הבחירות נבחר כחבר המועצה. היה חבר בועדת הכספים העירונית וכן חבר בועדה לעזרה סוציאלית. בספריה־העירונית של העיר אפשר היה לקבל את העתונים היהודים מווארשא וכמה עתונים עבריים מארץ־ישראל. כמו״כ אפשר היה לקבל את ״העולם״ של התנועה הציונית.

כל ההודעות, שנתפרסמו בספריה העירונית תורגמו גם לעברית. כרטיסי הקריאה, שקבל כל קורא מנוי הכילו את ההוראות של אולמי הקריאה גם בשפה העברית. במפקד של האוכלוסיה הודיעו היהודים ברובם הגדול על השתייכותם ללאום היהודי. לפי החוקה הצ׳כוסלובקית היה רשאי וזכאי כל מיעוט לאומי אם הוא מנה 20% בעיר, להשתמש בלשונו הלאומית. השלטון המקומי, וגם הארצי, היה

חייב להכיר באותו מקום בשפת המיעוט הלאומי, כלשון רשמית. בסיים הקרפטו־רוסי כאשר ציר הסיים דיבר ונגע בבעיה שנגעה למקום מסויים ובו היה מיעוט לאומי הונגרי — יכול היה לנאום את נאומו בשפה ההונגרית אולם כאשר סיים את נאומו בענין הספציפי ועבר לדבר על נושא אחר היה חייב לדבר רוסית או צ׳כית. היהודים שהודיעו על השתייכותם ללאום היהודי היו 23.3% מן האוכלוסיה המקומית ויכלו לדרוש את השימוש בשפה העברית אך הם לא השתמשו בזכותם זו — פרט להודעות העירוניות שהופיעו גם בעברית.

השפעת החברים הציונים במועצת העיר היתה גדולה וניכרת. הדבר בא לידי בטוי בהקצבות העיריה לבית ספר העברי העממי וכן בהקצבה לגמנסיה העברית ״יבנה״. יש גם לייחס לפעולת החברים הציונים במועצת העיר את קריאת רחובות העיר בשמות עבריים. הרחוב שבו הוקם בית ספר העברי העממי נקרא באופן רשמי ״רחוב ד״ר תיאודור הרצל״. רחוב אחר נקרא על שם הרופא היהודי הנודע ״רחוב ד״ר בנימין לונדון״. היהודי שנתכבד באזרחות כבוד של העיר.

הייחסים בין היהודים לשאר תושבי העיר הנוצריים היו תקינים. ראש העיר היה כומר לשעבר, שנתחנך בין יהודים והיה נוצרי ליברלי. הממונה על המחוז היה אמנם צ׳כי שבא ממורביה לרוסיה־הקרפטית, אבל גם הוא היה ליברלי. לשניהם היו קשרים הדוקים עם יהודי העיר. אמנם המושל, ד״ר אנטל בסקיד — לא הצטיין באהדה ליהודים, אם כי היה מילידי המקום, אולם הוא היה מחוסר כל השפעה הן בשלטון המקומי והן בשלטון הארצי. נשיא החבל, מר רוזיפאל, בא לכהן בתפקידו מפראג, הוא היה פיקח ואדמיניסטרטור מומחה. עסקני היהודים מצאו מסילות ללבו וזכו לאהדה ניכרת. ד״ר אלכסנדר בסקיד, שהיה ממונה על עניני הדתות במשרד הארצי, יליד אונגוואר ובן כומר. היה אחיינו של הגוברנטור אבל היה שונה ממנו ביחסו ליהודים. הוא התחנך בין יהודים ודיבר אידיש טובה. היה נוצרי דתי אבל ליברל גדול. אהד מאד את היהודים והיה קרוב אליהם. היו לו קשרים הדוקים ואמיצים עם היהודים, ודלתו היתה תמיד פתוחה בפניהם. כממונה על עניני הדתות בחבל — עניני הקהילות היהודיות היו בסמכותו, והיה בקי בכל עניני הקהיליה היהודית. תמך באדמו״ר ממונקאטש ועל כן היה רחוק מן הציונות, אולם הוא שינה

את יחסו לציונות לא במעט בהשפעתן של מנהיגי המזרחי העולמיים שביקרו באונגוואר ובמונקאטש. מאז תמך בדרישות הציונים מאת הקהילות האורטודוכסיות — והשתדל לרכך את היחס הקשה שלהם כלפי הציונות הדתית. במידת יכולתו עזר למנות ציונים דתיים, חברי המזרחי להנהלות הקהילות היהודיות ברוסיה הקרפטית בכלל ולקהילת אונגוואר בפרט. גם המפקח הכללי של המשטרה, הד״ר הר, שבא מפראג לכהן ברוסיה־הקרפטית, היה אוהב ישראל. הוא עזר במדת האפשר להמציא דרכונים לחלוצים שעלו לארץ. כאשר הועבר לכהן בעיר פראג ובמקומו בא ד״ר אלבריכט שרונק המצב השתפר יותר כי אשתו של ד״ר שרונק היתה יהודיה ממורביה והוא השתדל למלא אחרי כל בקשותיה בנדון זה. נמסר כי כאשר אשתו גורשה, בימי כיבוש הנאצים, מפראג לטרזינשטאט הלך יחד אתה והשתתף בגורלה. מבחינה זאת לא היתה כל תלונה של היהודים כלפי הפקידות הגבוהה בשלטון הארצי. הפקידות הנמוכה שראתה את היחס של הממונים עליהם כלפי היהודים נאלצה ללכת בקו זה. גם שונאי ישראל המובהקים בפקידות המקומית ובפקידות הארצית — ובכאלה לא היה מחסור — נאלצו להתאפק ולהנמיך את קולם. כמובן שהם נשארו שונאי ישראל באורחות חייהם הפרטיים — אבל בעניני צבור ובמשרדים שעבדו בהם היה יחסם כלפי היהודים, במדת האפשר והיכולת, הוגן.

כשבגר הדור הצעיר הרוסי ובתי הספר נפתחו לפניהם לרווחה — תחת השלטון ההונגרי היו בתי ספר הגבוהים סגורים בפני הנוער הרוסי — הם נסעו ללמוד באוניברסיטאות של פראג, ברין וכן ברטיסלבה. בשובם הביתה, בגמר חוק למודיהם, הם היו חדורי רוח־לאומית — קנאית, שובינסטית, והחלו מסיתים את האוכלוסיה המקומית נגד היהודים. הם החלו בתעמולה לדחוק את רגלי הסוחר היהודי ולהרחיקו מן העמדות שהחזיק בהן בחיים הכלכליים בעיר. הסתה זו נשאה פרי והאוכלוסיה הנוצרית החלה בצורה די ניכרת להוקיר רגלה מחנויות של היהודים. הם עזרו לפתוח חנויות נוצריות. הדור הקשיש של התושבים הנוצרים שזכר את הימים הטובים והיחס האוהד של היהודים לתושבים הנוצרים, — ניסה לעמוד בפרץ והזכיר לנוער כי היהודים היו היחידים שעזרו ועמדו לימין השלטון ההונגרי. במדת מה הם הצליחו לרסן את הנוער המשתולל. יחס תקין ולבבי

היה בין רב העיר לבין הארכיבישוף האורטודוכסי הנוצרי, אשר עמד גם בראש בית המדרש לכמרים בעיר. כמעט בכל קיץ הוציאו שניהם כרוז משותף נגד הפריצות ובעד צניעות ברחצה בנהר וכן בבריכה העירונית.

יהודי אונגוואר היו אנשים שקטים ומעורבים באוכלוסיה הכללית. לא היה רחוב יהודי מיוחד שבו נתרכזו אך ורק תושבים יהודיים. הם היו מפוזרים בכל חלקי העיר ובכל רחובותיה וסמטאותיה. אונגוואר, אף על פי שלא היתה רחוקה מהעיר מונקאטש, בס״ה 40 ק״מ היה המרחק מן העיר האחת לשניה, בכל זאת היה קיים הבדל אופיני מהותי בין יהודי אונגוואר לבין יהודי מונקאטש. מחוז ברג, שעיר המחוז בו היתה מונקאטש היתה מתאימה יותר למחוז מאראמורוש — בנגוד לאונגוואר ומחוזה שהיו מתאימים יותר למחוזות המערביים של המדינה. יהודי אונגוואר לא היו תוססים. איטיים היו, אבל מיושבים והצטיינו בסידוריהם המופתיים. הקהילה באונגוואר היתה למופת לעומת יתר הקהילות בסדוריה ובמנגוננה המשוכלל. הם היו שונים בנימוסיהם, הליכותיהם ובהלך מחשבתם מיהודי מונקאטש. באונגוואר לא היו מריבות עקרוניות כמו במונקאטש. אף רבני העיר לא נלחמו בציונות באותם האמצעים שנלחם בהם הרבי ממונקאטש. חרמות ואיסורים לא הוטלו ע״י רבני העיר על הציונים ולא על בית הספר העברי העממי והגמנסיה העברית ״יבנה״. אמנם היתה התנגדות מצד החסידים לציונים ובתי הספר שלהם, אולם לא בממדים כאלה כמו במונקאטש שגרמו לא במעט לחילול כבוד ישראל ושם שמים ברבים. היהודים לא בלטו כל־כך בתוך האוכלוסיה הנוצרית ואולי משום כך הכתה ההתבוללות בעיר שרשים יותר עמוקים מאשר במונקאטש ביחוד בין שורות הנוער, אף שנישואי תערובת לא היו בעיר כלל וכלל.

עם עלות הצורר השטני היטלר לשלטון בגרמניה, החל הנוער הרוסי שוב להרים ראש ועכשיו ביתר הצלחה וביתר שאת. האינטלגנציה הרוסית הצעירה — היתה חדורה רוח אנטישימית מובהקת בנוסח היטלר והזקנים כבר לא עצרו כח לעמוד נגדם. הצעירים הללו הרחיקו את הזקנים מעמדותיהם בעיר, ותפסו מקומם, מובן שזה נתן את אותותיו בחיים הצבוריים. שיתוף הפעולה בין היהודים לתושבים הנוצרים נתמעט ובכמה שטחים חדל לגמרי מלהתקיים.

אוהדי היהודים הורחקו כמעט מכל העמדות והמשרות העירוניות שהיו בידיהם. במקומם באה פקידות חדשה — חדורה שנאת ישראל גרועה ביותר. עדי ראיה ועדי שמיעה העידו כי פקידים אלה הם שהוציאו לפועל, בצורה האכזרית ביותר, את פקודות היטלר וגירוריו במימשל הארצי ההונגרי לחיסול יהודי אונגוואר.

אונגוואר הצטיינה מאז ומעולם ביחסים הטובים ששררו בין אוכלוסית העיר. התושבים דברו בשפות שונות, הונגרית, רוטינית או אוקראינית ובעת שלטון צ׳כוסלובקיה בעיר גם צ׳כית. השפה העקרית שהתשמש בה רוב אוכלוסית העיר היתה השפה ההונגרית.

חיי המסחר בעיר היו כמעט רובה ככולה בידי היהודים. כגון: התעשיה, המסחר הסיטונאי והקמעוני, בתי הקולנוע. חנויות ההלבשה, החשמל, בתי המרקחת פרט לאחד, — המסחר בעצים. בעת השלטון הצ׳כי בעיר באו סוחרים צ׳כיים מארצות מורביה־ובוהמיה והחלו לחדור לחיי המסחר בעיר. בכל אופן שררו יחסי כבוד הדדי בין האוכלוסיה הנוצרית ההונגרית לבין היהודים.

היהודים היו חברים בכל האגודות שנוסדו בעיר. היו״ר של המועדון המסחרי היה תמיד יהודי, וזהו מובן מאליו כי רוב רובם של הסוחרים היו יהודים.

באגודת בעלי מלאכה ותעשיה זעירה — שהיתה חצי ממשלתית — והיא היתה הרשות המוסמכת למתן תעודות של מומחים לכל מיני ענפים של מלאכה ותעשיה זעירה. ללא תעודה של האגודה, המעידה כי המחזיק בה, התמחה במקצוע, מקודם כתלמיד, ואח״כ כעוזר למומחה, ולבסוף ההתמחות נעשה מומחה עצמאי בענף, אי־אפשר היה לקבל רשיון לפתיחת עסק — או בית מלאכה בכל ענף וענף. לכן לאגודה זו היתה השפעה רבה בין בעלי מלאכה ותעשיה זעירה, באגודה זו התקימה בכל 4 שנים בחירות ליו״ר האגודה והנהלתה. כיו״ר האגודה נבחר לכהן תמיד יהודי, שקיבל משכרת ממשלתית.

בפקידות העירונית היתה נוכחות יהודים מועטת ביותר בגלל הצורך לעבוד בשבת. למזכיר הראשי העירוני שלמעשה ניהל את עבודת העיריה, ולא ראש העיר הנבחר, כי למזכיר העיר היתה זכות וטו על כל החלטה של המועצה העירונית, למרות שהוא השתתף בה ללא זכות הצבעה, — היתה פקידה יהודיה. מנהל המחלקה הכלכלית —

אחת המחלקות החשובות של העיריה — היה יהודי יליד העיר, הד״ר גרינשטין. הוא נבחר ולא המועמד הצ׳כי שלא היה מילדי המקום.

שני עתונים יומיים בשפה ההונגרית הופיעו בעיר, שתמכו בשלטון המרכזי הצ׳כי וכן בשלטון העירוני. העורכים הראשיים של העתונים ורוב חברי המערכת היו יהודים. כפי שנמסר שניהם הצליחו להמלט על נפשם בעת חילופי השלטון, כאשר העיר עברה שוב לשלטון הונגרי.

פרק ח׳

תנועת התחיה בעיר

עם חילופי השלטון ברוסיה־הקרפטית, כאשר החבל עבר מהשלטון ההונגרי לשלטון הצ׳כוסלובקי קבלה תנועת התחיה בעיר תנופה חזקה ביותר. בשנת תרע״ט נוסדה האגודה הציונית הראשונה בעיר. מייסדה היה מר גוטליב, חזן העיר, — יליד בסרביה. רבים מנכבדי העדה נתנו את ידם לתנועה הציונית, ובעיקר לאגודת המזרחי. חברים רבים במועצת הקהלה הכריזו על עצמם בגלוי שהם ציונים מזרחיים. כשנתקבל, בשנת תרפ״א, הרב אברהם יוסף גרינוולד לרב העיר נשתנה במדת מה המצב. כמה מנכבדי העיר נסוגו מהכרזותיהם שהם שייכים לתנועת המזרחי, הם לא התכחשו להשקפתם הציונית, אבל נעשו פסיביים ולא שתפו פעולה עם התנועה הציונית מעתה הם חברי ״מזרחי צפונית״. היינו נסתרים. אמרו שרב העיר קרא לכולם ודרש מהם להתפטר מלכהן חברים במועצת הנהלת הקהילה או להתכחש לחברותם. אף על פי כן התפתחה התנועה והתרחבה.

הפעולה הציונית בעיר היתה מעשית. ביחוד נתנו דחיפה עצומה לפעולה מעשית זו הקצינים והחיילים, ששבו מהשבי ברוסיה. ברוסיה חרשה תנועת חובבי ציון חריש עמוק בין יהודי רוסיה, והשפיעה גם עליהם. פרסומה של הצהרת בלפור אף הגבירה את ההכרה הלאומית של היהודים.

בשנת תרפ״ב (1922) נוסדה בעיר תנועת ״השומר קדימה״. תנועה זו היתה תנועת צופים שמיסדה, המהנדס פופר, היה ציוני נלהב והוא, כראש התנועה, נתן לה צביון ציוני מובהק. השלטון הארצי־הצ׳כי שהיה מעונין ביותר להוציא את הנוער היהודי מהמסגרות של תנועות הנוער ההונגריות, תמך בארגון. המהנדס פציק, שניהל את מחלקת הנוער — הוא נשלח במיוחד מפראג — עמד לימין תנועת הצופים הן במובן המוסרי והן במובן החמרי.

השלטון המרכזי ידע כי אוירה ציונית אפשר ליצור אך ורק ע״י תנועות הנוער הלאומי היהודי — וממילא ע״י כך יחלישו

גם את זיקתם של המבוגרים להונגריה. תנועות הנוער הארציות החלו להקים וליסד סניפים בכל החבל. נוסדו תנועת ״המכבי״ — שלאחר מכן הסתפחה לתנועת הציונים הכללים בשם ״הנוער הציוני״, תנועת ״צעירי מזרחי״ שהסתנפה לתנועת ״המזרחי״ הארצית. תנועת ״החלוץ״ וכן ״החלוץ הצעיר״ ותנועת ״בית״ר״.

התנועות הללו החלו לפתח פעולה ציונית מעשית. החלו לאסוף תרומות לקק״ל. ערכו מסיבות ואירועים ציונים. יסדו שעורי ערב ללמוד עברית. הוקם ״קן בית״ר״ בעיר, סניף של ״הנוער הציוני״, ״השומר הצעיר״, ״צעירי מזרחי״, ״החלוץ״, סניף ״המכבי״ שמר על שמו ויחודו הוא נהפך לקבוצה של יהודים ספורטאים — ביחוד היא פתחה את ענף ההתעמלות אבל שמרה על צביונה הציוני הלאומי.

בשנת תרפ״ג (1923) התקימה הועידה הציונית הראשונה באז׳הורוד — אונגוואר. בועידה זו הוחלט על פעולה מעשית — להקים ישוב בארץ מיהודי רוסיה־הקרפטית. הועברה מגבית לשם כך ונוסד ״כפר יונה״ שהעולים הראשונים אליו היו עולים מרוסיה־הקרפטית. בועידה זו חולקה העבודה הציונית בין הערים אוז׳הורוד ומונקאטש. באוז׳הורוד — שהיא עיר הבירה של החבל — תהיה המחלקה המדינית וכן מחלקת הארגון ובמונקאטש, מקום מושבו של הג׳וינט — שפתח בימים ההם פעולת עזרה רבת היקף ליהודי החבל — תוקם המחלקה הסוציאלית וכן מחלקת התרבות. בועידה ציונית זו שהיתה הראשונה בעיר וכן בחבל זה השתתפו 70 ציר מעשרות סניפים ציוניים. כך קבלה התנועה הציונית תנופה לפעולותיה ויצאה למרחב. מנהיגים ציוניים החלו לבקר בעיר, בשנת תרפ״ה (1925) ביקר בעיר המנהיג הציוני זאב ז׳בוטינסקי יחד עם הקולונל ודיגווד האנגלי, ובמגרש הגדול של כדורגל חנכו בחגיגיות את דגל המכבי בעיר. הפעולה הציונית הזו, שהיתה אחת ההפגנות הגדולות של התנועה הציונית, עשתה רושם עז בעיר וגם על התושבים הנוצרים. הוקם ועד מרכזי שבו השתתפו חברים מכל התנועות הציוניות והיא תיאמה את הפעילות הציוניות בעיר. בשנת תרפ״ד (1924) הוקם בית ספר העברי העממי, הודות לפעולתם של כמה ציונים מסורים כגון, מר סרני, רייניטץ, רוטמן, וולף, ברקו, פישגרונד ומר מיללר. בית הכנסת של הקהילה הניאולוגית, הועמד לרשות בית ספר העברי העממי. החסידים והמתנגדים לציונות נלחמו בבית ספר זה מלחמת

חרמה — וניסו לסכל את קיום בית הספר העברי. בראשונה הם החלו באיומים על ההורים שמסרו ילדיהם לבית הספר העברי; הם שלחו את זקני העיר אל ההורים ששלחו ילדיהם לבית הספר ובקשום לחדול מלשלוח ילדיהם לבית ספר עברי זה, שהוחרם על ידי רבנים ואדמו״רים באיסורים חמורים. קרה שהורים איימו על בניהם ובנותיהם המבוגרים שינתקו אתם כל קשר משפחתי אם ישלחו את ילדיהם לבית ספר זה. אולם בית הספר המשיך להתפתח. רב העיר לא הוציא איסור מפורש על בית הספר, אולם יעץ להתרחק מבית ספר זה שגדולי ישראל מתנגדים להם. בית הספר עמד על רמה גבוהה מתאימה. עבדו בבית הספר כוחות הוראה מעולים. בראש בית הספר עמדו המורים גריידינגר, פדגוג מעולה, מחבר ספרי לימוד עבריים ומר שמעון חיים מיללר נצר למשפחת רבנים, תלמיד חכם, מורה מצוין מסור לתלמידים. (רבים ממאמריו נתפרסו ב״אפריון״ שיצא באמריקה). במשך הזמן, כאשר החסידים והמתנגדים נוכחו לדעת, כי השד אינו נורא כל־כך, כי בית הספר נותן חינוך דתי־לאומי, השלימו עם עובדת קיומו של בית הספר העברי בעיר. הצרך בהמשכת החינוך בלשון העברית הביא בסופו של דבר ליסוד הגמנסיה העברית ״יבנה״ בעיר. גמנסיה זו חנכה תלמידיה ברוח לאומי־דתי. על יסודה של גמנסיה זו — כבר דברנו באחד הפרקים לעיל. בכל אופן מורה בית הספר העברי והגמנסיה העברית ״יבנה״ לא העז לחלל את השבת וחגי ומועדי ישראל בפרהסיא — לא כן קרה בבית הספר העברי והגמנסיה העברית ״תרבות״ במוקאטש. בכל אופן בגרמנסיה ובבית הספר העממי העברי בקרו כשש מאות תלמיד. בית ספר זה והגמנסיה נתמכו על ידי הקהילה בהקצבה הגונה. במועצת הקהילה וגם בהנהלה ישבו, כאמור, ציונים נאמנים לשפה העברית ותרבותה ואלה השיגו את התמורה. יצוין כי כל תנועת הנוער הציוניות לא זכו מצד הקהילה לתמיכה חמרית כלשהי.

בשנת 1925 החל להופיע בשפה ההונגרית שבועון ציוני בשם ״זידו נפלא״ (ZSIDO NEPLAP) שעורכו הראשי היה הציוני הידוע בלה סרוני — סופר ציוני ידוע. הוא כתב כמה מחזות ברוח הציוניות והשחקנים הציונים החובבים היו מציגים מחזות אלה. מר סרוני היה לוחם ציוני נאמן ורב פעלים. ברבות הימים הצטרף לתנועה הרביזיוניסטית ־ בית״ר בעיר. השבועון בעריכתו קבל צביון רביזיוניסטי — אם

כי פורסמו בו ההודעות והפעולות הציוניות הכלליות לכל זרמיהם וגווניהם ללא יוצא מהכלל. סופר קבוע היה בשבועון ד״ר משה בולגר, משורר עברי ידוע, ציוני ותיק. במאמריו ושיריו תרם רבות לרמת השבועון הציוני הזה, ד״ר בולגר פרסם שיריו ומאמריו בשם בראון.

במשך השנים התחדדו היחסים בין תנועת החלוץ לבין תנועת המכבים ותנועת בית״ר. סניף צעירי והחלוץ המזרחי היה בתווך. הוא השתדל להיות מאוזן בריב זה ולקיים יחסים טובים עם כל אחד מסניפי התנועות. ועד העיר הציוני התמוטט, כי אי־אפשר היה להושיב לשולחן אחד את תנועת הנוער בית״ר עם תנועת החלוץ, וביחוד לאחר רצח ד״ר ארלוזורוב בשנת תרצ״ג (1933). הסניף החזק בעיר היה של תנועת הנוער ״בית״ר. הציונים הותיקים — שהיו חברים במועצת הקהילה ובהנהלתה עברו לתנועה הרביזיוניסטית והם לקחו תחת חסותם את תנועת הנוער ״בית״ר״ ועמדו לימינם חומרית ומוסרית.

בין המשפחות הראשונות שגויסו לציונות היתה משפחת לוינווירט. בעל החנות היחידי של תשמישי קדושה בעיר. מר דוד שיפר היה ציוני מסור, וכן האחים קניגסברג ומר הרמן צבי ברקו.

פעולה ענפה פתח סניף בני־עקיבא בעיר. בני־עקיבא היו לתנועת הנוער החינוכית החזקה בעיר. התקיימו שעורי ערב ללימוד עברית ורבים מתושבי העיר בקרו בשעורי ערב אלה. לאט לאט נעשתה העברית ללשון האגודות הציוניות. חברי בני־עקיבא היו אוספים ברחובות העיר תרומות לקרן קיימת לישראל. הסניף של צעירי והחלוץ המזרחי הקים פלוגת הכשרה של חלוצים בעיר. בפלוגה זו היו בערך כ־50 חבר. החברים מצאו תעסוקה — רבים מהם — בבית החרשת למרגרינה שהוקם בעיר. אחדים הסתדרו בכל מיני עבודות אחרות בעיר. הפלוגה התקיימה בערך שנה ולאחר מכן עברו מחצית החברים לסלובקיה לעבודה חקלאית והחלק השני עבר לפלוגה לסבלוש. רובם ככולם עלו לאחר מכן לארץ־ישראל.

מנהיגים ציונים מכל הזרמים היו מבקרים בעיר. כל נואם ציוני שביקר בעיר הביא ברכה לציונות. הפקידות הגבוהה של השלטון הארצי היה מרוכזת בעיר. כמה מהם — ביחוד אלה שעסקו בענינים יהודיים, באו לשמוע נאומים אלה, ואלה, בלי שום ספק, השפיעו על הפקידות שהתיחסה ביחס אוהד לתנועות הציוניות בעיר. הם

עודדו את התנועות הציוניות שבעת המפקד הארצי שבא לקבוע את זכויות המעוטים — יכריזו על לאומיותם כעל לאום יהודי וע״י כך יוקטן היחס המספרי של המעוט ההונגרי כי אם מעוט לאומי לא הגיע ל־20% ממספר התושבים הוא הפסיד את זכויותיו כמעוט לאומי והיהודים כן השיגו את ה־23.3% ומשום כך זכו לכמה זכויות בקשר לשימוש בלשון העברי בעיר. כבר ספרנו על כך. אם מונקאטש היתה מבצר הציונית הרשמית, הרי אונגוואר היתה מבצר הציונית הרבזיוניסטית. את זאת יש לזקוף לתעמולתו המצוינת של העתון היהודי הציוני, שנהפך לשופרה של התנועה הציונית הרביזיוניסטית. כמשקל נגדי החל להופיע במונקאטש, בשפה ההונגרית, שבועון ציוני, ״המלה החדשה״ (UJ SZO), בעריכתו של העסקן הציוני של הליגה למען ארץ ישראל העובדת מר שלום רוזנברג — שישב בתל־יוסף לאחר עליתו ארצה. במונקאטש גם הופיע השבועון הציוני בלשון האידית ״די יידישע שטימע״ (״הקול היהודי״) שעורכי היה מר משה גולדשטין — אחד ממנהיגי תנועת המזרחי בצ׳כוסלובקיה ולאחר שנבחר כנשיא תנועת המזרחי ותורה ועבודה בצ׳כוסלובקיה עברה העריכה לעתונאי הידוע לייביש קאנער — שהיה יליד טורקא בגליציה, אבל פעל ועבד בעיר מונקאטש.

עם יסוד הליגה למען ארץ ישראל העובדת, שופר במדת מה מצבה של מפלגת הציונים הכללים — שעבדה בשיתוף פעולה עם הליגה. כיו״ר נבחר העו״ד ד״ר לאפולד ברסלואר — עסקן ציוני ידוע. הוא נתן תנופה רבה לעבודה הציונית בתוך האינטלגנציה היהודית בעיר. הד״ר ברסלואר נבחר גם לועד הפועל של המפלגה היהודית הארצית. לאחר עליתו ארצה כהן גם כסגן ראש עיר בחולון מטעם תנועת המפד״ל.

באונגוואר ישב גם הגוברנאטור של רוסיה־הקרפטית, לידו נתמנה הגוברינאלני — ראדא (מועצת הגוברניה) בת 16 איש. מאלה היו נבחרים 12 חבר ו־4 חברים היו מתמנים ע״י השלטון המרכזי הארצי.

מטעם המפלגה היהודית בחבל ארץ זה התמנה כחבר המועצה — משרה חשובה — מר משה גולדשטין, נשיא הסתדרות המזרחי ותורה ועבודה בצ׳כוסלובקיה ותושב מונקאטש. (אחר עליתו ארצה היה חבר הועד הפועל של הפועל המזרחי וזמן מסוים גם מרכז המזכירות המצומצמת). לאחר שהוא התפטר ממשרתו זו בא במקומו

הד״ר ל. פלקוביץ, עו״ד, ציוני מסור ורב פעלים. מאמצים של שנים רבות השקיעו הציונים בעירם למען דמוקרטיזציה של הקהילות היהודיות, שהיו מאפשרות גם לציונים להבחר למועצות ולהנהלות הקהילות. בשנים האחרונות נשאו מאמצים אלה פרי — בכמה קהילות הושגה המטרה ונבחרו ציונים למועצת ולהנהלות הקהילות. יש לציין שבחנוכת הגמנסיה העברית ״יבנה״ בעיר השתתף הגוברנאטור של רוסיה־הקארפטית מר קונסטנטין הראבאר אישית ונשא נאום ברכה נלהב.

מנהיגי הציונות בעיר עוה״ד ד״ר מ. יוסקוביץ, ד״ר ל. פלקוביץ וד״ר ש. קלמן, ברקו צבי, רייניטץ, אחים קניגסברג, שהיו ציונים מאורגנים, עמדו בראש הפעולה המדינית של התנועה הציונית. הם הופיעו במשרדי השלטון המרכזי — ״זמסקי־אוראד״ בכל ענין וענין יהודי שהיה צורך בהשתדלות אצל הממשלה. תמיד היה צורך בהשתדלות: ממונה על המחוז, או אחד מפקידיו, הפלה לרעה יהודי באיזו שהיא פעולה; אחד מפקידי השלטון בחבל גילה כלפי יהודי המקום שנאת ישראל — והיה צורך להעמיד את הפקיד ההוא על מקומו או לרסנו; — בקשות בכל מיני ענינים נתקעו במשרד זה או אחר והיה צורך להזיז את הענינים; כאשר החלו לארגן את רשת בתי הספר העבריים והיה צורך ברשיונות הדרושים לכך. בעניני הקהילות היהודיות שדחקו את רגלי הציונים מניהול הקהילות היהודיות; בהסדרת האזרחות של יהודי זה או אחר שסדורו היה קשה לפעמים כקריעת ים־סוף כי רוב יהודי המקום הגרו מגליציה לחבל והזניחו את סידור הניירות הדרושים לשם רכישת האזרחות. השלטון הצ׳כוסלובקי, אם כי היה שלטון נאור ודמוקרטי הרי שהאדמיניסטרציה היתה מסורבלת והבירוקרטיה חגגה בה.

פרק ט׳

גורל יהודי אונגוואר אחרי חילופי השלטון ותקופת השואה

ההונגרים האנטישמיים מאז ומתמיד, זכו עתה לעדנה מחודשת. התעמולה הנאצית השטנית נקלטה היטב, מה עוד שנוספה לכך ״פטריוטיות״ הונגרית. הרי הגרמנים הם שהחזירו את השטחים להונגריה — שנלקחו ממנה במלחמת העולם הראשונה. לפיכך הם ששו להטיל את ה״חוקים היהודים״ שהגבילו את זכויות היהודים במדינת הונגריה גם על החבלים שסופחו אליה מחדש. אמנם עם חילופי השלטון, אותם הפקידים היהודים שסירבו בשעת הסיפוח לצ׳כוסלובקיה להישבע שבועת אמונים לצ׳כיה באו עתה על שכרם כי הממשלה ההונגרית הושיבה אותם על כנם כבראשונה, אולם היא עשתה זאת רק למראית עין. לאחר כמה ימים הועברו פקידים אלה לגמלאות וגורלם המר היה כגורל שאר יהודי העיר.

יהודי אונגוואר שהיו רגילים לחיות במשטר דמוקרטי, בחיים חפשיים במלוא מובן המושג, נכנסו פתאום למעגל חיים של שיעבוד נפשי וכלכלי שדכאום עד עפר.

הדיכוי נעשה צעד אחר צעד. ההונגרים שללו את רשיונות המסחר והרשיונות של בעלי המקצוע היהודיים לכל גווניהם. סחר העיר שהיה עד כה בידי היהודים הוצא מידם והועבר לידיים נוצריים. רשיונות בעלי המקצועות החפשיים היהודים: רופאים, עורכי־דין, מהנדסים, אדריכלים, מורים, בוטלו. הוחרמו כל הספרים של סופרים יהודים. הסופרים היו נאלצים בעצמם להביא את הספרים למקום איסוף. בוטלה חברותם של הסופרים, המשוררים, האמנים למיניהם באגודות המקצועיות שלהם והוצאו מן האגודות השונות. הרופאים היהודים שמילאו את תפקידיהם ושירתו את האוכלוסיה ללא הבדל דת וגזע בבית חולים העירוני והממשלתי פוטרו מיידית והפכו כמו יתר היהודים בעיר — למחוסרי כל. ההונגרים השיגו בחוקים אכזריים

— דרקונים אלה את כריתת מטה לחמם של יהודי העיר. יהודי העיר נהפכו לעניים מרודים מחוסרי כל. חשבונות הקהילה היהודית בבנקים הוקפאו, כך שגם אפשרויותיה של הקהילה לעזרת יהודי העיר היו מוגבלות ביותר. בעלי היכולת ארגנו עזרה הדדית והקימו בתי תמחוי נוספים בעיר. רבים מבעלי היכולת בעבר הפכו, לצערם, למקבלים. רב היה מספר המבקרים בבתי תמחוי אלה. בית העלמין היהודי חולל כמה פעמים, והמצבות נלקחו לתיקון כבישים. בתי הכנסת בעיר הותקפו ע״י נוער נוצרי חוליגני מפעם בפעם. התפילה בבית הכנסת הגדול התקיימה לרוב בשמירה מעולה של הנוער היהודי, בעיקר של הנוער היהודי הציוני שאורגן להגנה עצמית. מצב היהודים בעיר הורע כאשר הנוער גויס לעבודת כפיה ונשארו רק היהודים בגיל העמידה והקשישים. הדבר הכביד מאד על יהודי העיר כי הם נשארו ללא מגן כלשהו. הפקידים העירוניים הותיקים, וכן קציני המשטרה הותיקים שחזרו עם כיבוש העיר ע״י ההונגרים, פוטרו או הוצאו לגמלאות. במקומם הובאו פקידים וקציני משטרה צעירים מהונגריה הפנימית שלא הכירו את האוכלוסיה היהודית והיו חדורים שנאת ישראל בנוסח הגרמנים ההיטלראיים, כך שגם ותיקי התושבים היו חסרי השפעה על השלטון החדש ולא יכלו לעזור ליהודי העיר שאתם חיו בהרמוניה שלימה דורות על דורות.

קרוב ל־20,000 יהודים מרוסיה־הקרפטית וביניהם אלפים מאונגוואר, שלא היו אזרחי הונגריה, גורשו בשנת 1941 לפולניה ולקמיניץ — פודולסק ושם הוצאו להורג בדרכים שונות. רק מעט מאד הצליחו להמלט מגיהנום זה. לא עזרה ליהודים אלה העובדה שהם גרו בעיר דורות על דורות והיו תושבים מכובדים. כל ההשתדלויות לא הועילו. — השלטונות המקומיים טענו כי הפקודה באה מעיר הבירה ואין בידם לשנות או להקל. משפחות שלימות הופרדו בכח. באכזריות ובחימה שפוכה הוצאו צוי הגירוש לפועל. גם אלה שהצליחו לקבל נתינות בימי הרפובליקה הצ׳כוסלובקית היו בין המגורשים.

הנוער שנשלח לעבודות כפיה, יצא בבגדים קיציים אזרחיים ובבגדים אלה נשאר לעבודות הקשות ביותר בחורף הנורא של הרי הקרפטים ובתוך רוסיה־הסובייטית. הממונים עליהם השתמשו בכל מיני תחבולות להכביד עליהם את עבודת הכפיה ועינום בעבודה קשה זו עד מות. רק מעטים נותרו בחיים.

חלק של הנוער היהודי מאונגוואר נשלח לחזית וורונז׳ ובהנגף הצבא ההונגרי בחזית זו נפלו שם יותר משלשים אלף צעירים יהודים מהונגריה וביניהם הנוער היהודי מאונגוואר.

החיים באונגוואר נהפכו לגיהנום ממש. עם כניסת ארה״ב למלחמה, הותרה לגמרי הרצועה. היהודים הופקרו לחיות טרף בדמות בני אדם. יהודי לא העיז לצאת מפתח ביתו. בחוץ שיכלה חרב ובפנים אימה ופחד.

הצר הצורר הרים את ידו גם על הנערות היהודיות בעיר. אף אלה נשלחו לעבודה בבתי־חרושת לתחמושת ולעבודות גסות אחרות. אין לתאר את התלאות והצרות הרבות והקשות שעברו על בנות ישראל היקרות הללו במלחמת אימים זו. בכל התלאות האלה, כוס היסורים של עמנו האומלל לא נתמלאה וכאשר ניגפו הגרמנים מידי הרוסים ונסוגו עד להונגריה, נחתם גזר דינם של יהודי הונגריה ויהודי אונגוואר בתוכם.

כאשר מושל הונגריה הודיע שהונגריה עומדת להפסיק את המלחמה ומבקשת שלום, כבשו הגרמנים, ב־19 למרץ 1944, את הונגריה. היה הסכם בין שלטונות הונגריה לבין השלטון הגרמני הכובש, כי פתרון היהודים יהיה בידי הגרמנים בתמיכת האדמיניסטרציה ההונגרית, ובעזרת המשטרה ההונגרית.

הגרמנים החישו את תכניותיהם השטניות לגבי ״פתרון בעית היהודים״, מאחר שהצבא הרוסי עמד כבר בשערי הקרפטים — הגבול ההונגרי ואין מי שיעצור בעדו. הגרמנים, מפאת כוחם הצבאי המותש ידעו שבלי עזרת ההונגרים הם לא יוכלו להגשים תכניותיהם לפתרון בעית היהודים. הם היו זקוקים לשתוף פעולה הדוק מצד המינסטריון לעניני פנים, שהיה ממונה על כל מושלי המחוזות, ראשי ערים, המשטרה והזנדמריה. ואכן ההונגרים שתפו פעולה והוציאו לפועל את כל התכניות הגרמניות מכל אל הפועל.

הוחלט לרכז את היהודים בגיטאות. הגיטו באונגוואר הוקם ביום א׳ של פסח תש״ד (16.4.1944). היהודים ממחוז אונגוואר, ממחוז נאדי־קפוש, כולל הישובים: אלשו פוסטאי, טשיצער, דרוץ, נאדי־ברזנה, פורוסטו, סרדניה, טוריאפורוסקי ואונגדארוץ רוכזו בבית החרושת ללבנים של מר מושקוביץ וכן במחסן העצים של מר גליק ללא כל קורת גג מעל לראשם. במקום הראשון רוכזו כ־18,000 אנשים

ובמקום השני כ־7000 יהודים. ריכוז היהודים בגיטאות אלה הוצא לפועל באכזריות נוראה בעזרת פקידי העיריה, מפקד המשטרה בעיר, קציניו ושוטריו וכן בעזרת הז׳נדמריה. מבין האוכלוסיה הנוצרית בעיר היו כאלה ששמחו לאידם של היהודים, היו כאלה שהפנו את מבטיהם כדי שלא להיתקל במבטם של היהודים. הטובים שביניהם הסתגרו בדירותיהם. ההונגרים לא הביעו כל מחאה. — הם עזרו ברצון לרכז את היהודים בגיטאות. הם לא פסחו על זקנים תשושים וחולים. חולים הועברו על מיטותיהם לגיטו והניחום ללא כל טיפול רפואי אלמנטרי ביותר, רבים מהם מתו בתוך הגיטו והתגלגלו שם ללא קבורה. היהודים היו צריכים לדאוג לעצמם לכלכלתם.

בגיטו אונגוואר הצליחו היהודים ליצור קשר עם הארגונים היהודים בבודהפסט שעדיין פעלו. אחד מהגיטו, הצליח להימלט ולהגיע לעיר בודהפסט ב־25 באפריל 1944 ושם העיד על המצב בפני ד״ר זולטן קוהן, אחד ממועצת היהודים בעיר.

כן הצליחו לקיים קשר ישיר עם ארגון יהודי בשויצריה ומסרו לו דו״ח מדויק על הנעשה בגטו אונגוואר. על יסוד אינפורמציה זו קבלו כמה יהודים באונגוואר דואר משויצריה, כאשר המען היה במפורש: ״גיטו אונגוואר״. אחד ממקיימי הקשר היה עורך דין יהודי, ד״ר אקרמן מאונגוואר. הוא נתפס ע״י המשטרה החשאית הגרמנית. מתוך המסמכים שהוחרמו אצלו, נודע לגרמנים כי סגן הנוטריון העירוני הד״ר סנדרודי — אשר נתמנה ע״י ראש העיר לנהל את עניני האספקה בגיטו וכן לדאוג לעניינים הסניטריים, וכן קצין המשטרה טורוק נטו חסד ליהודים והתנהגו במדת הרחמים כלפיהם. הם הוחלפו מיד על ידי הממונה הארצי על הגטאות, סגן אלוף פרנצי, ימח שמו. הוא מינה את סגן אלוף פאלפי שאנדור, לאחראי על הגיטו והוא אשר שלט בו ביד ברזל. מהגיטו נשלחו היהודים, בחודש אייר תש״ד, בשלושה טרנספורטים, לכיוון בלתי ידוע — לפי ההודעה הרשמית לתאי הגזים באושוויץ שעבדו בימים ההם במלוא הקיטור. רובם ככולם מתו מות קדושים, ה׳ ינקום דמם — דם עבדיו ובניו.

כך נחתם גזר דינם של יהודי אונגוואר, אשר קיוו לעבור את ימי השואה בשלווה יחסית.

על יהודי אונגוואר היקרים עלה הכורת ושתו את כוס התרעלה עד תומה. בסוף הספר נביא פרטיכל ודו״ח של המשטרה והז׳נדרמריה

ההונגרית המוסרים לממונים עליהם באופן כרונולוגי דו״ח על השמדת יהודי העיר. הדו״ח מוכיח, בצורה ברורה ביותר, כי השמדת יהודי העיר נעשתה ע״י ההונגרים עצמם. לולי עזרת השלטונות ההונגריים לא יכלו הגרמנים להוציא לפועל את תכניתם השטנית להשמדת העם היהודי, העם היהודי אסור שישכח כי שלטונות הונגריה הם הם אשר עזרו להשמדת אחיהם ובניהם. קהילת אונגוואר, אשר הרב הפרופ׳ חיים ברודי, רבה הראשי של פראג וחוקר השורה העברית הגדירה: ״עיר מלאה חכמים וסופרים מיום הווסדה ועד היום״ — אשר כל התהפוכות שעברו על העם היהודי, לא השפיעו עליה. לא הוסרה ממנה העטרה וכתר השם הטוב מעל ראשה — איננה עוד. הוסרה העטרה ממנה!

מעט מאד חזרו מן הגיהנום הנאצי־הגרמני. אלה שחזרו נאלצו גם כן לעזוב את העיר מפאת שנאת האוכלוסיה הנוצרית. האוכלוסיה הנוצרית שהתישבה בבתים היהודיים פחדה שאלה שחזרו יבקשו את רכושם או את רכוש הוריהם בחזרה — ולכן הפתרון הטוב ביותר בעיניהם היה להפטר מהם ולגרשם מהעיר.

הנוצרים קבלו את החוזרים בשנאה גלויה ובבוז באמרם להם: איך הצלחתם לזחול מתוך ארובות העשן? — מי צריך אתכם.

ניצולי המחנות, תושבי העיר, שנוכחו לראות את החורבן הגדול עזבו את העיר כלעומת שבאו.

כאשר איפשרו השלטונות הרוסיים לבקר בעיר, העזו כמה מילידי העיר לבקר במקום ואז נוכחו לראות כי אין זכר בעיר ליהדות. לאחר החורבן נשארו בעיר בערך כ־50 משפחות, מהם כ־30 משפחות מעורבות. כיום בעיר שמספר תושביה הוא בערך 100,000 איש — גם משפחות יהודיות שבאו מרוסיה־הסוביטית, אולם אין כמעט כל קשר בין יהודים אלה לבין היהודים ילידי העיר.

מכל בתי הכנסת שהיו בעיר נשאר לפליטה בית כנסת אחד — בית הכנסת של הרב מגעוויץ. בקושי הם יכולים לאסוף בשבתות בבוקר מנין. לא תמיד הם מצליחים. אי־אפשר לדעת לאן נעלמו ספרי התורה וכל ספרי הקודש שהיו בקלויז ובחברה ש״ס.

ברם, אם באונגוואר העיר, אין כמעט זכר לקהלה הגדולה שהיתה פאר היהדות החרדית בהונגריה ולאחר מכן במדינת צ׳כוסלובקיה, הרי בארץ ישראל, במדינתנו המחודשת, קם אחד מתלמידיו המובהקים

של רבה האחרון של העיר הגאון האדיר יוסף אלימלך כהנא הי״ד, הרב הגאון ר׳ מנשה קליין שליט״א, אשר שם לו למטרה להקים במדת האפשר את הריסת קהלת אונגוואר מחדש ולהנציח את קהלתה בעיר ירושלים — עיר הנצח. בירתה הנצחית של עם ישראל.

הרב הגאון ר׳ מנשה קליין, בעזרת קומץ אנשים הקים בירושלים את קרית אונגוואר. וכיום עומדת על תילה קרית אונגוואר על בתיה ומוסדותיה והיא גדלה ומתפתחת הודות ליזמתו של הרב מנשה קליין. בבית הכנסת הגדול העומד לקום תישמע תפלת יהודים שנדמה באונגוואר העיר. גם ישיבת אונגוואר שראשותה בשנת תק״ס קמה לתחיה ושוב ישמע בה קול תורה.

רצוי היה להקים בקרית אונגוואר את בית הכנסת בעיר אפילו אם בצורה מוקטנת לפי מתכונתו של בית הכנסת המקורי בעיר אונגוואר.

בכל אופן קהלת אונגוואר המפוארת, שהיתה לשם ולתפארת ביהדות הונגריה ובציכוסלובקיה תזכה להנצחה בעיר הנצח. הודות לתלמידו הנאמן והמסור של רבה האחרון של העיר.

נספחים

אוכלוסית העיר אונגוואר לפי השתייכותם הדתית לאור הסטטיסטיקה הרשמית

ס״ה	בלי דת	שונים	יהודי	אנגלי	רפורמי	פרבוסלבי	יווני קתולי	רומאי קתולי	שנה
8015	—	—	2500	40	437	24	2214	2800	1860
	—	—	31.20	0.50	5.50	0.30	27.60	34.50	%
11017	—	4	3679	91	617	15	2827	3787	1870
	—	—	33.40	0.80	5.60	0.10	25.70	34.40	%
11393	—	—	4140	111	697	14	2716	3715	1880
	—	—	36.30	1.00	6.10	0.10	23.80	33.70	%
11793[1]	—	—	3736	151	838	18	3111	3939	1890
	—	—	31.70	1.25	7.10	0.15	26.40	33.40	%
14723	—	6	4560	199	1201	12	39 47	4798	1900
	—	—	33.10	1.20	6.90	0.10	26.10	32.60	%
16919	—	—	5305	240	1368	44	4473	5481	1910
	—	—	31.40	1.50	8.10	0.20	26.40	32.40	%
20601	347	174	6294	216	1080	141	4993	7356	1920
	1.70	0.70	31.30	1.00	5.20	0.60	24.20	35.60	%
26675	799	541	7357	251	1106	263	7497	8674	1930
	3.00	2.00	27.70	1.00	4.20	1.00	28.30	32.60	%
22624[2]	—	59	8384	226	1346	156	6464	5989	1938 dec. 15
	—	0.20	37.10	1.00	5.90	0.7	28.60	26.50	%
35251	—	78	9576	530	3765	197	10530	10575	1941
	—	0.22	27.16	1.50	10.67	0.56	29.90	29.99	%

1. בלי גדודי הצבא החונים בעיר
2. בלי השטחים שנשארו בידי המדינה הצ׳כוסלובקיה

אוכלוסית העיר אונגוואר לפי הלאום לאור הסטטיסטיקה הרשמית

ס״ה	שונים	יהודי	גרמני			סלובק	רומני	הונגרי	שנה
11393	60	—	870	—	—	1684	275	8504	1880
	0.50	—	7.70	—	—	14.70	2.30	74.80	%
11793[1]	152	—	1654	—	—	1965	450	7575	1890
	1.30	—	14.00	—	—	16.70	3.80	64.20	%
14723	298	—	1071	—	—	1223	500	11631	1900
	1.80	—	7.30	—	—	7.20	2.50	81.20	%
16919	318	—	1151	—	—	1219	641	13590	1910
	1.90	—	6.80	—	—	7.10	4.00	80.20	%
20601[2]	1275	3743	433	—	5064	—	2807	7712	1920
	6.00	18.10	2.10	—	24.40	—	13.60	35.80	%
26675	1371	5897	508	4572	—	3458	6260	4499	1930
	5.14	22.11	1.90	17.50	—	12.60	23.47	16.87	%
22624[3]	913	—	288	—	—	908	2478	18037	1938
									dec. 15
	4.00	—	1.20	—	—	4.00	11.00	79.80	%
35251	568	1833	268	—	—	1113	4072	27397	1941
[4]	1.6	5.2	0.7	—	—	3.2	11.6	77.7	%

1. בלי גדודי הצבא החונים בעיר.
2. העיר סופחה לצ׳כוסלובקיה לכן מספר הלאום ההונגרי הולך ופוחת. מאידך בראשונה היה הלאום היהודי. כי בימי השלטון ההונגרי היהודים באופן אוטומטי היו נחשבים ללאום ההונגרי. ההונגרים הפסידו משום כך את זכויות המעוט ההונגרי בעיר כי לא הגיעו ל־20% של תושבי העיר.
3. העיר הוחזרה למדינת הונגריה לפי בוררות וינה — ממילא הלאום ההונגרי הלך וגדל — והלאום היהודי הלך ופחת.
4. בלי השטחים שנשארו בשלטון הצ׳כוסלובקי.

הרכב האוכלוסיה היהודית בעיר לפי מקצועות:

רופאים 45
עורכי דין 25
בעלי אחוזה 5
נגרים 4
פחחים 9
נהגי מוניות 3
ספרנים 5
סנדלרים 17
קונדיטורים 5
קבלני בנין 1
שרברב 1
בעלי מלאכה למכוחים 5
בתי מרזח 17
חרטי מצבות 2
כורך ספרים 1
מסגר 2
מכניקה עדינה 2
בעלי מלאכה 8
לכובעי נשים
חיט לנשים 12
בעל דפוס 1
שען וחנות לתכשיטים 12
אופה 2
יצרן שמיכות 1
יצרן שמיכות 1
חיטים לגברים 6
צבעים 3
חשמלאי 2
יצרן שמני אוכל 1
סוחר עצים 1

סוחר ברזל 2
שמנים שונים 1
מחצבה 1
בית חרשת לייי״ש 2

סוחרים
חלקי חילוף למכונית
ומוכרי מכוניות 6
עופות ודגים 2
ספורט וצעצועים 3
בנזין ונפט 5
יין, שכר ומים מינרלים 19
מזודות 2
רהיטים 4
מלט, סוד וצבעים 3
נעלים 10
מעדנים 3
אטליזים 16
אפנה 28
סוחר נקניקים 1
פרפומריה 8
מכשירי כתיבה וניר 6
חנויות לטבק 2
חמץ 1
לבנים 1
צלמים 2
צרכי בנין ועץ 19
חנויות מכלת 6
כלי נגינה 2
אבנים, מכונות תפירה ורדיו 14

סידקית 11
קוסמטיקה 1
ספרים וניר 18
ספרי קודש ותשמישי קדושה 1
אופטיקאי 1
סוחרי סוסים 2
סוחרי בהמות 12
סוחרי קמח 9
חנויות לכובעי נשים 3
עורות 3
בגדים משומשים 4
ברזל ישן 1
שונות 140
סוחרי תרנגולות וביצים 10
חנויות דליקטס 9
מוכרי ירקות 27
מוכרי ניר 1
מוכרי בדים 12
טקסטיל 22
בגדים קונפקציה 4
סוחרי בד 4
תריסים 1
בגדים 12
חנות מלח 1
שטיח 1
פרון 2
תבן וקש 1
חנויות חלב ופירות 26
תבואה 17
מנהלי בנקים 10
סוחרי נוצות 1
סוחרי גחלים ועצי הסקה 17
סוחרי זכוכית ופורצלן 16
סוכנים ונאמנויות 21
חנויות ברזל 8
חנויות פרחים 1
סוחר שקים 2

אונגוואר בצילום ובתעודה

מנחת תודה ומזכרת אהבה לכבוד הגאון ר' יהודה אסאד. נתחבר ע"י מהרם א"ש אב"ד אונגוואר, הונגריה. כולל זמר מאת מהר"ם אש. הטקסט הוא סדר הדלקת נר חנוכה. הצייר: שלמה הייאמאן

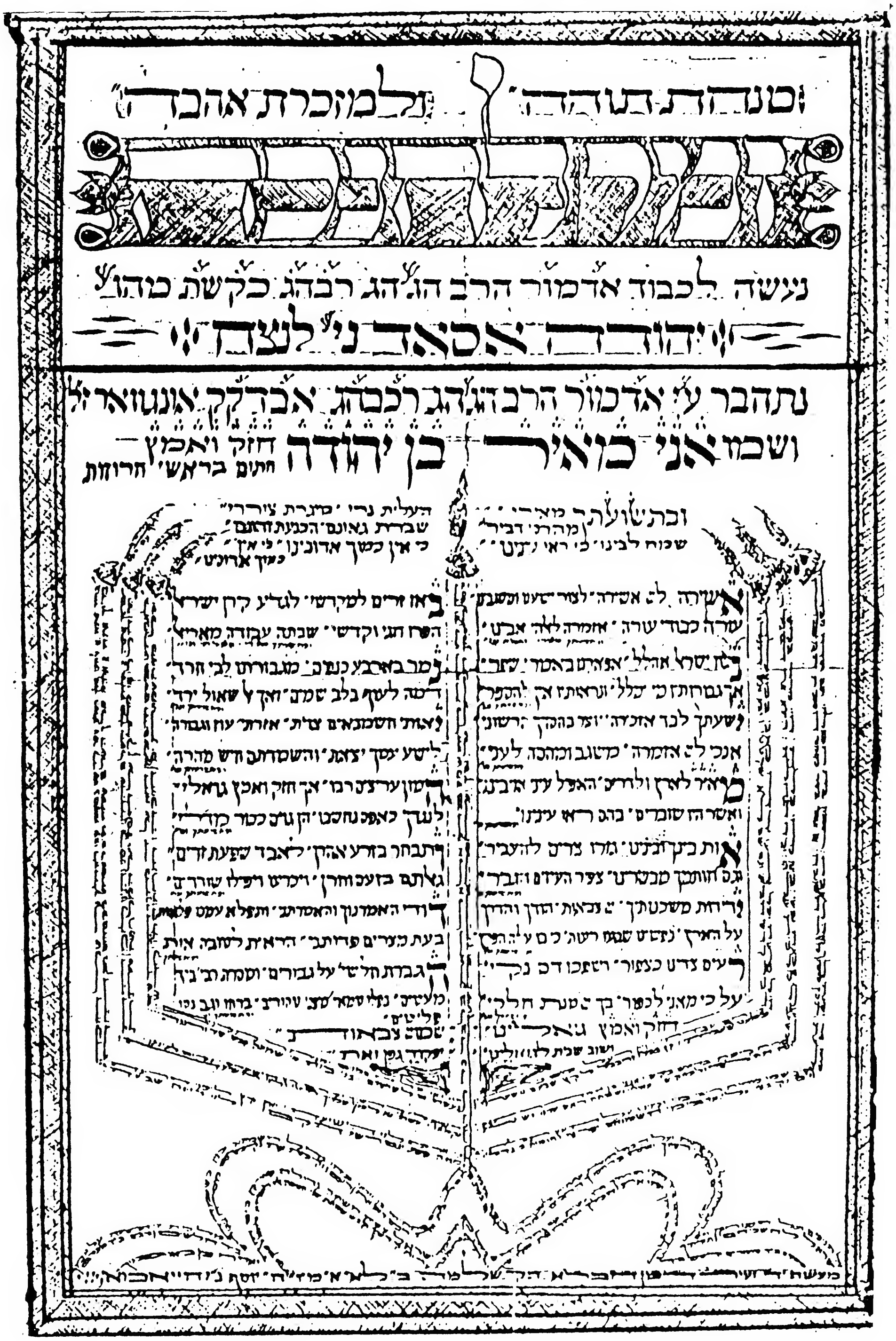

מנחת תודה למזכרת אהבה

נעשה לכבוד אדמו"ר הרב הג"הג רבה"ג כקשת מוהו"ה

יהודה אסאד נ"י לנצח

נתחבר ע"י אדמו"ר הרב הג"הג רכשה"ג אבדק"ק אונגוואר ז"ל

ושמו אני מאיר בן יהודה חזק ואמץ

חתום בראשי חרוזות

רבני אונגוואר לדורותם

רבי מאיר אייזענשטאטער (המהר״ם א״ש)

רבי מנחם אייזנשטאטער
(אין צילום)

רבי חיים צבי מאנהיימר

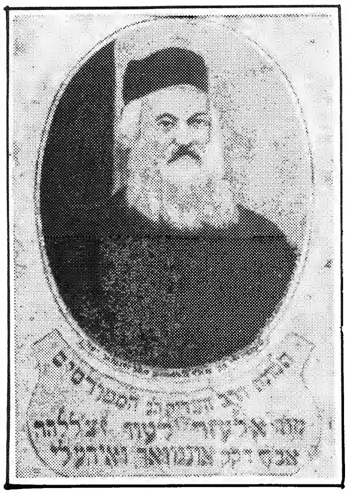

רבי אלעזר לעוו

רבי אברהם יוסף גרינוואלד

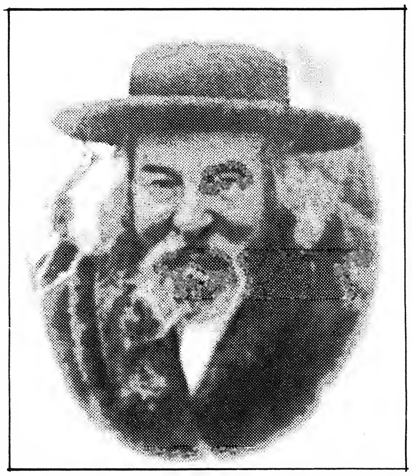

רבי יוסף אלימלך כהנא

רבי יוסף אלימלך כהנא
ולידו רבי צבי הירש רוזנבליט,
ראש חברה ש״ס באונגואר

רבי שלמה גאנצפריעד

מצבות רבני אונגוואר וגדוליה

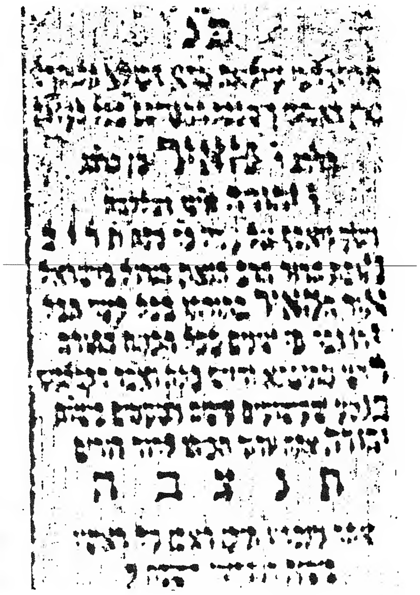

מצבת המהר"ם א"ש

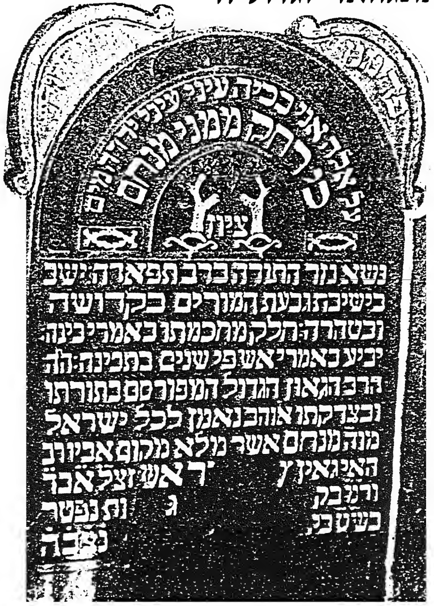
ציון
נשא נור התורה כרב תפארה ישב
כישיבה זגבעת המורים בקדושה
ובטהרה חלק מחכמתו באמרי בינה
יביע באמרי אש פי שנים בתבינה הה
הרב הגאון הגדול המפורסם בתורתו
ובצדקתו אוהב נאמן לכל ישראל
מוה מנחם אשר מלא מקום אביו ורב
ראש זצל אבד
ונפטר
תנצבה

מצבת רבי מנחם א"ש

המצבה המחודשת של המהר"ם א"ש

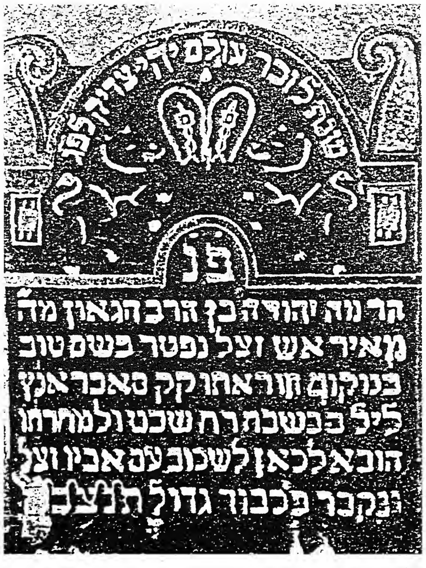
מצבת לזכר עולם יהיה צדיק לפ"נ
הר מו יהודה בן הרב הגאון מה
מאיר אש זצל נפטר בשם טוב
במקום תורה אחו קק סאבראנץ
ליל ב בשבת ר"ח שבט ולמחרתו
הובא לכאן לשכוב עם אביו זצל
ונקבר בכבוד גדול תנצב

מצבת רבי יהודה א"ש,
קבור ליד אביו המהר"ם, באונגוואר.

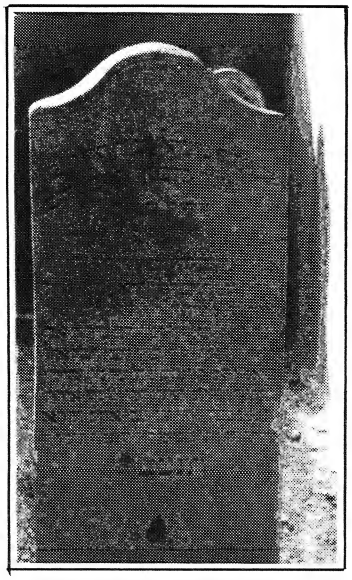

מצבת רבי חיים צבי מאנהיימר

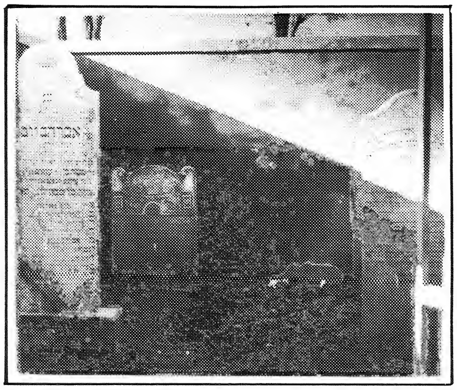

מצבת רבי אברהם יוסף גרינוולד

מצבת רבי שלמה גאנצפריעד

משולם פייש
בן מו"ה ישראל ז"ל

מצבת רבי משולם פייש דוידוביץ,
שו"ב הקהלה

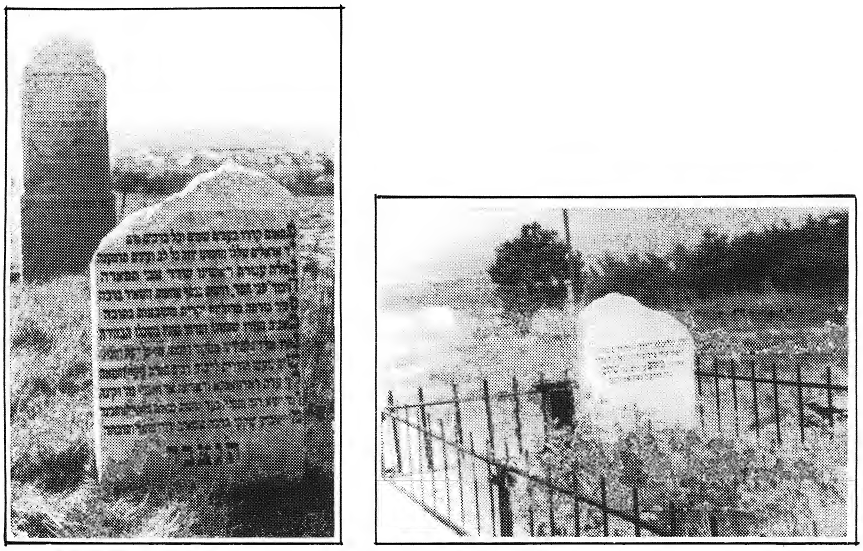

מצבת רבי פנחס אדלר — הרב מראדווינקא, משני צדדיה.

מצבת רבי יוסף שמואל מושקוביץ,
ראש ה״קלויז״ באונגוואר

מצבת אסתר מושקוביץ
(ליד המצבה המחבר ורעיתו)

בית הכנסת הגדול באונגוואר

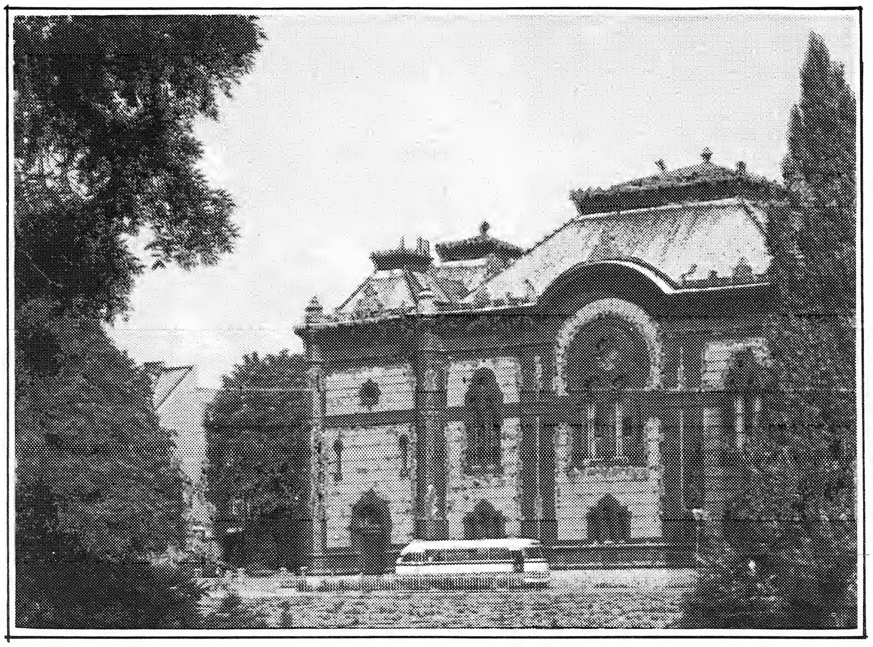

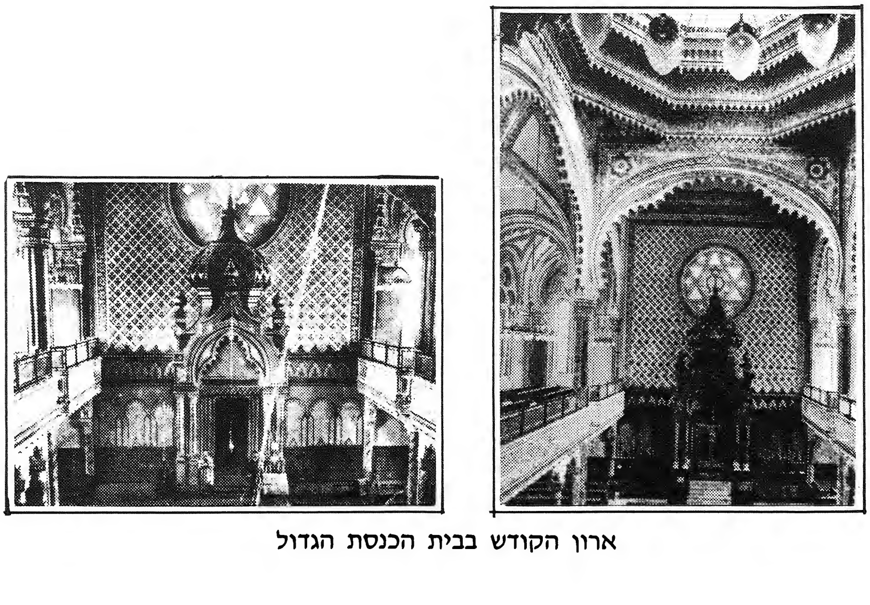

ארון הקודש בבית הכנסת הגדול

דף מפנקס קהילת אונגוואר

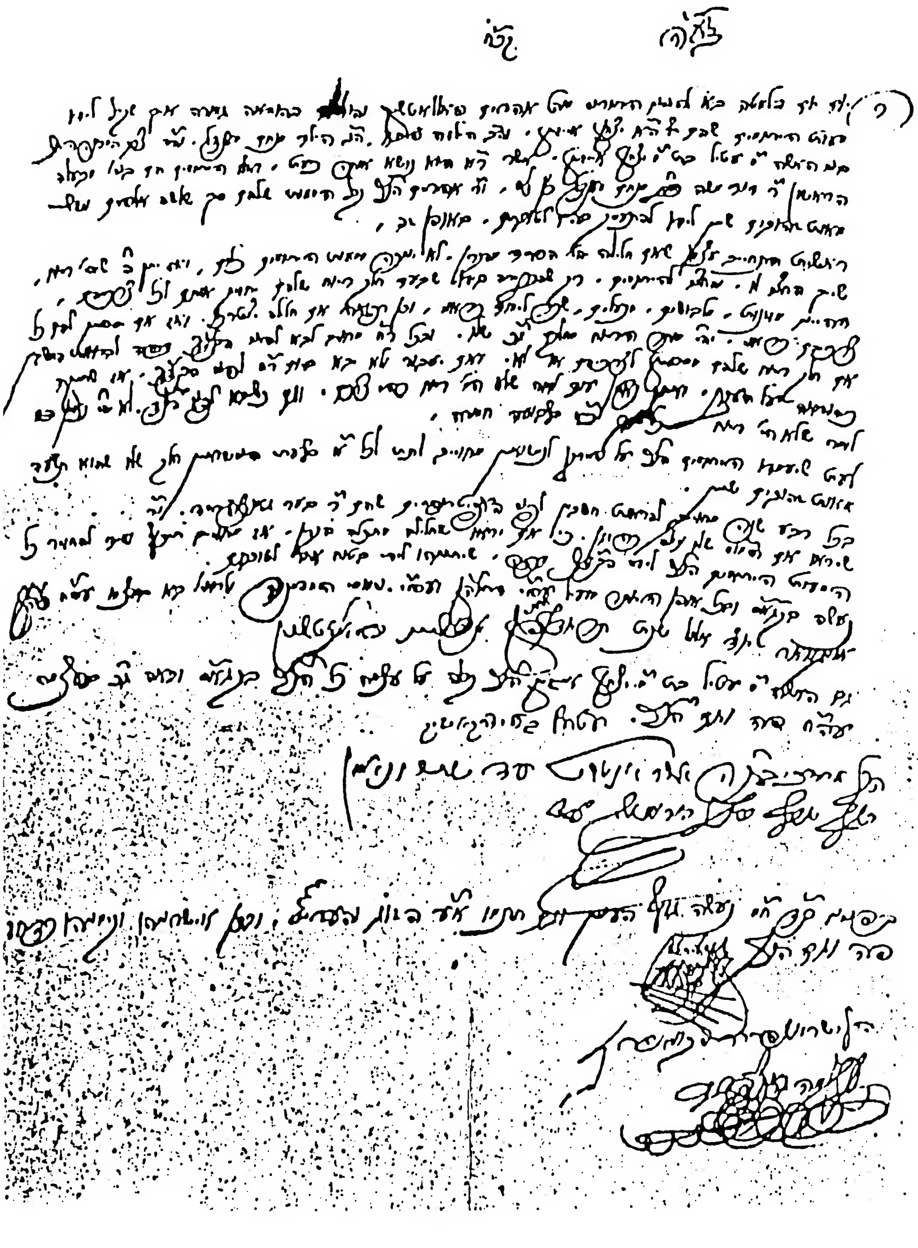

תעודות מקהילת אונגוואר

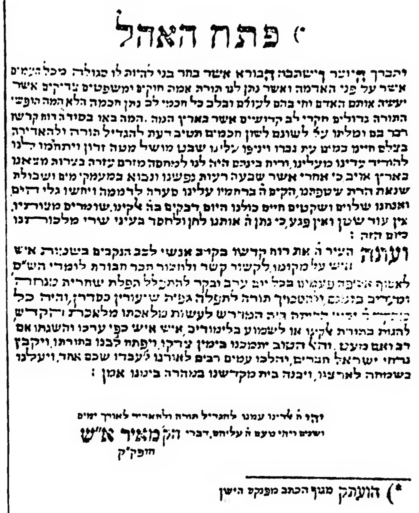

פתח האהל *)

יתברך היוצר וישתבח הבורא אשר בחר בני להיות לו סגולה מכל העמים אשר על פני האדמה ואשר נתן לנו תורה אמת חוקים ומשפטים צדיקים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם לעולם ובלב כל חכמי לב נתן חכמה הלא המה תופשי התורה גדולים חקרי לב קדושים אשר בארץ הנה. המה באו בסוד ה׳ רוח קדשו דבר בם ומלתו על לשונם לשון חכמים תטיב דעת להגדיל תורה ולהאדירה בצלם חיים כמים עת גברו ויניפו עלינו שבט מושל מטה זדון ויתחמו לנו להחריד ידינו מעלינו, ורוח בינתם היה לנו למחסה מזרם עזרה בצרות מצאנו בארץ אויב כי אחרי אשר שבעה רעות נפשנו ונבוא במעמקי מים ושבולת שנאת הדת שטפתנו, הקים ה׳ ברחמיו עלינו סערה לדממה ויחשו גלי הים ואנחנו שלוים ושקטים חיים כולנו היום דבקים בה׳ אלקינו. שומרים מצותיו, אין עוד שטן ואין פגע, כי נתן ה׳ אותנו לחן ולחסד בעיני שרי מלכותינו כיום הזה:

ועתה העיר ה׳ את רוח קדשו בקרב אנשי לבב הנקבים בשמות איש ואיש על מקומו, לקשור קשר ולחבור חבר חבורת לומדי הש"ס לאסוף אסיפה עצמיתו בכל יום ערב ובקר להתפלל תפלת שחרית כנהוג ומעריב בזמנם, [illegible] תורה לתפלה [illegible] שיעורין כסדרן, והיה כל [illegible] בית המדרש לעשות מלאכתו מלאכת הקדש, להגות בתורת אלקינו או לשמוע בלימודים, איש איש כפי ערכו והשגתו אם רב ואם מעט. וה׳ הטוב יתמכנו בימין צדקו, ויפתח לבנו בתורתו, ויקבץ נדחי ישראל חברים, והלכו עמים רבים לאורנו לעבדו שכם אחד, ויעלנו בשמחה לארצנו, ויבנה בית מקדשנו במהרה בימינו אמן:

יהי ה׳ אלקינו עמנו להגדיל תורה ולהאדירה לאורך ימים ושנים ויהי נועם ה׳ עליהם. דברי הק׳ **מאיר א"ש**
חופ"ק

---

*) הועתק מגוף הכתב מפנקס הישן

שער תקנות חברה ש"ס באונגוואר

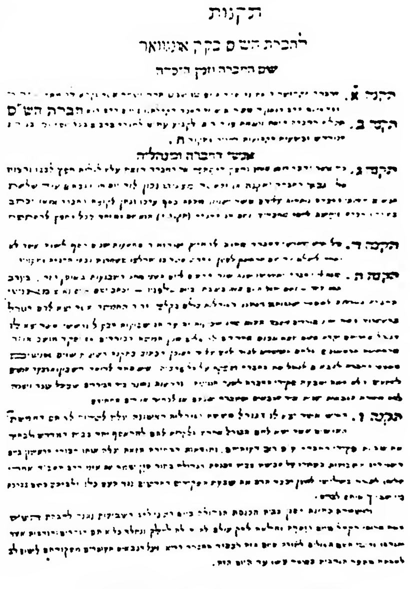

תקנות

לחברת הש"ס בק"ק אונגוואר

שם החברה וזמן היסדה

תקנה א. [illegible] חברת הש"ס

תקנה ב. [illegible]

אנשי החברה והנהלה

תקנה ג. [illegible]

תקנה ד. [illegible]

תקנה ה. [illegible]

תקנה ו. [illegible]

תקנות חברה ש"ס באונגוואר

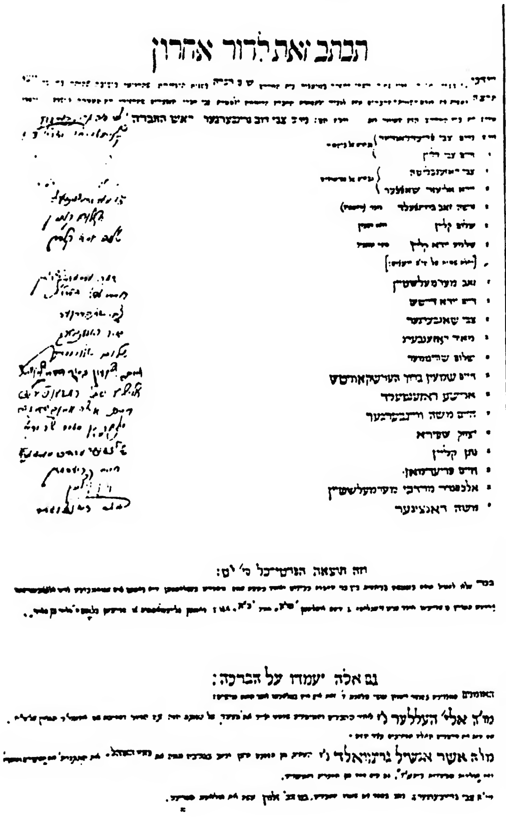

הכתב ואת לדור אחרון

[illegible] ראש החברה

- ר"ח צבי קליין
- שלום קליין
- שלמה יודא קליין
- זאב מערמעלשטיין
- ר"מ יודא דייטש
- צבי שאנבערגער
- מאיר ראזענבערג
- שלום שרעמער
- ר"מ שמעון ברוך הערשקאוויטש
- חיים משה ווייסבערגער
- יצחק שפירא
- נתן קליין
- חיים פרידמאן
- אלכסנדר מרדכי מערמעלשטיין
- משה ראנצינגער

וזה תוצאה הגורל כ׳ ים:

[illegible]

גם אלה יעמדו על הברכה:

מו"ה אלי׳ העללער נ"י [illegible]

מו"ה אשר אנשיל גרינוואלד נ"י [illegible]

רשימת גבאי חברה ש"ס לפני השואה

דפוסי אונגוואר

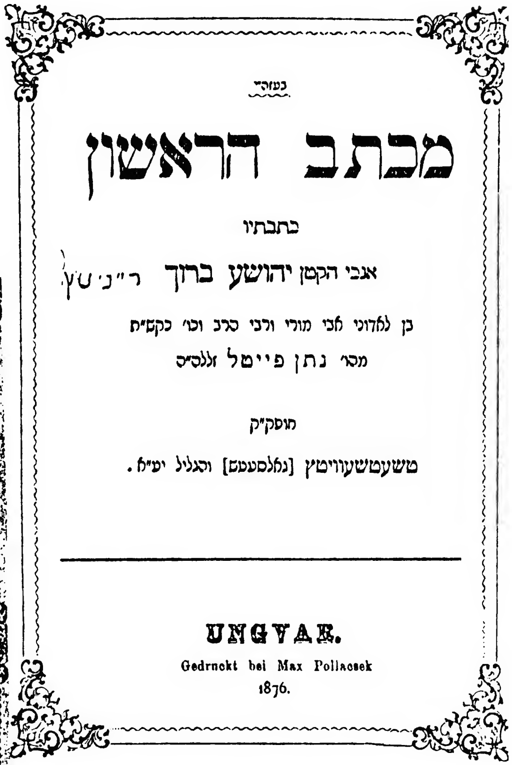

בעזה"י

מכתב הראשון

כתבתיו

אנכי הקטן יהושע ברוך ר"נ טץ

בן לאדוני אבי מורי ורבי הרב וכו' כקש"ת

מהו' נתן פייטל זלה"ה

חופק"ק

טשעטשעוויטץ [גאלסעטם] והגליל יע"א.

UNGVAR.

Gedruckt bei Max Pollacsek

1876.

הדפוס של מקס פולציק — הספר הוא של
יהושע ברוך רייניץ.
(הדפוס לא ידוע לביבליוגרפים)

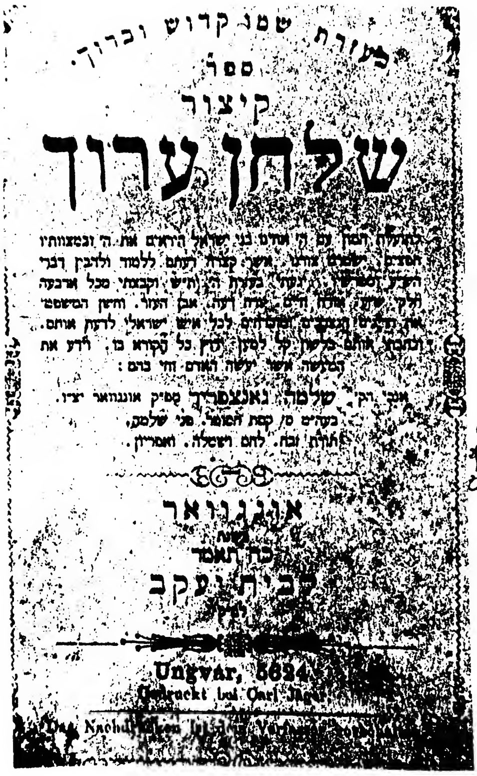

בעזרת שמו קדוש וברוך.

ספר

קיצור

שלחן ערוך

להועיל המון עם ה' אחינו בני ישראל היראים את ה' ובמצותיו
חפצים, [illegible] אשר קצרה דעתם ללמוד ולדבק דברי
הפוסקים [illegible] בתורת ה' [illegible] וקבצתי מכל ארבעה
חלקי שלחן ערוך אורח חיים, יורה דעה, אבן העזר, וחושן המשפט
את הדינים הצריכים והמוכרחים לכל איש ישראלי לדעת אותם.
וכתבתי אותם בלשון קל למען ירוץ כל הקורא בו. וידע את
המעשה אשר יעשה האדם וחי בהם:

אני הק' שלמה גאנצפריד ספ"ק אונגוואר יצ"ו.
בעה"מ ס' קסת הסופר. פני שלמה,
תורת זבח. לחם ושמלה. ואפריון.

אונגוואר

שנת

כה תאמר

לבית יעקב

לפ"ק

Ungvar, 5624.

Gedruckt bei Carl Jäger.

Das Nachdrucken [illegible]

שער המהדורה הראשונה
של קיצור שולחן ערוך (דפוס יגר)

שטר אירוסין מאונגוואר

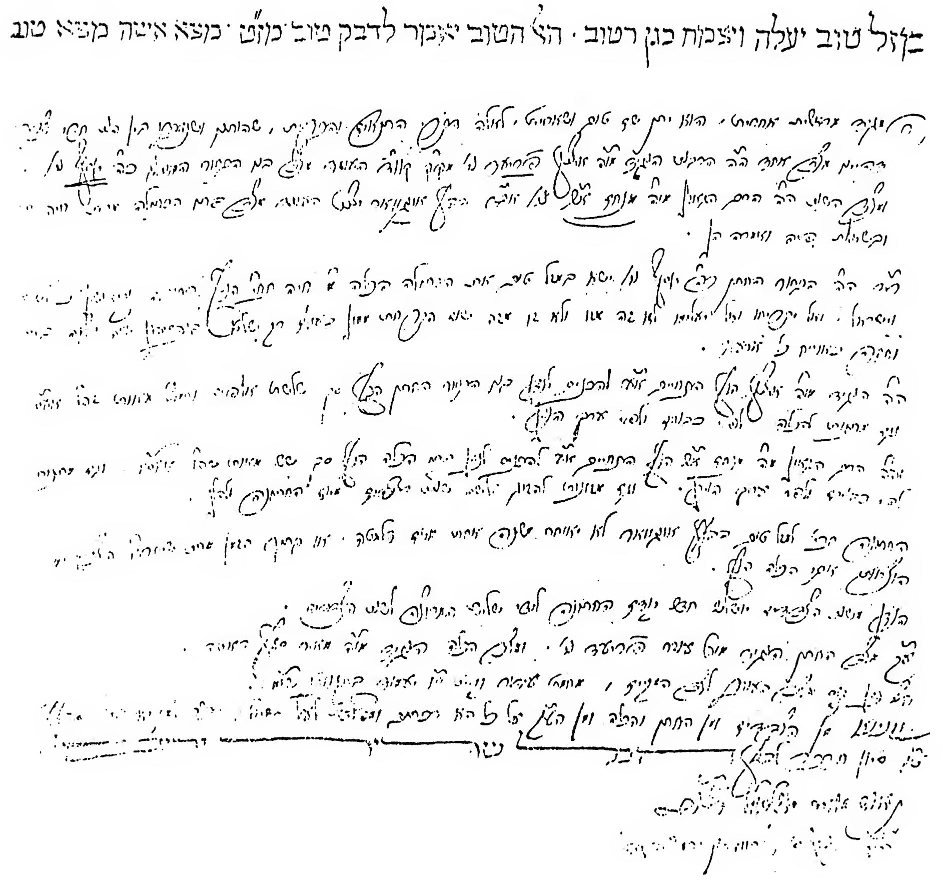

במזל טוב יעלה ויצמח כגן רטוב · הו' הטוב יאמר לדבק טוב · מז"ט · מצא אשה מצא טוב

הפולמוסים בקהילת אונגוואר

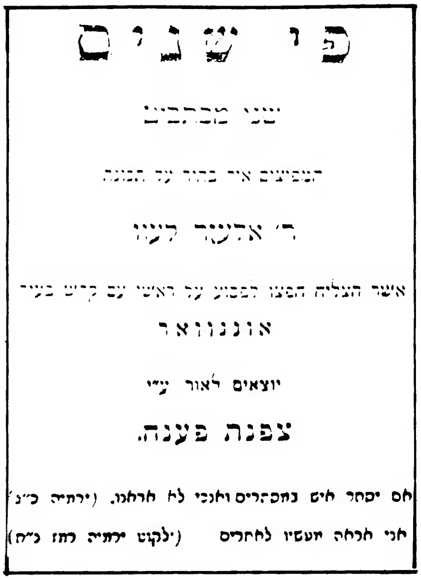

פי שנים

שני מכתבים

המפיצים אור בהיר על תכונת

ר' אלעזר לעוו

אשר העליה הפנו לכבוע על ראשי עם קדש בעיר

אונגוואר

יוצאים לאור ע"י

צפנת פענח.

אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו. (ירמיה כ"ג)

אני אראה מעשיו לאחרים (ילקוט ירמיה רמז כ"ח)

שער הספר "פי שנים" שהוציאו המשכילים נגד רבי אלעזר לעוו

דברי צדיקים.

שער הספר "דברי צדיקים" להצדקת רבי אלעזר לעוו

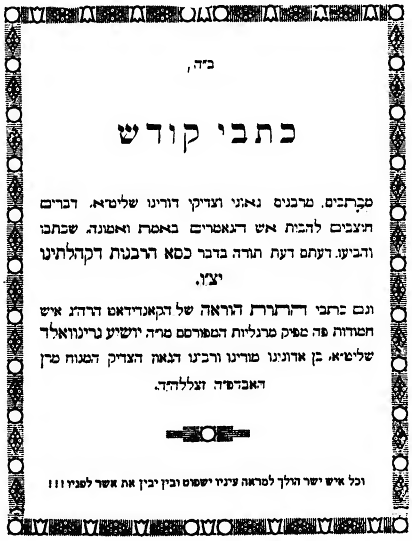

ב"ה,

כתבי קודש

מכתבים, מרבנים גאוני וצדיקי דורינו שליט"א, דברים חוצבים להבות אש הנאמרים באמת ואמונה, שכתבו והביעו, דעתם דעת תורה בדבר כסא הרבנות דקהלתינו יצ"ו.

וגם כתבי התרת הוראה של הקאנדידאט הרה"ג איש חמודות פה מפיק מרגליות המפורסם מו"ה יושע גרינוואלד שליט"א, בן אדונינו מורינו ורבינו הגאון הצדיק המנוח מרן האבדפ"ה זצללה"ה.

וכל איש ישר הולך למראה עיניו ישפוט ובין יבין את אשר לפניו!!!

כתבי קודש למען רבי יהושע גרינוולד

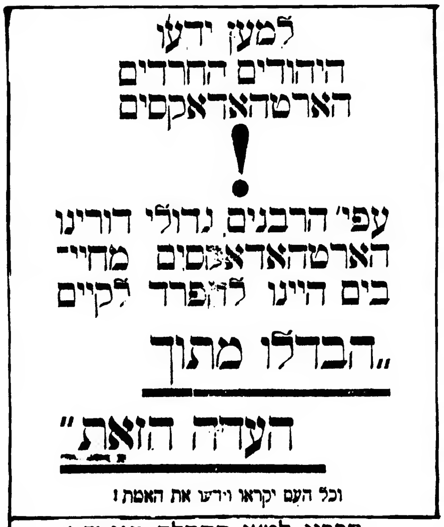

למען ידעו
היהודים החרדים
הארטהאדאקסים
!
עפ׳י הרבנים, גדולי דורינו
הארטהאדאקסים מחויי
בים היינו להפרד לקיים
„הבדלו מתוך
העדה הזאת"

וכל העם יקראו וידעו את האמת!

הכרוז למען הקהלה הנפרדת של רבי יהושע גרינוולד

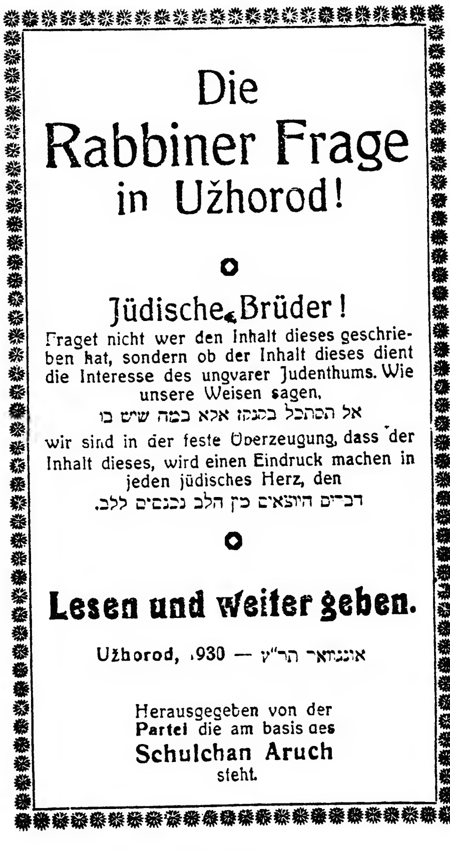

Die
Rabbiner Frage
in Užhorod!

○

Jüdische Brüder!

Fraget nicht wer den Inhalt dieses geschrieben hat, sondern ob der Inhalt dieses dient die Interesse des ungvarer Judenthums. Wie unsere Weisen sagen,
אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו
wir sind in der feste Überzeugung, dass der Inhalt dieses, wird einen Eindruck machen in jeden jüdisches Herz, den
דברים היוצאים מן הלב נכנסים ללב.

○

Lesen und weiter geben.

Užhorod, 1930 — אונגוואר תר"ץ

Herausgegeben von der
Partei die am basis des
Schulchan Aruch
steht.

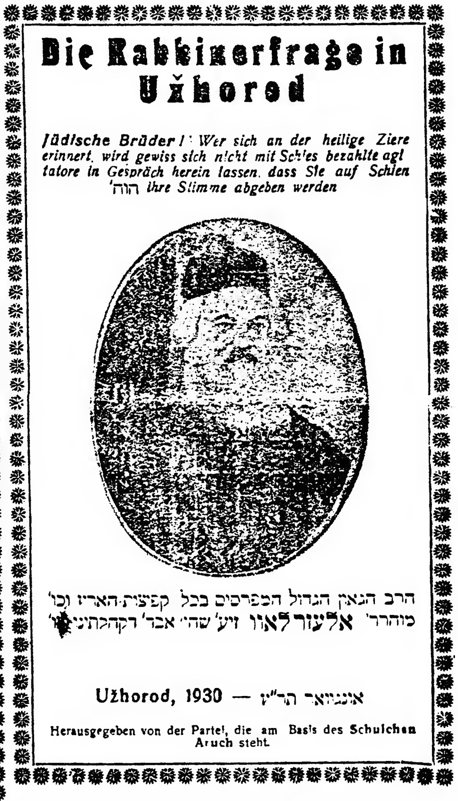

Die Rabbinerfrage in Užhorod

Jüdische Brüder!: Wer sich an der heilige Ziere erinnert, wird gewiss sich nicht mit Schles bezahlte agitatore in Gespräch herein lassen, dass Sie auf Schien הוה' *ihre Stimme abgeben werden*

הרב הגאון הגדול המפורסים בכל קצוות הארץ וכו'
מוהרר' **אלעזר לאוו** זי"ע שהי' אבד' דקהלתינו'

Užhorod, 1930 — אונגוואר תר"ץ

Herausgegeben von der Partei, die am Basis des Schulchan Aruch steht.

הספרים למען רבי יוסף אלימלך כהנא

פסק הדין בענין פולמוס הרבנים כהנא וגרינוואלד

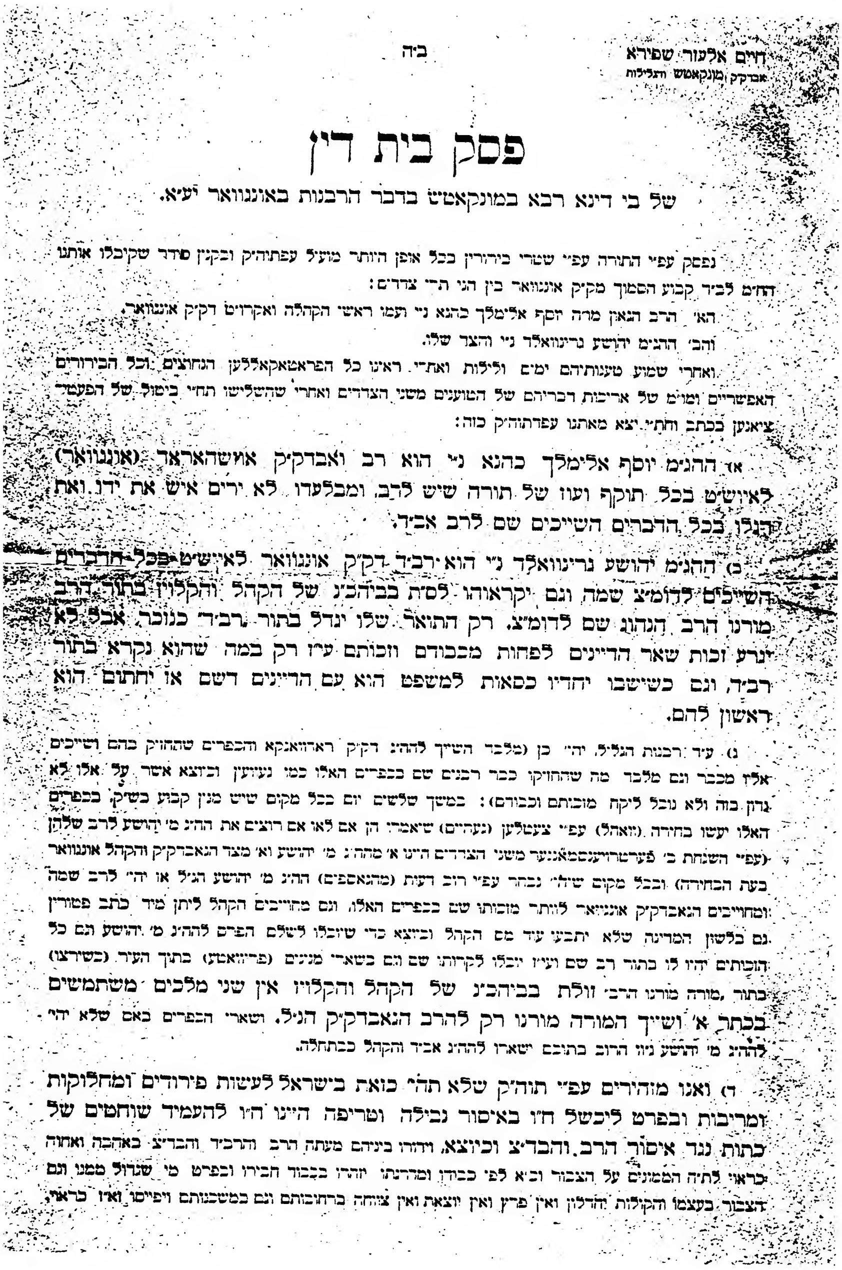

ב״ה

חיים אלעזר שפירא
אבדק״ק מונקאטש והגלילות

פסק בית דין

של בי דינא רבא במונקאטש בדבר הרבנות באונגוואר יע״א.

נפסק עפ״י התורה עפ״י שטרי בירורין בכל אופן היותר מועיל עפתוה״ק ובקנין סודר שקיבלו אותנו הח״מ לב״ד קבוע הסמוך מק״ק אונגוואר בין הני תרי צדדים:

הא׳ הרב הגאון מרה יוסף אלימלך כהנא נ״י ועמו ראשי הקהלה ואקרוט דק״ק אונגוואר.

והב׳ הה״ג מ׳ יהושע גרינוואלד נ״י והצד שלו.

ואחרי שמוע טענותיהם ימים ולילות ואחרי ראינו כל הפראטאקאללען הנחוצים וכל הבירורים האפשריים ומו״מ של אריכות דבריהם של הטוענים משני הצדדים ואחרי שהשלישו תחי׳ ביטול של הפעטר ציאנען בכתב וחתי׳ יצא מאתנו עפדתוה״ק כזה:

א) הה״ג מ׳ יוסף אלימלך כהנא נ״י הוא רב ואבדק״ק אושהאראד (אונגוואר) לאיוש״ט בכל תוקף ועוז של תורה שיש לרב, ומבלעדו לא ירים איש את ידו ואת רגלו בכל הדברים השייכים שם לרב אב״ד.

ב) הה״ג מ׳ יהושע גרינוואלד נ״י הוא רב״ד דק״ק אונגוואר לאיש״ט בכל הדברים השייכים לדומ״צ שמה וגם יקראוהו לס״ת בביהכ״נ של הקהל והקלויז בתור ,הרב מורנו הרב׳ הנהוג שם לדומ״צ. רק התואר שלו יגדל בתור ,רב״ד׳ כנוכר. אבל לא ינרע זכות שאר הדיינים לפחות מכבודם וזכותם ע״ז רק במה שהוא נקרא בתור רב״ד, וגם כשישבו יחדיו כסאות למשפט הוא עם הדיינים דשם או יחתום הוא ראשון להם.

ג) עיר רבנות הנ״ל, יהי׳ כן (מלבד השייך להה״ג דק״ק ראדוואנקא והכפרים שהחזיק בהם ושייכים אליו מכבר וגם מלבד מה שהחזיקו כבר רבנים שם בכפרים האלו כמו נעזיען וכדומה אשר על אלו לא נדון בזה ולא נוכל ליקח מזכותם וכבודם): במשך שלשים יום בכל מקום שיש מנין קבוע בש״ק, בכפרים האלו יעשו בחירה (וואהל) עפ״י צעטלען (געהיים) שיאמרו: הן אם לאו אם רוצים את הה״ג מ׳ יהושע לרב שלהן (עפ״י השגחת ב׳ פערטרויענסמאנער משני הצדדים היינו א׳ מהה״ג מ׳ יהושע וא׳ מצד הגאבדק״ק והקהל אונגוואר בעת הבחירה) ובכל מקום שיהי׳ נבחר עפ״י רוב דעות (מהנאספים) הה״ג מ׳ יהושע הנ״ל או יהי׳ לרב שמה ומחוייבים הגאבדק״ק אונגוואר לוותר מזכותו שם בכפרים האלו, וגם מחוייבים הקהל ליתן מיד כתב פטורין גם בלשון המדינה שלא יתבעו עוד מס הקהל וכיוצא כדי שיוכלו לשלם הפרס להה״ג מ׳ יהושע וגם כל הזכותים יהיו לו בתור רב שם ועי״ז יוכלו לקרותו שם וגם בשארי מנינים (פריוואטע) בתוך העיר (כשירצו) בתור ,מורה מורנו הרב׳ וזולת בביהכ״נ של הקהל והקלויז אין שני מלכים משתמשים בכתר א׳ ושייך המורה מורנו רק להרב הגאבדק״ק הנ״ל. ושארי הכפרים באם שלא יהי׳ להה״ג מ׳ יהושע נוו הרוב כמובן ישארו להה״ג אב״ד והקהל כבתחלה.

ד) ואנו מזהירים עפ״י תוה״ק שלא תהי׳ כזאת בישראל לעשות פירודים ומחלוקות ומריבות ובפרט ליכשל ח״ו באיסור נבילה וטריפה היינו ח״ו להעמיד שוחטים של כתות נגד איסור הרב והבד״צ וכיוצא, ויהיו בינהם מעתה הרב הרב״ד והבד״צ באהבה ואחוה כראוי לת״ח הממונים על הצבור וכ״א לפי כבודו ומדרגתו יזהרו בכבוד חבירו ובפרט מי שגדול ממנו וגם הצבור בעצמו הקולות יחדלון ואין פרץ ואין יוצאת ואין צווחה ברחובותם וגם במשכנותם ויפייסו ואז כראוי,

ובפרט ההתחלקות בהקהלה ח"ו גם אם יהי' בשם ארטהאדאקסען הוא איסור חמור בכמה לאוין של תורה חמורים וגזילות וחורבן עולם, ולא ישמע על פיכם ולא תהא כואת בישראל חלילה ולא יעלה על לב לעולם, ואם ח"ו יהי' א' או איזה כת בהעיר לעשות התחלקות אזי מן המודיעים ששחיטת השו"ב שלהם נבילה וטריפה, והמורה שלהם הוראתו אסורה עפ"י התורה.

ה) גם מקויים מאתנו עפ"י התורה כי הקהל לא היו מסרבים לד"ת גם מעיקרא וגם הצד של ההי"נ מי יהושע הנ"ל לא היו מסרבים אבל שחיטת הצד הפורצי גדר אסור כנבילה וטריפה ועל הכלים ישאלו שאלה בחשאי מי שיודע בעצמו שנכשל בזה, הגם שלא נאמין כואת לע"ע על יראי ה' אשר התגאלו נפשם בזה למען אש זרון המחלוקה למלאות רצון יצרם נגד יוצרם, וגם המצות אסורים בפסח אם עשו להם בפ"ע, ולמען השלום יקחו מהם הקהל המצות מהצד הנ"ל במחירם שקנו אותם.

ו) ועל השו"ב שבא לשחוט (כלומר לנחור) כנ"ל כיון שפשוט לכל שבק"ק אונגוואר אסורים לעולם, ע"כ לא באנו לדון עליהם ובשארי מקומות ישאלו או ידונו בזה הרבנים אשר המה שכו לתחת דגלם.

ז) וההוצאות שתבעו כל צד מחבירו לא מצינו מקום חיוב עפ"י התורה שיהיו צריכין לשלם כ"א לחבירו כלל.

ומעתה אמת ומשפט ושלום שפטו בשעריכם עד כי יבא מבשר שלום משמיע ישועה בביאג"צ וכט"ס.

באעה"ח יום ה' ר"ח ניסן תרצ"א פהק"ק מונקאטש יע"א.

חיים אלעזר שפירא
דוד שליסעל
מאיר זאב הכהן ואלצר

~~[illegible] מאתנו עפ"י התורה למען האמת והשלום שמחויבים להקים את בחירת אלופי הקהל~~ מיום א' הבעל"ט עוד שלשים יום.

ונגמר שבהוואהל־קאמיטע יוסיפו עוד עשרה אנשים טהגרינוואלד פארטיי והריטועללע קאמיטע יבחרו מחדש כמו הקהל.

חיים אלעזר שפירא דוד שליסעל מאיר זאב הכהן ואלצר

שטר קניה של דירה בירושלים ע"י יהודים מאונגוואר

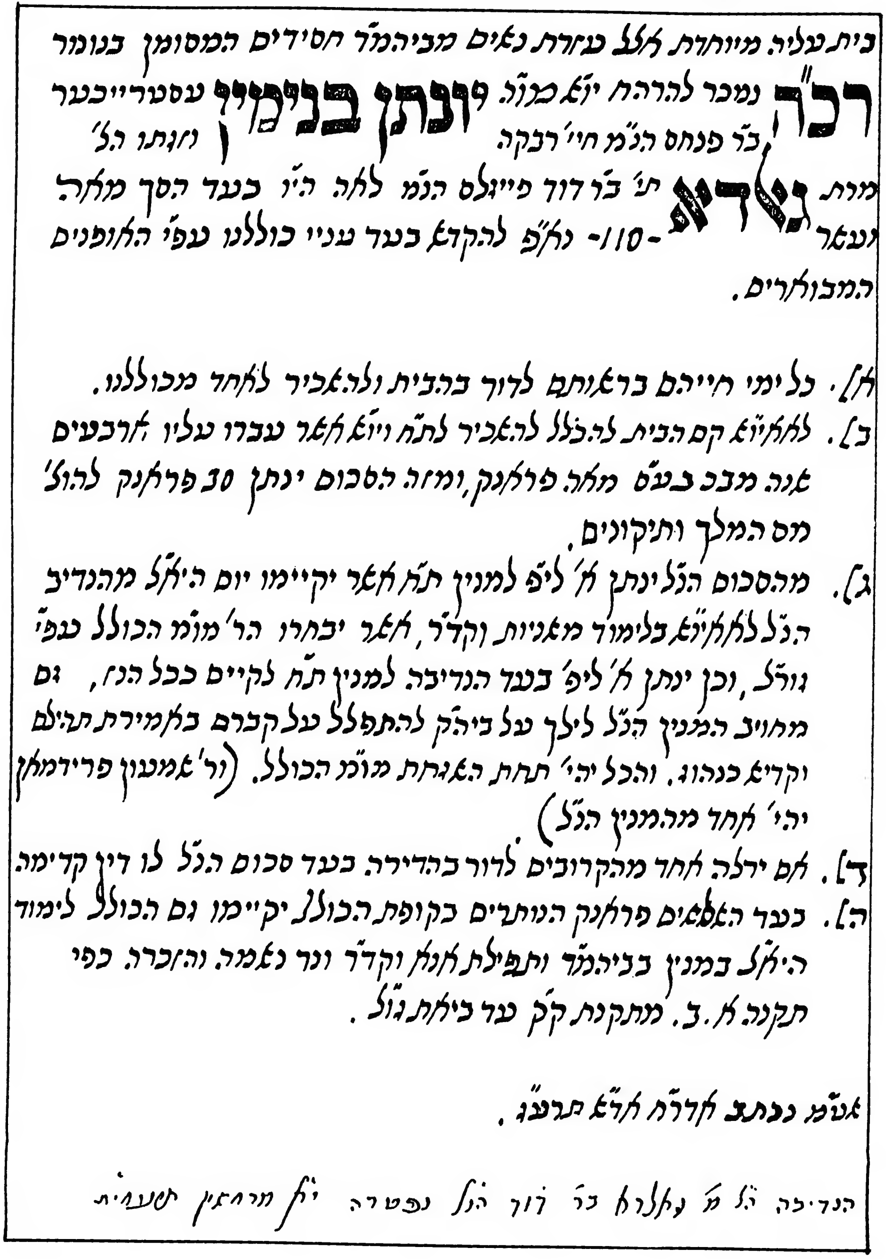

בית עליה מיוחדת אצל עזרת נשים מביהמ"ד חסידים המסומן בנומר
רכ"ה נמכר להרה"ח יוא"מ כו"ה **יונתן בנימין** עסטרייכער
בר' פנחס הנ"מ חי' רבקה וזוגתו הצ'
מרת **גטרא** תי' בר' דוד פייגלס הנ"מ לאה הי"ו בעד הסך מאה
ועשר -סוו- נא"פ להקדש בעד עניי כוללנו עפי' האופנים
המבוארים.

א]. כל ימי חייהם ברשותם לדור בהבית ולהשכיר לאחד מכוללנו.
ב]. לאחיו"ש קם הבית להכלל להשכיר לתה"ת ויו"ש אשר עברו עליו ארבעים
שנה משכ בע"ס מאה פראנק, ומזה הסכום יתן סב פראנק להוצ'
מס המלך ותיקונים.
ג]. מהסכום הנ"ל יתן א' ליפ' למנין תה"ת אשר יקיימו יום היא"ל מהנדיב
הנ"ל לאחיו"ש בלימוד משניות וקד"ר, אשר יבחרו הר' מו"מ הכולל עפי'
גורל, וכן יתן א' ליפ' בעד הנדיבה למנין תה"ת לקיים ככל הנז', גם
מחויב המנין הנ"ל לילך על ביה"ק להתפלל על קברם באמירת תהלים
וקדיש כנהוג. והכל יהי' תחת השגחת מו"מ הכולל. (ור' שמעון פרידמאן
יהי' אחד מהמנין הנ"ל)
ד]. אם ירצה אחד מהקרובים לדור בהדירה, בעד סכום הנ"ל לו דין קדימה.
ה]. בעד השלשים פראנק הנותרים בקופת הכולל יקיימו גם הכולל לימוד
היא"ל במנין בביהמ"ד ותפילת אנא וקד"ר ונר נשמה והזכרה. כפי
תקנה א.ב. מתקנות קה"ק עד ביאת גו"ל.

שו"מ נכתב אדר"ת אד"ש תרע"ג.

הנדיבה הנ' מ' עלקא בר' דוד הנל נפטרה י"א מרחשון תשע"ו

מהווי קהילת אונגוואר

קבוצת יהודים מאונגוואר שגויסה לצבא הצ׳כי לתפקיד של חודשים למשך ששה חדשים

חברי בני עקיבא באונגוואר ומדריכם המחבר (ליד השלט)

מבית אבא

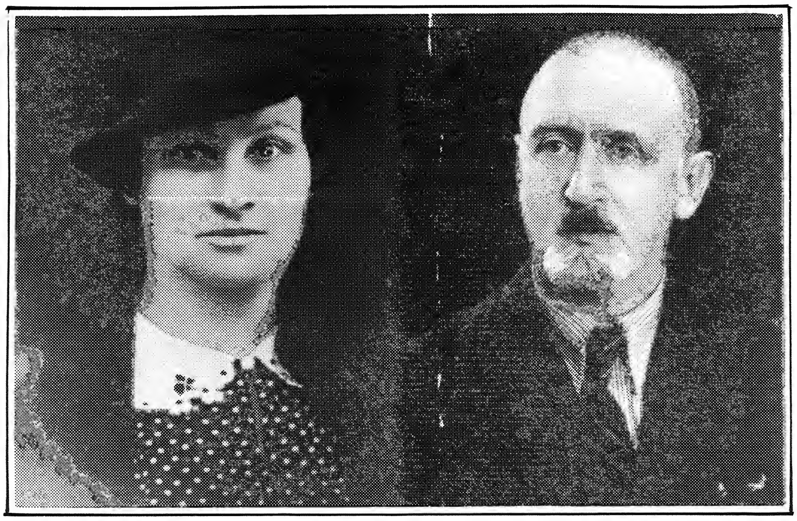

האבא רבי משה יוסף שפיגל והאמא חיה נעכא

הסבא ר' יוסף שמואל מושקוביץ

האח חיים ישראל שפיגל הי"ד

שרה רחל (אחותו של ד״ר יהודה שפיגל)
ובעלה שלום פישגרוינד ובנם יעקב שמואל —
ניספו בשואה

הדוד ר׳ מאיר לייב מושקוביץ

אידית מושקוביץ

חנה איידל אשת ר׳ משולם
פייש מושקוביץ (בת ר׳
אלכסנדר זושא עלעפאנט
מווישיווא)

הורי שרה אשתו של ד"ר יהודה שפיגל

הרבני החסיד ר' מנחם מנדל הכהן אדלר

אשתו פריידה לבית ציק

הדוד הגביר הנדבן
ר' יצחק משולם פייש מושקוביטש

התעודות המובאות בזה בשפה ההונגרית הן מקוריות ומעידות כי הממשלה ההונגרית — מראשיה ועד פקידיה אחראית לשואת יהודי הונגריה. מבלי עזרת ההונגרים — מגדוליהם ועד קטניהם — אי אפשר היה להעביר בשלשה חדשים (!) שש מאות אלף יהודים מהונגריה לאושוויץ. ה' ינקום דמם.

התעודות מתייחסות לשואת יהודי הונגריה, הן נמסרו לי ע"י פרופ' רנדולף בראהם, חוקר שואת יהודי הונגריה שכבר פרסם קרוב לעשרים ספרים בנושא זה. תודתנו נתונה לו.

Feljegyzés,

a belügyminisztérium kis tanácstermében a zsidó kérdésről 1944. április hó 7.-én.

Jelen voltak: Baky László BM.államtitkár, Endre László alispán, két német SS tiszt, csendőr és rendőrtisztek, köztük Tölgyessy kassai csendőr kerületi parancsnok, Záhonyi százados, Thurzó, Meskó rendőrtanácsosok és Halász Géza miniszteri tanácsos.

Baky államtitkár közli, hogy a kassai csendőr kerület területéről a zsidók közeljövőben ki lesznek telepitve. Ennek keresztülvitelére Munkácson lesz egy német törzs Ferenczy csendőralezredes és Meggyesy kir.ügyész részvételével. Végrehajtó bizottságok lesznek Ungvár, Nagyszőllős, Huszt és a Kárpátalján kivüleső városokban. Megkivánja, hogy a németekkel az együttmüködés surlódásmentes legyen, segiteni kell nekik elszállásolásban, élelmezésben stb. amint a németek is kizárólag csak segiteni akarnak a zsidókérdés megoldásában.

Gyakorlati kérdéseimre, hogy a szállitás, vagonbiztositás, előfogat, élelmezés , elhagyott zsidóházak biztositása miképen történjék, az irásbeli rendelkezésen tul választ, illetve utasitást nem adtak.

Endre alispán utasitásai: Zsidó zsirt nem kaphat. Cukor-készletük van, tehát azt se. Könyvtárakból a zsidó irók könyveit ki kell selejtezni, telefonjaikat kikapcsolni, rádióikat elkobozni, utóbbiból honvédségnek, rendőrségnek, csendőrségnek, légónak MOVE-nak, leventéknek, kórházaknak kell juttatni.

Ungvár, 1944.május hó 27.-én.

miniszteri tanácsos.

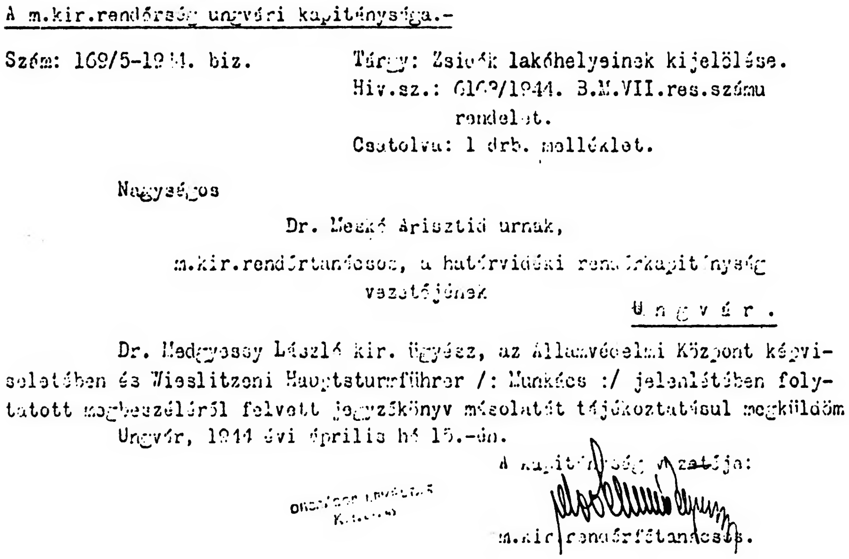

A m.kir.rendőrség ungvári kapitánysága.-

Szám: 169/5-1944. biz.

Tárgy: Zsidók lakóhelyeinek kijelölése.
Hiv.sz.: 6163/1944. B.M.VII.res.számu rendelet.
Csatolva: 1 drb. melléklet.

Nagyságos

Dr. Meskó Arisztid urnak,

m.kir.rendőrtanácsos, a határvidéki rendőrkapitányság vezetőjének

Ungvár.

Dr. Medgyessy László kir. ügyész, az Államvédelmi Központ képviseletében és Wieslitzeni Hauptsturmführer /: Munkács :/ jelenlétében folytatott megbeszélésről felvett jegyzőkönyv másolatát tájékoztatásul megküldöm.

Ungvár, 1944 évi április hó 15.-én.

A kapitányság vezetője:

m.kir.rendőrfőtanácsos.

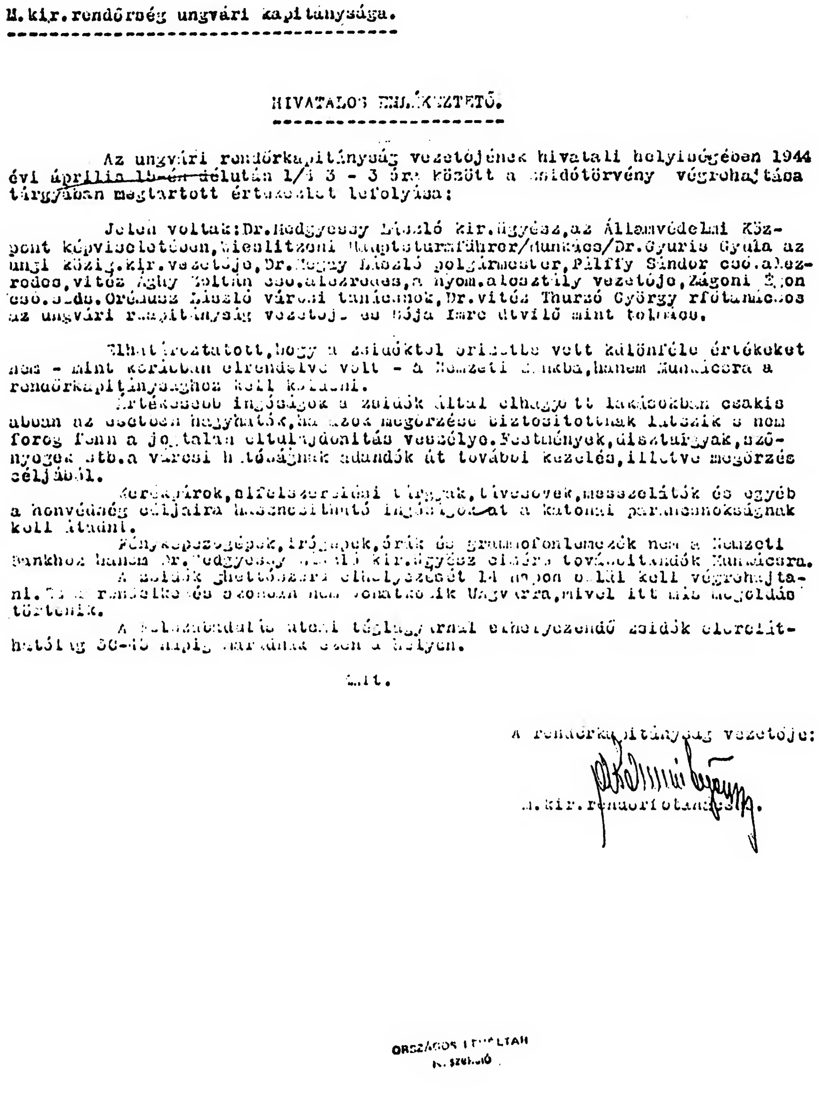

M.kir.rendőrség ungvári kapitánysága.

HIVATALOS EMLÉKEZTETŐ.

Az ungvári rendőrkapitányság vezetőjének hivatali helyiségében 1944 évi április ~~15-én~~ délután 1/2 3 - 3 óra között a zsidótörvény végrehajtása tárgyában megtartott értekezlet lefolyása:

Jelen voltak: Dr. Hedgyessy László kir. ügyész, az Államvédelmi Központ képviseletében, Wieslitzeni Hauptsturmführer /Munkács/ Dr. Gyuris Gyula az ungi közig. kir. vezetője, Dr. Megay László polgármester, Pálffy Sándor csö. alezredes, vitéz Ághy Zoltán csö. alezredes, a nyom. alosztály vezetője, Zágoni [illegible] csö. szds. Orémusz László városi tanácsnok, Dr. vitéz Thurzó György rfőtanácsos az ungvári rendőrkapitányság vezetője és Bója Imre átvilő mint tolmács.

Elhatároztatott, hogy a zsidóktól őrizetbe vett különféle értékeket nem - mint korábban elrendelve volt - a Nemzeti Bankba, hanem Munkácsra a rendőrkapitánysághoz kell küldeni.

Értékesebb ingóságok a zsidók által elhagyott lakásokban csakis abban az esetben hagyhatók, ha azok megőrzése biztosítottnak látszik s nem forog fenn a jogtalan eltulajdonítás veszélye. Festmények, dísztárgyak, szőnyegek stb. a városi hatóságnak adandók át további kezelés, illetve megőrzés céljából.

Kerékpárok, sífelszerelési tárgyak, távcsövek, messzelátók és egyéb a honvédség céljaira használható ingóságokat a katonai parancsnokságnak kell átadni.

Fényképezőgépek, írógépek, órák és gramofonlemezek nem a Nemzeti Bankhoz hanem Dr. Hedgyessy László kir. ügyész címére továbbítandók Munkácsra.

A zsidók ghettószerű elhelyezését 14 napon belül kell végrehajtani. Ez a rendelkezés azonban nem vonatkozik Ungvárra, mivel itt más megoldás történik.

A [illegible] téglagyárnál elhelyezendő zsidók elszállíthatásig 30-40 napig maradnak ezen a helyen.

Kelt.

A rendőrkapitányság vezetője:

m.kir.rendőrfőtanácsos.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
[illegible]

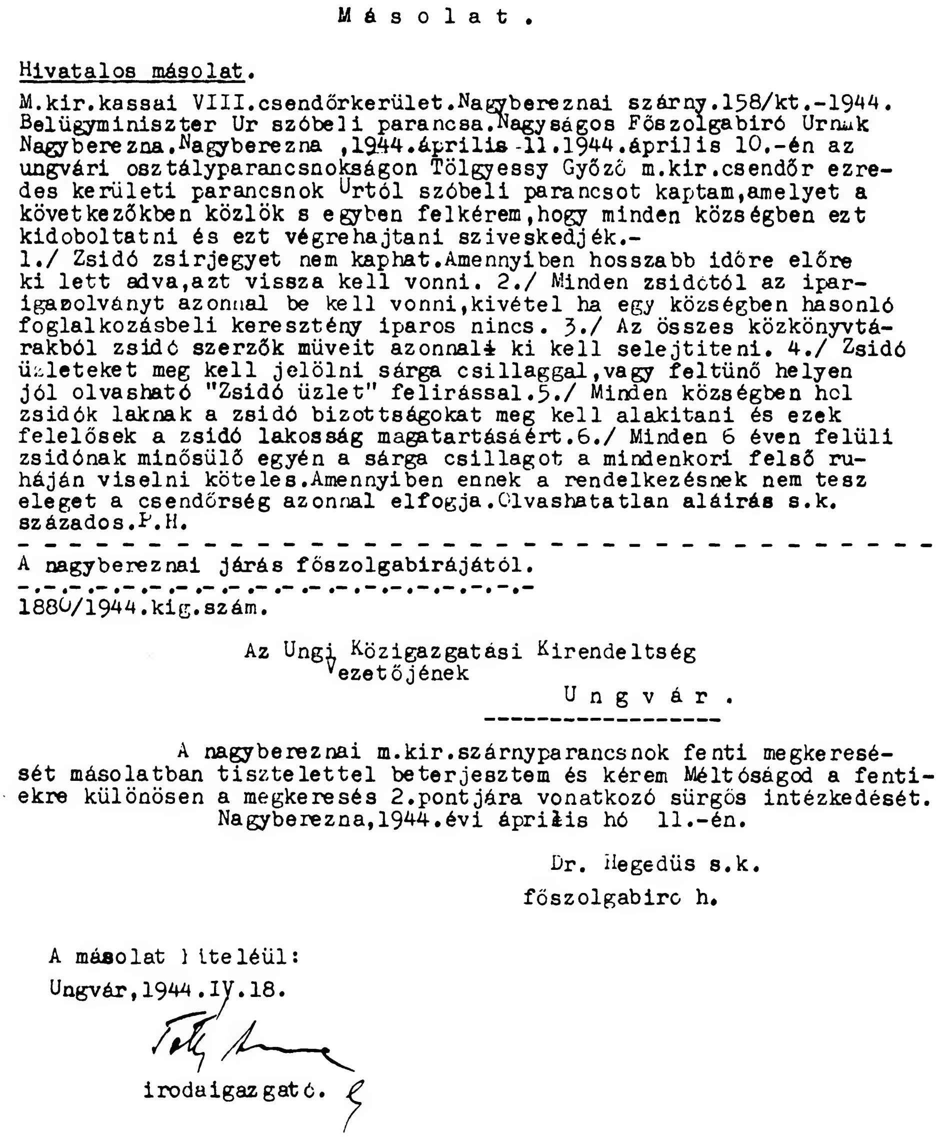

Másolat.

Hivatalos másolat.

M.kir.kassai VIII.csendőrkerület.Nagybereznai szárny.158/kt.-1944. Belügyminiszter Ur szóbeli parancsa.Nagyságos Főszolgabiró Urnak Nagyberezna.Nagyberezna ,1944.április-11.1944.április 10.-én az ungvári osztályparancsnokságon Tölgyessy Győző m.kir.csendőr ezredes kerületi parancsnok Urtól szóbeli parancsot kaptam,amelyet a következőkben közlök s egyben felkérem,hogy minden községben ezt kidoboltatni és ezt végrehajtani sziveskedjék.-
1./ Zsidó zsirjegyet nem kaphat.Amennyiben hosszabb időre előre ki lett adva,azt vissza kell vonni. 2./ Minden zsidótól az iparigazolványt azonnal be kell vonni,kivétel ha egy községben hasonló foglalkozásbeli keresztény iparos nincs. 3./ Az összes közkönyvtárakból zsidó szerzők müveit azonnal ki kell selejtiteni. 4./ Zsidó üzleteket meg kell jelölni sárga csillaggal,vagy feltünő helyen jól olvasható "Zsidó üzlet" felirással.5./ Minden községben hol zsidók laknak a zsidó bizottságokat meg kell alakitani és ezek felelősek a zsidó lakosság magatartásáért.6./ Minden 6 éven felüli zsidónak minősülő egyén a sárga csillagot a mindenkori felső ruháján viselni köteles.Amennyiben ennek a rendelkezésnek nem tesz eleget a csendőrség azonnal elfogja.Olvashatatlan aláirás s.k. százados.P.H.

- -

A nagybereznai járás főszolgabirájától.
-.-.-.-.-.-.-.-.-.-.-.-.-.-.-.-.-.-.-.-
1880/1944.kig.szám.

Az Ungi Közigazgatási Kirendeltség
Vezetőjének
Ungvár.

A nagybereznai m.kir.szárnyparancsnok fenti megkeresését másolatban tisztelettel beterjesztem és kérem Méltóságod a fentiekre különösen a megkeresés 2.pontjára vonatkozó sürgös intézkedését.
Nagyberezna,1944.évi április hó 11.-én.

Dr. Hegedüs s.k.
főszolgabiró h.

A másolat hiteléül:
Ungvár,1944.IV.18.

irodaigazgató.

Másolat.

M.kir.Tiszti főorvos ungvár.

217/1ü1944.sz.fo.

Tárgy : Felszabadulás utcai téglagyárban elhelyezett zsidó gyüjtőtábor egészségügyi szemléje.-

POLGÁRMESTER URNAK,

UNGVÁR.-

Tisztelettel jelentem,hogy Polgármester ur szóbeli felhívása alapján a mai napon a Felszabadulás utcai zsidó gyüjtőtábor egészségügyi viszonyait - a város közegészségügyének megóvása érdekében - saját hatósági orvosi közegeimmel,névszerint Dr.Bálint János m.kir.tiszti orvos, dr.Hanzséros Jenő,dr.Radó Pál,dr.Závodnyik Vilmos városi orvosokkal,valamint a szomszédos Ungi Közigazgatási kirendeltség m.kir.tiszti főorvosával dr.Russay Gáborral,továbbá Polgármester ur által szakértőként kiküldött Alföldy György városi müszaki tanácsossal és Ortutay János tüzoltófőparancsnokkal felülvizsgáltam.-

A felülvizsgálatot a tábor rendészeti parancsnokaival együttesen tartottuk meg.

A helyszini szemle alapján a város közegészségügyi viszonyainak megóvása érdekében a 20.000 főre tervezett gyüjtőtábor területén, a következő közegészségügyi intézkedések foganatositását javasolom

1./ A táborban koncentrált zsidók vizellátásának biztositását.

Egy főre napi 1.5 liter ivó és főző vizről és 5 liter tisztálkodáshoz szükséges vizről kellene gondoskodni.-

Ez 20.000 főnél napi 30.000 liter ivóvizet és 100.000. liter mosdó vizet jelentene.-

A téglagyári tábor területén jelenleg csak egy szivattyus kut van,amely kedvező esetben napi 20 m3 vizet termel.Ez a kut igen hiányosan van foglalva és csupán hézagos deszkákkal van fedve.Ezért e kut vize járványrendészeti szempontból inkább csak tisztálkodásra /főzésre/ használható.-

2./ A táborban koncentrált zsidók létszámának megfelelő számu latrina felállitását.-

A latrinák felállitásánál kérem figyelembe venni azt, hogy a napi széklet mennyiségét fejenként 130 gm-re,a vizeletet átlagosan 1.200 cm3-re lehet becsülni.-

A felállitott két latrina a mai létszám /:kb.4.000 fő/ szükségletének lebonyolitására sem elegendő.-

A fertőzés,valamint a légyveszély és a város felé is terjedő büz elkerülése céljából,a latrinákat méztejjel,vagy chlormésszel kellene fertőtleniteni.Továbbá a latrinák tartalmát naponta legalább 5x porhanyós földdel is be kell szórni.Ezen óvintézkedések keresztülvitelére minden latrinánál a zsidók részéről állandó ügyeletes szolgálatot kell tartani.Végül el kell rendelni,hogy a szükségletet csak latrinába szabad végezni.-

Az 1./-és 2./ pont alattiakat kérem szigoruan végrehajtani,mert e rendelkezések megszegése hastyphus járvány fellobbanását idézheti elő,annál is inkább,mert feltehető,hogy a zsidók között több bacillusgazda is van.-

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
K. szekció

- 2 -

3./ Az előbbi pontban kifejtettek alapján kivánatos volna a gyüjtőtáborba beszállitott zsidóknak hastyphus elleni védőoltás. A védőoltáshoz kb.15.000 cm3 oltóanyagra,30 dr. 10 m3 fecskendőre és 30 tucat oltó-türe volna szükség.Az oltást a zsidó orvosoknak kellene lebonyolitaniok,hatósági orvosi felügyelet mellett.

4./ Köztudomásu,hogy a kárpátaljai zsidóság nagy százaléka fejtetüvel és ruhatetüvel fertőzött.-Az eltetvesedés,illetve kiütéses tifusz járvány fellobanásának megakadályozása céljából a kiütéses tifusz elleni óvrendszabályok szigoru betartása szükséges.E célból javasolom:

a./ tetvetlenitő kamra sürgős megépitését. A tetvetlenitő kamrát a táborban lévő zsidó mérnökök felépithetik.

b./ Minden 200 zsidóra egy tetü kutatót kellene kiképezni.-E tetü kutató feladata volna a bent lakót tetvesség szempontjából való állandó ellenőrzés.

Tetű kutatásra való kioktatást a városi fertőtlenitő altiszt végezheti el.

5./ A téglagyári agyaggödrök évek óta az ungvári lakosság maláriás fertőzésének forrásai.Az agyaggödrök betömését Polgármester ur már véghatározatolag elrendelte.Fellebbezés folytán azonban a véghatározatot nem lehetett végrehajtani.

6./ Esetleges fertőző betegek elkülönitésére legalább két helyiséget kellene fenntartani a zsidó kórházban.Hasonlóképen szükséges a szülő szoba felállitása is.

A fertőző betegek azonnali elkülönitése fontos azért,mert ezzel elejét lehet venni egy nagyobb járvány kirobban-ásának.

7./ Végül kérem elrendeltetni,hogy a táborba beosztott zsidó orvosok meghatározott órákban naponta rendelést tartsanak a betegek részére. A betegeknek zsidó kórházba való utalását csak a városi orvos felülvizsgálata után lehessen foganatositani.A városi orvosok ügyeleti szolgálatáról már saját hatáskörömben intézkedtem.

8./ A téglagyár területének nagyságáról pontos adataim nincsenek, s így jelenleg nem tudok nyilatkozni arról,hogy a táborban hányan helyezhetők el.

Tisztelettel kérem Polgármester urat,hogy a szükséges intézkedéseket foganatositani méltóztassék.-

Ungvár,1944.máprilis hó 18-án.-

dr.Biringer Károly s.k.
m.kir.tiszti főorvos.

P.H.

A másolat hiteléül:

Bérczesné s.k.
v.kiadó h.

I.

ad 162/1944.biz.sz.

Főszolgabiró Urnak,

Nagyberezna.

1.880/1944.számu jelentésére közlöm, hogy a csendőrkerületi-parancsnokságnak a nagybereznai csendőr szárnyparancsnok által tolmácsolt kivánságaira a következőképen járjon el:

ad 1./ Közölje, hogy Kárpátalján zsirellátás és zsirjegy egyáltalában nem volt és igy tehát a zsidókra vonatkozó külön rendelkezés kiadása felesleges.

ad 2./ Miután Kárpátaljáról folyó hó 24-ig minden zsidó el lesz távolitva, iparigazolványaik bevonása felesleges.

ad 3./ Bár tudomásom szerint járása területén, sőt egész Kárpátalján közkönyvtár nincsen, ha mégis volna, abból a zsidó szerzők müveit távolittassa el és a községi elöljárósággal vétesse őrizetbe.

ad 4./ A zsidó üzletek megjelölése Kárpátalján a zsidók kitelepitése következtében tárgytalan.

ad 5./ Községi zsidó bizottságok alakitása Kárpátalján a zsidók kitelepitése következtében tárgytalan.

ad 6./ A zsidók sárga csillag viselési kötelezettsége a kormány legujabbkeletü rendeleteiben nyert szabályozást és büntetőszankciót. Ha a csendőrség ezenfelül internálást is szükségesnek lát, ugy javaslatával forduljon közvetlenül az arra illetékes határvidéki rendőrséghez.

Ungvár, 1944.április hó 19.-én.

A kormányzói biztos megbizásából:

miniszteri tanácsos.

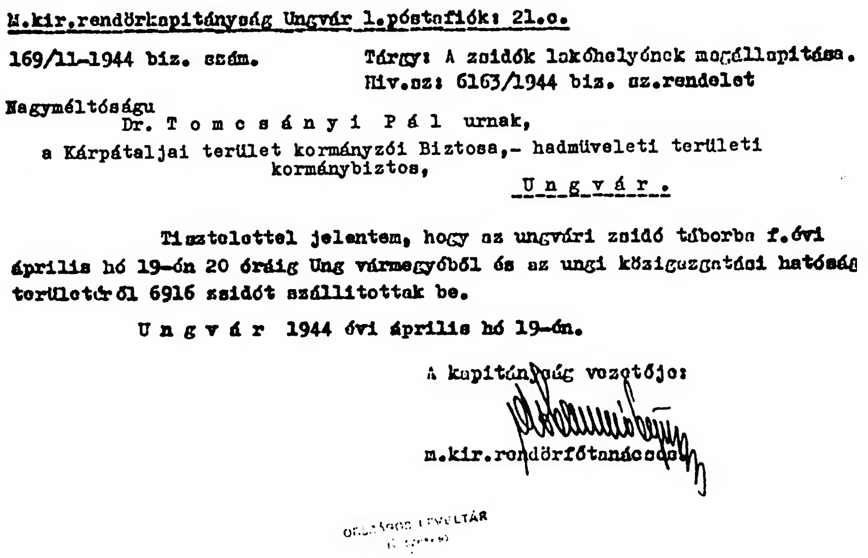

M.kir.rendörkapitányság Ungvár 1.póstafiók: 21.c.

169/11-1944 biz. szám.   Tárgy: A zsidók lakóhelyének megállapítása.
Hiv.sz: 6163/1944 biz. sz.rendelet

Nagyméltóságu
Dr. Tomcsányi Pál urnak,
a Kárpátaljai terület kormányzói Biztosa,- hadmüveleti területi kormánybiztos,
Ungvár.

Tisztelettel jelentem, hogy az ungvári zsidó táborba f.évi április hó 19-én 20 óráig Ung vármegyéből és az ungi közigazgatási hatóság területéről 6916 zsidót szállitottak be.

Ungvár 1944 évi április hó 19-én.

A kapitányság vezetője:

m.kir.rendörfőtanácsos.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

HIVATALOS MÁSOLAT !

a m.kir.rendőrség ungvári kapitányságának 169/11-1944 biz. sz.iktatmányáról.

Gyüjtőtábor parancsnokság.

Reggeli jelentés.

Ungvár 1944 évi április hó 19-én.

Jelentem, hogy a táborba a mai napon reggel 9 óráig beutalt zsidó őrizetesek létszáma 6152 fő. A beszállitott zsidó őrizetesek beszállitása, illetőleg átvétele előző nap este 23-óráig tartott. Az átvételt nagyon megnehezitette az a körülmény, hogy a tábor előtt elhuzódó utvonalon közvilágitási lámpák már 21 órakor kialudtak és igy az őrizetesek átvétele borult időjárás mellett teljesen sötétségben folyt a jelentett időpontig.

Eltekintve attól, hogy a késő éjjeli órákban az őrizetesek beszállitása illetőleg számbavétele az elsötétitési rendelkezés folytán nehézkes, bizonytalan és a rendelkezésre álló őrszemélyzet értálló őrszemein kivül minden tartalékot is igénybe vesz, mindamellett ugy az átvétel alatt álló mint pedig a már állományba vett zsidók megkivánt szigoru őrizetét is kétségessé teszik.

Jelentem, hogy a gyüjtőtábornak zászlókkal körül határolt területén belül nyernek a zsidók elhelyezést, de az a vonal /biztonsági övezet/ ahol a felállitott 12 őrszem teljesit szolgálatot, mintegy 40 ezer négyzet méternyi területet vesz körül. A jelenlegi őrizetes létszám mellett még a nappali őrzés eléggé biztonságosan ellátható, a jó látási viszonyokra való tekintettel, de éjjeli időben a körül nem keritett területről a helyenként 300-400 méternyi távolságra lévő őrszemek között a sötétség leple alatt még csoportos szökések, sőt kitörések is előfordulhatnak. Ily körülmények között csak felelősség nélkül vállalhatom a zsidók őrizetét.

Tisztelettel jelentem, hogy ellenőrző körutam alkalmával az éjjeli teljesen sötét időben teljesitett őrző szolgálat fent irt nehézségeiről tettek jelentést.

Jelentem, hogy az őrzés csak ugy volna biztonságossá tehető, ha a tábor körül, annak az őrzés szempontjából exponens helyein 4, esetleg 5 oszlopokra állitott magas épitmény készitetnék, amely uralkodó magaslatról a biztonsági övezet, az őrző személyzet által könnyen áttekinthető volna. Ezeken a magas épitményeken pedig 1-1 esetleg közvilágitási hálózatra kapcsolt fényszóró vagy ennek hiányában jó fényerejü reflektor lenne üzemben helyezendő, hogy annak segitségével a biztonsági övezetet az őrző személyzet időnként pásztázni tudná.

Tisztelettel kérem Főtanácsos ur intézkedését.

Jelentem végül, hogy az őrizetes hangulata általában kielégitő, megnyugtató. Az őrizetesek beszállitása és átvétele zavartalanul folyik. Rendzavarás nem történt. A tábor belső rendjének kialakitására egyelőre 100 fő zsidó rendőr szolgálatban állitása történt meg. Az egészségügyi szolgálatot elegendő számu zsidó orvos látja el, akik közül éjjeli inspektiót is teljesitenek. Ez idő szerint a táborban heveny fertőz betegséget nem jelentettek. A városi hatósági orvos javaslatára 2 sulyos beteget utaltam be a zsidó korházba.

Az őrszemélyzet egészséges, szolgálat képes.

Csányi Károly s.k.
m.kir.rendőrfelügyelő,
tab.pk.helyettes.

A másolat hiteléül:
Ungvár 1944 április 20-án.

hiv.tiszt.

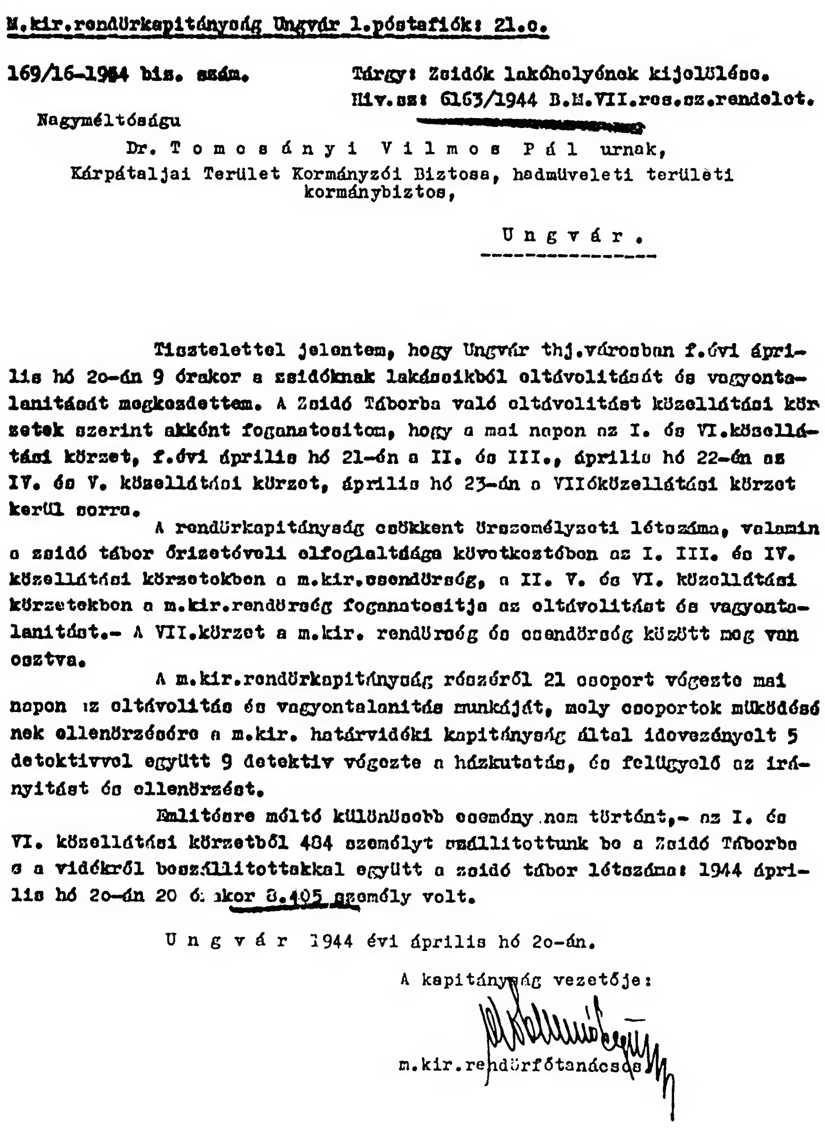

M.kir.rendőrkapitányság Ungvár 1.póstafiók: 21.o.

169/16-1944 biz. szám.
Tárgy: Zsidók lakóhelyének kijelölése.
Hiv.sz: 6163/1944 B.M.VII.res.sz.rendelet.

Nagyméltóságu
Dr. Tomosányi Vilmos Pál urnak,
Kárpátaljai Terület Kormányzói Biztosa, hadműveleti területi kormánybiztos,
Ungvár.

Tisztelettel jelentem, hogy Ungvár thj.városban f.évi április hó 2o-án 9 órakor a zsidóknak lakásaikból eltávolitását és vagyontalanitását megkezdettem. A Zsidó Táborba való eltávolitást közellátási körzetek szerint akként foganatositom, hogy a mai napon az I. és VI.közellátási körzet, f.évi április hó 21-én a II. és III., április hó 22-én az IV. és V. közellátási körzet, április hó 23-án a VII.közellátási körzet kerül sorra.

A rendőrkapitányság csökkent őrszemélyzeti létszáma, valamin a zsidó tábor őrizetéveli elfoglaltsága következtében az I. III. és IV. közellátási körzetekben a m.kir.csendőrség, a II. V. és VI. közellátási körzetekben a m.kir.rendőrség foganatositja az eltávolitást és vagyontalanitást.- A VII.körzet a m.kir. rendőrség és csendőrség között meg van osztva.

A m.kir.rendőrkapitányság részéről 21 csoport végezte mai napon az eltávolitás és vagyontalanitás munkáját, mely csoportok működésének ellenőrzésére a m.kir. határvidéki kapitányság által idevezényelt 5 detektivvel együtt 9 detektiv végezte a házkutatás, és felügyelő az irányitást és ellenőrzést.

Említésre méltó különösebb esemény nem történt,- az I. és VI. közellátási körzetből 484 személyt szállitottunk be a Zsidó Táborba s a vidékről beszállitottakkal együtt a zsidó tábor létszáma: 1944 április hó 2o-án 20 órakor 8.405 személy volt.

Ungvár 1944 évi április hó 2o-án.

A kapitányság vezetője:
m.kir.rendőrfőtanácsos.

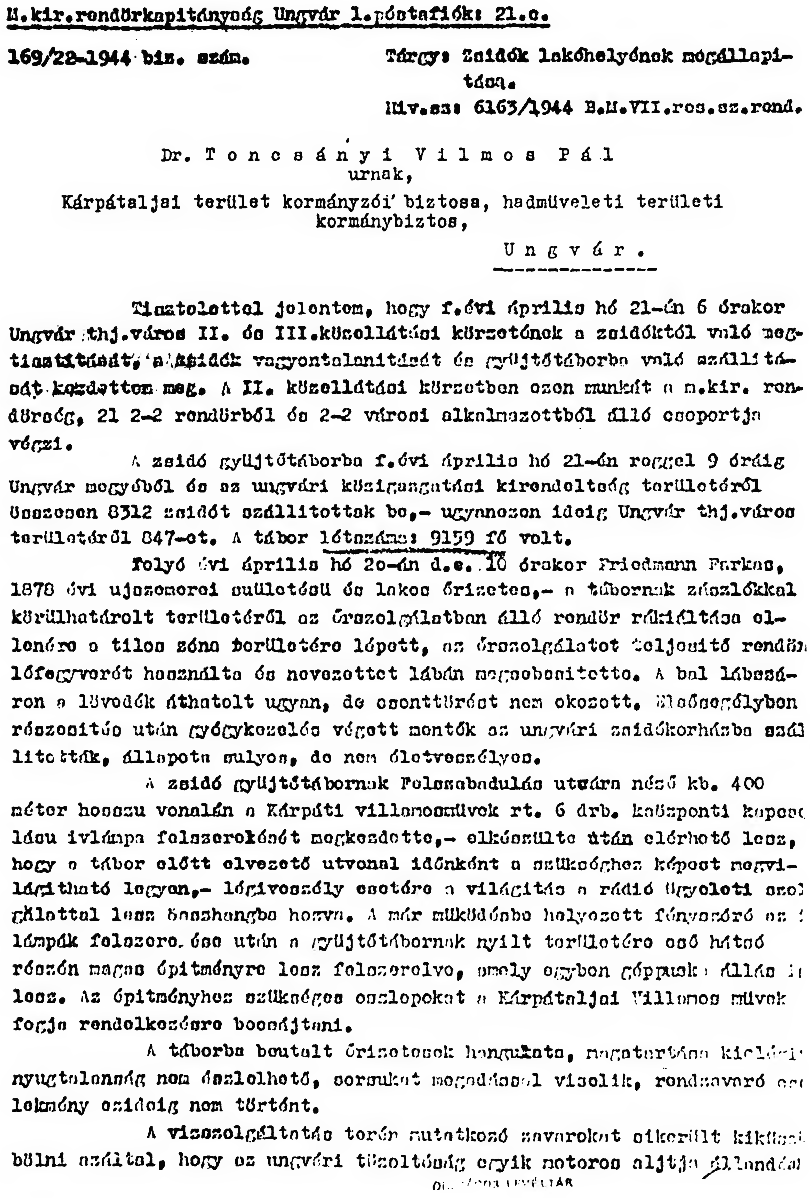

M.kir.rendőrkapitányság Ungvár 1.póstafiók: 21.c.

169/22-1944 biz. szám.

Tárgy: Zsidók lakóhelyének megállapitása.
Hiv.sz: 6163/1944 B.M.VII.res.sz.rend.

Dr. Toncsányi Vilmos Pál
urnak,
Kárpátaljai terület kormányzói biztosa, hadmüveleti területi
kormánybiztos,
Ungvár.

Tisztelettel jelentem, hogy f.évi április hó 21-én 6 órakor Ungvár thj.város II. és III.közellátási körzetének a zsidóktól való megtisztitását, a zsidók vagyontalanitását és gyüjtőtáborba való szállitását kezdettem meg. A II. közellátási körzetben ezen munkát a m.kir. rendőrség, 21 2-2 rendőrből és 2-2 városi alkalmazottból álló csoportja végzi.

A zsidó gyüjtőtáborba f.évi április hó 21-én reggel 9 óráig Ungvár megyéből és az ungvári közigazgatási kirendeltség területéről összesen 8312 zsidót szállitottak be,- ugyanezen ideig Ungvár thj.város területéről 847-et. A tábor létszáma: 9159 fő volt.

Folyó évi április hó 20-án d.e. 10 órakor Friedmann Farkas, 1878 évi ujszemerei születésü és lakos őrizetes,- a tábornak zászlókkal körülhatárolt területéről az őrszolgálatban álló rendőr rákiáltása ellenére a tilos zóna területére lépett, az őrszolgálatot teljesitő rendőr lőfegyverét használta és nevezettet lábán megsebesitette. A bal lábszáron a lövedék áthatolt ugyan, de csonttörést nem okozott. Elsősegélyben részesités után gyógykezelés végett mentők az ungvári zsidókórházba szállitották, állapota sulyos, de nem életveszélyes.

A zsidó gyüjtőtábornak Felszabadulás utcára néző kb. 400 méter hosszu vonalán a Kárpáti villamosművek rt. 6 drb. központi kapcsolású ivlámpa felszerelését megkezdette,- elkészülte után elérhető lesz, hogy a tábor előtt elvezető utvonal időnként a szükséghez képest megvilágitható legyen,- légiveszély esetére a világitás a rádió figyeleti szolgálattal lesz összhangba hozva. A már működésbe helyezett fényszóró az [illegible] lámpák felszerelése után a gyüjtőtábornak nyilt területére eső hátsó részén magas épitményre lesz felszerelve, amely egyben géppuskás állás is lesz. Az épitményhez szükséges oszlopokat a Kárpátaljai Villamos müvek fogja rendelkezésre bocsájtani.

A táborba beutalt őrizetesek hangulata, magatartása kielégí nyugtalanság nem észlelhető, sorsukat megadással viselik, rendzavaró cselekmény eddig nem történt.

A vízszolgáltatás terén mutatkozó zavarokat sikerült kiküszöbölni azáltal, hogy az ungvári tűzoltóság egyik motoros aljtja állandóa

LEVÉLTÁR

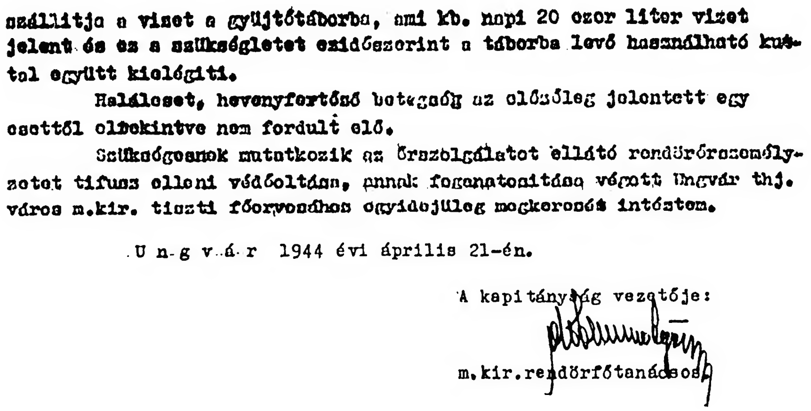

szállitja a vizet a gyüjtőtáborba, ami kb. napi 20 ezer liter vizet jelent és ez a szükségletet ezidőszerint a táborba levő használható kuttal együtt kielégiti.

Haláleset, hevenyfertőző betegség az előzőleg jelentett egy esettől eltekintve nem fordult elő.

Szükségesnek mutatkozik az őrszolgálatot ellátó rendőrszemélyzetet tifusz elleni védőoltásra, annak foganatositása végett Ungvár thj. város m.kir. tiszti főorvosához egyidejüleg megkeresést intéztem.

Ungvár 1944 évi április 21-én.

A kapitányság vezetője:
m.kir.rendőrfőtanácsos

M.kir.rendőrkapitányság Ungvár 1.póstafiók: 21.c.

169/23-1944 szám.

Tárgy: Zsidók lakóhelyének megállapitása.
Hiv.sz: 6163/1944 B.M.VII.res.sz.rendelet

Dr. Tomosányi Vilmos Pál urnak,
Kárpátaljai terület kormányzói biztosa, hadmüveleti terület kormánybiztosa,
Ungvár.

Tisztelettel jelentem, hogy f.évi április hó 22-én 6 órakor Ungvár thj.város IV. és V.-ik közellátási körzetében kezdettem meg a zsidók gyüjtőtáborba való szállitását és vagyontalanitását. Az IV. közellátási körzetben ezen munkát a m.kir.csendőrség az V. közellátási körzetben a m.kir.rendőrség végzi 21,- 2-2 rendőrből és 2-2 városi alkalmazottból álló csoporttal.

Ungvár thj.város területén folyó évi április hó 2o-án 9 zsidó, névszerint: Rosenberg Dezső /Szt.István u.14.sz/ Rosenberg Dezsőné szül. Weisz Ilona, /Szt.István u.14.sz/,- özv. Lendvai Emánuelné, Lendvai Elza Széchényi tér 26 sz.,- Davidovics Ilona Kapos u.7.sz.,- Klein Teodora Kálvária u.6.sz.,- Friedländer Mór Szobránc u.51.sz,- Blau Sándor Margitsziget u.20 sz,- Lebovics Márkusz Csatorna u.17.sz.,- alatti lakosok követtek el öngyilkossági kisérletet,- halálos kimenetelü öngyilkosság azonban nem volt.

Folyó évi április hó 21-én a táborba való szállitás miatt félelmükben Fried Lajos, Fried Lajosné Kossuth tér 11.sz. és Herschkovics Árminné Lucskai u.11.sz.alatti lakosok követtek el öngyilkossági kisérletet kik közül a harmadik emeletről leugrott Fried Lajosné sérülésébe a korházban elhalt. A zsidó gyüjtőtáborba vidékről 1944 évi április hó 22-én reggel 8 óráig 8712,- Ungvár thj.város területéről 2287 zsidót szállitottak be. Igy a gyüjtőtábor összes létszáma: 10.999 fő volt.

Folyó évi április hó 21-én 15 óra 55 perckor a tábor területéről egy őrizetbe vett zsidóasszony, kinek személyazonosságát ez ideig még megállapitani nem sikerült, elakarta hagyni. Fekete 3 József m.kir. próbarendőr a nőt rákiáltással 3 izben felszólitotta, hogy a tábor területére menjen vissza, a zsidóasszony a felszólitásnak nem tett eleget, sőt szaladni kezdett, mire a rendőr puskáját használta. A lövés halálos sebet ejtett és az ismeretlen zsidó asszony a helyszinen meghalt.- A rendőrorvosi hullaszemlét megejtettem a hullát a zsidótemető hullaházába szállittattam. A fegyverhasználat jogosságára a vizsgálatot meginditottam.

A tábor őrizetét ellátó Ungvárra vezényelt őrszemélyzetet

K 774-1944

ugy oktattam ki, hogy olyan esetben, amikor a tábor területéről a látásban, vagy hallásban magas koránál fogva korlátozott őrizetben levő zsidó vagy gyermekkoru őrizetes láthatóan nem szökési szándékkal lép ki, az őrszemélyzet fegyverhasználati jogával ne éljen, hanem a tévedésből, vagy jóhiszeműen kilépett őrizetest, ha a figyelmeztetés, vagy rákiáltás nem használ, testi kényszer alkalmazásával vezessék vissza a táborba. Ez utóbbi fegyverhasznákattal kapcsolatosan ujjólag és legnyomatékosabban figyelmeztettem a tábor zsidó rendőrség parancsnokát, valamint a zsidó tanács tagjait, hogy közegei utján alkalmas módon esetleg tolmácsok utján is figyelmeztessék a zsidó táborba beutaltakat, a tábor területének elhagyásával kapcsolatos sulyos következményekre.

A katonai behivójeggyle biró s a táborba beszállitott zsidó őrizeteseket igazoltatás és bevonulási késedelem igazolása után folyó hó 21-én a tábor parancsnoka csapattesteikhez utbainditotta.

A zsidókkal együtt a táborba beszállitott keresztény faju őrizeteseket a táborparancsnok a rendőrkapitánysághoz, illetve a határvidéki rendőrkapitánysághoz átkisértette.

A táborba beutalt őrizetesek hangulata nyugost, rendzavaró cselekmény nem fordult elő, heveny fertőző betegségről jelentést nem kaptam.

A rendőrőrszemélyzet és a m.kir.csendőrség szolgálatát kifogástalanul fegyelmezetten végzi.

A rendőrkapitányság a tudomására jutott zsidó vagyont rejtegető keresztényeket rendőrhatósági őrizet alá helyezi, ezideig 6 személyt helyeztem ily cselekmény miatt rendőrhatósági őrizet alá s 4 esetben az eljárás folyamatban van.

A zsidó temetőben az ungvári hitközség ezüst kegyszereit elásta, a kegyszereket sikerült feltalálni. A nők és férfiak személymotozásánál lehetetlenebbnél lehetetlenebb helyekről kerül elő pénz és értéktárgy.

Langer István m.kir.detektivgyakornok Halmosi János 6173 sz. m.kir.rendőrrel a Szt. István u.4.sz. alatti házból a zsidók eltávolitása alkalmával a ház padlásán kutatva észrevette, hogy ott tüzfal ki van bontva és a kibontott rés szekrénnyel, vaskályhával el van reteszelve. Minthogy ezen helyről motozást hallott, ugy Halmosi János rendőr, mint Langer István detektivgyakornok hangos felszólitást intéztek, a törvény nevében hogy az ott levők jöjjenek elő. Felhivásuknak foganatja nem volt, ekkor Langer István detektivgyakornok a szolgálati fegyverével nyilást elzáró tárgyak felé lőtt, mire egy zsidó férfi és két nő jött elő, akik közül a kályhát átütő és falról visszapattanó lövedék az egyik nőt, Grünstein Béláné szül. Glück Magdát a Szt.István u.4.sz. ház egyik lakóját nyakán könyebben megsebesitette.

Fegyverhasználata ügyében a vizsgálatot meginditottam. A

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

könnyen sérült nőt a zsidókórházba szállitattam.

Ungvár 1944 évi április hó 22-én.

A kapitányság vezetője:

m.kir.rendőrfőtanácsos.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
K. [illegible]

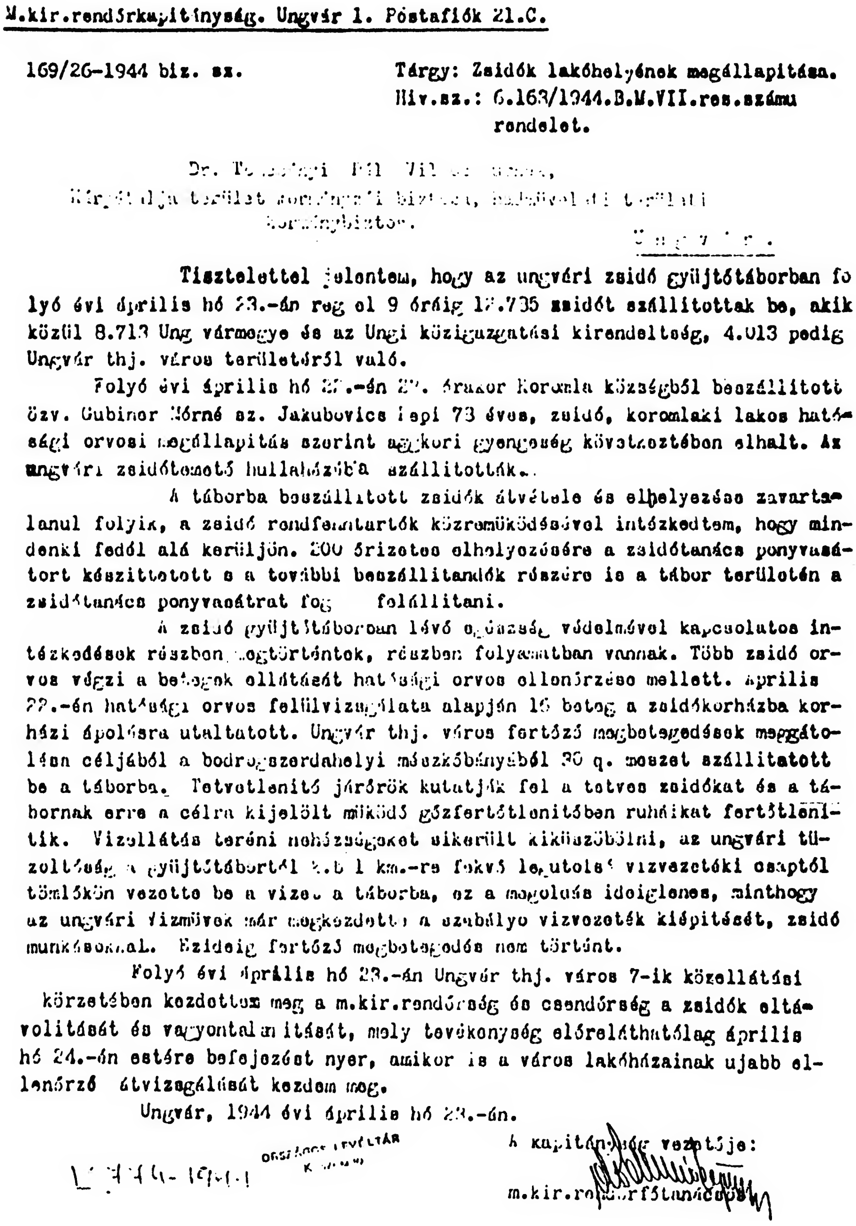

M.kir.rendőrkapitányság. Ungvár 1. Póstafiók 21.C.

169/26-1944 biz. sz.

Tárgy: Zsidók lakóhelyének megállapitása.
Hiv.sz.: 6.163/1944.B.M.VII.res.számu
rendelet.

Dr. Tomcsányi Pál Vilmos urnak,
Kárpátalja terület kormányzói biztos, hadműveleti területi
kormánybiztos.

Ungvár.

Tisztelettel jelentem, hogy az ungvári zsidó gyüjtőtáborban folyó évi április hó 23.-án reggel 9 óráig 17.735 zsidót szállitottak be, akik közül 8.713 Ung vármegye és az Ungi közigazgatási kirendeltség, 4.013 pedig Ungvár thj. város területéről való.

Folyó évi április hó 22.-én 22. órakor Koromla községből beszállitott özv. Gubinor Mórné sz. Jakubovics Lepi 73 éves, zsidó, koromlaki lakos hatósági orvosi megállapitás szerint aggkori gyengeség következtében elhalt. Az ungvári zsidótemető hullaházába szállitották.

A táborba beszállitott zsidók átvétele és elhelyezése zavartalanul folyik, a zsidó rendfenntartók közreműködésével intézkedtem, hogy mindenki fedél alá kerüljön. 200 őrizetes elhelyezésére a zsidótanács ponyvasátort készittetett s a további beszállitandók részére is a tábor területén a zsidótanács ponyvasátrat fog felállitani.

A zsidó gyüjtőtáborban lévő egészség védelmével kapcsolatos intézkedések részben megtörténtek, részben folyamatban vannak. Több zsidó orvos végzi a betegek ellátását hatósági orvos ellenőrzése mellett. Április 22.-én hatósági orvos felülvizsgálata alapján 16 beteg a zsidókorházba korházi ápolásra utaltatott. Ungvár thj. város fertőző megbetegedések meggátolása céljából a bodrogszerdahelyi mészkőbányából 30 q. meszet szállitatott be a táborba. Tetvetlenitő járőrök kutatják fel a tetves zsidókat és a tábornak erre a célra kijelölt működő gőzfertőtlenitőben ruháikat fertőtlenitik. Vizellátás terén nehézségeket sikerült kiküszöbölni, az ungvári tüzoltóság a gyüjtőtábortól kb. 1 km.-re fekvő legutolsó vizvezetéki csaptól tömlőkön vezette be a vizet a táborba, ez a megoldás ideiglenes, minthogy az ungvári Vizművek már megkezdették a szabályos vizvezeték kiépitését, zsidó munkásokkal. Ezideig fertőző megbetegedés nem történt.

Folyó évi április hó 23.-án Ungvár thj. város 7-ik közellátási körzetében kezdettem meg a m.kir.rendőrség és csendőrség a zsidók eltávolitását és vagyontalanitását, mely tevékenység előreláthatólag április hó 24.-én estére befejezést nyer, amikor is a város lakóházainak ujabb ellenőrző átvizsgálását kezdem meg.

Ungvár, 1944 évi április hó 23.-án.

A kapitányság vezetője:
m.kir.rendőrfőtanácsos.

[illegible]-1944

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
K [illegible]

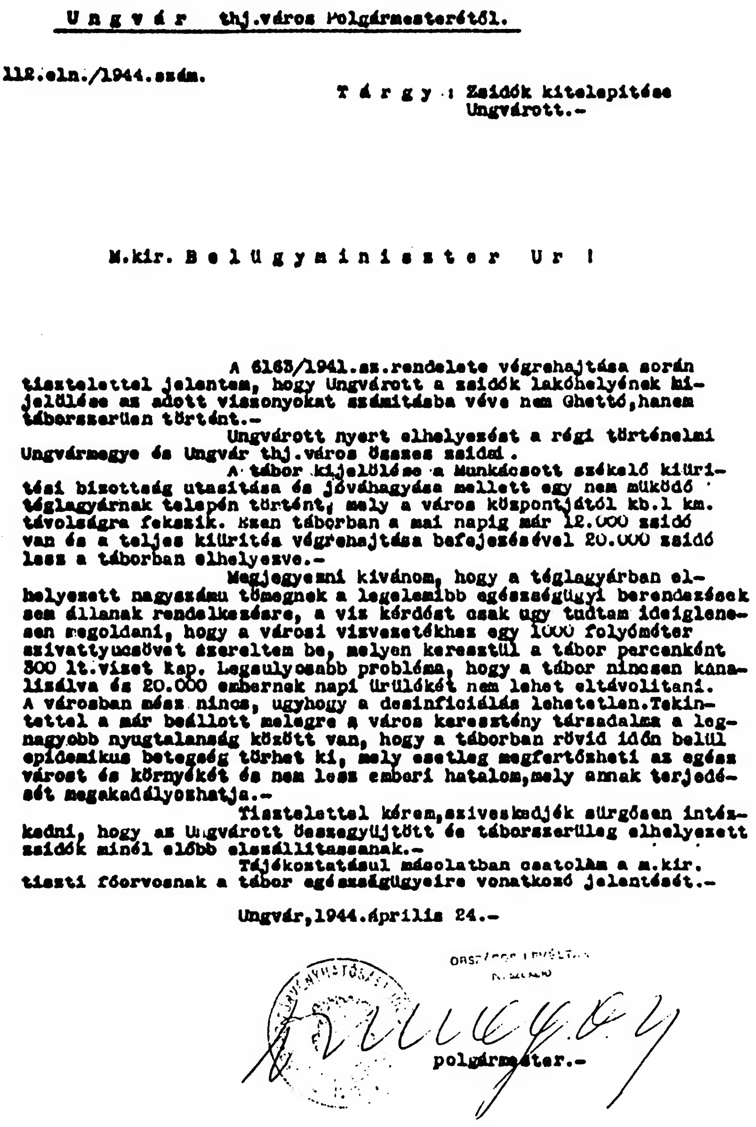

Ungvár thj.város Polgármesterétől.

112.eln./1944.szám.

Tárgy: Zsidók kitelepitése
Ungvárott.-

M.kir. Belügyminiszter Ur!

A 6163/1941.sz.rendelete végrehajtása során tisztelettel jelentem, hogy Ungvárott a zsidók lakóhelyének kijelölése az adott viszonyokat számitásba véve nem Ghettó,hanem táborszerüen történt.-

Ungvárott nyert elhelyezést a régi történelmi Ungvármegye és Ungvár thj.város összes zsidai.

A tábor kijelölése a Munkácsott székelő kiüritési bizottság utasitása és jóváhagyása mellett egy nem müködő téglagyárnak telepén történt, mely a város központjától kb.1 km. távolságra fekszik. Ezen táborban a mai napig már 12.000 zsidó van és a teljes kiüritás végrehajtása befejezésével 20.000 zsidó lesz a táborban elhelyezve.-

Megjegyezni kivánom, hogy a téglagyárban elhelyezett nagyszámu tömegnek a legelemibb egészségügyi berendezések sem állanak rendelkezésére, a viz kérdést csak ugy tudtam ideiglenesen megoldani, hogy a városi vizvezetékhez egy 1000 folyóméter szivattyucsövet szereltem be, melyen keresztül a tábor percenként 300 lt.vizet kap. Legsulyosabb probléma, hogy a tábor nincsen kanalizálva és 20.000 embernek napi ürülékét nem lehet eltávolitani. A városban mész nincs, ugyhogy a desinficiálás lehetetlen.Tekintettel a már beállott melegre a város keresztény társadalma a legnagyobb nyugtalanság között van, hogy a táborban rövid időn belül epidemikus betegség törhet ki, mely esetleg megfertőzheti az egész várost és környékét és nem lesz emberi hatalom,mely annak terjedését megakadályozhatja.-

Tisztelettel kérem,sziveskedjék sürgősen intézkedni, hogy az Ungvárott összegyüjtött és táborszerüleg elhelyezett zsidók minél előbb elszállittassanak.-

Tájékoztatásul másolatban csatolám a m.kir. tiszti főorvosnak a tábor egészségügyeire vonatkozó jelentését.-

Ungvár,1944.április 24.-

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

polgármester.-

M.kir.rendőrkapitányság Ungvár 1. Póstafiók 21.C.

Szám: 169/27-1944. biz.

Tárgy: A zsidók lakóhelyének kijelölése.
Hiv.sz.: 6163/1944.B.M.VII.res.számu rendelet.

Dr. Tomcsányi Pál Vilmos urnak,
Kárpátaljai terület kormánybiztosa, [illegible] területi kormánybiztos.

Ungvár.

Tisztelettel jelentem, hogy folyó évi április hó 24.-én az ungvári zsidóknak Ungvár VII.-ik közellátási körzetéből való eltávolitását és vagyontalanitását kezdette meg a m.kir. rendőrség és a m.kir.csendőrség. Az eltávolitás és gyüjtőtáborba való beszállitás remélhetőleg a mai nappal befejezést nyer.

Folyó évi április hó 23.-án 13 óráig a Felszabadulás utcai zsidó gyüjtőtáborba beszállitott zsidók száma: 13.733 fő volt, amiből a vidékről beszállitottak száma 8.713, Ungvár thj. város területéről beszállitottak száma: 5.020 fő.

169/26-1944 biz. szám alatt folyó évi április hó 23.-án már jelentettem, hogy a Felszabadulás utcai zsidó gyüjtőtábor megtelt és ezért Ungváron, Munkácsi Mihály u 33 sz. alatt levő, volt Glück féle fatelepen uj gyüjtőtábort állitottam fel, amelybe április hó 23.-án 17 óráig 318 ungvári zsidót szállitottattam be.

Jelentem, hogy Herschkovics Márton csicseri lakos a gyüjtőtáborban 73 éves korában aggkori végelgyengülésben meghalt. Hatósági orvosi vizsgálat után a zsidó temetőbe szállittattam.

A táborba beutalt őrizetesek nagy létszáma fokozottabban megköveteli, hogy az őrzés nagyobb létszámmal és nagyobb felkészültséggel történjék. Folyó évi április hó 23.-án a szürkület beállta előtt a tábor külső őrizetére rendelt csendőr járőröket elvezényelték s az éjszakai időre az amugy is gyenge őrzővonal méginkább meggyengült, ugyhogy a tábor őrizetét csak 10 fő egymástól átlag 300 méterre felállitott rendőr látta el. Miután a kapitányság rendőrei egész napon át az ungvári zsidók eltávolitásával voltak elfoglalva, az éjszakai őrző szolgálat megerősitésére az ungvári honvéd állomásparancsnokságtól megerősitést kértem. A honvéd állomásparancsnok intézkedésére a repülőtér parancsnoka 1 altisztet és 30 repülő honvédet vezényelt 2 golyószóróval.

Tekintettel arra, hogy a rendelkezésre álló csekély létszámu rendőrőrszemélyzettel a tábor éjjeli őrizetét biztonságosan ellátni nem lehet, az ungvári 110/3. kisegitő katonai közigazgatási és gazdasági parancsnokság utján mai napon az ungvári honvéd állomásparancsnokságtól katonai karhatalom kirendelését kértem s 24.-én estére a honvéd állomásparancsnokság 1 altiszt és 30 fő honvédet fog kirendelni a tábor külső őrizetére.

Ungvár thj. városból kiváncsi emberek nagy tömege vonul fel a gyüjtőtábor előtti utvonalon, ami az őrszem szolgálatot nagymértékben megnehezitette,- az őrizetben lévő zsidók részére igen gyakran keresztények élelmiszereket és egyéb tárgyakat szándékoznak bevinni. Minthogy a tömegesen érkezett látogatók által hozott élelmiszerek átvizsgálásához rendőröket szolgálatba állitani létszám hiánya miatt nem tudok és igy előfordulhatna, hogy tiltott és veszélyt okozható tárgyakat csempészhetnének be a gyüjtőtáborba s a gyüjtőtáborba beutalt zsidók élelmezéséről intézményesen történik gondoskodás, magánosok részéről a tábor látogatását eltiltottam.

Az állambiztonsági szempontból veszélyesnek nyilvánitott zsidókat a tábor területén belül a VII. sz. barakban elkülönitve fogom elhelyezni. Heveny fertőző betegség nem fordult elő, hatósági orvosi vélemény alapján 16 fő utaltatott be korházi ápolásra.

Elhelyezés, élelmezés, az adott viszonyokhoz képest ezidőszerint kielégithető, szökés, vagy ehhez hasonló rendzavarás nem fordult elő.

Ungvár, 1944 évi április hó 24.-én.

A kapitányság vezetője:
m.kir.rendőrfőtanácsos.

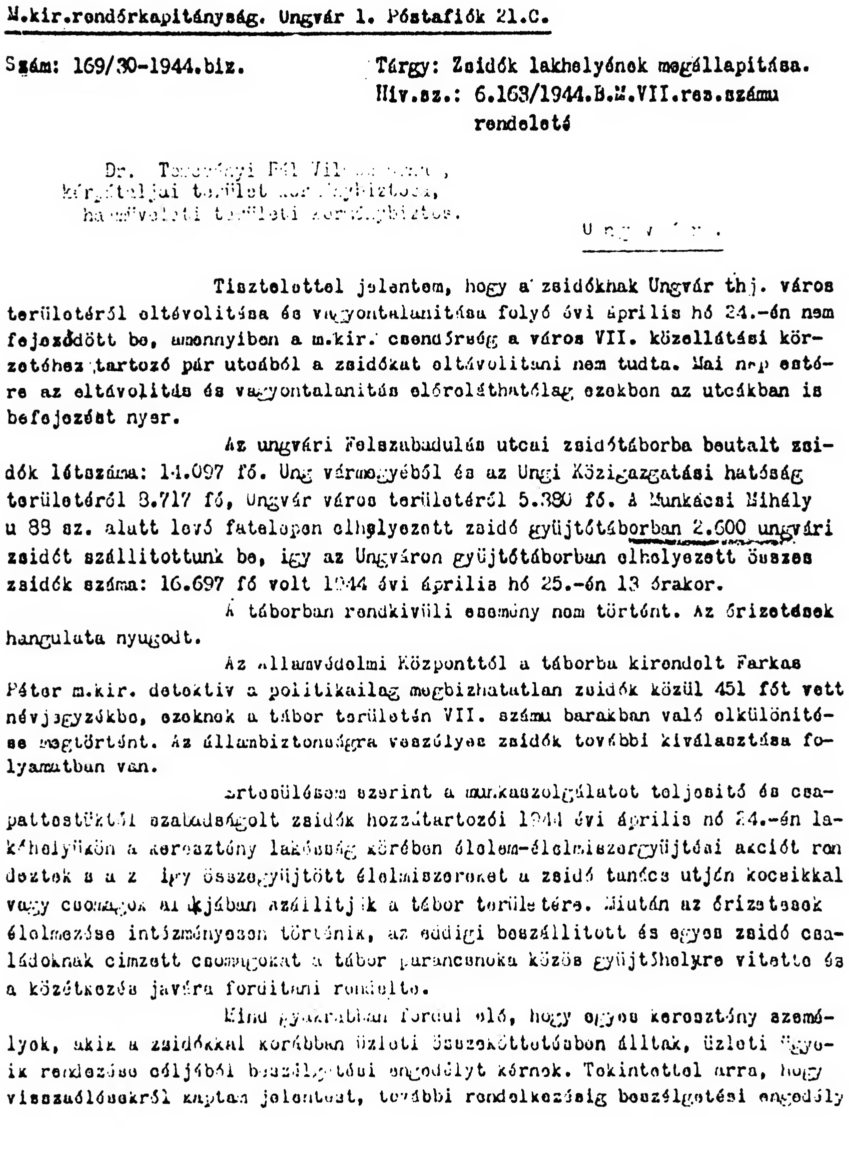

M.kir.rendőrkapitányság. Ungvár 1. Póstafiók 21.C.

Szám: 169/30-1944.biz.

Tárgy: Zsidók lakhelyének megállapitása.
Hiv.sz.: 6.163/1944.B.M.VII.res.számu
rendeleté

Dr. Tomcsányi Pál Vilmos [illegible],
kárpátaljai terület kormánybiztosa,
hadműveleti területi kormánybiztos.

Ungvár.

Tisztelettel jelentem, hogy a zsidóknak Ungvár thj. város területéről eltávolitása és vagyontalanitása folyó évi április hó 24.-én nem fejeződött be, amennyiben a m.kir. csendőrség a város VII. közellátási körzetéhez tartozó pár utcából a zsidókat eltávolitani nem tudta. Mai nap estéjére az eltávolitás és vagyontalanitás előreláthatólag ezekben az utcákban is befejezést nyer.

Az ungvári Felszabadulás utcai zsidótáborba beutalt zsidók létszáma: 14.097 fő. Ung vármegyéből és az Ungi Közigazgatási hatóság területéről 8.717 fő, Ungvár város területéről 5.380 fő. A Munkácsi Mihály u 88 sz. alatt levő fatelepen elhelyezett zsidó gyüjtőtáborban 2.600 ungvári zsidót szállitottunk be, igy az Ungváron gyüjtőtáborban elhelyezett összes zsidók száma: 16.697 fő volt 1944 évi április hó 25.-én 13 órakor.

A táborban rendkivüli esemény nem történt. Az őrizetesek hangulata nyugodt.

Az Államvédelmi Központtól a táborba kirendelt Farkas Péter m.kir. detektiv a politikailag megbizhatatlan zsidók közül 451 főt vett névjegyzékbe, ezeknek a tábor területén VII. számu barakban való elkülönitése megtörtént. Az állambiztonságra veszélyes zsidók további kiválasztása folyamatban van.

Értesülésem szerint a munkaszolgálatot teljesitő és csapattestüktől szabadságolt zsidók hozzátartozói 1944 évi április hó 24.-én lakóhelyükön a keresztény lakosság körében élelem-élelmiszergyüjtési akciót rendeztek s az igy összegyüjtött élelmiszereket a zsidó tanács utján kocsikkal vagy csomagok alakjában szállitják a tábor területére. Miután az őrizetesek élelmezése intézményesen történik, az eddigi beszállitott és egyes zsidó családoknak cimzett csomagokat a tábor parancsnoka közös gyüjtőhelyre vitette és a közétkezés javára forditani rendelte.

Mind gyakrabban fordul elő, hogy egyes keresztény személyek, akik a zsidókkal korábban üzleti összeköttetésben álltak, üzleti ügyeik rendezése céljából beszélgetési engedélyt kérnek. Tekintettel arra, hogy visszaélésekről kaptam jelentést, további rendelkezésig beszélgetési engedély kiadását megtiltottam. A tábor területén 3 ragályos /:vörhegy:/ megbetegedés történt. Elkülönitésükről az intézkedést megtettem.

Az őrző szolgálat éjjeli megerősitésére az ungvári m.kir. honvéd állomásparancsnokság a 24/I. pótzászlóaljtól 30 fő honvéd és 1 altisztet vezényelt. A honvédek az esti szürkületkor a hajnali szürkületig teljesitettek szolgálatot.

Folyó évi április hó 25.-én 9 órakor Dr. Vitéz Endre László belügyi államtitkár ur mindkét zsidótábort megtekintette, az őrizetet ellátó rendőrszemélyzetet csekély létszámától eltekintve, a táborokban kifogásolni valót nem talált.

Ungvár, 1944 évi április hó 25.-én.

A kapitányság vezetője:

m.kir.rendőrfőtanácsos.

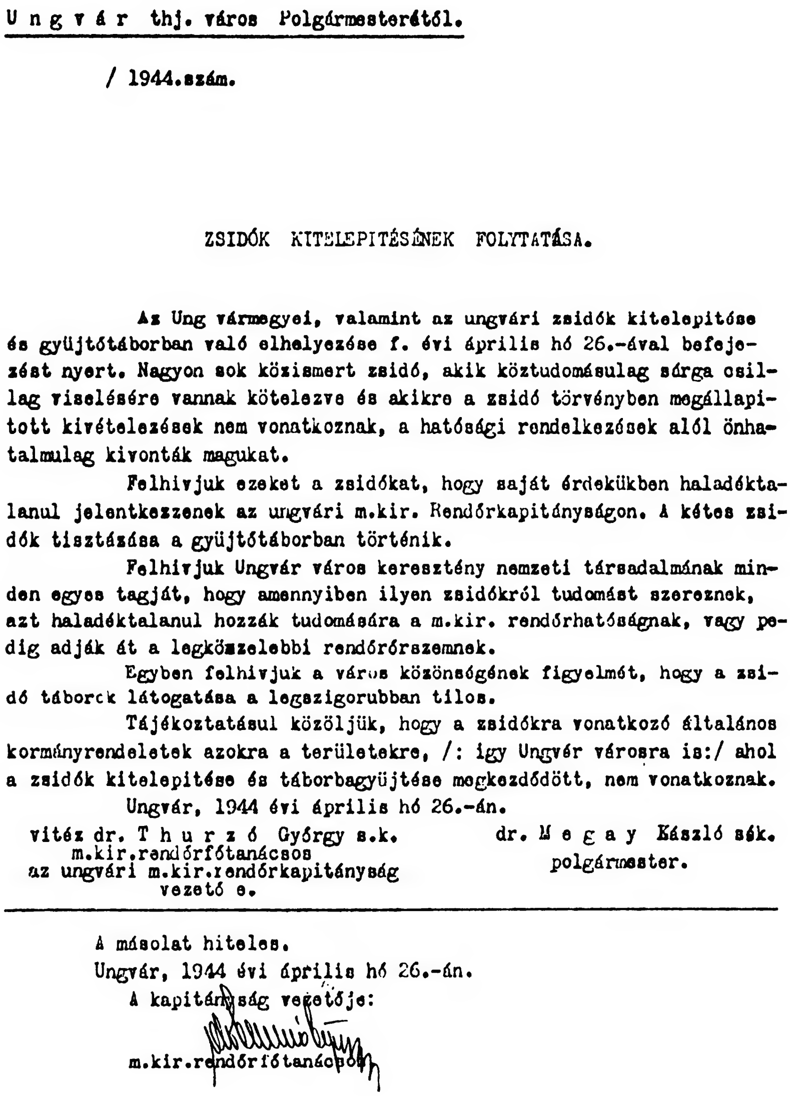

Ungvár thj. város Polgármesterétől.

/ 1944.szám.

ZSIDÓK KITELEPITÉSÉNEK FOLYTATÁSA.

Az Ung vármegyei, valamint az ungvári zsidók kitelepitése és gyüjtótáborban való elhelyezése f. évi április hó 26.-ával befejezést nyert. Nagyon sok közismert zsidó, akik köztudomásulag sárga csillag viselésére vannak kötelezve és akikre a zsidó törvényben megállapitott kivételezések nem vonatkoznak, a hatósági rendelkezések alól önhatalmulag kivonták magukat.

Felhivjuk ezeket a zsidókat, hogy saját érdekükben haladéktalanul jelentkezzenek az ungvári m.kir. Rendőrkapitányságon. A kétes zsidók tisztázása a gyüjtótáborban történik.

Felhivjuk Ungvár város keresztény nemzeti társadalmának minden egyes tagját, hogy amennyiben ilyen zsidókról tudomást szereznek, azt haladéktalanul hozzák tudomására a m.kir. rendőrhatóságnak, vagy pedig adják át a legközzelebbi rendőrőrszemnek.

Egyben felhivjuk a város közönségének figyelmét, hogy a zsidó táborok látogatása a legszigorubban tilos.

Tájékoztatásul közöljük, hogy a zsidókra vonatkozó általános kormányrendeletek azokra a területekre, /: igy Ungvár városra is:/ ahol a zsidók kitelepitése és táborbagyüjtése megkezdődött, nem vonatkoznak.

Ungvár, 1944 évi április hó 26.-án.

vitéz dr. Thurzó György s.k.
m.kir.rendőrfőtanácsos
az ungvári m.kir.rendőrkapitányság
vezető e.

dr. Megay Kászló sk.
polgármester.

A másolat hiteles.
Ungvár, 1944 évi április hó 26.-án.
A kapitányság vezetője:

m.kir.rendőrfőtanácsos

A zsidó táborban pár nap mulva általános motozást fog tartani a m.kir. rendőrség a német biztonsági rendőrség közreműködésével, hogy a zsidók által még elrejtett értékeket összeszedje. A zsidóktól a motozás során előkerülő pénzt a városi pénztárba befizetik,- külön alapon kezelik és ebből fedezik a zsidó tábor hosszabb fennállása esetén a zsidók élelmezését. Az alap a városi számvevőség felügyelete és a polgármester utalványozása alatt áll,- az élelmiszerek beszerzését dr.Skultéthy László városi tanácsnok végzi s számlákat a városi számvevőségnek nyujtja be.

Miután a város lakosságának száma a kitelepitéssel kapcsolatosan kb. 2/3 ára csökkent, az ideiglenesen lakásaikban meghagyott 20 zsidó orvos közül 10-et családjaikkal együtt a zsidó táborba ki kell telepiteni,- a kitelepitendő zsidó orvosokat a m.kir.tiszti főorvos jelöli ki.

Az Ungvár thj.város házingatlanaiban levő zsidó ingóságok és lakások felett a gondnokságot Ungvár thj.város veszi át,- a többi felleltározott lakásokba a leltározással egyidejüleg a város gondnokokat fog kinevezni, a felleltározás és a gondnokok kirendelése után fog sor kerülni a lakásoknak a lakást igénylők közötti kiutalására.

Az Átlós és Szalugyánszky utcákban,- melyek az állami kórházzal közvetlenül szomszédosak s ahol jelenleg is már a zsidó kórház van,- az itt levő s majdnem teljesen zsidók által lakott házakat a zsidó kórház kibővitésére használják fel,- s ugyanide telepitik ki a városból a zsidó tanács tagjait hozzátartozóikkal együtt.

A zsidó tanács rendelkezésére bocsájtott 21 tagu kisegitő személyzetet,- minthogy a zsidóknak a városból való kitelepitése megtörtént,- s igy a zsidó tanács munkája csökkent,- lecsökkentik s a zsidó táborba kitelepitik.

A tábor igazgatási, egészségügyi szolgálatát a polgármester által megbizott városi tisztviselő, mig a közbiztonsági és őrzési szolgálatot a m.kir. rendőrség egy a táborba vezényelt rendőrfelügyelője és a rendőrőrszemélyzet látja el. A tábor rendtartásának ideiglenes tervezetét ismertetése után elfogadja a bizottság s azt sokszorositva kiadja.

A táborból való ki- és bejárásra engedélyt a rendőrség kivezényelt felügyelője adhat.

A zsidók részére a táborba érkező postai küldeményeket a polgármester által kiküldött tisztviselő gyüjti össze. Köteles a küldemények feladóinak nevét és lakcimét feljegyezni, hogy a zsidó barátok megfigyelhetők legyenek. Levél küldeményeket kikézbesiteni nem szabad. A zsidók látogatókat nem fogadhatnak a táborban.

Ungvár 1944 évi április 27-én

A kapitányság vezetője:

m.kir.rendőrfőtanácsos.

M.kir.rendőrkapitányság Ungvár 1.postafiók: 21.o.

169/35-1944 biz. szám. **Tárgy: A zsidók lakóhelyének megállapítása.**

Dr. Tomcsányi Vilmos Pál urnak,
Kárpátaljai Terület Kormányzói Biztosa, hadműveleti területi
kormánybiztos,

Ungvár.

Tisztelettel jelentem, hogy a zsidók kitelepítésével kapcsolatosan felmerült ujabb kérdések megbeszélése végett Ungvár thj.város polgármestere Ungváron 1944 évi április hó 26-án 11 órai kezdettel értekezletet tartott. Az értekezleten Dr.Megay László polgármester,- Dr. Kossey János Ung vármegye alispánja,- Dr.Gyurics Gyula az Ungi közigazgatási kirendeltség vezetője,- Pálffy Sándor m.kir.csendőralezredes,- Oramusz László városi tanácsnok, Dannecke Theofil hauptsturmführer,- Schmidt Obersturmführer, Wetzelstrumschaarführer,- Dr. Sezendrőy Endre városi aljegyző,- Dr.Radó Pál városi orvos, dr.vitéz Thurzó György m.kir.rendőrfőtanácsos, és Bója Imre m.kir.rendőrfelügyelő,- mint tolmács vettünk részt.

Minthogy a zsidók kitelepítése a gyüjtőtáborba befejeződött,- megkezdődik a táborba összegyüjtöttek állambiztonsági szempontból történő felülvizsgálata,- a elkülönítése, valamint a kétes zsidók ügyeinek felülvizsgálata, a polgármester, rendőrkapitányság vezető, és csendőrosztályparancsnok,- illetőleg alispán, kirendeltség vezető, határrendőrkapitányság vezető, és csendőrosztályparancsnokság vezető és csendőrosztályparancsnokból álló bizottság által.

A kitelepített zsidóknak a táborban élelmezése végett össze kell gyüjteni a lakásokban maradt élelmiszerkészleteket, Ung vármegye és az Ungi Közigazgatási Kirendeltség területén községenként szedik össze a községi jegyzők, illetőleg körjegyzők a zsidó lakásokban maradt élelmiszereket, azokat előfogatokkal beszállítják a járási székhelyekre, mint gyüjtőhelyekre s onnan a Zsidó Népkonyha helyiségében Ungvárr. Az ungvári esetleg elrejtett készletek a f.évi április hó 27-ével megkezdődő,- zsidó ingóságoknak a lakásokban történt leltározás alkalmával előkerülő készletek összegyüjtésével, kezelésével és tárolásával Dr.Skultéthy László városi tanácsnokot bizza meg.

F.évi április hó 27-én Ungvár thj.város megkezdi a lezárt zsidó lakásokban a zsidó ingó vagyonok leltározását. A házról-házra történő leltározásnál a feltalált értékes anyagok, festmények stb. - Városi Kereskedelmi Iskola tantermeiben lesznek szállítva és elhelyezve. A kir. tankerületi főigazgató és a kir.tanfelügyelő utján a tanítókat és tanárokat kéri ki erre a célra a város polgármestere és használja fel városi alkalmazottak és tisztviselőkkel együtt.

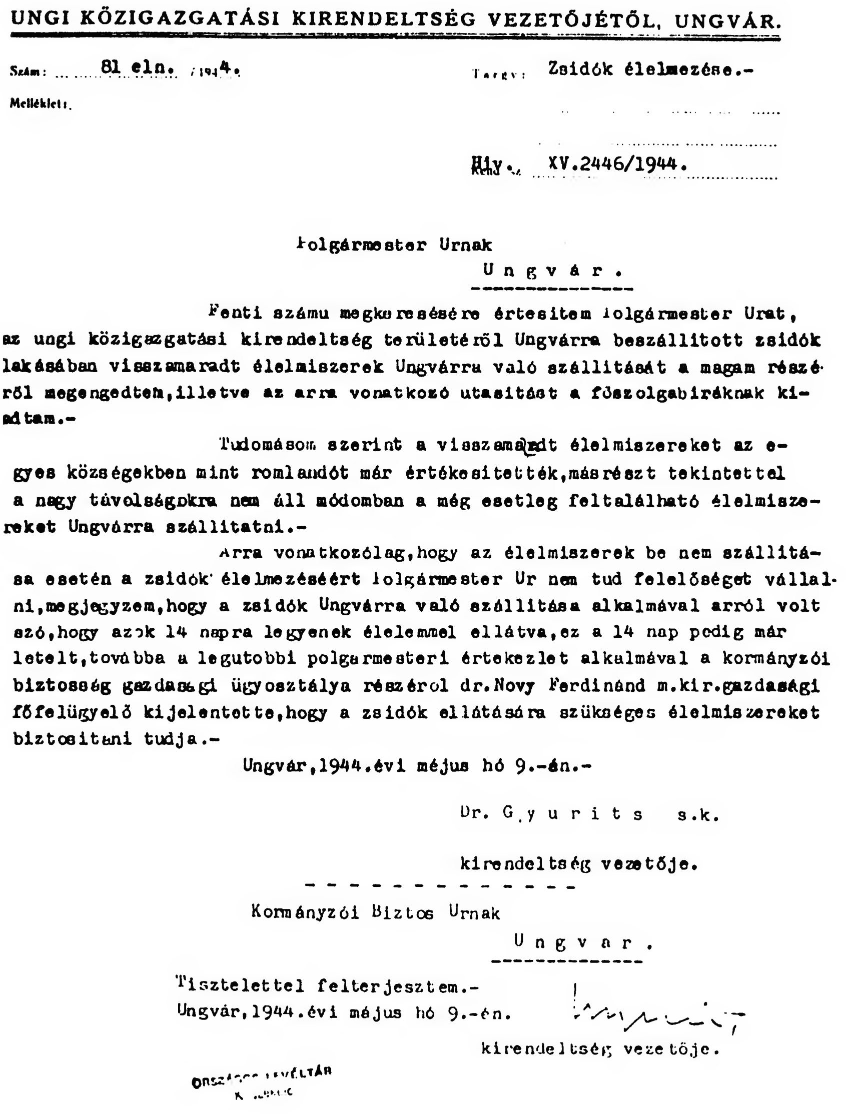

UNGI KÖZIGAZGATÁSI KIRENDELTSÉG VEZETŐJÉTŐL, UNGVÁR.

Szám: 81 eln. /1944.

Melléklet:

Tárgy: Zsidók élelmezése.-

Hiv. sz.: XV.2446/1944.

Polgármester Urnak
Ungvár.

Fenti számu megkeresésére értesitem Polgármester Urat, az ungi közigazgatási kirendeltség területéről Ungvárra beszállitott zsidók lakásában visszamaradt élelmiszerek Ungvárra való szállitását a magam részéről megengedtem, illetve az arra vonatkozó utasitást a főszolgabiráknak kiadtam.-

Tudomásom szerint a visszamaradt élelmiszereket az egyes községekben mint romlandót már értékesitették, másrészt tekintettel a nagy távolságokra nem áll módomban a még esetleg feltalálható élelmiszereket Ungvárra szállitatni.-

Arra vonatkozólag, hogy az élelmiszerek be nem szállitása esetén a zsidók élelmezéséért Polgármester Ur nem tud felelőséget vállalni, megjegyzem, hogy a zsidók Ungvárra való szállitása alkalmával arról volt szó, hogy azok 14 napra legyenek élelemmel ellátva, ez a 14 nap pedig már letelt, továbba a legutobbi polgarmesteri értekezlet alkalmával a kormányzói biztosság gazdasági ügyosztálya részérol dr. Novy Ferdinánd m.kir.gazdasági főfelügyelő kijelentette, hogy a zsidók ellátására szükséges élelmiszereket biztositani tudja.-

Ungvár, 1944. évi május hó 9.-én.-

Dr. Gyurits s.k.

kirendeltség vezetője.

- - - - - - - - - - - - -

Kormányzói Biztos Urnak
Ungvar.

Tisztelettel felterjesztem.-
Ungvár, 1944. évi május hó 9.-én.

kirendeltség vezetője.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

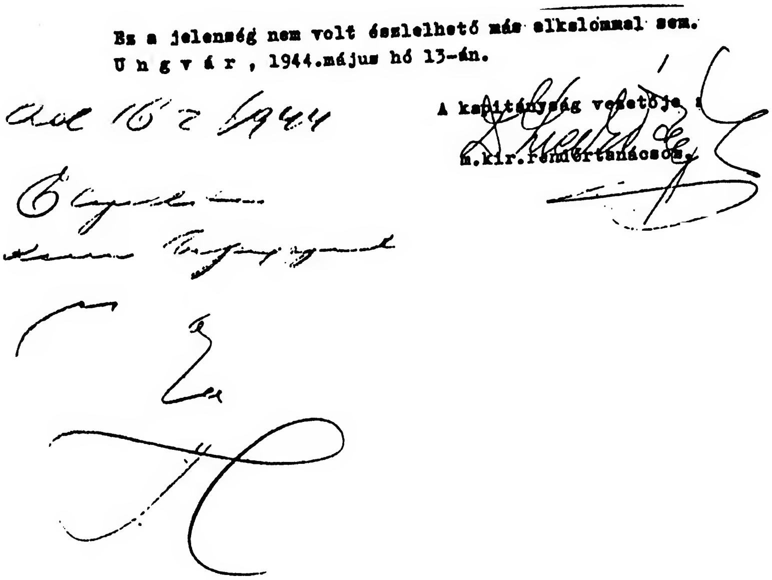

Ez a jelenség nem volt észlelhető más alkalommal sem.

U n g v á r , 1944.május hó 13-án.

A kapitányság vezetője :

m.kir.rendőrtanácsos.

Ad 16 7 1944

[illegible]

[illegible]

אונגוואר חרבה ואיננה עוד!
מורשת אונגוואר קיימת!

ישיבת אונגוואר.
הגאון רבי מנשה קליין אומר שיעור.

הגאון רבי מנשה קליין מניח את אבן הפינה לקרית אונגוואר בירושלים.

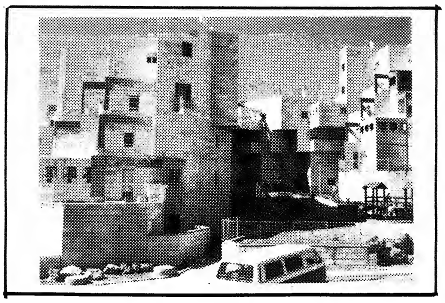

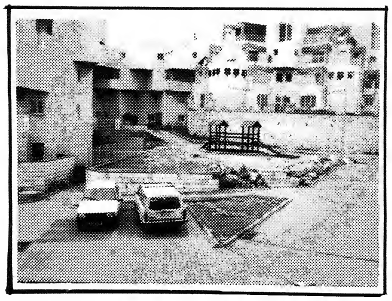

בתים בקרית אונגוואר.

תוכן הספר

מצבת זכרון 4
בפתח הספר 6
פרק א׳ — אונגוואר 9
פרק ב׳ — ספריהם של רבני העיר 160
פרק ג׳ — הקהילה ומוסדותיה 185
פרק ד׳ — רבני הגליל, אישים, תלמידי חכמים 241
פרק ה׳ — רבני וחכמי אונגוואר 245
פרק ו׳ — מלחמת העולם הראשונה 249
פרק ז׳ — היהודים והאוכלוסיה הכללית 256
פרק ח׳ — תנועת התחיה בעיר 264
פרק ט׳ — גורל יהודי אונגוואר אחרי חלופי השלטון ותקופת השואי 270

נספחים 276
אונגוואר בצילום ובתעודה 281 (1-48)

*PXW
(Uzhgorod

94-875

RKy